Doç. Dr. ÇETİN YETKİN

Türkiye'de TEK PARTİ YÖNETİMİ

1930
1945

Doç. Dr. ÇETİN YETKİN
Türkiye'de TEK PARTİ YÖNETİMİ

BU DİZİNİN DİĞER KİTAPLARI :

Üçüncü Dalga / ALVIN TOFFLER
Yükseliş ve Düşüş / ALİ GEVGİLİLİ
Kişilik / Prof. Dr. ÖZCAN KÖKNEL
Güzellik / MOISSEJ KAGAN
Çocuk ve Suç / Doç. Dr. HALÛK YAVUZER
Kozmos / Prof. Dr. CARL SAGAN
Herkes İçin Sanat / SEZER TANSUĞ
Yazın Kuramı / R. WELLEK A. WARREN
Kişilikten Kaçış / Prof. Dr. ÖZCAN KÖKNEL

BİLİMSEL SORUNLAR DİZİSİ

Yarınlar için umutla
BARIŞ YETKİN'e

Yayın hakkı (Copyright) Altın Kitaplar Yayınevi / 1983

BİRİNCİ BASKI NİSAN 1983
DİZGİ ve BASKI: ALTIN KİTAPLAR MATBAASI

Doç. Dr. ÇETİN YETKİN

Türkiye'de TEK PARTİ YÖNETİMİ

Prof. Dr. Kıvanç Ertop'a, kitabı okuyarak eleştirdiği, gerekli düzeltme ve öneriler yaptığı için teşekkür ederim.

Olay, kaynak ve belgelerin araştırılması, derlenmesi ve değerlendirilmesi **Mehmet Tezkan'** ın yardım ve katkısıyla gerçekleştirilmiştir.

ÖNSÖZ

Hiçbir kuşak kendinden önceki «nesiller» gibi düşünmeye mecbur değildir. Hiçbir kuşak geleceğin insanlarını kendisi gibi düşünmeye zorunlu kılamaz. «Bugün»ü yaşayanlar, gelecektekiler tarafından yargılanacaklarını bilmekle ödevlidirler. Nasıl kendileri öncekileri yargılamışlarsa... En büyük mahkeme hiç kuşkusuz tarih'tir.

İnsanlar ve toplumlar tarihin akışı içinde —en doğruyu düşünmüş olsalar bile— istedikleri gibi hareket edemeyeceklerine göre, içinde bulundukları koşullar yargılayıcıların dikkatini çekmelidir. Bilimsel bir yükümlülük olarak.

Tarih yargılanan ve yargılayan kuşakları yanyana yaşatarak, «coexistence» içinde gelişir. Yüzyılları kapsayan bu geçit resminde, bireyleri, milletleri, toplumları, devletleri bu tablonun öğeleri olarak görürüz.

Ülkemizde bu tür araştırmalar yapılırken bazı dönemler sanki tabu'dur. Oysa her siyasal fikir, kurum ve oluş her zaman değerlendirilebilir. Eleştirilebilir. Geçmiş'le gelecek arasındaki yerini tartışmaya açık olarak alır. Yoksa dinamizmini yitirir ve katılaşır.

Sayın Doçent Dr. Çetin Yetkin'in yeni kitabına bir önsöz yazmaya davet edildiğim zaman bu düşüncelere kapıldım.

Dr. Yetkin'in «Türkiye'de Tek Parti Yönetimi» aslında uzunca bir araştırma plânının bir bölümü. Yazar geniş bir başlık altında kısmî bir konuyu, 1930-1945 yıllarını kaplayan dönemi incelemekte.

Bu on beş yıllık dönem üzerine eğilişini bazı gerekçelere bağlıyor. Şöyle ki: 1930 yılında toplumsal sınıfların iyice belirlenmeleri ve ayrışmaları sonucu görülen yapısal değişme yeni bir atılım gerektirir. Bu bilinçlenmeye koşut olarak dış siyasal etkilerin baskısı ölçülmelidir (Özellikle Sovyetler Birliği, İtalya ve Almanya'daki gelişmeler).

Ve Dr. Yetkin'in tarihsel bakışla vardığı bir olgu şu: Bu dönemdeki gelişmeler ve uygulamalar daha sonraki olaylara kaynak olmuşlardır. Her dönem bir sonrakinin yaratıcısıdır. Örneğin, Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet fırkalarının Demokrat Parti'ye kaynaklık etmeleri gibi, on beş ve daha sonraki yıllarda 1930-1945 döneminin etkileri ağır basmış, yeni oluşların tohumlarını serpmişlerdir.

Dr. Yetkin'e, özellikle bu son görüşünde, hak vermemek gerçeklere aykırı düşer. Şu halde incelediği dönem nasıl daha sonrasını etkilemişse, aynı dönemin de kendisinden öncekilerin etkisinde kaldığı kabul edilmelidir.

Türkiye'de «hâkim parti» ve «tek parti» (vesayet partisi) rejimleri 1908'de başlatılmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası (Cemiyeti) 1908-1913 arası çoğulcu (çok partili) rejimin egemenidir. 1913-1918 dönemindeyse başka partileri «tasfiye» ederek tek parti rejimini kurmuştur. Beşer yıllık bu iki dönem hem Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, hem de Cumhuriyet rejimlerine çok şeyler bırakmıştır. Meşrutiyet her iki rejim içinde de yaşamını sürdürmek istemiştir.

«Serbest Fırka» deneyiminin de araştırıcısı olan

Dr. Yetkin 1920-1930 döneminin önemli yıllarını atlayarak 1930'a geliyor ve 1945'e kadarki siyasal oluşları geniş bir kaynakçaya ve belgelere dayanarak izliyor.

Fakat yazımın başında da değindiğim gibi, Dr. Yetkin büyük ağırlığı dış siyasal koşulların etkisine, hatta baskısına verdiği için iç siyasal dinamiğin etkisi üzerinde istediği boyutlarda duramamıştır. Bu konuyu daha sonraki araştırmalarına bırakmıştır. Kitabın bu bakımdan tamamlanacağı vaadi bizi sevindirmektedir.

Bu kadarıyla bile genç kuşaklar zinciri içindeki bir araştırıcıya sorulacak sorular vardır ve olması da doğaldır. Kitapla ilgili değerlendirmeler bunları açığa çıkaracaktır.

Kuşkusuz, geçiciliğini (tek parti olarak) zaman zaman belirtmekten çekinmemiş olan C.H.P. (C.H.F.) nin değişkenliği ve iç çatışmalarının henüz incelenmemiş olması Dr. Yetkin'in çalışmalarını zorlaştırmıştır.

C.H.P., ideolojisini açıklıkla saptayamamış bir partidir. Yeni sorunları karşılayabilmek için değişik zaman dilimlerine ve akımlara uyma uğraşları ona farklı görünümler kazandırmıştır. Ne var ki, her tek parti gibi, çoğulculuğu kendi içinde yarattığı için, istikrarsızlıklar ve çelişkilerden kurtulamamıştır.

Bu gözlemden bir başka gözlem doğabilir.

Tek parti liderlerinin vücut verdikleri kurumlarla ilgili sözleri ve tanımları, bu kurumların işlevlerini açıklamak bakımından her zaman yeterli kaynak sayılamazlar. Çünkü bu kurumlar doğrudan doğruya Parti'nin «sadık kulları» olmamışlardır.

Örneğin, Halkevleri bu tür kurumlardandır. Sayıları azımsanamayacak kadar çok ve yararlı olan bu kültür kurumlarının bir bölümü belirli bir bağımsızlık ve kamuoyunda saygınlık kazanabilmişlerdir. Parti bu tutumlarını kabul ettiği gibi, 1950 seçiminde muhalifle-

rinin bir bölümünü de aynı kurumlarda bulmuştur.

Ayrı ve incelenmeye değer bir kurum da «Talebe Yurtları»dır. Parti, her öğrencinin ödediği aylığa belirli bir parasal yardım eklemiştir. Birçok öğrenciyi de parasız olarak bu yurtlara kabul etmiştir. Bu işlere bakan aynı zamanda milletvekili bir müfettiş, burada barınan yüksek öğretim öğrencilerinin ilerde ikinci seçmen olarak Parti'yi destekleyeceklerini söylemişti. 1950 genel seçiminde bu iddianın gerçeğe dayanmadığı, hatırı sayılır genç bir muhalefetin ortaya çıktığı görülmüştür.

Kaldı ki, Parti'nin kurduğu kurumların aşağıdan yukarı bir çizgide, kendisini etkilemiş oldukları da anımsanmalıdır.

Bunlar hep incelenecek sorunlardır.

Bir önsöz yazarken böylesine öznel düşüncelere dalmak bile Dr. Yetkin'in çalışmasına canlılık veriyor.

Benim gibi tek parti döneminin sınırlı çoğulculuğu içinde yaşamış olan bir insanın artık anılaşmış gerçeklerle bir kez daha rastlaşmasını sağlıyor. Bu çalışmanın kapsadığı yıllarda henüz doğmamış olanlara gelince, onlar yeni kazıların ortaya çıkardığı «eski eserlerle» karşılaştıklarına inanacaklardır. Fakat bu eserler henüz müzelik olmamışlardır.

Dr. Yetkin'in fikirlerine katılabilirsiniz ya da katılmayabilirsiniz, ne olursa olsun bugüne kadar üzerinde hiç durulmamış, az durulmuş konularla başbaşa kalacaksınız. Belki de onun kadar sert eleştirilere varmayabilirsiniz. Fakat yazar okuyucularına bu olanakları veriyor.

Prof. Dr. Tarık Zafer TUNAYA

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 17

BİRİNCİ BÖLÜM

TEK «FIRKALI» YÖNETİMDEN PARTİ DEVLETİNE

BİRİNCİ KESİM **C.H.P.ne ÜLKENİN TEK KURULUŞU NİTELİĞİNİN KAZANDIRILMASI - Çoğulcu Yapının Sonu -** 27

1. Giriş 27
2. Gazi Mustafa Kemal «—Bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lâzımdır.» 29
3. C.H.F. Yazarlarının Arayış ve Önerileri 31
4. Siyasal Partilerle İlgili Uygulama 43
5. Türk Ocakları'nın Kapatılması 52
6. T.B.M.M. Üyelerinde Değişiklik - Seçimlerin Yenilenmesi - 64

7. Basınla İlgili Uygulama 67
8. Üniversite Reformu 72
9. C.H.F. ve Dernekler 78
10. Halkevleri 87

İKİNCİ KESİM **PARTİ DEVLETİNE GİDEN YOLDA C.H.P.NİN «HALKÇILIK» VE «DEVLETÇİLİK» İLKELERİ** 91

1. Genel Olarak C.H.P.nin İlkeleri 91
2. Halkçılık 96
3. Devletçilik 105
4. Devletçilik, Kadro Dergisi ve İş Bankası 112

ÜÇÜNCÜ KESİM **PARTİ VE DEVLETİN BİRLEŞTİRİLMESİ** 128

İKİNCİ BÖLÜM

DEVRİMLER VE GÜNLÜK YAŞAM

BİRİNCİ KESİM **DEVRİMLERİN TEMELLERİ VE AMAÇLARI** 135

1. Ulusculuk 135
2. Batılılaşma Çağdaşlaşma 137
3. Azgelişmişlik ve Devrimler 141

İKİNCİ KESİM **GÜNLÜK YAŞAMDAN KESİTLER** 147

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

«MİLLÎ ŞEF» DÖNEMİ

BİRİNCİ KESİM **C.H.P.NİN «MİLLÎ ŞEF» KAVRAMI** 157

İKİNCİ KESİM **SİYASAL GELİŞMELER** 175

1. Millî Şef Dönemi Başlarken Atatürk'e Karşı Olanlar ve C.H.P.nin Yapısında Biçimsel Değişiklik 175
2. Tek Parti Yönetimi, II. Dünya Savaşı ve Halk 182
3. Varlık Vergisi 203
4. Basın 216

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEK PARTİ YÖNETİMİNİN SONA ERMESİNİ GEREKTİREN DIŞ SİYASAL NEDENLER

BİRİNCİ KESİM **«MÜTTEFİKLER» VE TÜRKİYE** 225

İKİNCİ KESİM **SAVAŞI MÜTTEFİKLERİN KAZANMASI KARŞISINDA C.H.P.** 242

ÜÇÜNCÜ KESİM : **BİR DEĞERLENDİRME** 250

SONUÇ 255

EKLER

EK 1 — C.H.P.nin 10 Mayıs 1931'de yapılan Üçüncü Kurultayında benimsenen «Ana Vasıfları» 259

EK II — C.H.P.nin 9 Mayıs 1935'de yapılan Dördüncü Kurultayında kabul edilen «Tüzük»ü 261

EK III — C.H.P. Tüzüğünde yapılan ve 26 Aralık 1938'de Olağanüstü Kurultayda Onaylanan Değişiklik ve Ekler 285

EK IV — C.H.P.nin 9 Mayıs 1935'de yapılan Dördüncü Kurultayında parti genel sekreteri Recep Peker'in Parti program ve Tüzüğündeki değişiklikleri açıklayan söylevi 286

KAYNAKÇA 293

DİZİN 309

Kısaltmalar

a.g.k.	adı geçen kitap
a.g.y.	adı geçen yazı
A.İ.T.İ.A.	Ankara İktisadî - Ticarî İlimler Akademisi
A.Ü.S.B.F.	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
A.Ü.S.B.F.,D.	A.Ü.S.B.F. Dergisi
bkz.	bakınız
C.	cilt
çev.	çeviren
İ.İ.T.İ.A.	İstanbul İktisadî-Ticarî İlimler Akademisi
İ.Ü.H.F.	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
R.G.	Resmî Gazete
s.	sayfa
T.B.M.M.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.B.M.M.,T.D.	T.B.M.M. Tutanak Dergisi
T.B.M.M.,Z.C.	T.B.M.M. Zabıt Ceridesi
vd.	ve devamı
yyn.	yayın, yayını

GİRİŞ

I

Serbest Cumhuriyet Fırkası (S.C.F.) yöneticilerinin partilerini 17 Kasım 1930 günü kapatmalarıyla Türkiye'nin tarihinde yeni bir dönem başlar. İkinci Dünya Savaşının bitiminde çok partili düzene geçilmesiyle sona erecek olan bu dönemin temel özelliği, bu süre içinde ülkeye Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (C.H.F.) (1) tek başına egemen olmuş bulunmasıdır. Gerçi 1923 - 1930 arasında da C.H.F. iktidar partisidir. Siyasal gelişmelere bu açıdan bakılarak C.H.F.nın 1923 - 1950 arasında da iktidar partisi olduğu ve ülke yönetiminin onun elinde bulunduğu, bu nedenle de 1930 yılını ayrı bir dönemin başlangıcı olarak ele almanın gerçeklere uymadığı, yapay bir ayırım olduğu ileri sürülebilir. Ne var ki, her şeyden önce 1930 öncesi dönemde ne «devletçilik», ne siyasal bir sistem olarak «tek parti» ve ne de «milli şef» kurumlarının izlerine rastlayamayız. Öte yandan konu uluslararası ortamda ele alındığında, 1930'lardan başlayarak Türkiye'yi etkisine alan ekonomik ve siyasal koşullarda da köklü ve yapısal değişikliklerin ortaya

(2) Daha sonra **«Cumhuriyet Halk Partisi»** (C.H.P.)

çıktığını görmekteyiz. Türkiye bu yeni koşullardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Kaldı ki, S.C.F. girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması, çok partili demokratik yaşam arayışlarının bir yana bırakılması için bir gerekçe oluşturmuş ve ancak İkinci Dünya Savaşının bitiminde yeni koşullar altında çok partili bir döneme geçilebilmiştir.

II

1930 yılının son ayları, C.H.F.nın kitlelerin ekonomik sorunlarını çözmedeki başarısızlığının saydamlaştığı aylardır. S.C.F. olayı kitlelerdeki hoşnutsuzluğun su yüzüne çıkmasını sağlamış ve C.H.F.nın siyasasının başarısızlığını belirginleştirmiştir(2). Gerçekten de Gazi Mustafa Kemal'in Hasan Rıza Soyak'a söylemiş olduğu şu sözleri anımsamamız, bu gerçeğin tek başına bile yeterli bir kanıtıdır:

> **«Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum! Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen** (sürekli olarak) **dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddî manevî perişanlık içinde...»** (3)

Bu durum 1923-1930 arasında izlenen ekonomik siyasanın başarısızlığının açık bir yankılanışıydı. O halde, sorunları çözmek için yeni bir atılım yapılmalı, yeni bir uygulama getirilmeliydi! Ülkenin sorunlarına yeni bir anlayışla ve yeni kurumlarla çözüm aranmalıydı! İşte, 1930 yılı sonlarından başlayarak gün geçtikçe geliştirilen yeni bir siyasal ve ekonomik anlayışın ülkeye egemen olmasının temel nedeni, bu gerçeğin bilin-

---

(2) Bkz. ÇETİN YETKİN: **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan yyn., İstanbul, 1982.

(3) HASAN RIZA SOYAK: **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı ve Kredi Bankası yyn., İstanbul, 1973, C. II, s. 405.

cine bu tarihte varılmış olmasıdır(4).

Konuya, «devletçilik» açısından değinmiş olan Dr. Boratav'ın deyişiyle :

«Yönetici kadrolar, ciddî bir iktisadî hamle dönemine girilmediği takdirde, ayaklarının altında sallanmakta olan zemin üzerinde uzun süre duramayacakları endişesine, Serbest Fırka denemesinin ortaya koyduğu gerçekler sonunda kapılmış olsalar gerektir. Serbest Fırka'nın kendi kendisini feshinden bir yıl kadar sonra başlayacak olan devletçi hamlelerin zorunluğuna böylece adım adım inanılmaya başlanacaktı.»(5)

Öte yandan S.C.F.nın kapanmasından hemen sonra patlak veren Menemen olayı, siyasal iktidarın kitleler üzerindeki gücünü göstermesi gerektiği düşüncesini uyandırırken, devrim ilkelerinin halka benimsettirilebilmesi için de yoğun eğitim ve propaganda girişimlerinde bulunulmasıyla sonuçlanmıştır(6).

(4) Gerçekten de Cumhuriyet yönetiminin bazı özel nedenleri olan çevreler dışında halk kitlelerinde hoşnutsuzluk yaratmış olabileceği hiç düşünülmemiş, tersine halkın C.H.F.nın uygulamalarını sevinçle karşıladığı sanılmıştır. Örneğin, S.C.F. genel başkanı Fethi Bey (Okyar) ve arkadaşlarının İzmir gezilerinden önce Gazi Mustafa Kemal, hükümeti eleştirmekte olduğu için halkın Fethi Beye tepki gösterebileceğini düşünerek S.C.F. yöneticileri için İzmir valisinin koruma önlemleri almasını istemiştir. İlginçtir ki, Fethi Bey ve arkadaşları da, İzmir limanına toplanan 50.000'i aşkın kişinin kendilerini protesto etmek amacıyla mı, yoksa karşılamak için mi gelmiş olduğunu son ana dek anlayamamışlardır. (Bkz. YETKİN: a.g.k., s. 168).

(5) KORKUT BORATAV : **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik,** Gerçek yyn., İstanbul, 1974, s. 49-50.

(6) Menemen olayının bu açıdan bir değerlendirilmesi için bkz. Amerika Birleşik Devletleri Ankara Büyükelçisi J. Grew'den Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanına 27 Ocak 1931 günkü mektup (JOSEPH GREW : **Atatürk ve İnönü - Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları,** Çev. Muzaffer Aşkın, Kitapçılık Tic. Lt. Şt. yyn., İstanbul, 1966, s. 116-121.)

Bu gelişmelerse, kendilerine özgü birtakım siyasal kurumların oluşturulmasıyla birlikte varlık kazanmıştır.

Bu atılım hangi yönde olmuştur? Sorunların çözümünde yeni yaklaşımlar olarak nelere başvurulmuştur? İşte, bu çalışmada üzerinde duracağımız ilk konu budur.

III

Konunun ikinci yönü, sınıfsal gelişmeler alanındadır. 1930 yılında artık iyice biçimlenmiş ve ayrışmış olan toplumsal sınıfların, doğal olarak bu girişim ve değişikliklerle yapısal bir ilgisi olmuştur. Ayrıca bu gelişmeler, toplumsal yapıya, amaçlanan doğrultuda bir çeki düzen verilmesiyle de sonuçlanmıştır. Şu halde, gelişen ve kökleşen sınıfsal yapıya koşut olarak iç siyasal gelişmelerin sergilenmesi, ele aldığımız konunun ikinci yönünü oluşturmaktadır.

IV

1930'larda yeni bir atılım yapılmasına gereksinme duyulmasında ve sınıfsal biçimlenişe koşut olarak ortaya çıkan gelişmelerde dış siyasal koşulların bir etkisi var mıdır? Varsa ne olmuştur? Bu sorunlar da yanıtlanması gereken bir başka konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de dünya ekonomik bunalımının aşılması amacıyla başvurulan ve siyasal alanda da anlatımını bulan yöntemlerin, İkinci Dünya Savaşı öncesi uluslararası durumun, özellikle Rusya, Almanya ve İtalya'nın siyasal yapılarındaki oluşumların bu dönemde ülkemizi hangi açılardan ve ne ölçüde etkilemiş olduğu önemli ve izleri çok uzun sürecek gelişimlerdir.

V

İkinci Dünya Savaşı yıllarını, dış siyasal etki ve esinlenmelerin en yoğun olduğu yıllar olarak ayrı bir dönem niteliği

içinde görmekteyiz. Bu yıllarda izlenen siyasa, geçmiş yılların birikimiyle birlikte birtakım kaçınılmaz sonuçlar doğuracak; demokratik ve totaliter devletlerarası bir çekişme biçiminde gelişen savaşın birincilerin yengisiyle bitmesi, ülkemizde yeniden çok partili düzene geçilmesini gerektirecektir. Fakat «Demokrat Parti'nin iktidara gelme sürecinde burjuvazinin tutumu ne olmuştur?» sorusuna verilecek yanıt, kökleri 1930'lara uzanan olaylar zincirinin bir halkasının anlatımı olarak belirecektir. Bu arada, İkinci Dünya Savaşı yılları içinde Türkiye'deki iç siyasal gelişmelerin uluslararası koşullardan hangi yönde ve ne ölçüde etkilendiği, bu etkilerin günlük yaşama nasıl yansıdığı üzerinde duracağımız öteki konulardır. Bu gibi konuların irdelenerek belirli sonuçlara ulaşılmasıyla günümüzün birçok siyasal sorununun daha iyi anlaşılabileceğini sanıyoruz. Çünkü bu dönemin toplumsal ve siyasal yaşamımızda açtığı derin izler hâlâ silinmiş değildir. Öte yandan örneğin, bir «Varlık Vergisi» olayının bu çerçeve içinde ele alınması, olayların nasıl bir süreç içinde gelişmiş olduğunu bize gösterecektir.

VI

Konuya bir başka açıdan bakıldığında, 1930 yılından başlayarak bir yandan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın 1925'deki yıkıntıları üzerinde, bir yandan da S.C.F.nın bıraktığı yerden, Demokrat Parti'nin bir çekirdek olarak önceleri belli belirsiz, sonraları da belirgin bir biçimde oluşmaya başladığını görürüz. Başka bir deyişle, Demokrat Parti'nin dayanacağı kitlesel temel ele aldığımız bu dönem içinde gelişmiştir. Demokrat Parti toplumsal bir birikimin sonucudur. Bu birikimse, her şeyden önce bu partinin emeğinin ve çalışmasının değil, fakat iktidarın uygulamalarının ürünüdür. Bu gerçek kavranmadıkça da günümüz siyasal olaylarının doğru bir değerlendirilmesinin yapılması olanaksızdır. Tarık Zafer Tunaya tek parti dönemine ilişkin bilgilerimizi derinleştirmek zorunluluğu bulunduğunu

belirttikten sonra, bu gerçeğe de değinerek, «Siyasî hayat... tek partinin egemenliği altına girmiştir. Çoğulculuk kaybolmuş, yasaklanmış, aslında ise ilk fırsatta yüzeye çıkmak üzere sinmiştir.» (7) demekte ve sonraki gelişmelerin bu dönemde kök saldığını açıklamaktadır. Ancak sinen bu toplumsal güçler ve odaklar kimlerdir ve sonradan nasıl ortaya çıkmışlardır? İşte, günümüze dek uzanan olayların ve gelişmelerin düğüm noktasını burada aramak gerekmektedir.

VII

Konuyu ele alırken özen gösterdiğimiz bir yaklaşımımızı da açıklamak gerekiyor: Her şeyden önce konu, «siyasal» açıdan ele alınmıştır. Örneğin, «devletçilik» uygulaması üzerinde durulurken, bu uygulama ekonomik planda değil, fakat devletçiliğin toplum katmanları ve siyasal iktidar açısından ne anlama geldiğini belirtecek biçimde sunulmuştur. Ayrıca siyasal iktidarın, yine sözgelişi devletçilik uygulamasındaki «ideoloji»sinin ne olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. İşin tarihçesi, ekonomik yaşamdaki devletçi gelişmeler ve bunların sonuçları konumuz dışındadır. Kaldı ki, bu gibi gelişmeler başka çalışmalarda kapsamlı olarak incelenmiş bulunmaktadır. Sırası gelmişken şunu da belirtelim ki, çeşitli yazar, araştırmacı ve bilim adamlarının tek parti yönetiminin şu ya da bu yönü üzerinde yapmış oldukları inceleme ve çalışmaların sonuçları burada yinelenmemiş, yalnızca anılmakla yetinilmiştir. Bizim amacımız, olayları doğrudan doğruya ve kaynağına inerek incelemek, daha önce belirgin bir biçimde ortaya konulmamış olan siyasal gelişmeleri belgelemektir. Bu nedenle bu çalışmamızda sözkonusu edeceğimiz yazı ve belgeler, gelişmeler, ilke olarak, daha önce başka çalışmalarda anılmamış bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, herkes-

(7) TARIK ZAFER TUNAYA: **Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, 3. Basım, İ.Ü.H.F. yyn., İstanbul, 1975, s. 441-442.

çe bilinen konuları ise, bu kitapta yeni baştan anlatmayı gereksiz bulduğumuzu da belirtelim.

VIII

Özetlersek, bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin 1930 - 1945 yılları arasındaki iç siyasal gelişmelerini, sınıfsal yapıda oluşan değişiklikler temel alınarak ve dış siyasal koşulların etkileri gözönünde tutularak, birbirini izleyen toplumsal ve siyasal olaylar çerçevesinde ve belirtilen yaklaşımla incelemektir.

Öte yandan konu, D.P.nin kurulduğu günlere dek ele alınarak incelenmiştir. Çok partili düzene geçişle sonuçlanan ve bu geçişle «doğrudan doğruya» ilgili olan iç siyasal gelişmeleri ise, bu çalışmayı izleyecek olan kitabımızda, D.P.nin 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazandığı güne dek olan dönem kapsamında ele alacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

Tek «Fırkalı» Yönetimden Parti Devletine

Birinci Kesim

C.H.P.NE ÜLKENİN TEK KURULUŞU NİTELİĞİNİN KAZANDIRILMASI - ÇOĞULCU YAPININ SONU -

§ 1.

GİRİŞ

18 Haziran 1936 günlü ve C.H.P. Genel Başkan Vekili İsmet İnönü imzalı genelgede şu satırları okumaktayız :

«C.H.P.nin memleketin siyasal ve sosyal hayatında güttüğü yüksek amaçların gerçekleştirilmesini arttırmak ve hızlandırmak için bundan sonra parti faaliyetleriyle hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha amelî (eyleme dayanan) bir beraberlik sağlanmasına Genbaşkurca karar verilmiştir. Bu amaçla :

1 — İçişleri Bakanı Genyönkurul üyeliğine alınmış ve kendisine partinin genel sekreterlik görevi verilmiştir.

2 — Bütün illerde, il parti başkanlığına ilin valisi memur kılınmıştır.

3 — Genel müfettişler, bölgeleri dahilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi, parti faaliyet ve örgütünün de yük-

sek **murakıp** (denetçi) ve **müfettişidirler.**
.....»(1)

18 Şubat 1937 günlü ve 3115 sayılı yasa uyarınca yapılan Anayasa değişikliğiyle de, daha önce 9 Mayıs 1935'de başlayan Dördüncü Kurultay'da benimsenmiş olan tüzüğün ikinci bölümündeki «C.H.P.nin Ana Vasıfları» Anayasanın 2. maddesi olarak kabul edilmiştir. Bu «ana vasıflar», C.H.P.nin cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, layik ve devrimci olduğunu belirten ve «altı ok» olarak anlatımını bulmuş olan nitelikleridir.

Bu genelge ve Anayasa değişikliğiyle parti devleti anlayışı gelişme aşamalarını bitirmiş olmaktaydı. Böylece Dördüncü Kurultay tüzüğünde 3. maddede öngörülen «... Türk ulusunun yönetim şekli (kuvvet birliği) esasına dayanır...» ilkesi ve tüm iktidarın tek elde toplanması amacı bütünüyle gerçekleşmiş oluyordu. Fakat bu amaca ulaşılabilmesi için toplumun çoğulcu yapısının gereği olan ya da varolabilmeleri ancak liberal bir siyasal ortamda olanaklı bulunan kurum ve kuruluşların kapatılmaları veya C.H.P.nin bir organı durumuna getirilmeleri de bir zorunluluk olarak belirmiştir. İşte, biz de önce, bu sonuca ulaşılırken hangi kurum ve kuruluşların ne gibi yöntem ve gerekçelerle yaşamlarının son bulmuş ve hangilerinin parti çizgisi içine alınmış olduğu üzerinde duracağız.

9 mayıs 1935'de 4 Kurultay' Alınan parti kararı
18 Şubat 1937'de 3115 sayılı yasa Anayasa değişiklikleri
Altı Ok: Cumhuriyet, ulusculuk, halkcı Devletçi, Laiyk, devrimci

(1) HİKMET BİLÂ: **C.H.P. Tarihi 1919-1979,** Ankara, 1979, s. 116.

§ 2.

GAZİ MUSTAFA KEMAL : «-BÜTÜN MİLLİYETÇİ VE CUMHURİYETÇİ KUVVETLERİN BİR YERDE TOPLANMASI LÂZIMDIR.»

I

Gazi Mustafa Kemal, S.C.F.nın kapatılmasına rastlayan günlerde bir yurt gezisine çıkmıştır. Bu gezinin ana amacının, halkın sorunlarının yerinde saptanması ve bunlara bir çözüm aranması olduğunu söyleyebiliriz. Bu gezi sırasında Gazi Mustafa Kemal'in 29 Kasım 1930'da Trabzon'da yaptığı konuşma yeni bir dönemin başlamakta olduğunun ilk belirtilerindendir. Gazi bu konuşmasında şöyle demiştir :

«... Karşımızda birçok fırkalar varmış gibi hergün daha fazla bir faaliyetle çalışmak, fikirlerimizi halk kütlelerinin içine yaymak ve köylerimize kadar götürmek mecburiyetindeyiz.

Her an tarihe karşı, cihana karşı hareketimizin hesabını verebilecek bir vaziyette bulunmak lâzımdır. Tasavvur (tasarım) **ve faaliyetlerimizde bu kadar hassas ve müteyakkız** (uyanık) **bulunmak suretiyle muhalifsiz bir fırkanın mahzurlarını bertaraf etmiş** (sakıncalarını gidermiş) **oluruz.»**(1)

(1) **Hâkimiyeti Milliye**, 30 Teşrinisani 1930.

Bu sözlerde dikkati çeken nokta, Gazi Mustafa Kemal'in gerçekte tek partili düzeni sakıncalı gördüğü, ancak bir zorunluluk durumuna gelmiş olan bu tür bir yönetimin sakıncalarının ortadan kaldırılmasına çalışılması gerektiğini açıklamakta olmasıdır. Ne var ki, artık tek partili bir düzenin uygulanacağı da aynı zamanda açıklanmış olmaktadır.

II

Gazi Mustafa Kemal yeni bir döneme geçildiğini belirten ve bunun nedeniyle gerekçesini ortaya koyan asıl açıklamasını, Türk Ocakları'nın kapatılması gerektiğini belirten ve Ruşen Eşref'e verdiği demeçte yapmıştır :

«Milletin tarihinde bazı devirler vardır ki; muayyen maksatlara (belli amaçlara) **erebilmek için maddî ve manevî ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikâmete sevketmek** (yöne yöneltmek) **lâzım gelir... Memleketin ve inkılâbın** (devrimin) **içerden ve dışardan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti** (korunması) **için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lâzımdır... Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye** (ortak amaç) **yolunda birleşmelidir.»** (2)

Görüldüğü gibi, ulusun ortak amacı için tüm toplumsal güçlerin birleşmesi gerektiğini Gazi Mustafa Kemal açıkça ortaya koymakta ve bunun gerçekleştirilmesi için çağrıda bulunmaktadır. Şu halde, bu dönemdeki gelişmeleri her şeyden önce bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Bu değerlendirmeyi yaparken de, dünya çapında gün geçtikçe ağırlaşan koşulların Türkiye'yi de etkilediği, Türk devriminin henüz pek genç olduğu ve bu arada Menemen olayının C.H.F. çevrelerinde kaygı uyandırmış olduğu gibi gerçekler de unutulmamalıdır.

---

(2) **Vakit**, 25 Mart 1931.

§ 3.

C.H.P. YAZARLARININ ARAYIŞ ve ÖNERİLERİ

I

Gazi Mustafa Kemal'in tüm toplumsal güçlerin tek elde toplanması zorunluluğunu açıkladığı günlerde ve parti devletine geçiş sürecinin hemen başında, C.H.F.nın sözcülüğünü yapan ve çoğu milletvekili olan yazarların yeni bir siyasal düzen arayışı içinde oldukları görülmektedir. Ülke yönetimi yeni bir niteliğe kavuşarak belirginleştikçe, C.H.F.nın resmî bir ideolojiye ulaştığını ve bunun «altı ok» biçiminde anlatımını bulduğunu bilmekteyiz. Ancak bu ilkelerin daha henüz kesinlik kazanmadığı ilk aşamada ya da parti devleti anlayışıyla sonuçlanan bu sürecin başlangıcında, C.H.F. yazarları ayrıca gerekçeler göstererek nasıl bir siyasal sistemden yana olduklarını açıklamışlar ve yeni dönemi kendi görüş açılarına göre biçimlendirmek istemişlerdir. Bu görüş ve öneriler, dönemin ve sonraki gelişmelerin anlaşılması bakımından büyük önem taşımaktadırlar.

II

Örneğin, C.H.F.nın yayın organı olan **Hâkimiyeti Milliye** gazetesinde Zeki Mesut (Alsan) bu amaçla yazdığı bir yazısında, devlet yönetiminde eleştiri ve denetimin sağlanması için bir

muhalefet partisinin varlığının bir zorunluluk olmadığını öne sürmekte ve Türkiye'de devrim ilkelerini savunan partilerin dışında başka bir partinin zaten düşünülemeyeceğini belirtmektedir.

Yazara göre,

«Memlekette diğer bir fırkanın vücuduna kanunî imkân bırakmayan faşizm de tenkit ve mürakabe keyfiyetini kendi içinde temin etmektedir. Tabiî, hiçbir faşist, faşizmin umdelerini tenkit etmeği hatırına getirmez. Fakat umdelerin hayata tatbikinde binbir mesele vardır ki, bu sahada fırkacılıktan ziyade ihtisas mevzuubahis olur. İhtisas ise, fikirlerin serbest ifadeleri ile, serbest çarpışmaları ile tezahür eder. Bu noktai nazardan tek fırkalı memleketlerde bile tenkit ve mürakabe vazifesinin icrası için esas itibarı ile ortada bir mani bulunmadığı kanaatindeyiz.» (1) (*).

Aynı yazar bir başka yazısında ise, partilerin asıl varlık nedeninin gerçekte yalnız eleştiri ve denetim olmadığını, fakat bir ülkenin siyasal ve ekonomik yaşamındaki yeni gereksinmeler olduğunu, partilerin genellikle rejim uyuşmazlıklarının, ekonomik sistem başkalıklarının, sınıf savaşımlarının sonucunda doğduğunu belirtmekte, oysa Türkiye'de rejimle uyuşmazlık öne sürülerek bir siyasal parti kurulmasının olanaksız olduğunu

---

(1) «Tek Fırka İle Murakabe»; **Hâkimiyeti Milliye**, 4 Kânunuevvel 1930.

(*) Ülkede başka bir partinin varlığına yasal olanak bırakmayan faşizm de eleştiri ve denetimi kendi içinde sağlamaktadır. Doğal olarak, hiçbir faşist, faşizmin ilkelerini eleştirmeyi hatırına getirmez. Fakat ilkelerin yaşama uygulanmasında binbir sorun vardır ki, bu alanda particilikten çok uzmanlık sözkonusu olur. Uzmanlık ise düşüncelerin özgürce anlatımlarıyla, özgürce çarpışmalarıyla belirir. Bu görüş açısından tek partili ülkelerde bile eleştiri ve denetim görevinin yerine getirilmesi için öz yönünden ortada bir engel bulunmadığı kanısındayız.»

açıklamaktadır. Çünkü her şeyden önce, devrim ilkeleri dışında etkinlik gösterecek bir partinin varlığı düşünülemez. Ekonomik siyasada değişiklik amaçlayan bir partinin kurulmasına gelince, S.C.F. buna bir örnektir. Ne var ki, kısa sürede bu parti nitelik değiştirerek ortaya bir rejim sorunu çıkarmıştır. Sınıfsal temele dayalı olarak parti kurmak içinse, ülkemizde köylüler, işçiler ve esnaf gibi topluluklar henüz kendi çıkarlarını savunacak düşünsel düzeye ulaşabilmiş değildir. Kaldı ki, bizde particilik, karşılıklı çekişmelere ve suçlamalara dönüşmekte, bir kargaşalık kendisini göstermekte gecikmemektedir. O halde, eleştiri ve denetimin siyasal partiler olmaksızın da yapılabileceğini kabul etmek gerekmektedir.(2)

Yine Zeki Mesut'a göre :

«Bir milletin en büyük kuvvet menbaı vatandaşlar arasındaki birlik ve karşılıklı sevgidir. Bu birlik ve sevgi millî hayatın hemen her safhasında kendini göstermelidir. Beynelmilel hayat mücadelesinde muvaffakıyetin ilk şartı, hiç şüphesiz kuvvetli olmaktır. Milletlerin en büyük kuvvet âmili ise bünyelerindeki tecanüs, fertleri arasındaki tesanüt ve mefkûrelerindeki birliktir. Diğeri ile didişen, birbirini düşman telakki eden vatandaşlar, asıl millet düşmanlarının bilerek veya bilmeyerek, emellerine hizmet etmiş olurlar.» (3) (*)

---

(2) «Çok Fırkalı Murakabe»; **Hâkimiyeti Milliye**, 5 Kânunuevvel 1930.

(3) «Millî Birlik»; **Hâkimiyeti Milliye**, 11 Teşrinisani 1930

(*) **«Bir ulusun en büyük güç kaynağı vatandaşlar arasındaki birlik ve karşılıklı sevgidir. Bu birlik ve sevgi ulusal yaşamın hemen her aşamasında kendini göstermelidir. Uluslararası yaşam savaşımında başarının ilk koşulu, hiç kuşkusuz güçlü olmaktır. Ulusların en büyük güç etkeni ise yapılarındaki türdeşlik, bireyleri arasındaki dayanışma ve ülkülerindeki birliktir. Birbiriyle didişen, birbirini düşman gören vatandaşlar, asıl ulus düşmanlarının bilerek ya da bilmeyerek emellerine hizmet etmiş olurlar.»**

III

İş Bankası çevresinden ve Siirt milletvekili Mahmut (Soydan) ise, S.C.F. olayında halkın acı gerçeklerle yüz yüze kalmış olduğunu öne sürmekte ve bu nedenle de halka başka ülkelerdeki siyasal rejimler konusunda bilgi vermenin yararlı olacağını söyledikten sonra Yugoslavya'dan söz etmektedir. Bu milletvekiline göre, «Yugoslavya'da kelimenin bütün kuvvet ve mânasıyle sıkı bir diktatörlük» bulunmaktadır. Ancak bu diktatörlük gerçekleştirmiş bulunduğu devrimi halka sevdirmek için her olanağı kullanmaktan geri kalmamaktadır. Böylece yazar, Yugoslavya'daki bu diktatörlüğün olumlu bir yönetim biçimi olduğunu savunarak yazısını sürdürmektedir.(4)

IV

Dönemin etkili kişilerinden Falih Rıfkı'nın (Atay) doğrudan doğruya ve açıkça kömünist ve faşist partilerin yönetim biçimlerinin Türkiye'de uygulanmasını istediğini görmekteyiz. İlk önceleri Sovyetler Birliği'ndeki uygulamayı bazı sınırlandırmalarla ve «bizim fırkamız devlet idaresine karşı komünist fırkasının vaziyetini alamaz. Bu büsbütün başka ve bizim için aykırıdır. Fakat halk yığınlarına karşı komşu fırkanın inkılâpçı metodlarından istifade edebilir (devrimci yöntemlerinden yararlanabilir).»(5) diyerek bu görüşünü açıklayan Falih Rıfkı, Rusya ve İtalya'ya yaptığı geziden sonra çok daha kesin öneriler ortaya atmıştır. Gerçekten de 1931 yılında yayınlanan **Yeni Rusya** adlı kitabında demektedir ki:

«Rusya'dan ben bir ders getiriyorum: Bu ders, Türk ihtilâlini organize etmek, yeni gençliği yetiştirmek ve Türk ce-

(4) «Başka Memleketlerde»; **Hâkimiyeti Milliye**, 19 Kanunuevvel 1930
(5) «İnkılâpçı Metodlar»; **Hâkimiyeti Milliye**, 19 Teşrinisani 1930

miyetini birkaç hamlede terbiye etmek usulleridir... Rusya'dan komünist değil, fakat daha şuurlu olarak geliyorum :

Türkiye'nin iktisat ve inşa plânını yapmak, İnkılâp Fırkasını komünist ve faşist, yani eski nizamdan (düzenden) **yeni bir nizama geçen memleketlerin fırkalarından örnek alarak kurmak,**

Bürokrasi yerine ihtilâlci metodlar almak, hiç durmaksızın büyük yığının terbiyesine geçmek.» (6)

Falih Rıfkı, İtalyan faşizminin anti - demokratik tutumunu ve totaliter uygulamalarını da şu sözlerle övüyor :

«Halk çocuğunun anasının karnından çıkar çıkmaz yattığı beşik fırka kucağıdır.

Bir yeni cemiyet başka türlü yoğrulamaz. Roma'nın yeni mahallelerinde liberalizm ve demokrasiye aykırı birçok şeyler görülse de 1921 anarşisinden, fakirliğinden, gevezeliğinden, başıboşluğundan hiçbir eser göremedim.

Demokrasinin arkasından Ostiya'nın sivrisineği, Roma kırının batağı, İtalyan ahlâkının inzibatsızlığı (başıboşluğu), **İtalyan sokağının pisliği kalktı ve İtalyan milliyetperverinin eğilmiş başı yukarıya kalktı.»** (7) (8)

Öte yandan, Falih Rıfkı, Türkiye'deki basından yakınmakta, basını ve bir mahkemenin verdiği bir kararı eleştiren bir yazısında Türk toplumunun anarşiye sürüklenmekte olduğunu savunarak,

---

(6) FALİH RIFKI : **Yeni Rusya**, Ankara, 1931, s. 170-172

(7) FALİH RIFKI : **Moskova-Roma**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi yyn., İstanbul, 1932, s. 108-109

(8) Ayrıca bkz. FALİH RIFKI : «Dünkü İtalya ve Bugünkü İtalya»; **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1932

«Hürriyet cenneti buna denir. Anarşi yapıyor diye komünist mebusları bile zindana atan Fransa'ya değil!

Halep çok geri ve Asyalı olduğu için şüphesiz onunla kıyas yapmağa tenezzül edilmez.

Kesilmiş başların düşeceğinden bahseden Hitler'in fırkası da ancak Almanlar gibi henüz alışmamış, yetişmemiş, bugünkü medeniyet seviyesinden (uygarlık düzeyinden) **dört beş asır kadar aşağı milletlere rehberlik edebilir.**

Disiplin ve fırka gibi sefil müesseselerin bizim gibi inkılâplarının yüzüncü yıldönümünü kutlamağa hazırlanan cemiyetler arasında ne işi var?» (9)

demektedir.(10)

Ne var ki, Falih Rıfkı, C.H.F.nı eleştiren tüm basını «alçak» olarak nitelendirmekte bir sakınca görmemiştir. «Alçaklar» başlıklı ve 1931 yılı Haziran ayında yayınlanmış bir yazısında şu satırları okuyoruz :

---

(9) «Başlıklar»; **Hâkimiyeti Milliye,** 17 Kânunuevvel 1930

(10) Bu gibi görüşleri daha iyi değerlendirebilmek için yine Falih Rıfkı Atay'ın on beş yıl sonra yazacak olduğu «Kanlar İçinde Boğulan Rejimler» başlıklı bir yazısına burada kısaca değinmek yerinde olacaktır. Falih Rıfkı, faşizmin ne anlama geldiğini bu yazısında şöyle açıklamıştır :

«İki dünya harbi arasındaki diktatoryalar, birkaç yıl içinde tarihin büyük barbarlık devri hikâyelerini gölgede bıraktılar. Bunlar yalnız yabancı devletlere karşı değil, milletleri için de kendileri ile beraber olmayanlara karşı, en basit ve tabiî ahlâk ve insanlık ödevlerini hiçe saymışlardır. Kadınlı, çocuklu, ihtiyarlı yüzbinlerce kişiyi işkence edip öldürmek, fırınlarda yakmak, kasabaları ve köyleri canlı cansız varlıkları ile temelden yok etmek, başka memleketlerde suikast tuzakları kurmak, akla hayale gelebilecek her türlü cinayetler, hiçbir hesap günü düşünmeksizin emredilmiştir. Roma'da başlıyacağı söylenen yeni bir yargılamada faşizmin başlıca liderlerinin nasıl suçlarla sanıklanmış olduğuna bakınız. Yugoslavya kıralını öldürme su-

«... hiç şüphe etmeyiniz: bütün bu muhalif gazeteciler, hepsi, bir kelime ile, alçaktırlar. Balkanlardan Amerika'nın öbür ucuna kadar böyle mahlûklar (yaratıklar), **casus ve baba katili gibi en iğrenç mücrimlerle** (suçlularla) **bir sıraya konur ve şahsî hürriyetleri bile kendi ellerine teslim edilmez: Biz ise gazete denilen müesseseyi teslim etmişiz.»**(11)

V

Falih Rıfkı'ya koşut olarak Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), S.C.F.nın tek yararını C.H.F.nın eksik ve güçsüz yanlarını ortaya çıkarmış olmasında görmekte ve C.H.F.nın «bazı parlâmentocu Avrupa milletlerinde emsalini (örneğini) gördüğümüz fırkalar»dan olmaması ve «henüz kapanmamış olan inkılâp devresinin» örgütü olarak gelişmesini sürdürmesi gerektiğini yazmaktadır.(12) Yakup Kadri bir başka yazısında da, Avrupa'ya

---

ikastını tertiplemek, Negüs'ü kaldırıp kaçırmak teşebbüslerini hazırlamak, Kral Zogo'yu öldürmeye kalkışmak, Paris'de Kasetti kardeşleri vurmak, Roma'da yabancı büyükelçiliklerden on altı bine yakın vesika çalarak Almanlar'a teslim etmek... bütün bunlar bir çetenin, herhangi özel servisin değil, bir yeniçağ devletinin başlıca işleri arasındadır. Fakat daha neler, hele Almanya da yıkılıp mihver ve ortaklarının sırları büsbütün açıldığı zaman daha nasıl tüyler ürpertici facialar öğreneceğiz!

Milletlerarası münasebetlerde bir ahlâk, bir kanun düzeni kurulmasından bahsediyoruz. Milletler içinde ahlâk ve kanun hükmünü yürütecek rejimler lâzımdır. Bu rejimler ancak, halk egemenliği üstüne dayanabilir. Ve ancak serbest halk denetlemesi altında zulümlerin, cinayetlerin ve onların kendiliklerinden doğuracakları harb tehlikelerinin önüne geçilebilir.» **(Ulus, 22 Ocak 1945)**

(11) BAKİ SUHA EDİPOĞLU: **Falih Rıfkı Atay Konuşuyor**, Berkalp Kitabevi, Ankara, 1945, s. 81

(12) «Cumhuriyet Halk Fırkası»; **Hâkimiyeti Milliye**, 29 Teşrinisani 1930

karşı Sovyetler Birliği'ni övmekte ve «emperyalist âlem» dediği batılıların bu ülkenin rejimini «birtakım boş yaygaralarla, çığlıklarla bozmak» istediklerini öne sürmektedir. (13) (14)

VI

Vakit gazetesinde ise Sadri Ethem, siyasal partiler için sayı ve çoğunluğun ikinci plânda düşünülmesi gereken şeyler olduğunu ve S.C.F.nın katıldığı son belediye seçimlerinin «opportunistler, iş adamları, yarı müminler»den korkulması gerektiğini ortaya koyduğunu açıkladıktan sonra yazısını şöyle bitirmektedir:

«Türk inkılâbının ve inkılâp fırkasının elini uzatacağı bir insan var: İdealist; kullanacağı bir silâh var: İnkılâpçı terbiye.» (15)

VII

Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi (Abalıoğlu), Türkiye'de disiplinli bir ortama gereksinme duyulduğunu, bunun da C.H.F.nca sağlanabileceğini belirten bir yazısında, parti devleti anlayışına da açıkça değinmekte ve ulusun geleceğinin saptanmasında ve yönetimde C.H.F.nın meclis ve hükümet ölçüsünde sorumluluklar yüklenmiş olduğunu açıklamaktadır. (16) Başka bir yazısında ise, İtalyanları yüzyılın en ileri toplumu durumuna yükselten faşizmin, Türk devrimini gittikçe artarak övmesinin ve beğenmesinin Türkiye'ye güç verdiğini ileri sür-

(13) «Rusya'da Neler Oluyor?»; **Hâkimiyeti Milliye**, 7 Kânunuevvel 1930

(14) Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun **Kadro** dergisinde yer alan görüşlerine ilerde ayrıca değineceğiz.

(15) «Beynelmilel Üç Serseriye Karşı Bir Adam»; **Vakit**, 22 Teşrinisani 1930

(16) «Meclis ve Fırkalar Faaliyeti»; **Cumhuriyet**, 3 Teşrinisani 1931

mektedir.(17) Ayrıca Yunus Nadi, İsmet Paşa ile Mussolini'yi karşılaştıran bir yazısında da demektedir ki :

«Yeni İtalya'nın, faşist İtalya'nın ne olduğunu iyice anlamak için onu yaşamakla beraber bugün bütün selâhiyetleri (yetkileri) **kendi şahsında hülâsa etmekte** (toplamakta) **bulunan M. Mussolini'yi görmek kâfidir. Duçe, İtalyan milletinin aynı zamanda ileri atılmış yüksek bir fikri de tecelli ettiren** (gerçekleştiren) **ifadesidir. Faşizm, M. Mussolini'nin şahsında tıpkı ok gibi fırlayan bir fikrin bükülmez bir kol ile tatbikat safhasına** (uygulama evresine) **geçirilmiş şeklidir...»** (18) (19)

VIII

C.H.F. yazarlarının yazılarından örnekler vererek, yeni bir siyasal düzen modelinin nerede ve nasıl arandığını belirtmeye çalıştığımız bu paragrafı, yine **Cumhuriyet** gazetesinde yayınlanmış bulunan ve çocuklarla ilgili bir yazıdan bir bölüm alarak sürdürmek istiyoruz :

«Çocuk, devletindir. Fertler bunu anlamak istemezler; fakat devlet, bu ferdî iradeye kıymet vermemeğe mecburdur; çünkü çocuk, ana ve baba da devletindir.

Çocuk hakkındaki kanunlar, yalnız bizde değil, hemen her yerde eksiktir. Devrin devlet telâkkisi (anlayışı) **henüz lâzımı** (gereği) **gibi yerleşmemiştir. Bugünkü devletler Ispar-**

(17) «Başlı Başına Bir Tarih»; **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1932

(18) «İsmet Paşa ile Mussolini»; **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1932

(19) **Cumhuriyet** gazetesi yazarlarından M. Nermi de Hitler'i övmekte ve onu «Almanya'nın kalkınması», «kudretini, tarihî rolünü derin kavramış bir şahsiyet» olarak nitelendirmektedir. («Hitler ve Yeni Almanya»; **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1932).

talılar kadar bile devletçi olamıyorlar. Halbuki devletçilik ilk çağın değil, asıl bugünün toplu yaşama yoludur. Bugünkü insanların kafaları, ilmin aydınlattığı telâkkilerden çok geridir. Ferdin ancak devlet birliği içinde bütün inkişafını (gelişmesini) alabileceğini bilenler çok azdır. Fert bir devlet organizasyonu içinde değil de ıssız bir adada yaşayabilseydi, istediği kadar bencil olabilirdi. Halbuki devlet bir realitedir; fert ise o realitenin bir hücresidir.

Çocuk devletindir. Buna inanmak lâzımdır. Çocuğun yetiştirilmesini doğumundan itibaren devlet bakımına, devlet kontrolüne bırakmak lâzımdır.» (20)

Selim Sırrı (Tarcan) da, «İtalya'da Halk ve Gençlik Teşkilâtı» başlıklı bir yazısında, faşist gençlik örgütlerini övmekte, bu örgütleri Türkiye için birer model olarak göstermekte ve en ilginç olanı da, İtalyan faşistlerinin uluslararası kardeşlik duygularını geliştirdiği için izciliğe karşı olduklarını onaylayarak sözlerine eklemektedir. (21)

IX

Bu örneklerden açıkça anlaşılacağı üzere, S.C.F. ve Menemen olayından sonra C.H.F. yazarları da yeni bir atılıma girişilmesi gerektiği düşüncesinde birleşmişlerdir. Bu atılımın da, her şeyden önce, C.H.F.nın yapısında gerçekleştirilmesi, üzerinde anlaşılan bir görüş olarak belirmektedir. Fakat bu görüşe varılırken model olarak gösterilen rejimler ya da partiler, «otoriter», dahası «totaliter» nitelik taşıyanlardır.

Oysa Gazi Mustafa Kemal böyle bir modelden söz etmiş değildir. Gerçi dönemin koşullarının gereği olarak «otoriter» bir

(20) KAZIM NAMİ (DURU) «Çocuk Devletindir»; **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1932

(21) Ülkü, C.I, sayı 3, Nisan 1933, s. 241-242

rejimden yana olduğunu açıklamıştır, ama onun faşizm, nazizm, ya da komünizmin yöntemlerine özendiğini gösterecek hiçbir belirti bulunmaması bir yana, bu gibi rejimlere karşı olduğunu da bilmekteyiz. Konu, C.H.F.nı Gazi Mustafa Kemal'in kişiliğiyle özdeşleştirilmeden ele alınırsa, partili yazarların bu çabaları gerçekçi bir biçimde değerlendirilebilir. Unutmamak gerekir ki, son çözümlemede 1930'ların C.H.F.sı, bir siyasal partidir ve onun da bir sınıfsal temeli vardır. O halde, bu arayış ve önerileri ilk önce bu açıdan yorumlamalıyız.

Buna karşılık, işin ilginç olan yanı, örnek gösterilen ülkelerin siyasal rejimlerinin çatışma durumunda olmasıdır. Hem faşist ve hem de komünist partiler aynı açıdan ele alınmaktadır. Gerçekten de bir yandan S.S.C.B. övülürken, bir yandan da Fransızların komünist milletvekillerini tutuklamaları alkışlanmaktadır. Şu halde, bu dönemin bu aşamasında komünizm ve faşizm bir sistem olarak değil, fakat bir «parti» anlayışı çerçevesinde tartışma konusu yapılmıştır, demek yerinde olacaktır. 1930 ve hemen sonraki yıllarda C.H.F. yazarlarının arayışı içinde bulundukları şey, ülkede disiplin sağlayacak, devrim ilkelerinden sapmayacak ve bunları topluma aşılayabilecek, sağlam bir siyasal örgütleniş biçimidir. Şurası bir gerçektir ki, amaçları arasında bir uçurum bulunan komünist ve faşist partiler, disiplinli bir parti örgütü kurmak konusunda birleşirler. İşte, C.H.F.nın gerçekleştirmek istediği de böyle bir parti örgütüdür.

Daha önce de kısaca değinmiş olduğumuz gibi, 1930 yılının olayları, ülkenin yöneticilerinde daha güçlü bir siyasal iktidar anlayışının zorunlu olduğu kanısını uyandırmıştır. 1930 yılında ise güçlü siyasal iktidarlar otoriter rejimlerle yönetilen ülkelerde bulunmaktadır. Bu nedenle de C.H.F. yazarları dikkatlerini bu ülkelere çevirmişlerdir. Bundan dolayı da ilk uygulamanın faşist ve komünist partilerin örgütlenmeleri doğrultusunda yapılması, bu partilerin model alınması istenmektedir. Gerçekten de Falih Rıfkı Atay daha sonraları şöyle diyecektir:

«— Evet.. Rusya'ya gittiğimde dikkatimi bir şey çekti. Bu ihtilâlciler, hemen hemen bizim Anadolu halkı kadar geri bir halkla, hemen hemen Türkiye'de olduğu kadar geri memleket şartları içinde süratle büyük bir garp (batı) devleti kurmaya çalışıyorlardı. Bunların yığın terbiyesi, rejim terbiyesi metodlarından bizim istifade etmemiz (yararlanmamız) lâzım geldiğini gördüm. (Yeni Rusya)yı bu bakımdan yazdım. Bu kitapta komünizmin muvaffak (başarılı) olduğuna veya olacağına dair hiçbir kelime olmadığı halde, sırf terbiye metodlarına ait metihler... [vardır]... Faşizme de imarcı metodlarda hayran kalmıştım. İtalya'dan yazdığım mektuplarda ve bir küçük eserde bunu anlatmağa çalıştım.» (22)

Bu anlayışın günlük siyasal yaşamda önemli bir sonucu olacaktır. C.H.F. faşist ya da komünist partilerin örgütlenme biçimlerinden ne denli esinlenmiş olursa olsun, bu parti iktidarının temel siyasası, gerektiğinde, bu sistemlerin dışında ve hatta bunlara karşı bir çizgi izleyecektir. Örneğin, ilerde üzerinde duracağımız gibi, S.S.C.B.nin başarıları alkışlanır ve uyguladığı yöntemler övülürken, Türkiye'deki komünistler sıkı bir biçimde izlenecek ve gün geçtikçe artan sayılarla tutuklanacaklardır. Ya da İkinci Dünya Savaşı günlerinde, gerekli görüldüğünde bu kez Alman yanlıları aynı yazgıyı paylaşacaklardır.

Bu aşamada kesin olarak ortaya çıkan ve bundan sonraki gelişmeleri etkileyecek olan sonuç, C.H.F.nın artık başkaca bir siyasal partinin kurulmasına olanak tanımayacak olması ve kendisi dışındaki öteki kuruluş ve örgütlerin varlığına teker teker son verecek bulunmasıdır.

(22) EDİBOĞLU : a.g.k., s. 36

§ 4.

SİYASAL PARTİLERLE İLGİLİ UYGULAMA

I

Bilindiği gibi, S.C.F. 12 Ağustos 1930'da kurulmuş, ancak 17 Kasım 1930 yöneticilerince kapatılmıştır. Etkinliğini sürdürdüğü bu süre içinde bazı üyelerine ve yandaşı olan gazetecilere karşı kovuşturulmalara başlanılmış bulunuluyordu. Öte yandan S.C.F.nın katılmış bulunduğu belediye seçimlerinin ortaya çıkardığı sorunların bir bölümü, bu parti kapandıktan sonra da bazı gelişmelere neden olmuş bulunmaktadır.

29 Eylül 1930'da Adana'da Abdülkadir Kemalî'nin (Öğütçü) başkanlığında «Ahali Cumhuriyet Fırkası» (A.C.F.) adı altında kurulan parti ise ele aldığımız dönem başladığında henüz varlığını sürdürüyordu. Buna karşılık, 29 Ağustos 1930'da Edirne'de kurulan «Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi»nin çalışmasına, komünist eğilimli olduğu gerekçesiyle hükümetçe izin verilmemişti.(1) Öte yandan bu dönemde, daha önce 5 Haziran 1925'de kapatılmış bulunan «Terakkiperver Cumhuriyet

(1) TEKİN ERER: **Türkiye'de Parti Kavgaları**, 2. basım, Tekin yyn., İstanbul, 1966, s. 63; F. HÜSREV TÖKİN: **Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)**, Elif yyn., İstanbul, 1965, s. 75

Fırkası»nın (T.C.F.) yeniden kurulacağı söylentilerinin çıktığını görmekteyiz.

C.H.F. iktidarı, S.C.F.nın son kalıntılarını kesinlikle ortadan kaldırmış, A.C.F.nı kapatmış, gerek S.C.F.nın ve gerekse T.C.F.nın yeniden siyasal yaşama atılması olasılığına karşı da kesin bir tutum takınmıştır. Belirtmek gerekir ki, bu davranışlar, bir tek parti iktidarının izlemesi gereken siyasanın doğal sonuçlarıdır.

II

S.C.F., C.H.F.nı sarsmış, onu hırpalamış ve geniş halk kitlelerinin iktidar partisine karşı birleşmelerini sağlamıştı.(2) Şimdi, her şeyden önce bu etkinin silinmesi gerekiyordu. Bu amaca yönelik en belirgin yöntem olarak, artık bu partinin varlığı sona ermiş olmasına karşın, C.H.F. yanlısı basında oldukça uzun bir süre S.C.F.na eleştirilerin yöneltilmesi ve çeşitli olaylardan onun sorumlu tutulması gerektiğinin öne sürülmesi yoluna başvurulduğu gözlemlenmektedir. C.H.F.nın bu tutumunda, bir yandan da çeşitli başarısızlıkların S.C.F. üzerine yıkılmak istenmiş olduğunu sezmemek de olanaksızdır.(3)

---

(2) Bkz. YETKİN: a.g.k., s. 109-127

(3) Yakup Kadri Karaosmanoğlu, çok sonraları yazacağı anılarında bu gerçeğe değinecek ve diyecektir ki:

«... Serbest Fırkanın kapanmasıyla İsmet Paşa gene bir gaileden (sıkıntıdan) kurtularak geniş bir nefes almış, daha doğrusu, -kendi tesiri olmaksızın- dördüncü bir İnönü zaferi kazanmış oluyordu. 'İnkılâpçı', 'devletçi', 'layik' Halk Partisi içinde, onu ne hükümet reisi ne Parti Genel Başkan Vekili olarak sorguya çekmek ve ona şu sözleri söylemek hiç kimsenin aklından geçmiyordu: (-Paşa Hazretleri, yedi yıllık idarenizden sonra görüyoruz ki partimizin ilkelerini memlekete yerleştirmek hususunda hemen hiçbir gayret sarf bulunmamışsınızdır. Halkı Osmanlı saltanatı devrindeki cehaletinden, geriliğinden bir

S.C.F.nın izlerinin silinmesi sürecinde en göze çarpıcı olay, seçimlerde bu partinin Samsun'da kazanmış olduğu belediye başkanlığının geçersiz sayılmasıdır. Bu amaçla önce Samsun valisine işten el çektirilmiş ve vali seçimlerde görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle «bakanlık emrine» alınmıştır.(4) Bir soruşturma açılmış ve konu «Mülkiye Teftiş Heyeti»nce seçimlerin geçersiz sayılması ve yenilenmesi gerektiği görüşü belirtilerek İçişleri Bakanlığına iletilmiştir.(5)(6) Bundan başka,

---

adım öteye götürmemişsinizdir. İnkilâpçılık ve layiklik babında (konusunda) bizi millî mücadele yıllarında Halife ordularının bile cüret edemedikleri bir koyu taassup reaksiyonu karşısında bırakmışsınızdır. Yanlış bir şekilde tatbikata başladığınız devletçilik ise, bizi, ancak birtakım 'buhran vergileri' ile önlemeye çabalanan malî ve ekonomik kriz içine sürüklemiş bulunuyor... Yok, yok! Bütün bu hatalarınızın, ihmallerinizin sorumluluğunu Fethi Beyin ya da Serbest Fırkanın üstüne yüklemeğe kalkışmayınız. Cumhuriyet rejimini tehdit eden hadiseler (olaylar) Fethi Beyle Serbest Fırka erkânı (ileri gelenleri) İzmir'e, Balıkesir'e ayak basar basmaz birden bire patlak vermiş ve bu hâdiseleri çıkaranlar bir anda yerin dibindeki mantar gibi bitivermiş değillerdir ya!)

Evet, Halk Partisi içinde, şu satırları yazan gazeteci milletvekili de dahil olmak üzere, böyle bir (autocrtique) (kendi kendini tenkit) yoluna gitmek ve devrim nizamının geçirdiği sarsıntının asıl sebeplerini, memleket gerçekleri üzerine eğilerek, objektif ve rasyonel bir tenkit yoluyla meydana çıkarmak hiç kimsenin aklından geçmediği gibi bu olaylar sanki mahallî birer zabıta vakasıymışçasına idare ve emniyet amirlerinin soruşturmalarına, koğuşturmalarına bırakılmıştır.» (YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU: **Politikada 45 Yıl**, Bilgi yyn., Ankara, 1968, s. 107-108)

(4) **Hâkimiyeti Milliye**, 27 Teşrinisani 1930

(5) **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Kânunuevvel 1930

(6) Gazi Mustafa Kemal'in yurt gezisinde Samsun belediye başkanı ile karşılaşması sırasında ona görevden çekilmesini önermiş olduğunu da Ahmet Hamdi Başar açıklamaktadır. (AHMET HAMDİ BAŞAR: **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, İstanbul 1945, s. 38-39)

«Devlet Şurası Umumî Heyeti» S.C.F.nın kazanmış olduğu on iki seçim çevresinde, buralarda yapılan seçimlerin yasalara uygun olmadığı sonucuna vararak, sonuçların geçersiz sayılmasına ve seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir.(7) Böylece S.C.F. nın r e s m e n d e seçimi kazandığı Samsun'da ve öteki bazı yerlerdeki belediye başkanlarının bağımsız olarak bile görevde kalmalarına göz yumulmamış olmaktadır.

S.C.F. adayı olarak Kuşadası'nda seçimi kazanmış olan belediye başkanı da, önceki bir konuşmasında Cumhurbaşkanına karşı yakışıksız söz kullanmış olmasından dolayı tutuklanmıştır.(8)

Bu arada C.H.F. yayın organı olan gazetelerin, başka olaylar nedeniyle tutuklanan ya da haklarında soruşturma açılan bazı kişilerin S.C.F. ile ilişkileri olduğunu öne sürerek bu partiye karşı bir kamuoyu yaratmak istedikleri görülmektedir. Örneğin, Menemen olaylarıyla ilgili şu haber bu tutumu belgeleyecektir :

> «**Mefsuh** (feshedilmiş, kapatılmış) **Serbest Fırkaya mensup olup son hâdise münasebetiyle tevkif edilen Celâl, kolcuzâde İbrahim, hocazâde Ahmet Efendilerin ifadeleri alınmış ve iki gün mevkuf** (tutuklu) **kaldıktan sonra serbest bırakılmışlardır...»(9)**

Seçim kampanyası sırasında işlendiği öne sürülen çeşitli suçlardan dolayı S.C.F. üyeleri ve yandaşları için soruşturmalar sürdürülürken,(10) C.H.F.ndan bu partiye geçmiş milletvekillerine karşı da yıpratıcı bir yol izlenmiştir. Gerçekten de İstanbul milletvekili Haydar Beyin (Ali Haydar Yuluğ) devamsızlık nedeniyle milletvekilliğinin kaldırılması yoluna gidil-

---

(7) **Cumhuriyet,** 28 Teşrinisani 1930
(8) **Vakit,** 3 Kânunusani 1931
(9) **Vakit,** 10 Kânunusani 1931
(10) Örneğin bkz. **Vakit,** 18 Kânunusani 1931

miş, (11)(12) yine İstanbul milletvekili Süreyya Paşanın (İlmen) istediği izin Meclis Başkanlığınca verilmemiş, gönderdiği rapor da geçersiz sayılmış, bunun üzerine Süreyya Paşa milletvekilliğinden çekilmiştir. Süreyya Paşanın anılarında yazdığına göre, daha önceden hak etmiş olduğu ödeneği de kendisinden geri alınmıştır.(13) Fethi Bey (Okyar) ile Ağaoğlu Ahmet Bey ise 1931 milletvekili seçimlerinde aday gösterilmeyecekler, ayrıca Ağaoğlu Ahmet Bey bir süre sonra İstanbul Darülfünu-

---

(11) **Vakit,** 17 Kânunusani 1931

(12) Bu konudaki karar şöyle alınmıştır:

«... **Millet Meclisi** bugün Kâzım Paşanın riyasetinde (başkanlığında) toplandı. Riyaset Divanın İstanbul mebusu Haydar Bey hakkında hazırladığı tezkere okundu. Bunda bu zatın izin almaksızın iki aydan fazla bir müddet Meclis'e devam etmediği ve bu müddete ait tahsisatın da verilmediği Teşkilâtı Esasiye Kanunundaki (Anayasadaki) emir ve sarahate binaen (açıklığa dayanarak) mebusluktan ıskâtı (düşürülmesi) lâzım geleceği bildiriliyordu.

Tezkere okunduktan sonra reis dedi ki:

— Bu karar hakkında Haydar Beye malûmat (bilgi) verilmiştir.

Haydar Bey de Meclis'e bir rapor göndermişti. Raporda iki aydır mide kanamasından rahatsız olduğu zikrediliyordu (söyleniyordu).

Rapor hakkında mebuslardan bazıları, Olmaz, kanun sarihtir. (açıktır), dediler.

Reis:

— Bu hususta Teşkilâtı Esasiye kanunu sarihtir, dedi ve riyaset divanın teklifini reye koydu. Hemen bütün mebuslar ellerini kaldırdılar.

Bir mebus:

— Müttefikan (oybirliğiyle) kabul edildi, dedi.

Yusuf Akçora Bey:

— Hayır, ekseriyetle (çoğunlukla). Cevabını verdi.»

(**Vakit,**. 20 Kânunusani 1931)

(13) SÜREYYA İLMEN: **Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka,** Muallim Fuat Gücüyener yyn., İstanbul, 1951, s. 75

nu'ndaki görevinden çıkarılacaktır.(14) (C.H.F.na bağlılıklarını yenileyen öteki milletvekilleri ise eski partilerine yeniden alınmışlardır). Fethi Bey'in, 1931 seçimleri sözkonusu olduğunda, «şeraiti hazıra dahilinde siyasî hayattan çekilmek zarureti karşısında kaldım.»(*) dediği belirtilmektedir.(15) Fethi Bey emekliliğini isteyecek ve kendisine yüz elli lira kadar bir emekli aylığı bağlanacaktır.(16)

Ülkenin S.C.F.nın izlerinden arındırılmak istenmesinde ne ölçüde titiz davranılmış olduğunu, sanıyoruz ki, şu gazete haberi yeterince kanıtlayabilecek niteliktedir:

«Hariciye Vekâleti (Dışişleri Bakanlığı) **Paris Sefareti kâtiplerinden Haşim Nihat Bey hakkında takibat yapılması için Ankara Müddeiumumîliğine** (Savcılığına) **müracatta bulunulmuştur. Mesele şudur:**

Fethi Bey Serbest Fırkayı kurduğu zaman vergilerin ağırlığı ve iktisadî buhran mevzuları (konuları) **etrafında ortaya birtakım fikirler atılmış, Haşim Nihat Bey de bu cereyanlardan** (akımlardan) **ilham alarak Paris'de (Türk Buhranının Sebepleri ve Çareleri) isimli Fransızca bir kitap neşretmiştir** (yayınlamıştır).

Hariciye Vekâletinin müracaatına sebep işte bu eserdir. Vekâlet, memurlarının siyasetle uğraşamayacakları hakkında kanun maddelerine istinat ederek (dayanarak) **dâva açmıştır. Muhakeme yakında burada görülecek, dâva müddei** (davacı) **tarafın lehine neticelenirse Haşim Nihat Beyin memuriyetten çıkarılması lâzım gelecektir.»** (17)

---

(14) Bu kesimde § 7. «Üniversite Reformu»na bkz.
(15) **Vakit**, 10 Mart 1931
(16) **Vakit**, 13 Mart 1931
(17) **Cumhuriyet**, 1 Teşrinisani 1931

(*) «İçinde bulunduğumuz koşullar altında siyasal yaşamdan çekilmek zorunda kaldım.»

III

S.C.F.nın yanısıra kurulmuş olan bir başka partinin de A.C.F. olduğunu belirtmiş bulunuyoruz. İşte, S.C.F.nın kendisini kapatmasından hemen sonra bu parti de Bakanlar Kurulu kararıyla 21 Ocak 1930'da kapatılmıştır(18) Ne var ki, A.C.F.nın kurucusu Abdülkadir Kemalî, parti daha kapatılmadan önce, yurt dışına, Suriye'ye, kaçmıştır. Kendisi kaçmış ve A.C.F. da kapatılmış olmasına karşın, Abdülkadir Kemalî'yi yıpratmak amacıyla uzun süre yayın yapıldığını görmekteyiz. Gerçekten de örneğin, partinin kapatılmasından tam altı ay sonraki bir haberde şöyle denilmektedir:

«Suriye'den gelen haberlerden mahut (bilinen) Abdülkadir Kemali'nin sefil ve serseriyane bir hayat geçirdiği anlaşılmaktadır. Abdülkadir Kemalî Antalya'da gençlik tarafından lâik olduğu gibi taşlarla karşılandıktan sonra sefil ve çok perişan bir vaziyete düşmüş ve Antalya'da barınamayacağını anladığından yaya olarak Halep'e gitmiştir.

Halep'de ilk iş olarak yüzelliliklerle temasa geçen Kemalî orada bir kitap neşretmiştir. Fakat bu kitap ümit ettiği kadar büyük bir rağbet görmemiş, hattâ kitaptan Antalya ve İskenderun'da bir tek nüsha bile satılmamıştır.

Mamafih (Bununla birlikte) Abdülkadir Kemalî kendi kitaplarının rağbet göreceğine hâlâ inanmaktadır. Ve başka kitaplar daha hazırlamaktadır. Bunlar (Ben ve Onlar), (Anavatanı Neden Terkettim), (Suriye'yi Nasıl Buldum), (Türkiye'deki Hayatım) isimlerini taşıyacakmış; Kemalî bu kitaplarla çok para kazanacağını ümit etmekte olmasına mukabil (karşın) bunlara gene kendisi gibilerden başkaları

(18) TÖKİN: a.g.k., s. 75

rağbet etmemektedir. Bilhassa (özellikle) **Antalya ve İskenderun'da derin bir nefretle karşılanmaktadır.»** (19)

IV

C.H.F.nın üzerinde titizlikle durduğu bir konu da T.C.F.nın veya S.C.F.'nın yeniden canlandırılmaya ya da kurulmaya kalkışılması olasılığı olmuştur.

Örneğin, **Vakit** gazetesinde «Terakkiperverlik dirilebilir mi?» başlığı altında, önce «Vatana mazarrat (zarar) getirdiği kanaatiyle hükümetçe kapatılan bir fırkaya hayat vermeğe imkân yoktur» denilmekte ve sonra da, Refet Paşanın böyle bir girişimi olmadığını açıkladığı belirtilmekte, Gazi Mustafa Kekal'in **Söylev**'inde bu partinin neden kapatıldığının açıkça söylenmiş olduğu yinelenerek «Bu şekilde kapatılmış olan bir teşekkülün tekrar dirilmesine imkân vermek biraz fazla olur» sonucuna ulaşılmaktadır. (20)

Cumhuriyet gazetesinde de Yunus Nadi, «Serbest Fırka Siyaset Sahnesine Avdet Edecek mi (Geri Dönecek mi)?» başlıklı yazısında, yetkili bir kişiden edindiği bilgiye göre bunun olanaksız olduğunu yazmaktadır. (21)

25 Haziran 1931 günlü **Vakit**'de ise şu satırları okuyoruz:

«Tekziplere rağmen mefsuh (feshedilmiş, kapatılmış) **Serbest Fırkanın İzmir taraflarında dirileceği haberlerini tekrar edenlere karşı mefsuh Serbest Fırkanın o zamanki lideri Fethi Bey kati cevabı vermiş ve bu suretle bu haberlerin uydurma olduğu tamamen meydana çıkmıştır. Fethi Bey bu hususta şunları söylemektedir:**

— Bu haberleri muhalif gazeteler uydurmuşlar, benim

---

(19) **Vakit**, 13 Haziran 1931
(20) 21 Teşrinisani 1930 günlü sayı
(21) 18 Nisan 1931 günlü sayı

böyle bir şeyden haberim olmadığı gibi böyle bir teklif kabul etmekliğim ihtimali de yoktur. Esasen Serbest Fırka yeniden ihya edilecek (diriltilecek) **de değildir.»**

Bu, tekil bir haber değildir. O günün basını incelendiğinde şu durum gözümüze çarpmaktadır: Sık sık S.C.F.nın şurada burada yeniden kurulmak istendiği bir haber olarak verilmekte, ancak bu haber Fethi Beye tezkip ettirilmekte ve bunun olanaksız olduğuna ilişkin bir demeç alınıp yayınlanmaktadır. Diyebiliriz ki, bu gibi yinelemelerle, kamuoyunda böyle bir olasılığın bulunmadığı kanısı pekiştirilmek istenmiştir.

V

Şu halde, S.C.F.nın kendisini kapatmış olması ve kalıntılarının da C.H.F.nca ortadan kaldırılmasıyla, iktidar partisinin en güçlü rakibi siyasal alandan tümüyle temizlenmiş olduktan başka, gerek bu partinin ve gerekse başka bir partinin yeniden kurulabileceği düşüncesi de kitlelerden silinmeye çalışılmış bulunmaktadır. Böylece bir siyasal parti olarak C.H.F.nın karşısında başkaca herhangi bir örgütlenme olasılığı da kaldırılmış ve bu açıdan bu partinin tek siyasal örgüt, daha başka bir deyişle de, tek-parti olma niteliği pekiştirilmiştir. Ne var ki, siyasal parti kimliğinde olmasa bile, C.H.F.nın karşısında henüz, toplumda etkinliği olan ya da olabilecek daha birçok kuruluş bulunmaktadır.

§ 5.

TÜRK OCAKLARI'NIN KAPATILMASI

I

Türk Ocakları Kurultayı 10 Nisan 1931'de toplanarak Merkez Heyeti'nin raporunu dinlemiş ve bu raporun incelenmesi için biri «Raporları Tetkik», ötekisi de «Hesapları Tetkik» olmak üzere iki «Encümen» oluşturmuş, Reşit Galip, Hakkı Tarık, Dr. Fuat, Necip Ali ve Mükerrem Beylerden kurulu olan birinci encümenin kurultaya sunduğu öneriyi oybirliğiyle benimseyerek Türk Ocakları'nın kapatılmasını ve bu kuruluşun tüm malvarlığının C.H.F.na devredilmesini kararlaştırmıştır.

«Merkez Heyeti» raporunda,

«Son bir sene zarfında memleket toprakları üzerinde zuhur eden bazı vakayı bütün vatanperverlerin kalbi üzerinde tesiri elan zail olmamış bulunan kuvvetli izler bırakarak çok ileri gittikleri fikirleri muhafazakârlıkla tanınmış bir muhitte yerleştirebilmek için bütün inkılâp kuvvetlerinin tanzim ve tevhit edilmesi lüzumu büyük reisimizin inkılâp ricalinin zihinlerinde gittikçe büyüyordu. Bunun içindir ki, Gazi Hazretleri son zamanlarda, tesis buyurduk-

ları fırkanın kadrolarını milliyetperver hızla ve cumhuriyetçi genç zümrelerle büyütmeği arzu buyurdular...»(1) (*)

denilmekteydi. «Raporları Tetkik Encümeni»nin benimsenen önerisinde de;

«Büyük Reisin bu arzularının vücut bulması için can atmayı biz yasamızın kağıt üzerinde değil, Türk gönüllerine yazdığı mefkûrenin tahakkukuna (ülkünün gerçekleşmesine) **doğru atılmış en kuvvetli adımlardan biri sayarız.**(2)

tümcesi yer almaktaydı.

Bu kapatma ve birleşme işlemleri Gazi Mustafa Kemal'in isteği üzerine gerçekleştirilmiştir. Gazi Mustafa Kemal'in bu isteğini daha önce bir demeç biçiminde Ruşen Eşref'e açıklamış olduğunu belirtmiş bulunuyoruz.(3) C.H.F. yazarları da, Gazi Mustafa Kemal'in bu demeci üzerine Türk Ocakları'nın kapatılmasını yorumlarlarken, tüm toplumsal güçlerin tek elde toplanması gereği üzerinde durmuşlardır. Örneğin, **Vakit** gazetesinde Mehmet Asım (Us), açıkça «Serbest Fırka tecrübesi ile Menemen hâdisesi şunu gösterdi ki bu aziz emanetin [=Cum-

---

(1) **Vakit,** 11 Nisan 1931

(2) «HALKEVLERİ»; C.H.P. İstanbul İl Gençlik Kolu yyn., İstanbul, 1963, s. 9

(3) Bkz. bu kesimde, § 2. «Gazi Mustafa Kemal: 'Bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lâzımdır.'»

(*) **«Son bir yıl içinde ülke toprakları üzerinde başgösteren bazı olaylar bütün vatanseverlerin kalbi üzerinde etkisi daha henüz yok olmamış bulunan güçlü izler bırakarak çok ileri gittikleri fikirleri tutuculukla tanınmış bir çevrede yerleştirebilmek için bütün devrim güçlerinin düzenlenmesi ve birleştirilmesi gereği büyük başkanımızın, devrimin ileri gelenlerinin zihinlerinde gittikçe büyüyordu. Bunun içindir ki, Gazi Hazretleri son zamanlarda, kurmuş oldukları partinin kadrolarının ulusçu hızla ve cumhuriyetçi genç zümrelerle büyütmeyi arzu buyurdular.»**

huriyetin] muhafaza vazifesi karşısında Türk gençliğine daha uzun bir zaman Cumhuriyet Halk Fırkası'nın rehberlik etmesi lâzımdır.»(4) derken, **Cumhuriyet** gazetesinde de Yunus Nadi, Türkler artık ulusal bir toplum olduklarına göre, vatandaşların ayrı ayrı kuruluşlarda toplanmalarının ulusal bütünlük kavramına aykırı olacağını yazmaktadır.(5)

II

Şu halde, Türk Ocakları'nın kapatılmaları ve tüm malvarlıklarının C.H.F.na devredilmesi, dönemin siyasal yapısı içinde doğal bir gelişimdir. Ancak niteliğini daha önce belirtmeye çalıştığımız bu süreç, neden önce Türk Ocakları'nda başlatılmıştır? Daha başka bir deyişle de, özel bir neden daha var mıdır?

Hemen belirtelim ki, Türk Ocakları'nın siyasal bir güç niteliğini kazanmaya başlamış olması, bu sürecin bu kuruluşun kapatılmasıyla başlatılmasının temel nedenini oluşturmuştur.(6) Ne var ki, Türk Ocakları'nın siyasal bir nitelik kazanması, C.H.F.nın çizgisinde değil, fakat ona karşı bir yönde olmuştur. Dolayısıyla Ocakların kapatılması, karşıt bir gücün varlığına son verilmesi anlamını taşımaktadır. C.H.F.nca bu kuruluş, yalnız bir toplumsal gücün, kurumun daha partinin bütünlüğü içinde denetlenip kaynaştırılması olarak değil, fakat aynı zamanda «muhalif» bir kuruluşun da çalışmalarına son verilmesi ve örgütünün ortadan kaldırılması olarak ele alınmıştır.

---

(4) «Fesih mi, İlhak mı?»; **Vakit**, 13 Nisan 1931

(5) «Türk Ocağı, Türk Birliği»; **Cumhuriyet**, 28 Mart 1931

(6) S.C.F.nın kapatılmasıyla yeni bir dönemin başladığını belirtmiş bulunduğumuza göre, bu dönemi nitelendiren gelişmelerden olan bu sürecin de A.C.F.nın kapatılmasıyla başladığı düşünülebilir. Ancak bu partinin önemli bir varlık gösterememiş olması bir yana, kapatılmasının, S.C.F.nda olduğu gibi, 1923-1930 arası dönemi sona erdiren bir olay olarak değerlendirilmesinin daha uygun olacağı kanısındayız.

Konuyu S.C.F. günlerine dek geriye götürmek gerekir. Türk Ocakları'nın birçok üyesi bu partinin çalışmalarına katılmış bulunuyordu. Bunda S.C.F.'nın bazı kurucularının ve yerel yöneticilerinin Türk Ocakları'ndan olmalarının da etkili olduğu anlaşılmaktadır.(7) Bu durum iktidarın sert tepkilerine yol açmakta gecikmemiştir. Örneğin, daha 24 Eylül 1930'da **Akşam** gazetesinde, «mühim bir karar alınmak üzeredir... Bu kararın neticesi olarak başka siyasî fırkalara mukayyet (kayıtlı) bulunan azaların (üyelerin) Ocak'dan istifa mecburiyetinde kalacakları tabiîdir...» denilmekte; 30 Eylül 1930 günlü **Hâkimiyeti Milliye** gazetesinde ise, Ocaklar yasasının Türk Ocakları üyelerine başka partilere girmeyi yasakladığı belirtilmektedir. 3 Ocak 1931 günlü **Vakit** gazetesinde de, «Mefsuh Serbest Fırkaya mensup bilumum (tüm) Aydın münevverleri (aydınları) Türk Ocağında toplanarak hâdiseleri tetkik (incelediklerinin) ve mütalaa ettiklerinin (üzerinde düşündüklerinin)» belirtilmiş bulunması ilginç olsa gerektir.

Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) anılarından öğrendiğimize göre, C.H.F. ile kendisi arasında da görüş ayrılığı bulunmuştur. Hamdullah Suphi fırka yönetiminin aksayan yönlerini Gazi Mustafa Kemal'e anlatarak eleştirilerde bulunmuş, bunun üzerine de Gazi, o halde onun da Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katılması gerektiğini bildirmiş, ancak Türk Ocakları Başkanı bunu kabul etmemiştir. Hamdullah Suphi bu konuşmanın şöyle sürdüğünü anlatmaktadır:

«... Atatürk Fethi Beye hitap etti:

— Fethi Bey intihabatta (seçimlerde) **sen Hamdullah Suphi Beyin ismini kendi listene koymayacaksın. Ben de**

---

(7) Ağaoğlu Ahmet, Dr. Reşit Galip, Mehmet Emin Türk Ocakları'nın yöneticileri arasında bulunuyorlardı. Öte yandan Kars il başkanı Cihangiroğlu İbrahim Aydın da Türkçülük akımının önde gelen kişilerindendi.

kendi listeme koymayacağım.

... Sustum ve o benim müteessir (üzgün) ve kırgın halimi gördü... bana tekrar hitap etti:

— Hamdullah Suphi Bey siz Türk Ocakları'nın reisisiniz değil mi?

—Evet Paşam.

— O halde bütün Türk Ocakları'nı muhalif partiye mi vereceğiz? Siz olduğunuz yerde kalınız.»(8)

Gerçekte Türk Ocakları siyasal olayların içinde yer almaya başlamış bulunuyordu. Bunun başka türlü olması olanaksızdı da! Yunus Nadi'nin de o zaman belirttiği gibi, «Hars müesseseleri (kültür kurumları) olduğu için Ocaklar siyasetle iştigal etmezlerdi (meşgul olmazlardı) diye farzederiz. Memleket hayatının karşısında memleket gençliğinin siyasetle iştigal etmemesinden daha garip ne olabilir? Eğer ocaklar hakikaten siyasetle iştigal etmiyor idi ise pek mantıksız bir vaziyet içinde bulunuyorlardı demek olur»(9) biçiminde düşünmemiz gerekecektir. Bu nedenle de Ocaklıların S.C.F. içinde etkinlik göstermiş olmalarını her şeyden önce bu açıdan değerlendirmek yerinde olacaktır. Ne var ki, bu siyasal etkinlik yalnız bu yönde olmamıştır. S.C.F. dışında da Ocakların iktidarın karşısında yer aldığını, hükümetin izlediği siyasaya aykırı bazı eylem ve girişimlerde bulunduğunu görmekteyiz. Türk Ocakları bünyesinde yer almış olan Hasan Ferit Cansever'e göre, Ocaklılar siyasal etkinlik içinde bulunmuşlar ve Gazi Mustafa Kemal bunların bir gün bir siyasal parti kimliği içinde C.H.F.'nın karşısına çıkabileceğini düşünmüştür. Hatta bazı parti denetçileri, «Ocaklıları bu halde bırakacak olursanız adam bile asacaklar» biçiminde görüşler öne sürmüşlerdir. Bir denetçi de, Türk Ocakları'nın örgütlendiği

(8) MUSTAFA BAYDAR: **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları,** Menteş Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 313-315

(9) «Türk Ocağı...», başlıklı yazı.

yerde, C.H.F.nın örgütlenemediğini bildirmiştir.(10) Türk Ocakları'nın Başsekreterliği görevini yürütmüş olan Uluğ İğdemir de, Ocakların 1930 Belediye Seçimlerinde kendi adaylarını göstermeye kalkışmasının bu kapatılmada önemli bir etkisi olduğunu belirtmektedir.(11) Şurası bir gerçektir ki, biraz aşağıda bir başka açıdan inceleyeceğimiz üzere, Türk Ocakları doğrudan doğruya siyasal amaçlar gütmeye başlayan bir kuruluş niteliğini almış bulunuyordu.

III

Türk Ocakları'nın savunduğu Türkçülük anlayışının zamanla değiştiği ve Ocaklıların ırkçı ve Turancı görüşler beslediği, kapatılmalarında bunun da etkisi olduğu öne sürülegelmiştir. Gerçekten de Hasan Rıza Soyak, daha 1924 yılında T.B.M.M. Muhafız kıtasından bazı subayların Türk Ocağı'na üye olmak istediklerinde, bu subaylar için ırk açısından soruşturma yapılmak ve saf Türk olup olmadıklarının saptanmak istenmiş olduğunu, bunun da Muhafız Kıtası Komutanı İsmail Hakkı Bey (Tekçe) başta olmak üzere subayların sert tepkisine yol açmış bulunduğunu anlatmaktadır.(12)

Öte yandan Mustafa Baydar, Türk Ocakları için yazılan bazı marşlarda, Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalmış Türkleri kapsayan pantürkist devlet anlayışının dile getirilmiş olduğunun öne sürülebileceğini belirtmektedir. Örneğin:

Gökde sancak, elde süngü, kalbde Tanrı biz,
Dünyaya hâkim olmak isteriz.
Mektebimiz Türk Ocağı, bayrağımız yüce parlak.

ya da,

---

(10) BAYDAR: a.g.k., s. 71-73
(11) aynı yerde.
(12) SOYAK: a.g.k., C. II, s. 475

Kalbde millî duygu, elde dehre hâkim al sancak
Yürü yüksel göklere çık, bu yer sana pek küçük

gibi dizelerde bu anlayış, gerçekten de kendini belli etmektedir. Denildiğine göre de, bu durum, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisince Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü'ye (Aras) yakınma konusu yapılmıştır.(13) Hamdullah Suphi Tanrıöver de daha sonraları, «Bazı memleketlerin sefirleri, Ocağı daima endişe veren faaliyetlerin merkezi olarak bilirler ve ufak fasılalarla (aralarla) Hariciye Vekâletine gelerek müessesemizden şikâyette bulunurlardı. Türk millî şuurunun hudutların dışına yayılmasını ve kendi memleketlerine girmesini bir tehlike sayıyorlardı. Şimal (kuzey) memleketlerinden birinin bahriye nezareti, neşrettiği salnâmede (yıllıkta) Türk Ocakları'nı Asya Kundakçıları diye kaydeder.» diyecektir.(14)

Şu duruma göre ve o dönemdeki Türk - Sovyet iyi komşuluk ilişkilerini anımsadığımızda, Türk Ocakları'nın bu tutumlarının kapatılmalarının «özel» nedenlerinden birini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

IV

Belirtilmesi gereken bir başka gerçek daha bulunuyor. 1930 - 1931 yılları Avrupa'da ve Japonya'da faşizmin hızla tırmandığı yıllardır. İtalya'da faşist güçlerin şiddete başvurarak iktidarı ele geçirdiklerinden bu yana yıllar olmuş, Mussolini iktidarını iyice sağlamlaştırmış, «Kara Gömlekliler»in ünü dünyayı sarmıştır. Hitler'in «S.A.»ları ise Almanya'da başarının eşiğine gelmişlerdir. Japonya'da faşist güçler kısa bir süre sonra başbakanı evinde öldürerek hükümetin yeniden ve belirli bir

(13) BAYDAR: a.g.k., s. 70-71

(14) HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER: **Müessesemizin Mazisine Bir Bakış**; Türk Yurdu Dergisi, Kasım 1954, sayı 238, s. 331

doğrultuda kurulmasını sağlayacaklardır. İşte, Türk Ocakları'nın kapatılmasını bir de bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir.

Türk Ocakları'na karşı bazı solcu çevrelerden yapılan eleştiriler üzerine Hamdullah Suphi'nin Türk Ocağı Merkezinde 15 Kasım 1930'da yapmış olduğu konuşma, bu açıdan bakıldığında konuya ışık tutacak niteliktedir. Bu konuşmasında Hamdullah Suphi, Ocaklılara şöyle seslenmişti :

«... İtalya'yı yerli bir bolşevizm hareketinden kurtarmış olan milliyetçi hareket vardır. Fakat İtalya'nın timsali (simgesi) olan Duçe'yi, Mussolini'yi tanırsınız. Onun aleyhine yazılacak tek bir kelime, söylenecek bir söz tasavvur edilmek imkânı olmayan bir şeydir. Böyle bir küstah hareket faşist gençliğin kahredeceği bir darbesini kendi üzerine çeker.

Kurtuluşa nasıl eriştiğini bildiğiniz Türk vatanı üzerinde millî timsale yazı ile, resimlerle hürmetsizlik edenler meydanı boş buldukları için cesaretlerini mütemadi (sürekli olarak) arttırıyorlar. Türk gençliğinin kalbindeki milliyetçi hassasiyet bu gibi vakaların cezasını jandarmaya, polise, mahkeme salonlarına terketmemelidir. Sizin vicdanınızdan doğacak bir ikaz sesiniz bu yıkıcı cereyanların önüne geçmelidir. Meydanın boş olmadığını, gençliğin nankörleri takip edeceğini göstermelidir...»(15)

Dikkat edilirse, Hamdullah Suphi, devlet güçlerini bir yana bırakarak gençliği faşist yıldırma yöntemlerini uygulamak üzere eyleme çağırmaktadır. Ancak daha da önemlisi, asıl eleştirilen Hamdullah Suphi olduğuna göre, kendisiyle Duçe ara-

(15) «Türk Ocağının Tarihçesi ve İftiralara Karşı Hamdullah Suphi'nin Konuşması»; **Türk Yurdu Dergisi**, Birincikânun 1930, sayı 26-230, s. 22

sında bir koşutluk da kurmaktadır. Nitekim, daha sonraları Hamdullah Suphi, Atatürk ve kendisi için diyecektir ki:

«... hiçbir zaman ikinci adam olmaya tahammül edemezdi.»(16)

Şu halde, Hamdullah Suphi Tanrıöver'e göre, o, birinci adam olduğundan, buna katlanamayan Atatürk, Türk Ocaklarını kapatmıştır!

İşte, konuya bu açıdan bakılınca, Türk Ocakları'nın neden kapatıldığını açıklarken, Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal, «1930 - 1931 yılları Nazizmin ve Faşizmin Avrupa'yı tehdit ettiği, ürküttüğü yıllardır. Atatürk böyle bir durumun tehlikelerinden gençliği korumak endişesini duymuş olabilir.»(17) demekle önemli bir gerçeği belirtmiş olmaktadır. Samet Ağaoğlu'nun şu sözleri de aynı gerçeğe ışık tutmaktadır: «Ocaklara askerlik eğitimi gördürülmesi başka türlü yorumlanıyor, Hamdullah Suphi'nin Ocakları gerektiğinde bir işaretle herşeyi yapabilecek kuvvet haline getirmek istediği söyleniyordu.»(18)

Bu konuda sonuç olarak, aşırı ulusçu eğilimleri de gözönüne alınacak olursa, o dönemin koşullarında Türk Ocakları'nın faşizme özenmiş olabileceği kolaylıkla söylenebilir. Kaldı ki, o dönemde faşist düşüncenin birçok çevrede yaygınca benimsenmiş olduğu da anımsanmalıdır.

V

Halkevleri'nin kapatılması ve Türk Ocakları'nın yeniden açılması sırasında ve sonrasında, Ocakların neden kapatılmış

---

(16) BAYDAR: a.g.k., s. 75

(17) BAYDAR: a.g.k., s. 73

(18) **Türk Yurdu Dergisi Özel Sayısında**, Şubat 1967, (BAYDAR: a.g.k., s. 74'den).

olduğu tartışma konusu yapılmış bulunmaktadır. Bu arada Türk Ocakları'nı savunanlar, özellikle ırkçılık - Turancılık suçlamalarını yadsımışlar, bu kuruluşun yalnızca ulusçu bir yapıda olduğunu belirtmişlerdir.

İsmet İnönü, Halkevleri'nin kapatılmasıyla ilgili yasanın T.B.M.M.nde görüşülmesi sırasında, 6 Ağustos 1951 günü, Türk Ocakları'nın nasıl ve neden kapatılmış olduğunu şöyle açıklamış bulunmaktadır:

«Bu devirde büyük inkılâplar oldu. Yedi senelik tecrübe inkılâp esaslarını yayıp anlatacak ve memlekette inkılâplarla ahenkli olarak geniş bir kültür birliğine dayanan millî cemiyeti temin edecek bir teşekkülün eksikliğini gösterdi. Bu esnada Atatürk Türk Ocakları liderlerini topluyor; Ocakların faaliyetleri üzerinde saatlerce müzakere (görüşme, danışma) **cereyan ediyor. Neticede Atatürk ile Türk Ocakları liderleri Ocaklar'ın faaliyetine son verilmesine karar veriyorlar.»** (19)

Başbakan Adnan Menderes aynı oturumda İnönü'ye verdiği yanıtta, Türk Ocakları'nın o zamanki C.H.F. ile aynı görüşte olduğu savını sert bir biçimde reddetmiştir. Menderes'e göre:

«Halk Partisi bir zaman bütün milleti içine aldığını iddia eden bir teşekkül idi. Onun başındakiler ise bu bâtıl ve kâzip (yalancı, aldatıcı) **hayalin gururuna kendilerini kaptırmışlardı.»** (20)

Aynı birleşimde kürsüye gelen Hamdullah Suphi Tanrıöver ise Türk Ocakları'nın kendiliğinden kapandığını yalanlamış, Atatürk'ün bu kararı kendilerine zorla aldırttığını öne sürmüş ve demiştir ki:

---

(19) T.B.M.M.Z.C., 9. Dönem, 1. Toplantı, 109. Birleşim, 2. Oturum, C. IX, s. 612

(20) aynı yerde.

«... Talebe Birlikleri, Muallimler Birliği, Türk Ocakları, Gazeteciler Cemiyeti, İhtiyar Subaylar Cemiyeti, Türk Kadınlar Birliği ve saire, bir sürü intihar! Bu vakalar yakın tarihimizin çok hazin bir safhasıdır. Sebep, ilân edilmiş olan sebep şu bütün kuvvetleri bir elde toplamak arzusudur. Misal saridir (örnek bulaşıcıdır). **Rusya'da bir Narodnidom ve Komsamol var tek partinin emrinde. Almanya'da tek parti ve onun emrinde Hitler Yugend teşkilâtı var. Şefin iradesi mutlaktır. Bu şef Mussolini'nin tek partisi de partinin emrinde Balilla teşkilâtını kurdu. Mareşal Antenesku Demir Muhafızlar teşkilâtının başındadır. İşte misaller, işte sirayet membaları...»** (21)

Daha sonraki günlere gelince, örneğin Abdülhak Şinasi Hisar'a göre, Türk Ocakları'nın ırkçılıkla bir ilgisi olmamıştır, tümüyle tersine, batılı anlamda bir ulusçu kuruluş niteliğini taşımış ve ulusal kültür alanında görev yapmıştır. (22) (23) **Türk Yurdu Dergisi**'nde ise «Türk Yurdu» imzalı bir yazıda 1955'de şöyle denilmektedir:

«Türk Ocağının iddiası, Türk milletinin halkı, Türk milletinin şerefi ve onun her tehlikeden masun olmak lâzım gelen istiklâli ve istikbali (bağımsızlığı ve geleceği) **idi.**

Ocak bir fikirdir, bir aşktır, bir imandır. Fikir ve aşk, levhaları indirmekle, kapıları kapatmakla öldürülür mü?...

---

(21) aynı yerde, s. 613 vd.

(22) ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR: «Bir Millî Hars Merkezi Olan Ocak»; **Türk Yurdu**, Eylül 1954, sayı 3 (236), s. 171

(23) Ne var ki, Hisar, Ocağı eleştirenler için şöyle demektedir: «... İhtimal ki gayrişuurunlarında kendilerinin ırken bir millete mensubiyetlerini duyarak, Ocağı kendi yerleri saymadıkları görülüyor.» (aynı yerde).

Türk Ocağı millî hudutların haricinde fiilî hiçbir işti-gal (uğraşı) **sahası kabul etmemiş ve etmeyecektir.»**(24)

VI

Bu söylediklerimizin ışığı altında Türk Ocakları'nın kapatılış nedenlerini iki ayrı açıdan ele alabiliriz: İlk olarak konu «genel neden» yönünden değerlendirilmelidir. Tüm güçlerin tek elde toplanması siyasasının bir gereği olarak Ocakların C.H.F. içine alınıp bu parti içinde eritilmeleri genel nedeni oluşturmuştur. İkinci olarak ise, «özel nedenler» gelmektedir. Bu özel nedenlerden ötürü de, parti-devleti anlayışının gerçekleştirilmesiyle sonuçlanacak olan süreç, Türk Ocakları'nın kapatılmasıyla başlamıştır. «Özel nedenler» derken, doğrudan doğruya Türk Ocakları'yla ilgili nedenleri belirtmek istiyoruz. Bunlar da, a) Türk Ocakları'nın gün geçtikçe C.H.F. karşısında yer alan siyasal bir kuruluş niteliğini kazanması, b) Türkçülük görüşünün Ocaklarda giderek ırkçı ve pantürkist bir renge bürünmesi ve bunun o günün Türk Sovyet iyi ilişkilerine ters düşmesi, c) Siyasal bir güç kimliğine bürünmeye başlamış olan Türk Ocakları'nda ayrıca bir de örgütlenme ve uygulama alanında faşizme karşı açık bir eğilim görülmesi olarak belirtilebilir.(26)

---

(24) TÜRK YURDU: «Ocağımız»; **Türk Yurdu**, Mayıs 1955, sayı 244, s. 809

(26) Şunu da ayrıca belirtmek gerekir ki, Türk Ocakları'nın kapatılmasının nedeni ne olursa olsun, C.H.F.nın izlediği siyasa da nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, değişmeyecek olan gerçek, Atatürk'ün devlet anlayışına, siyasal görüşlerine, 1931 yılında aykırı bir noktaya ulaşmış bulunduğu için bu Ocakların kapatılmış olduğudur.

§ 6.

T.B.M.M. ÜYELERİNDE DEĞİŞİKLİK -SEÇİMLERİN YENİLENMESİ-

I

Yeni bir dönem açılırken yeni bir meclis de gerekliydi. Üçüncü T.B.M.M. üyeleri gerek siyasal açıdan ve gerekse ekonomik siyasa açısından liberal bir anlayışın ülkede geçerli olduğu sırada seçilmişlerdi.(1) Öte yandan bu meclis S.C.F. olayını da yaşamıştı ve üyeleri içinde hâlâ eski Serbest Fırkalılar bulunuyordu. İşte, bu nedenlerle seçimler yenilenerek bir bölümü yeni üyelerden oluşan yeni bir meclisin varlığı sağlanmıştır.

Seçimlerin yenilenmesine, C.H.F.nın «umumî reisi» olarak Gazi Mustafa Kemal'in «fırka gurup reisliği»ne yaptığı yazılı bir öneri üzerine gidilmiştir. Bu öneri şöyledir:

«Son aylarda C.H.F.nın memleketteki, B.M.M.ndeki ve hükümetteki idarî ve siyasî faaliyeti aleyhinde bir hava yaratılmağa çalışıldığı malûmdur.

Asırlarca mühmel bırakılmış (ilgisizliğe uğramış) **olan**

---

(1) «Siyasal açıdan liberal» derken, bunun devrim ilkeleri alanı dışında kalan siyasal yaşam için sözkonusu olduğunu belirtmek istiyoruz.

bir memlekette ve bir millet hayatında birçok eksiklikler ve ihtiyaçlar olması tabiîdir. Bundan başka milleti kurtarıcı, esaslı bir siyasetin tatbikatından memnun olmayacak kimselerin bulunacağı şüphesizdir. Yüksek esasları göremeyerek veya görmek istemeyerek milletin bütün düşünceleri ve duyguları teşviş (bulandırmaya) **ve tadile** (değiştirmeye) **çalışılmıştır. Bunun için yer yer kullanılmış vasıtalar ve vesileler dikkate ve intibata şayandır** (izlemeye değerdir), **Buna rağmen millet kütlesinin doğru görüşü ve iyi hissi bozulmamıştır. Üç ayı geçen zamandan beri hemen bütün memlekette yaptığım tetkiklerde bu hareketi yerinde ve yakından gördüm. Bununla beraber hakikate göz yumanlar ve hakikati olduğundan başka göstermeye çalışanlar da olmuştur. Fırkamın, millet ve memleket için en hayırlı, isabetli programın kendi programı olduğuna ve milletimizin kendisiyle beraber bulunduğuna tam kanaati vardır.**

Fırkamız milletin kendisine olan emniyet ve itimadını en şüpheli ve tereddütlü nazarlar karşısında her zaman ispat edecek vaziyettedir. Bir defa bunun için bundan başka önümüzdeki yıllarda tatbiki muvaffık (uygun) **gördüğüm tedbirlerde milletin iştirak ve mutabakatı** (katılma ve görüş birliği) **derecesini anlamak için umumî reisi bulunduğum C.H.F.na mensup mebusların intihaplarını** (seçimlerini) **yenilemelerini muvaffık mütalaa ediyorum. Her türlü teşebbüslerimizde ilham ve kuvvet kaynağı olan milletimizin hakkımızdaki itimadı tekrar tecelli edince millî mefkûremize yürümekte dayandığımız temelin ne kadar sarsılmaz olduğu bir kez daha görülmüş olacağı kanaatindeyim.»(2)**

Bu öneri, fırka grubunda 4 Mart 1931 günlü toplantıda oybirliğiyle benimsenmiştir.

T.B.M.M.nde ise Meclis Başkanı Kâzım Paşanın (Özalp) kapanış konuşmasında seçimlerin yenilenmesi kararının «ef-

(2) **Vakit**, 5 Mart 1931

kâr-ı umumiyenin hakikî ifadesini vuzuh ve katiyetle tespit için» (*) verildiğini belirttiği 27 Mart 1931 günlü toplantıda «tatil» kararı alınmıştır. (3)

II

Seçimlere C.H.F.ndan başka partinin katılmadığı ve adayların bu partinin yöneticilerince saptandığı anımsanırsa, yeni milletvekillerinin tümünün siyasal iktidarın eğilimlerini taşıyan kimselerden oluşmuş bulunduğu kendiliğinden anlaşılacaktır.

Yeni meclise giremeyen mebuslar arasında Talat (Ankara), Rasim (Bilecik), Senih (Bursa), Nakiyeddin (Elazığ), Tahsin (Erzurum), Ali Fethi (Gümüşhane), Ali Haydar (İstanbul), Süreyya Paşa (İstanbul), Ağaoğlu Ahmet (Kars), İbrahim (Kocaeli), Refik İsmail (Sinop), Mehmet Emin (Şebinkarahisar) Beyler bulunmaktadır. Bunlar, anımsanacağı üzere, S.C.F.na girmiş olan milletvekilleridir. Şu halde, S.C.F.nda görev almış herhangi bir kimsenin yeni mecliste bulunmasına olanak tanınmamıştır. (4)

Ayrıca, S.C.F.nın varlık göstermiş olduğu yerlerin C.H.F.lı milletvekillerinin de genellikle değiştirilmiş oldukları görülmektedir. Gerçekten de Adana'da iki, Antalya'da üç, Balıkesir'de altı, Bursa'da dört, İstanbul'da on, İzmir'de üç, Kars'da üç, Samsun'da dört milletvekili yeni meclise girememiş, yerlerine başkaları seçilmiştir.

---

(3) **Vakit**, 27 Mart 1931

(4) Fethi (Okyar) ve Ahmet (Ağaoğlu)'nun kendilerinin adaylıklarını koymamış olduklarını belirtmek gerekir. Süreyya Paşa (İlmen) ile Ali Haydar (Yuluğ) seçimlerin yenilenmesinden daha önce milletvekilliğinden çıkarılmışlardır (bkz. bu kesimde § 4.) Öteki kişilerin bir bölümü ise daha sonra yeniden milletvekili seçileceklerdir.

(*) «Kamuoyunun gerçek ifadesini açıkça ve kesinlikle saptamak için.»

§ 7.

BASINLA İLGİLİ UYGULAMA

I

Bu süreçte, basında da gerekli düzenlemelerin yapılması gecikmemiştir. Basının bu dönemde siyasal iktidarın istekleri doğrultusunda yoğrulması doğal bir gelişimdir. Ancak konuyu S.C.F.nın yaşamını sürdürdüğü günlere dek geriye götürürsek, o dönemde basının bir kesiminin C.H.F.nı sert bir biçimde eleştirmiş olduğunu görürüz. C.H.F. yönetimi ilk tepkisini, İzmir'de S.C.F.nı destekleyerek muhalefete geçen gazetelere karşı göstermiş ve 14 Eylül 1930'da **Yeni Asır** gazetesi yazarlarından Behzat Arif ve yazı işleri müdürü Abdullah Abidin, **Hizmet** gazetesi başyazarı Zeynel Besim ve yazı işleri müdürü Bedri Beyler tutuklanmışlardır(1) Bununla birlikte, gerek bu iki gazete ve gerekse Arif Oruç'un çıkardığı **Yarın** ve Zekeriya (Sertel), Selim Ragıp (Emeç), Lütfü (Dördüncü) ve Ekrem (Uşaklıgil)in yayınladıkları **Son Posta** gibi gazeteler eleştirilerini sürdürmüşlerdir. Fakat bu arada Behzat Arif ve Abdullah Abidin'in üç yıl altı ay ağır hapis cezasına çarptırıldıklarını görmekteyiz.(2)

---

(1) Bkz. YETKİN: a.g.k., s. 174

(2) **Hâkimiyeti Milliye**, 29 Teşrinisani 1930

Bundan başka **Yarın** gazetesinden Arif Oruç ve Süleyman Tevfik'in İzmit valisini suçlayan bir yazıdan dolayı yedi ay hapis cezasına, aynı gazetenin yazı işleri müdürünün bir hakaret davasından beş ay hapis cezasına çarptırılmaları ve yine **Yarın** gazetesine karşı «Yere Batsın Böyle Belediye» başlıklı yazıdan dolayı ceza davası açılması,(3) basına karşı belli bir tutumun belirginleşmeye başladığını ortaya koymaktadır.

Bu mahkûmiyet kararlarıyla birlikte, hükümete karşı olan gazetelerin daha değişik bir yol izlemeye başladıkları göze çarpmaktadır. Artık doğrudan doğruya hükümet ya da kamu görevlileri değil, C.H.F. eleştirilmeye başlanılmıştır. Böylece de hiç olmazsa basının bir bölümü eleştiri görevini belli bir ölçüde yerine getirebilmiş oluyordu.(4) Buna karşılık C.H.F çevresinden ve **Vakit** başyazarı Mehmet Asım (Us) «Hıyanet mi, Tenkit mi?» başlıklı yazısında şöyle demektedir :

«Çünkü bunlar biliyorlar ki doğrudan doğruya B. Meclis aleyhine neşriyat yaparlarsa kanunî müeyyidelerle (yaptırımlarla) **karşılaşacaklardır. Günün birinde büyük bir adalet darbesine maruz kalacaklardır** (uğrayacaklardır). **Fakat aynı neşriyat C.H. Fırkası aleyhine yapılırsa kanunî cezadan muaf** (bağışık) **kalacaklardır. Halbuki bugünkü B.M. Meclisinin yüzde 95 azası C.H. Fırkasına mensup olduğuna nazaran** (göre) **bu fırkayı çürütmek aynı zamanda M. Meclisi azasını çürütmek demektir. Hattâ C.H. Fırkasının manevî şahsiyetini lekelemek onların nazarında** (gözünde) **M. Meclisini lekelemekten daha müessirdir** (etkilidir). **İşte bunun içindir ki bu gazeteler de açıktan açığa yürüdüğü hedefe dolaşık yollardan daha korkusuzca yürünmektedir.»**(5)

---

(3) **Vakit**, 8 Temmuz 1931

(4) Doğrudan doğruya hükümet siyasasını eleştiren Zekeriya Sertel üç yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. (ZEKERİYA SERTEL : **Hatırladıklarım**, 1905 - 1950; İstanbul, 1968, s. 199 - 200).

(5) **Vakit**, 14 Temmuz 1931

II

Aynı günlerde Elazığ milletvekili Fazıl Ahmet (Aykaç), Aksaray milletvekili Ahmet Süreyya, Ordu milletvekili Ahmet İhsan (Tokgöz) T.B.M.M. Başkanlığına verdikleri bir önergede, basına karşı kesin önlemlerin alınmasını istemişlerdir. Bu milletvekilleri önergelerinde demektedirler ki :

«Bazı gazetelerin takip ettikleri istikamet vatandaşların siyasî izan (kavrayış) **ve medenî vicdanı üzerinde sarih** (açık) **bir fikir şekaveti** (haydutluğu) **icra ederek masum ruhları tamamen zehirleyecek mahiyetler** (nitelikler) **almaya başladı. Hale hiç bir faydası olmadığı gibi, atiye** (geleceğe) **de bir çok vahamet** (tehlikeli durum) **ve zarar hazırlayan bu felâketli cereyan karşısında hükümet ne düşünüyor?**

Millî varlığı istilâya başlayan şu zehirli havadan âmmenin (kamunun) **vicdanı pek mustariptir** (acı çekmektedir). **Binaenaleyh** (Dolayısıyla) **B.M.M.nin vaziyeti mütalaa** (durumu irdeleyerek) **ile bu hususta bir karar vermesini elzem** (zorunlu) **görüyoruz.»**(6)

T.B.M.M. 15 Ağustos 1931 günü toplanarak bu konuyu görüşmeye başlamış ve 25 Temmuz 1931 günlü oturumunda da «Matbuat Kanunu»nu (Basın Yasası'nı) kabul etmiştir. Bu yasanın en önde gelen özelliği, genel siyasasına aykırı yayın yapıldığında hükümetin gazete kapatma yetkisinin bulunduğunun öngörülmüş olmasıdır. Hükümete bu yetkiyi tanıyan 25 Temmuz 1931 günlü ve 1881 sayılı bu yasanın(7) 50. maddesi şöyleydi :

---

(6) **Vakit**, 9 Temmuz 1931

(7) Bkz. **Düstur**, 3. Tertip, C. XII, s. 1069-1085; **Resmî Gazete**, 8 Ağustos 1931, sayı 1867

«Memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararı ile gazete veya mecmualar muvakkaten (geçici olarak) **tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18 inci madde hükmü tatbik olunur.**

Bu suretle kapatılan bir gazetenin mesulleri (sorumluları) **tatil müddetince** (süresince) **başka bir isim ile gazete çıkaramaz.»**

18. maddede de yüz liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezası alınacağı, eylem yinelendiğinde ise bir aydan altı aya kadar hapis cezasıyla birlikte üç yüz liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası verileceği öngörülmüştü.

Yasanın ikinci önemli özelliği ise, kimlerin gazetecilik yapabileceklerine ilişkin bölümdür. Bu kimseler, yasanın 12. maddesinde ayrıntılı bir biçimde gösterilmişlerdir.

III

Siyasal iktidarın yayınlanmasına izin verebileceği gazete türü ve Matbuat Kanunu ile uygulamada güdülen amaç, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 1934 yılı **Matbuat Almanağı**'nda çıkan «Gazete» başlıklı yazısında açıkça ortaya konulmuştur:

«... Matbuat yaşadığı muhitin (çevrenin) **siyasî rejimine de intibak eder** (uyum sağlar). **Her rejim kendisine muvafık** (uygun) **bir vatandaş tipi aradığı gibi bir matbuat tipi de arar. Esaslı inkılâp yapan memleketler, gazetelerini de inkılâbın yürüyüşüne ve ahengine uydurmayı inkılâbın yerleşmesinin, bütünleşmesinin bir zarureti addediyorlar** (zorunluluğu sayıyorlar). **Gazeteler de bu ahenge uymayı bir millî vazife sayıyorlar. Dahilî ve haricî siyasette inkılâp ülküsünü elbirliği ile ilerletmeğe çalışan veyahut o gayeye imale edilen** (eğilimli kılınan) **matbuatın son misalleri**

Rusya'da, İtalya'da ve çok yakın zamanlarda Almanya'da görülmektedir.

Devletin matbuatla alakadar (ilgili) **olmasını kabul etmemek muassır** (çağdaş) **devletçilik nazariyesi ile telif olunamaz** (kuramıyla bağdaştırılamaz). **Bu alakanın en makul ve makbulü ve bugünkü ihtiyaca en iyi cevap verecek olan tarzı, matbuatın devletle teşriki mesaisidir** (işbirliğidir)...» (8)

25 Mayıs 1935'de toplanan Birinci Basın Kurultayı'nda, Basın Genel Direktörü Vedat Nedim (Tör) de «Ulusal basının devrim potansiyeline, devlet siyasasına ve ulus ihtiyaçlarına uygun olmasını sağlamak»tan söz ederken(9), bir başka açıdan aynı gerçeği dile getirmiş olmaktadır.

Böylece artık tüm basın C.H.F.nın sözcüsü durumuna gelmiş oluyordu.

---

(8) ŞÜKRÜ KAYA: Sözleri ve Yazıları, 1927-1937; derleyen Ekrem Ergüven, İstanbul, 1937, s. 305-309

(9) BASIN YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ: 1. Basın Kongresi, Ankara, 1935 s. 20

§ 8.

ÜNİVERSİTE REFORMU

I

1933 yılında gerçekleştirilen «Üniversite Reformu», C.H.F. iktidarınca genel olarak bilimsel ve teknik bir açıdan ele alınmış olmakla birlikte, özel olarak bir yandan da Türk Devriminin ilkelerini savunacak ve siyasal iktidarın desteği olacak bir üniversite oluşturulması amacıyla da yapılmıştır. Bu amaç, «Darülfünun müderrisleri» (Üniversite öğretim üyeleri) arasında yapılan geniş «tasfiye» ile kendisini açıkça belli etmiş bulunmaktadır. Hemen belirtelim ki, bu reformdan çok daha öncesinden başlayarak C.H.F. çevrelerinde Darülfünun'a karşı bir dizi eleştirilerin yöneltilmiş, hatta bazı «müderrisler» üzerinde durulmuş bulunulduğunu, bu kurumun sık sık bir sorun olarak ortaya atılmış olduğunu görmekteyiz. «Darülfünun»dan «Üniversite»ye geçilirken ve bu kurum çağdaşlaştırılırken, aynı zamanda «ideolojik» açıdan da rejime uygun olmayanlar elenmiş, devrim çizgisini benimseyenler ya da benimseyecekleri varsayılanlar işbaşına getirilmiştir.

II

Üniversite Reformunun aynı zamanda bu açıdan gerçekleştirildiği, gerçekleştirilmek istendiği, her şeyden önce bu konu

üzerine yazılan yazılarda açıkça ortaya konulmuş bulunmaktadır. Örneğin, Darülfünun'a sürekli olarak eleştiriler yöneltmiş, tartışmalara girişmiş olan Kâzım Nami (Duru)

«... İstiklâl, istiklâl! artık senelerdir Darülfünunlular ağzından düşmeyen bu kelime, hezelî (gülünç) bir mahiyet aldı!...

Bu istiklâl iddiası(1) üç sebeple çürüktür: 1) İstiklâl ilmindir, 2) Darülfünun devlet bütçesinden sarfediyor, 3) Devletçilik prensibine uymuyor...»

dedikten sonra, bilimin gerçekten bağımsız (özerk) olduğunu, buna sınır konulamayacağını, ancak bağımsız olanın Darülfünun değil, bilimin kendisi olduğunu, isteyenin Darülfünun dışında bilimle uğraşabileceğini belirtmekte ve ayrıca bu kuruluş devlet bütçesinden para aldığına göre, elbetteki devlete karşı sorumlu olması gerektiğini ileri sürmekte ve en önemlisi de şu görüşü ortaya koymaktadır :

«Türkiye Cumhuriyeti, C.H.F.nın idaresindedir. Biz, haddizatında (aslında) **tek fırkalı bir devlet değilsek de bugün fiilen bir fırkamız vardır, Türk Hükümeti de bu fırkanın hükümetidir. Şu halde iktidarı elinde bulunduran ekseriyet fırkasının programındaki prensipler Türkiyemizde tamamı tamamına tatbik edilmek lâzım gelen prensiplerdir. Pek iyi biliyoruz ki bu prensiplerden biri, bence pek mühimmi** (önemlisi), **(devletçiliktir). Bazı kimseler devletçiliği hemen hemen iktisadî sahaya -o da kısmen- şamil** (kapsar) **addetmektedirler; halbuki ben bu kelimeyi, bütün şumulüyle** (kapsamıyla) **alıyorum, en doğru hareket de budur; çünkü hükümet, hem halkçı, hem inkılâpçı olur da devletçi olmaz olur mu? Nasıl halkçılık, inkılâpçılık şamil bir mânada kul-**

(1) Burada sözkonusu olan «Darülfünunun özerkliği»dir.

lanılıyorsa, devletçiliği de öyle almak zarurîdir. Bu itibarla devletçilik ilmî sahaya bile şamil olur.

Devletçi bir hükümet, Darülfununu kendi başına bırakamaz; ilmî spekülâsyon yapıyoruz diye hükümetin prensiplerini yıkıcı fikirler de neşredilebilir...»(2)

Bu yazı, üniversite Reformundan bir yıl önce kaleme alınmıştır. Şu halde, C.H.F.nda bu konuda önceden belirlenmiş bir görüş vardır ve birtakım ön çalışmalardan sonra bu reform yapılmıştır.

Reformun yapıldığı günlerde ise M. Nermi'nin «Gazi Türkiyesi'nde İnkılâp ve Üniversite» başlığını taşıyan bir yazısında, yeni üniversitenin devrim ilkelerini yaymak için kurulmakta olduğunu, bilimin artık bir lüks olmaktan kurtularak devlete hizmet edeceğini açıkladığını okumaktayız.(3) Yine örneğin, Halil Nimetullah'a göre, bu reformla Türklük, yabancı ögelerden arınmış ve «bütün yürüyüşünü tanzim edecek (düzenleyecek)» bir kuruma kavuşmuştur.(4) Bir başka yazar, C.H.F.nın «halkçılık» ilkesi üzerinde sık sık duran ve bu konuyu işleyen Nusret Kemal (Köymen) de, Üniversite Reformunun ülkede girişilmiş bulunan uygarlık savaşının bir parçası olduğunu belirtmekte,(5) Mehmet Saffet ise bu reformu bir «devrim» olarak nitelendirdikten sonra, bunun tarih ve dil devriminden sonra üçüncü sırayı kapladığını, amacının bir «kadro» değişikliğinin değil, fakat bir «zihniyet»in değişmesinin sağlanması olduğunu açıklamaktadır.(6) Aynı yazar bir başka yazısında da, üni-

---

(2) «Ne İstiklâli?»; **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1932
(3) **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1933
(4) «İstanbul Üniversitesi»; **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1933
(5) «İstanbul Üniversitesi ve Bir Terbiye Esası»; **Ülkü**, C. II, sayı 11, Birincikânun 1933, s. 381
(6) «Üniversite İnkılâbı»; **Ülkü**, C. II, sayı 7, Ağustos 1933, s. 8

versitenin Türk devrimine(7) uygun bir yapıda olması gerektiğini vurgulamış bulunmaktadır.

III

1933 Üniversite Reformunun hangi amaçla gerçekleştirildiği konusunda, **Kadro** dergisi yazarlarının tutumları da aydınlatıcıdır. **Kadro**'nun yapısına ve konumuzdaki yerine ilerde değineceğiz.(8) Burada yalnızca bu derginin bu olayı hangi açıdan değerlendirmiş olduğunu belirtmekle yetiniyoruz.

Derginin sekizinci sayısında Burhan Asaf (Belge) açıklanmış bulunan Türk tarih tezi karşısında Tarih Kongresinde Darülfünun'un çok gerilerde kaldığını belirtirken(9), on dördüncü sayıda Şevket Süreyya (Aydemir) Darülfünun'un devrim ideolojisini işleyemediğini, hatta karşı-devrimci düşünceleri savunduğunu, toplum çıkarlarına aykırı bir tutum izlediğini öne sürmekte(10), on beşinci sayıda Vedat Nedim (Tör) ise, devrimin bir zorunluluğu olan devletçiliği Darülfünun'un gözden düşürmeye çalıştığını, bunun gerçekte bir suç sayılması gerektiğini açıklamaktadır.(11) Vedat Nedim'in bir başka yazısında, devletçiliğe karşı çıkan bir öğretim üyesi için «Kırk yıllık Yani, olur mu Kani?» denildiği gibi, «Liberal mektebin bir sadık misyonerinin de su katılmamış, integral bir devletçi olmasına imkân var mıdır?» sorusunu ortaya attığını görüyoruz.(12)

---

(7) «Kültür İnkılâbımız»; **Ülkü**, C. I, sayı 5, Haziran 1933, s. 353

(8) Bkz. Bölüm Bir / Kesim İki / § 4

(9) «Arkada Kalan Darülfünun»; **Kadro**, C.I, sayı 8, Ağustos 1932

(10) «Darülfünun, İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı»; **Kadro**, C. II, sayı 144, Şubat 1933, s. 5-11

(12) «Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerekir»; **Kadro**, C. II, sayı 15, Mayıs 1933, s. 15

(12) «Türk Devletçiliği İhtibas Devletçiliği Değildir»; **Kadro**, C. I, sayı 17, Mayıs 1933, s. 16

Üniversite Reformu uygulamaya konulduktan sonra ise Burhan Asaf'ın değerlendirmesi şöyledir :

«Liberalizm gibi onun hürriyet mefhumu (kavramı) **da şu halde hayatın arkasında kalmış bulunuyor... Liberalizmin iflâsını resmen tescil eden memleketlerde, darülfünunlara müdahale, bütün diğer müdahaleler kadar tabiî görülmüştür. Bugün Rusya, İtalya ve Almanya'da darülfünunların liberal devirlerdeki istiklâlleri kalmadığı gibi ilimdekî hareket noktalarını liberal görüşler teşkil etmiyor** (oluşturmuyor) ...» (13)

IV

Üniversite Reformu Dr. Reşit Galip'in 19 Eylül 1932'de Millî Eğitim Bakanlığına getirilmesinden sonra gerçekleştirilmiştir. Dr. Reşit Galip devrimlere içtenlikle bağlı bir kişi olarak ün yapmış bulunuyordu. Türk Ocakları'ndan yetişmiş, ancak bu Ocağın kapatılmasına katkısı olmuş, İzmir suikastıyla ilgili davada İstiklâl Mahkemesi üyeliği yapmış, S.C.F.nın kurucuları arasında bulunmuş, ancak kısa sürede bu partiden ayrılmıştı.(14) Dr. Reşit Galip Üniversite Reformu sırasında, Darülfünun'da kendisine ayrılan bir daireye yerleşerek işleri buradan yürütmüştür.(15)

«Reform» sonucunda yüz elli bir öğretim üyesinden doksan ikisi kadro dışı bırakılmış, yalnızca elli dokuzu üniversitede kalmıştır.

---

(13) «Üniversitenin Mânası»; **Kadro**, C. II, sayı 20, Ağustos 1933, s. 27

(14) Dr. Reşit Galip için bkz. SAMET AĞAOĞLU : **Babamın Arkadaşları** 3. Basım, İstanbul, 1969; A. ŞEVKET ELMAN: **Dr. Reşit Galip**, Ankara, 1953

(15) **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1933

Kadro dışı bırakılanların fakültelere göre dağılımı şöyledir: Tıp, 30; Fen, 17; İlâhiyat, 5; Hukuk, 15; Edebiyat, 7; Eczacılık, 5; Dişçilik Okulu 5.(16)

Yeni düzenlemede Rektörlüğe Neşet Ömer, Edebiyat Fakültesi Dekanlığına Köprülüzâde Fuat, Fen Fakültesi Dekanlığına Kerim, Hukuk Fakültesi Dekanlığına Tahsin Beyler, Tıp Fakültesi Dekanlığına Tevfik Salim Paşa, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Müdürlüğüne İsmail Hakkı, Eczacılık Okulu Müdürlüğüne Akif, Dişçi Okulu Müdürlüğüne Kâzım Esat Beyler getirilmişlerdir.(17)

Böylece Cumhuriyet yönetimi kendisine bağlı ve devrim ilkelerini savunacak «çağdaş» bir üniversiteye kavuşmuş oluyordu.

---

(16) Aynı gazeteye göre kadro dışı bırakılanlar şunlardır Tıp Fakültesi Kadri Reşat, Ziya Nuri, Esat, Besim Ömer Paşalar, Süreyya Ali, Kerim Sebati, Orhan Abdi, Hamdi Suat, Hâdi Faik, Hasan Reşat, Talha, Saadettin Vedat, Kenan Tevfik, Ziya, Server Kâmil, Hüseyin Ali Beyler, muallim Salahattin, Fuat Fehim, Mustafa Nevzat ve Mahir Beyler, müderris muavini Ubeyt Refik, Haydar, Hikmet, İsmet Kâmil, Niyazi, Burhan Fazıl, İbrahim Şevki Bey, Fen Fakültesi Mustafa, Hüsnü Hamit Sait, Esat Şerefeddin, Cevat Mazhar, Fatin, Nami Esaf, Mustafa Selim, Ahmet Müştak, Burhanettin Şükrü, Burhanettin Ferit, Ligor, Ali Vehbi, Ömer Şevket, Tevfik, Malik Beyler; İlâhiyat Fakültesi Nimet, Fuat, Hüseyin Avni, İsmail Hakkı ve Şekip Beyler; Hukuk Fakültesi Ağaoğlu Ahmet, Ethem Akif, Cevdet Ferit, Hacı Adil, Aynızâde Tahsin, Zühtü, Ahmet Reşid Kenan Ömer, Muslihiddin Adil, Abdurrahman Münip, Münir, Cevat, Mithat, Memduh, Vehbi Beyler; Edebiyat Fakültesi : Ali Muzaffer, İsmail Hakkı, Naim, Behzat, Ahmet Refik, Ali Ekrem, Avram Galanti, Yusuf Şerif, Ferit, Halil Nimetullah, Ali Macit, Hamit Beyler; Eczacı Mektebi Hulusi, Server Kâmil, Kazım Nuri, Mazhar Hüsnü, Halil ve Mahir Beyler; Dişçi Mektebi Mustafa Mehmet, Hüseyin Talat, Mazhar Hüsnü, Halit ve Mahir Beyler.

(17) aynı gazete.

§ 9.

C.H.P. VE DERNEKLER

I

Türk Ocakları'ndan sonra öteki dernek ve kuruluşlar da çalışmalarına son vererek malvarlıklarını C.H.F.na ya da Halkevleri'ne devretmişlerdir. Bu derneklerin kendilerini kapatma kararlarının gerekçeleri hemen hemen aynıdır. Kararlarda, artık amaçlarının C.H.F. iktidarınca gerçekleştirilmiş olduğu, başkaca bir çalışmaya gerek kalmadığı, C.H.F. içinde çalışmanın daha yararlı olacağı açıklanıyordu.

Biz burda kapatılan bu derneklerden tümüyle ayrı yapıda olan ve amaçları birbirinden değişik bulunan ikisini, Mason Derneği ile Kadınlar Birliği'ni ele alarak inceleyeceğiz. Bu iki derneğin -gereksiz yinelemelere düşmeden- varlıklarının nasıl son bulduğunun belirtilmesiyle bu alandaki gelişmeleri değerlendirebilecek yeterli bilgi sağlanmış olacaktır.

II

Mason «üstat»larından Kemalettin Apak, **Ana Çizgileriyle Türkiye Masonluk Tarihi** adlı kitabında Mason Derneği'nin kapatılması olayını anlatırken der ki:

«Şimdi Türk Masonluğu teşkilâtının yirmi yedi yıllık bir faaliyetten sonra tam olgunluk çağına geldiği bir sırada mesaisini (çalışmasını) **durdurup uykuya girdiği 1935 senesine gelmiş bulunuyoruz.**

milletlerarası mason âlemince takdirle sevilip tanınan ve nihayet hukukî hüviyetini ilgili mercilere resmen ve sarahaten (açıkça) **tescil ettirmiş bulunan Türk masonluğu; başta bizzat (Büyük Maşrık) olmak üzere (Muhibbani Hürriyet, Vefa, Resne, Ziyayı Şark) Mahfilleri** (dernek çevreleri) **gibi daha birkaç sene evvel yirmi beşinci gümüş bayramlarını kutlamak mazhariyetine** (ergisine) **erişen teşekkülleriyle temiz adını hâlelendirip, birkaç eski mahfilin de yine çok yaklaşan gümüş bayramlarını teside** (kutlamaya) **hazırlanırken 1935 senesi Ekim ayında birdenbire faaliyetini durdurmak emrivâkiiyle** (olupbittiyle) **karşı karşıya geldi.**

Henüz pek o kadar uzak olmayan... bu elemli hâdise için verilecek kati hükmü tarihe ve gelecek mason nesillerine bırakmak belki daha doğru olacaktır.»(1)

Bu olay basında, örneğin 14 Teşrinievvel 1935 günlü **Cumhuriyet** gazetesinde yazıldığı gibi, «İç İşleri Bakanlığından verilen emir üzerine Türkiye Mason Localarının faaliyetlerine nihayet verilmiştir.» denilerek kamuoyuna duyurulmuştur. Oysa o sırada İçişleri Bakanı olan Şükrü Kaya'nın kendisinin de mason olduğunu biliyoruz. Şu halde, bu kapatma buyruğunun İçişleri Bakanlığından gelmediği kendiliğinden açıktır. Gerçekten de yine üst düzeyde bir mason olan ve Atatürk'ün özel hekimliğini yapmış bulunan M. Kemal Öke, Atatürk'ün ölümünden sonra yayınlanan bir yazısında, Mason Derneği'nin kapatılması-

(1) KEMALETTİN APAK: **Ana Çizgileriyle Türkiye Masonluk Tarihi** (Türkiye Mason Derneği tarafından dernek üyelerine mahsus olarak bastırılmıştır), İstanbul, 1958, s. 161

nı Atatürk'ün istemiş olduğunu açıklamaktadır.(2)

Öte yandan Atatürk'ün Mason Derneği'nin kapatılması gerektiğini bildirmesinden sonra, ileri gelen masonlar, onun bu kararının değişmesini sağlamak amacıyla birçok girişimde bulunmuşlardır. Ancak bu girişimler sonuçsuz kalmış ve Şükrü Kaya bunun bir zorunluluk olduğunu, kendilerince kapatma kararı alınmazsa, bir yasayla bunun yapılacağını bildirmiştir. Bunun üzerine istenilen bildiri imzalanarak İçişleri Bakanına, yani Şükrü Kaya'ya verilmiştir.(3)

Anadolu Ajası'nın konuyla ilgili 10 Ekim 1935 günlü haberi şöyledir:

«Mesul ve maruf (sorumlu ve tanınan) **imzalar altında ajansımıza verilmiştir:**

Türk Mason Cemiyeti Memleketimizin sosyal tekâmülünü (gelişmesini) **ve günden güne artan muazzam terakkilerini** (ilerlemelerini) **nazarı itibara** (gözönüne) **alarak ve Türkiye Cumhuriyetinde hâkim olan demokratik ve cidden lâyik prensiplerin tatbikatından doğan iyilikleri müşahede ederek** (gözlemleyerek) **faaliyetine -bu hususta hiçbir kanun olmaksızın- nihayet vermeği ve bütün mallarını memleketin sosyal ve kültürel kalkınmasma çalışan Halkevleri'ne teberrüü** (bağışlamayı) **muvafık** (uygun) **görmüştür.»**(4)

Mason Derneği'nin kapatılmasının nedenini de, bu bölümde incelemekte olduğumuz genel siyasal çizginin dışında aramamak gerekir. Gerçekten de Masonluk üzerine ayrıntılı bir inceleme yapmış olan İlhami Soysal da, Mason Derneği'nin kapatılmasının C.H.P. dışında kalan örgütlere yaşam hakkı tanın-

(2) M. KEMAL ÖKE: «Ulu Atamızın Son Günleri», **Yedigün**, sayı 303, 27 Birincikânun 1938, s. 10
(3) APAK: a.g.k., s. 163
(4) APAK a.g.k., s. 164

mamasının bir sonucu olduğunu belirtmekte(5), Kemalettin Apak da aynı gerçeğe değinmektedir.(6) M. Kemal Öke ise, Atatürk'ün kendisine bu derneğin kapatılması gerektiğini bildirirken, «Madem ki Masonluk milliyetçidir, halkçıdır, cumhuriyetçidir, Halk Fırkasının umdeleri (ilkeleri) de bundan başka bir şey olmadığına göre Masonluğun hikmet-i vücudu (varolma nedeni yoktur.» dediğini söylemektedir.(7)

Bununla birlikte, Türkiye'de o sırada Mason Derneği'nin de Türk Ocakları gibi, siyasal bir güç niteliğini kazanmış olup olmadığı üzerinde de durulmalıdır. Konuya bu açıdan bakılınca, her şeyden önce belirtmek gerekir ki, dönemin önde gelen birçok devlet adamının Mason Derneği üyesi olmuş bulunması ilginçtir. Örneğin, belirtmiş olduğumuz üzere, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'dan başka T.B.M.M. başkanı Kâzım Özalp, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan, Danıştay başkanı Reşit Mimaroğlu gibi etkin görevlerde bulunan birçok kişi masondu.(8) Bu nedenle Mason Derneği hiçbir siyasal etkinlikte bulunmamış olsaydı bile, bu gibi kişilerin C.H.F. dışında bir örgüte üye olmalarını sürdürmelerine, dönemin koşulları içinde olanak tanınmayacağı kendiliğinden anlaşılır bir durum olsa gerektir. Kaldı ki, Mason Derneği'nin örgütlenmede izlediği kapalılık yönteminin de C.H.F.nca siyasal açıdan değerlendirilmiş olması da güçlü bir olasılıktır. Burada, Mason Derneği'nin siyasal bir örgüt niteliğini kazanmaya başladığını iktidara düşündürmüş olabileceğini sandığımız ve bir masonun yaptığı bir konuşmayı an-

---

(5) İLHAMİ SOYSAL: **Dünya'da ve Türkiye'de Masonlar ve Masonluk**, 3. basım, Der yyn., İstanbul, 1980, s. 290 - 291

(6) APAK: a.g.k., s. 167

(7) ÖKE: a.g.y., s. 10

(8) Bu konu ve genel olarak masonluk için Apak ve Soysal'ın adı geçen kitaplarından başka bkz. FARUK ÜLKÜ A. SEMİH YAZICIOĞLU: **Dünya'da ve Türkiye'de Masonluk**, Başak yyn.,

mamız bir örnek olarak aydınlatıcı olacaktır. «Selâmet Mahfili»nde yapılan bir konuşmada denilmiştir ki :

«... **Ritleri** (gelenek ve töreleri) **itibarı ile gizli çalışan bu cemiyet... yer yer sarsıntılara hattâ inkıtaa** (kesintiye) **uğrasa dahi fikri asla mahvolmayacaktır. Zira hiçbir kuvvet düşünmek kabiliyetini kazanmış olan insanlarda hürriyet ateşini ve kemale** (olgunluğa) **erişmek isteğini söndüremez... Her zamandan ziyade birbirimize yanaşmak, safları boşaltmamak lâzım. Aramızdaki sevgi ve ittihat** (birlik) **ancak bizi haricin taaruzundan himaye edebilir. Unutmayalım ki kuvvet ittihattadır. Müttehit** (birleşmiş) **ve şuurlu bir ekalliyet** (azınlık) **başı hoş bir ekseriyeti** (çoğunluğu) **daima idare etmiştir.»**(9)

Bunun yanı sıra, «Büyük Üstat Muavini» Mehmet Ali Haşmet'in 25. Yıl Bayramı dolayısıyla yaptığı konuşmada, «... hepiniz biliyorsunuz ki Masonluk sevgili memleketimize hürriyet tohumlarını ekmek için Avrupalılar tarafından sokulmuştur...»(10) derken ya da Fahrettin Kerim (Gökay) aynı bay-

---

İstanbul, 1965; NEBİL SARPER **Dünya Fran Masonluk Tarihi** (1962 yılında Fazilet Locasında yapılmış konuşmanın notları) İstanbul, 1963; İZZET NURİ GÜN YALÇIN ÇELİKER: **Masonluk ve Masonlar - İsimler, Belgeler,** Yağmur yyn., İstanbul, 1978; A.G. MICHAEL **Mason Diktatörlüğü - Belgeler, İsimler, Masonik Sözlük,** İhya yyn., İstanbul, 1974; NECDET ŞEVİNÇ: **Ordular, Masonlar, Komünistler,** Dede Korkut yyn., İstanbul, 1975; NECDET EGERAN: **Gerçek Yüzüyle Masonluk,** Ankara, 1972; PAUL NAUDON: **Tarihte ve Günümüzde Masonluk,** çev. Semih Tiryakioğlu, İstanbul, 1978; RIFAT CEVAT ATILHAN **Masonluk Nedir?** İstanbul, 1937; MİTHAT GÜRATA **Masonluk Nedir, Ne Değildir?** Ankara, 1971.

(9) **Büyük Şark,** sayı 18, Son Kânun, Şubat, Mart 1935, s. 23

(10) aynı dergi, sayı 17, Son Teşrin - İlk Kânun 1934, s. 15

ramda verdiği söylevde, «Bu müesseseyi kapitalist zümrenin âleti gibi göstermek istiyorlar...»(11) diye yakınırken, gerçekte Mason Derneği'nin uluslararası başka örgütlerle olan ilişkisini dile getirmiş oluyorlardı.

Mason Derneği'nin kapatılmasını, masonların kendileri de, başka bir açıdan olmakla birlikte, siyasal nedenlere bağlamaktadırlar. Örneğin, bir mason yetkilisi olarak Kemalettin Apak'a göre, «... diktotaryal ve totaliter zihniyetli bazı yabancı memleketlerdeki komünist ve faşist rejimlerin o zamanlar takip ettikleri masonluk aleyhtarı politikanın serpintilerinden alınan ilhamlar... gibi bir sürü dış tesirler vardı.»(12) İşte, yazara göre, Mason Derneği bu etkilerle kapatılmıştır. 14 Teşrinievvel 1935 günlü **Cumhuriyet** gazetesindeki haberde de, «bu suretle son zamanlarda İtalya, Almanya ve Rusya'da olduğu gibi Mason teşkilâtı memleketimizde de ilga edilmiş (kaldırılmış) oluyor.» denilmektedir.

Gerçi C.H.F.nın kendi örgütlenmesi açısından faşist ve komünist partilerin, daha önce de belirttiğimiz üzere, biçimsel - yapısal özelliklerinden yararlandığı, bu partilerin örgütsel bir model olarak alındığı doğrudur. Ancak Mason Derneği'nin faşizmin ve komünizmin etkisinde kalınarak, daha başka bir deyişle de, bu siyasal sistemler benimsenerek ve «dikta» kurmak amacıyla kapatılmış olduğunu öne sürmek, siyasal ve bilimsel gerçeklere tümüyle aykırıdır. Çünkü bir kez, faşizmin ve komünizmin masonluğa karşı olmaları çok değişik gerekçelere bağlıdır ve özellikle İtalya'da o dönemde g e r ç e k t e rejimle masonluk arasında ne ölçüde bir çatışma olduğu da ayrı bir konudur. Bu nedenle aynı anda bu iki rejimin de birden etkisinden söz etmek gerçeğe uygun olmamaktadır. Öte yandan C.H.F.nın ve Atatürk'ün bu alanda komünizmden etkilenmiş olduğu savı hiç de ciddiye alınabilecek bir görüş değildir. Bu

---

(11) aynı dergi, sayı 17, Son Teşrin İlk Kânun 1934, s. 18
(12) APAK: a.g.k., s. 161 - 162

kuruluşun kapatılmasını da, «Toplumda etkinliği olacak tek örgüt, C.H.F. olmalıdır.» anlayışı çerçevesinde ele almak gerekmektedir.

Mason Derneği'nin kendine özgü ilkeleri vardır. Bu ilkelere karşı ise Atatürk'ün, «Ben, başkalarının yaptığı prensiplere değil ancak kendi prensiplerime uyarım.» demiş olduğu belirtilmektedir.(13) O halde, şunu da söyleyebiliriz ki, Mason Derneği'nin ilkeleriyle Atatürk'ün genel başkanı olduğu C.H.F.nın ilkeleri aynı doğrultuda olmamıştır.

III

Öte yandan aynı yıl Mason Derneği'nin kapatılmasından birkaç ay önce, 18 Nisan 1935'de İstanbul'da Uluslararası Kadın Birliği Kongresi toplanacaktı. Bu kongrenin hazırlıklarına bir süredir başlanılmış ve Yıldız Sarayı'nın Merasim Köşkü de kongre için ayrılmıştı.(14) Otuzdan fazla ülkenin Kadınlar Birliği üyelerinin katıldığı bu toplantıya basında büyük önem verildiğini görmekteyiz. Hatta 18 Nisan 1935 günlü **Cumhuriyet**'de bu toplantının uluslararası parlamenterler kongresinden çok daha önemli olduğu bile belirtilmiştir.

Kongre, İstanbul vali ve belediye başkanı Muhittin Üstündağ'ın yaptığı bir konuşmayla açılmış, Türk Kadın Birliği başkanı Latife Bekir de konuşmasında, «Türkiye'de bir kadınlık meselesi yoktur ve burada erkek gibi kadın da bir tek şefin idaresi altında memleketin iyiliği için çalışmaktadır.» demiştir.(15) Kongreyi, 21 Nisan'da Tepebaşı Şehir Tiyatrosu'nda, 22 Nisan'da İstanbul Üniversitesi konferans salonunda yapılan toplantılar izlemiş, bu arada çeşitli uluslardan kadınlar, Türk

---

(13) ÖKE: a.g.y., s. 10
(14) **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1935
(15) **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1935

kadınlığının Cumhuriyet döneminde elde etmiş olduğu haklar konusunda demeçler vermişler, konuşmalar yapmışlardır.(16)

Ne var ki, bu gelişmelerden hemen sonra, 2 Mayıs 1935'de Türk Kadın Birliği genel başkanı Latife Bekir'in şu demecinin basında yayınladığını görüyoruz:

«Teşkilâtı Esasiye Kanununun tadili ile Türk kadınına verilen müsavi (eşit) **haktan dolayı Birliğimizin lağvı** (kaldırılması) **düşünülmüşse de bundan bir sene evvel Uluslararası Kadın Birliği'nin 12. Beynelmilel Kadın Kongresinin hükümetimizin müsaadesi ile şehrimizde toplanması takarrür etmişti** (kararlaştırılmıştı). **Haddi zatında Birliğimiz Uluslararası Kadın Cemiyeti'nin tabiî bir azası olduğu binaenaleyh onun lağvı demek beynelmilel kadınlar kurumunun ilgası olacağından bu hareketten vazgeçilmişti. Beynelmilel kongrenin hüsnü** (iyi) **suretle bitmesinden sonra bu mesele birliğimizin en yakın bir tarihte yapacağı toplantıda görüşülecektir.»(17)**

Bu demeçle birlikte basında artık Türk Kadınlar Birliğine gerek olmadığı yolunda yoğun bir kampanya başlatılmıştır. Bu kampanya sırasında öne sürülen görüşler şöylece özetlenebilir: Cumhuriyet devrimleriyle Türk kadınları her türlü haklarını elde etmiş, erkeklerle eşit olmuşlardır. Kadın Birliğinin amacı da bundan başka bir şey değildir. Bu amaç gerçekleştirildiğine göre de, Türk Kadın Birliği'nin varlık nedeni ortadan kalkmış demektir. Bu Birlik siyasal bir kuruluş da değildir. Böyle bir nitelik taşımadığı için de çalışmalarını sürdürmesinin bir anlamı kalmamış demektir. Yılda birkaç kez bir, iki çocuğu giydirmek, böyle bir birliğin yaşamasını gerektirecek bir çalışma sayılamaz. Kaldı ki, eğer ortada hâlâ bir sorun kalmış-

---

(16) **Cumhuriyet**, 22 ve 23 Nisan 1935

(17) **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1935

sa, bu, kadın - erkek kavgasıyla değil, fakat elbirliği yapılarak çözülebilir.(18) (19)

10 Mayıs 1935'de de Türk Kadın Birliği son toplantısını yaparak başkan Latife Bekir'in, «Kadın Birliği ülkülerine kavuşmuştur. Türk kadınlığına bütün hakları tanınmıştır. Bundan sonra Kadın Birliği'ne ihtiyaç yoktur. Birliğin feshini talep ediyorum.»(20) biçimindeki önerisi üzerine birlik kendisini kapatma kararını almıştır.

---

(18) Örneğin bkz. **Son Posta,** 3 Mayıs 1935 ve ZEKİ MESUT ALSAN «Kadınlar Kongresi», **Ülkü,** C. V, sayı 27, Mayıs 1935, s. 217

(19) Belirtmek gerekir ki, buna karşılık Sabiha Zekeriya (Sertel), «Kadınların siyasî hak almaları, parlamentarizm ve demokrasi içinde kendilerine pek az şey temin etmiştir. Kadınlar bu siyasî hakları aldıkları halde iktisadî, içtimaî (toplumsal) ezilmeleri ortadan kalkmamıştır.» («Kadınlık ve Sulh,» **Cumhuriyet, 26** Nisan 1935) demekte ve Yunus Nadi de, «Türkiye'de kadınlığa hak tanınması idealist rejimin yalnız doğru yolu gösteren kuvvetli bir işareti gibi alınmalıdır, o kadar. Buna göre ülkemizdeki durumdan dolayı kadından daha çok rejimi alkışlamak ve daha çok gene onu kutlamak yerinde olur. Kadına, kadınlığa ve kadın sorununa gelince o burada da başka herhangi bir ülkede olduğu gibi ve en aşağı o kadar ayakta bulunuyor, demek hâlâ yerinde sürünüp duruyor. («Arsıulusal Kadınlar Birliği Kongresi Dolayısı ile Kadın,» **Cumhuriyet,** 20 Nisan 1935) diyerek bir gerçeğe parmak basmaktaydı.

(20) **Son Posta,** 11 Mayıs 1935

§ 10.

HALKEVLERİ

I

Daha önce Türk Ocakları'nın malvarlığının Halkevleri'ne verildiğini belirtmiştik. İşte, bu andan başlayarak Halkevleri Türkiye'nin siyasal gelişmelerinde önemli bir yer tutmuştur.

Halkevleri, 10 - 18 Mayıs 1931'de toplanan C.H.F. Üçüncü Büyük Kongresinde alınan bir karar uyarınca kurulmuş ve Türk Ocakları'nın binalarında çalışmalarına başlamıştır. Ancak Halkevleri ilk kez on dört yerde 19 Şubat 1932'de «resmen» açılmıştır. Demek ki, kuruluş tarihi bakımından da ele aldığımız dönem içinde önem taşımaktadır.

«Halkevleri İdare ve Teşkilât Talimatnâmesi»nin 1. maddesine göre, «Halkevi, C.H.Partisinin Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Layiklik ve İnkılâpçılık prensipleri için çalışan bir kurumdur.» (1)

HALKEVLERİ ŞU GELİŞME ÇİZGİSİNİ GÖSTERMİŞTİR: (2)

Açıldığı yıl	Her yıl yeniden açılan	Yıllara göre sayısı	Her yıl açılan «Halkodası»
1932	14	14	
1933	41	55	

1934	25	80		
1935	23	103		
1936	33	136		
1937	31	167		
1938	43	210		
1939	163	373		
1940	6	379		141
1941	2	388(+)		59
1942	3	389(+)		22
1943	4	394(+)		15
1944	3	406(+)		143
1945	17	438(+)		2338
1946	1	455(+)		1396
1947		463(+)		110
1948		469(+)		97
1949		474(+)	+	50
			—	4371
				65
				4306

II

Halkevleri, C.H.F. (daha sonraki adı ile C.H.P.)nın ilkelerini toplum içinde yaymak, izlenmekte olan siyasayı anlatıp benimsetmek için çalışan bir kurum olmuştur. Burada İsmet İnönü'nün daha önce Türk Ocakları'mn kapatılmasıyla ilgili pa-

(1) **Halkevleri,** s. 10
(2) aynı yerde, s. 14

(+) Toplam farkı, Halkodası'ndan Halkevi'ne çevrilen kuruluşlardan doğmaktadır.

ragrafta değindiğimiz ve T.B.M.M.nde 6 Ağustos 1951'de yapmış olduğu konuşmasını anımsamamız, Halkevleri'nin hangi amaçla kurulduklarını bize açıkça kanıtlayacaktır. İnönü şöyle demişti :

«Bu devirde büyük inkılâplar oldu. Yedi senelik tecrübe inkılâp esaslarını yayıp anlatacak ve memlekette inkılâplarla ahenkli olarak geniş kültür birliğine dayanan Millî cemiyeti temin edecek bir teşekkülün eksikliğini gösterdi.»

İşte, bu «teşekkül» Halkevleri olmuştur.

İnönü'nün, Halkevleri'nin birinci açılış yıldönümü nedeniyle yapmış olduğu konuşma ise, bu kuruluşun işlevini daha da açık bir biçimde belirtmektedir :

«Halkevleri, C.H.F.nın kendi prensiplerinin ne olduğunu ve bu prensiplerin memlekette nasıl tatbik edildiğini her gün halkımıza söylemek için de başlı başına bir merkezdir. C. H.F.nın prensiplerini her gün söylemek, nasıl tatbik edildiğinden her gün malûmat (bilgi) **vermek lâzımdır... Halkevleri fikir olarak ve müessese olarak mesuliyet mevkiinde bulunan siyasî partimizin, bütün özünü, varlığını halkın geniş tabakalarına anlatması ve sevdirmesi için mühim bir merkezdir... Halkevleri, vakit vakit siyasî icraatımızdan** (siyasal uygulamalarımızdan) **dahi vatandaşlarımıza açık alınla, temiz yürekle hesap vereceğimiz bir yer olacaktır.»** (3)

Parti genel sekreteri Recep Peker de 1935 yılında Halkevleri'nin amaçlarını sıralarken, bunların, «halkı bir arada ve birlikte çalıştırmak esasının kurulması», «halkı bir kütle haline getirmek» olduğunu belirtmiş bulunmaktadır.(4)

C.H.F.nın izlediği siyasanın konumuzu ilgilendiren yönleri

---

(3) aynı yerde, s. 17, 18, 21

(4) aynı yerde, s. 22

üzerinde ilerdeki bölümlerde duracağız. Bu aşamada ortaya çıkan gerçek, varlıkları sona eren kuruluş ve derneklerin yerine C.H.F. iktidarınca Halkevleri'nin geçirilmiş bulunduğu ve siyasal açıdan Halkevleri'nin bu partinin ilkelerini ve uygulamalarını kitlelere benimsetmek ve toplumu istenilen biçimde yönlendirmek işlevini üstlenmiş olduğudur.

İkinci Kesim

PARTİ DEVLETİNE GİDEN YOLDA C.H.P.NİN «HALKÇILIK» VE «DEVLETÇİLİK» İLKELERİ

§ 1.

GENEL OLARAK C.H.P.NİN İLKELERİ

I

Bilindiği gibi, C.H.P., T.B.M.M.nde bulunan «Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu»nun bir siyasal partiye dönüştürülmesi sonucunda kurulmuştur. Bu grup 1923 seçimlerine girerken dokuz «umde»yi (ilkeyi) içeren bir bildiri yayınlamış ve daha sonraları da bu «umde»ler (ilkeler) bu partinin programının özünü oluşturmuştur. Bu ilkeler genellikle güvenlik, ekonomik kalkınma, kredi gibi konularla ilgilidir. Ayrıca «Umde-1»de «Hâkimiyet bilâ kaydü şart (kayıtsız ve şartsız) milletindir.» denilmekte ve bunun nasıl gerçekleştirileceği açıklanmakta, «Umde-2»de «Saltanat» karşısındaki tutum belirtilmektedir.(1)

(1) «Dokuz Umde»nin tam metni için bkz. BİLÂ a.g.k., s. 745-747

Partinin kuruluşu izleyen döneminde ayrı bir metin biçiminde programı olmamış, parti tüzükleri («nizamnâmeleri») içinde program ilkeleri de yer almıştır. Bu ilkeler de sayıca azdır ve gerçek bir parti programı niteliğinde değildir. Ulusal Kurtuluş Savaşının siyasal plandaki doğal sonuçlarının ve temelleri daha savaş sırasında atılan amaçların belirtilmesi yeterli görülmüştür.

İşte, bu nedenle 9 Eylül 1923'de kabul edilen «Halk Fırkası Nizamnâmesi» aynı zamanda partinin programını da oluşturmuştur. Bu tüzüğün program maddeleri niteliğinde olan «Umumî Esasları» şöyledir :

«Madde 1 — H.F.[nın]... gayesi, millî hâkimiyetin halk tarafından ve halk için uygulanmasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi uygar bir devlet haline yükseltmek ve Türkiye'de bütün kuvvetlerin üstünde kanunun koruyuculuğunu hâkim kılmaya çalışmaktır.

Madde 2 — H.F. nazarında halk mefhumu (kavramı), **herhangi bir sınıfa münhasır** (özgü, sınırlı) **değildir. Hiç bir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve genellikle kanun nazarında mutlak bir eşitliği kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunlardan yararlanmadaki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir.**

Madde 3 — H.F.na her Türk ve dışarıdan gelip Türk uyruk ve harsını kabul eden her fert girebilir.

.....»(2)

Partinin 15 Ekim 1927 günlü İkinci Kurultayında ise bu «Umumî Esaslar»da bazı değişiklikler yapılmıştır. Buna göre :

«Madde 1 — C.H.F. ..... Cumhuriyetçi, Halkçı, Milliyetçi siyasî bir cemiyettir...

(2) BİLÂ : a.g.k., s. 64

Madde 2 — Devlet şekli Cumhuriyettir.

Madde 3 — Fırka, devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı birbirinden ayırmayı en önemli esaslardan sayar.

Madde 4 — C.H.F., kanun nazarında mutlak bir eşitliği kabul eder ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın ve hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı kabul eder.

Madde 5 — Vatandaşlar arasında en kuvvetli bağ, dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna inanan fırka, Türk dilini ve kültürünü hakkıyle yaymak ve geliştirmeyi esas kabul eder...»(3)

Hemen belirtelim ki, 1923 tüzüğünde gerçekten program maddesi olanlar birinci ve ikinci maddelerdir. Bununla birlikte üçüncü madde partinin ulusçuluk anlayışının dar bir anlayış olmadığını göstermektedir. Buna karşılık asıl birinci maddede daha 1923 yılında, işin başlangıcında, C.H.F.nın «devrimci» yönü belgelenmekte ve temel amaç olarak Türkiye'nin uygar bir devlet düzeyine getirilmesi belirtilmektedir ki, Cumhuriyet devrimlerinin temelini işte parti tüzüğünün bu maddesi oluşturacaktır. İkinci madde ise, en az birincisi ölçüsünde önem taşımaktadır. Bu madde, partinin «halkçılık» anlayışının özü niteliğindedir; aynı zamanda Osmanlı siyasal düzenine açık bir tepki olarak karşımıza çıkmaktadır.

1927 tüzüğü, program açısından bir parça daha kapsamlı olduğu gibi, bazı önemli değişiklikler de içermektedir. Gerçekten de üçüncü madde layiklik anlayışını ilk kez açıkça belirtmektedir. Beşinci madde ise, Gazi Mustafa Kemal'in «ulusçuluk» anlayışının bu tüzükteki bir anlatımından başka bir şey değildir.

II

«Devletçilik» ilkesi bir kavram olarak belirgin bir biçimde

(3) aynı yerde, s. 81 - 82

ilk kez İsmet Paşanın 30 Ağustos 1930'da Sivas'da yaptığı konuşma sırasında ortaya konulmuştur. Demiryolunun Sivas'a ulaşması dolayısıyla ve S.C.F. genel başkanı Fethi Beyin eleştirilerine bir yanıt olmak üzere yaptığı bu konuşmasında İsmet Paşa şöyle demiştir :

«Liberalizm nazariyatı, bu memleketin güç anlayabileceği bir şeydir. Biz, iktisadiyatta, hakikaten mutedil (ılımlı) **devletçiyiz.»** (4)

İsmet Paşa bu sözleriyle 1923 İzmir İktisat Kongresinden beri uygulanagelen liberal siyasadan vazgeçileceğini açıklamış oluyordu.

Gazi Mustafa Kemal ise 1931 yılının Ocak ayında İzmir'de yaptığı bir konuşmada «fırkamızın takip ettiği program, ekonomik açıdan devletçidir.» diyecek(5), partinin 9 Mayıs 1931'de başlayan Üçüncü Kurultayında da İsmet Paşa, «Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Layik ve İnkılâpçı fırkamız» sözlerini kullanacaktır.(6)

Bu Üçüncü Kurultayda, parti tüzüğünden ayrı bir program da yapılmış ve C.H.P.nin «Altı Ok»u olarak anlatımını bulan ilkeleri tek tek sıralanmıştır. Bu programda «devletçilik» ile ilgili madde ise şöyledir :

«Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete (bayındırlığa) **eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadî sahada devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır.»** (7)

---

(4) **Cumhuriyet,** 31 Ağustos 1930
(5) BİLÂ : a.g.k., s. 106
(6) aynı yerde.
(7) aynı yerde, s. 107

9 mayıs 1931. 6 OK içeriği

III

Bu ilkelerden «Cumhuriyetçilik» yeterince açıktır ve herkesçe bilinmektedir. Kaldı ki, bu ilkenin tek parti iktidarı ya da parti devleti anlayışıyla doğrudan yapısal bir ilişkisi yoktur. Aynı durum «Layiklik», «Ulusçuluk» ve «Devrimcilik» ilkeleri için de sözkonusudur. Buna karşılık, «Halkçılık» ve «Devletçilik» ilkeleri ve bunlarla ilgili uygulamalar, ele aldığımız dönemin siyasal ve özellikle sınıfsal yapısının anlaşılmasında büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra, bu uygulamalarla ilgili «İş Bankası,» «Kadro Dergisi» gibi öteki bazı gelişmeler de olayları bütünleyici niteliktedir. İşte, çalışmamızın bu kesiminde, «Halkçılık» ve «Devletçilik»in tek parti yönetimi ve bu yönetimin ulaşacağı parti devletini açıklığa kavuşturacak yönleri üzerinde duracak ve ayrıca **Kadro** dergisiyle **İş Bankası**'nın temsil ettiği çevrelerin bu gelişmeler içindeki yerlerini belirleme girişiminde bulunacağız.

Cumhuriyetçilik
Laiklik
Ulusculuk
Devrimcilik

Halkçılık
Devletçilik

Bu iki ...
Tek parti yönetim
parti devleti yönetim
geçiş

§ 2.

HALKÇILIK

I

İlk parti tüzüğünde «halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir» biçiminde anlatımını bulduğunu, ikinci tüzükte ise doğrudan doğruya «halkçılık» olarak açıklandığını belirttiğimiz bu ilke, C.H.P.nin ayırıcı özelliklerindendir.

Mustafa Kemal Paşa, daha Aralık 1922'de bazı gazetelere verdiği bir demeçte, «... barıştan sonra halkçılık esası üzerine dayanan ve Halk Fırkası adıyle siyasî bir fırka kurmak niyetindeyim.»(1) diyerek C.H.P.nin «halkçı» olacağını belirtmiş bulunuyordu. «Halk» sözcüğüyle tüm ulusu kapsayan bir kavram dile getirilmişti. Bu parti, halkın bir bölümünü değil, daha doğrusu toplumsal bir sınıfı değil, bütününü temsil edecekti. Mustafa Kemal Paşa bu görüşünü şöyle açıklamıştır :

«... başka memleketlerde fırkalar, mutlaka iktisadî maksatlar üzerine kurulmaktadır. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini korumak için kurulan siyasî bir fırkaya karşılık, diğer bir sınıfın menfaatini

(1) BİLÂ : a.g.k., s. 53

korumak maksadiyle bir fırka kurulur. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi kurulan fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malumdur. Halbuki, Halk Fırkası dediğimiz zaman, bunun içine bir kısım değil, bütün millet dahildir.

Bir defa halkımızı gözden geçirelim: Biliyorsunuz ki memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde, milletimizin büyük çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca, buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri akla gelir. Bizde böyle büyük araziye kaç kişi maliktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki, memleketimizin genişliğine nazaran, hiç kimse, büyük araziye malik değildir. Bundan dolayı, bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır. Sonra sanat sahipleri ile kasabada ticaret eden küçük tüccarlar gelir. Tabiî olarak, bunların menfaatlerini temin ve korumak zorundayız.

Çiftçilerin karşısında olduğunu farzettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi, bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Bundan dolayı, biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Aksine, memleketimizde birçok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız.

Sonra işçiler gelir. Bugün memleketimizde, fabrika, imalathane vesaire gibi kuruluşlar çok sınırlıdır. Mevcut işçilerimizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki, memleketi ilerletmek için çok fabrikalara muhtacız. Bunun için de işçi lâzımdır. Bundan dolayı, tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan işçiyi korumak ve onlara yardım etmek lâzımdır. Bundan dolayı, tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan işçiyi korumak ve onlara yardım etmek lâzımdır. Bundan başka, aydın fikir işçileri ile âlimler gelir. Bu aydınlarla âlimler kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilirler mi? Bunlara düşen vazife, halkın içine girerek onları aydınlatmak, onlara öncü olmaktır.

İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Bu nedenle, çeşitli meslek erbabı, birbirinin menfaatine yardımcı olduğundan onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur. Ve heyet-i umumiyesi (tümü) **halktan ibarettir...»** (2)

1931 yılında yenilenen milletvekili seçimlerinden önce Gazi Mustafa Kemal'in kamuoyuna açıkladığı 20 Nisan 1931 günlü bildirisinde de bu konuda şöyle denilmektedir :

«Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtîmaî hayat için işbölümü itibarı ile muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esaslı prensiplerimizdendir.

a) Çiftçiler, b) küçük sanat erbabı ve esnaf, c) amele ve işçi, d) serbest meslek erbabı, e) tüccar, f) memurlar, Türk camiasını teşkil eden başlıca zümrelerdir. Bunların herbirinin çalışması diğerinin ve umumî camianın saadeti için zarurîdir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimaî intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler kabiliyet ve çalışma derecesi ile mütenasip olur...» (3) (*)

---

(2) **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, CII, s. 97 - 98, Bkz. BİLÂ : a.g.k., s. 57 - 58

(3) **Vakit**, 21 Nisan 1931

(*) **«Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan oluşmuş değil ve fakat bireysel ve toplumsal yaşam için işbölümü yönünden çeşitli çalışma kümelerine ayrılmış bir topluluk olarak düşünmek temel ilkelerimizdendir**

a) çiftçiler, b) küçük sanat erbabı ve esnaf, c) amele ve işçi, d) serbest meslek erbabı, e) tüccar, f) memurlar, Türk topluluğunu oluşturan başlıca kümelerdir. Bunların her birinin çalışması ötekisinin ve genel topluluğun mutluluğu için zorunludur. Partimizin bu ilkeyle hedef edindiği amaç, sınıf savaşımı yerine, toplumsal düzenlilik ve dayanışma sağlamak ve birbirini bozmayacak biçimde çıkarlarda uyum kurmaktır. Çıkarlar yetenek ve çalışma derecesine uygun olur.»

Bu halkçılık anlayışının, ilk kez, tüm halkın ortak bir amaç uğruna dövüştüğü Ulusal Kurtuluş Savaşı daha sona ermeden önce ortaya atılmış olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu aşamada toplumumuz, bir birlik ve dayanışma içinde düşman karşısında bulunmaktadır ve ulusal bağımsızlık için verdiği savaş henüz kesinlikle sonuçlanmamıştır. Bu sırada halkın bir bütün olarak ele alınıp düşünülmesi gerekli ve gerekli olduğu ölçüde de doğaldır. C.H.F.nın kuruluş aşamalarında da şu durum sözkonusudur: Sonuncusu Ulusal Kurtuluş Savaşı olan bir dizi savaşlar, ülkeyi tam bir yoksulluğun içine sürüklemiştir ve bu nedenle de diyebiliriz ki, ülkedeki tüm toplumsal sınıflar sanki yoksullukta birleşmiş bulunmaktadırlar.(4) Konuya bu açıdan

---

(4) Bu gerçeğe «Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı» adlı kitabımızda değinmiş bulunuyoruz. Ancak, o çalışmamızda belirttiğimiz bazı gerçekleri bu kez bu açıdan burada yinelemek zorunluluğunu duymaktayız. Şunları belirtmiştik:

«Geriye dönerek Ulusal Kurtuluş Savaşımızın bittiği günlere bir göz attığımızda, Cumhuriyet dönemi başladığında halkın yorgun, bitkin ve yoksul olduğunu görürüz. Çünkü bu savaş, azgelişmiş ve hattâ yarı-sömürge durumuna düşürülmüş bir ülkenin yaptığı ve on yıl süren bir savaşın son aşamasıdır. Kaldı ki, ülkenin Ulusal Kurtuluş Savaşı başlarındaki ekonomik yapısı dahi ilkel bir tarım ve hemen hemen hiç yok denecek bir endüstriden oluşmaktaydı. Gerçekten de, bu dönemde Doğu Anadolu'da piyasa ekonomisi söz konusu değildir ve hemen tümüyle feodal ilişkiler yürürlüktedir. Ege ve Çukurova dışında kalan öteki bölgelerde 11-50 dönüm topraklı işletmelerin bulunduğu, ancak, uygulanan ilkel yöntemler ve ulaşımdaki olanaksızlıklar sonucunda bunların yalnız bir bölümünün küçük çapta pazarlamaya yönelebildikleri, buna karşılık temelde kendi gereksinmelerini karşılamaktan öteye geçemedikleri göze çarpmaktadır. Buna karşılık yalnız Ege ve Çukurova'da piyasaya yönelmiş ticarî amaçlı tarımsal üretim bulunmaktadır. Nüfusunun yüzde sekseni kırsal alanda yaşayan ülkede, bu bölge dışında, denilebilir ki, kapalı bir tarım ekonomisi geçerlidir ve büyük kentler bu yüzden zaman zaman sıkın-

bakıldığında, halkçılık ilkesinin, toplumun, tüm sınıf ve kesimleriyle birlikte, bir sınıf ötekisine yeğ tutulmadan, kalkındırılmasını amaçlamış olduğunu görmekteyiz.

II

Ne var ki, toplumumuzun gerek kendi iç dinamiği ve gerekse izlenen - ilkeleri 1923 İzmir İktisat Kongresinde belirlenmiş olan - ekonomik siyasanın sonucunda, kısa sürede bu «sanki yoksullukta ortak» durumdan sıyrılınmış, sınıfsal ayrışım kendisini göstermekte gecikmemiştir. Öte yandan Osmanlı Devletinin bazı kişilere ve topluluklara tanıdığı ayrıcalıklar da geçmişte kaldıkça, «halkçılık», toplumsal - sınıfsal gerçeklere ters düşmeye ve «var» olan sınıfları «yok» saymak anlamını taşımaya başlamıştır.

Burada önemli bir tarihsel gerçeği belirtmek gerekir: Daha önce de, 15 Eylül 1923 - 10 Haziran 1924 ve 28 Şubat 1925 15 Mart 1925 tarihleri arasında da iki kez parti genel sekreterliği

---

tıya düşmekte, hattâ bu alanda dışalım yoluna başvurmak zorunda kalmaktadırlar. Endüstriye gelince, yüzde seksen beşinin yabancıların elinde bulunmasının yanısıra İstanbul ve İzmir'de kümelenmiş durumdadır. Büyük endüstri kuruluşu yoktur, işyerlerinde işçi sayısı beş kişiyi geçmemektedir. Ulusal Kurtuluş Savaşının bitiminde bu geri durumun daha da kötüleşmiş olduğu açıktır. Gerçekten de, savaşın sonunda şehit ve ölü sayısı 2,5 milyon kişiye ulaşmış ve tüm nüfus 13.269.606 kişiye inmiştir. Dışsatımda ve devlet gelirinde 1911'e göre hemen hemen aynı oranlarla 2/3'lük bir düşme görülmektedir. 1914 ile 1923 arasındaki fiyat ortalaması artışı, yüzde 1279'a ulaşmıştır. Cumhuriyet rejimi işte bu maddî temel üzerine kurulmuş ve yaşatılmıştır. İsmet Paşanın Lozan Antlaşmasının T.B.M.M.nde görüşülmesi sırasındaki söylevinde, (Temin ettiğimiz vatanın içinde bulunduğu ıstırabı ve bilhassa içinde bulunduğu fakr ü harabiyi bilmeyen kimse olmadığı gibi haricinde bilmeyen kimse de yoktur.) sözleriyle bu acı gerçek açıkça dile getirilmiş bulunmaktadır.» (s. 18 - 19)

(kâtibiumumî) görevini üstlenmiş olan Recep (Peker)in, 20 Mayıs 1931'de yeniden bu göreve getirilmesiyle(5) C.H.F.nın «ideoloji»sinde önemli değişiklikler olmuştur. Recep Peker'in parti devletine ilişkin görüşlerini ilerde inceleyeceğiz.(6) Buna karşılık, 18 Haziran 1936'ya dek bu görevde kalacak olan Recep Peker'in «halkçılık»tan ne anladığını ve yönettiği bu partiyi hangi yöne çekmek istediğini görelim.

1931 yılı Eylülünde İstanbul'da Darülfünun'da bir konferans veren Recep Peker halkçılıktan ne anladığını şöyle açıklıyordu:

«... Millet ve Milliyet mefhumlarını anlamış vatandaşların kütleleşmesi ancak bu mefhumların halkçılık zihniyeti ile incelenmesi ve saflaşması sayesinde mümkün olur... C.H.F. tek vatandaşın olduğu kadar çalışma zümrelerinin hususî menfaatlerini de devletin ve memleketin umumî menfaatleri çerçevesi içinde temin olunabileceğine kanidir... biz sınıflaşmayı reddediyor bunun yerine milletçe kütleleşmek fikrini müdafaa ediyoruz...»(7)

Genel sekreter, 23 Haziran 1932'de T.B.M.M.nde de halkçılığı tanımlarken

«Halkçılık kanunlar önünde Türk vatandaşlarının mutlak ve kati müsavatını emreder. Halkçılık Türkiye'de imtiyazlı tabakaların mevcudiyetlerini reddeder, selbeder. Halkçılık sınıf mücadelesini kabul (etmez)... çalışma zümreleri arasında ahenk tesisini takip eder...»(8) **(*)**

---

(5) MİLLET HİZMETİNDE 40 YIL C.H.P., Ankara, 1963, s. 64-65
(6) bkz. bu bölümde ikinci kesim.
(7) **Cumhuriyet**, 19 Teşrinievvel 1931
(8) **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1932

(*) «Halkçılık yasalar önünde Türk vatandaşlarının salt ve kesin eşitliğini buyurur. Halkçılık Türkiye'de ayrıcalıklı katmanların varlığını yadsır, engeller. Halkçılık sınıf savaşımını kabul (etmez) çalışma kümeleri arasında uyum kurulmasını izler.....»

demiş bulunmaktadır.

İş Kanunu, T.B.M.M.nde görüşülürken, 8 Haziran 1936'da Recep Peker'in aynı konuya ilişkin sözleri ise şöylece özetlenebilir: Bu yeni yasa bir rejim yasasıdır. Liberalizme karşıdır, çünkü liberalizm işçi ve patronu karşı karşıya getirir. Bu yasa, yurttaşların sınıflaşmasını ve dolayısıyla bölünmesini engelleyecektir. «Yeni İş Kanunu sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecektir.» (9)

Peker, **İnkilâp Dersleri Notları**'nda konuya bir başka açıdan değinmekte ve halkçılık ilkesi uygulanan Türkiye'de eğer yurttaşlar arasında birtakım «farklar» varsa, bunların «hayatın icabı» sayılması gerektiğini belirtmektedir. (10)

Tüm bunlara karşın, Recep Peker'in doğrudan doğruya sorumlu olduğu parti örgütlenmesinde, 1935 yılında «vilâyet idare heyeti» üyelerinin sınıfsal konumlarının mesleklerine göre 90 tacir, 44 il ve belediye genel meclisi üyesi, 31 varlıklı çiftçi, 10 fabrikatör, 24 avukat, 17 doktor ve eczacı, 7 banka müdürü, 14 emekli general ve subay, 4 öğretmen olarak ortaya çıkması, (11) C.H.P.nin belli bir çevrenin siyasal örgütü durumuna gelmiş olduğunu gösterecek başlı başına bir olgudur. (12)

III

Bazı parti «ideologları»nın daha «halkçılık»tan ne anladıklarını belirtelim.

Nusret Kemal (Köymen)e göre:

«Halkçı bir devletin en büyük vazifesi halkı mümkün olduğu

---

(9) **Ülkü**, C. VII, sayı 41, Temmuz 1936, s. 325 - 327

(10) Ankara, 1936, s. 54

(11) TURHAN TOKGÖZ: «Gerçekçi Sosyalizm», **Yön**, 19 Eylül 1962

(12) C.H.P.nin sınıfsal yapısına ilerde yeri geldikçe ayrıca değineceğiz.

kadar süratle kendi kendi idare edecek kültür ve şuur seviyesine vardıracak tedbirler almak ve halk arasından bu seviyeye varanları otomatik bir surette memleket idaresine ortak edecek şekiller koymaktır. Şüphe yok ki bir yarım akıllı, veya şuuru aykırı tesirler altında aksayan bir adamla şuuru mükemmel ve hür bir adama memleket idaresinde aynı hakkı vermek doğru olmaz. Milleti idare hakkı bu ehliyete malik olanlara, ve tam olarak, verilmek lâzımdır...»(13) **«Anlayış olarak halkçılık şu demektir: vatandaşlar arasında fertlerin veya zümrelerin fertler ve kümeler üzerinde herhangi bir şekilde tahakkümüne** (zorbalık etmesine) **meydan verecek ırsî veya kısbî** (kalıtsal ya da sonradan edinilen) **farklar tanımamak, devlet eliyle yapılan bütün işlerde bütün vatandaşları eş tutmak(tır)...»**(14)

Daha sonraları da Reşat Şemsettin Sirer halkçılığın hangi anlama gelebileceğini,

«fakat halkçılığımız mevcut diğer demokrasilerden farklıdır, onlara benzemez. Başı boş sermayenin ve gemsiz endüvidüalizm (denetimsiz bireycilik) **ve liberalizmin millet fertleri arasında korkunç refah farkları doğurmasına ve bu yüzden içtimaî tezatlar** (toplumsal karşıtlıklar) **ve sınıf mücadeleleri doğmasına meydan vermeyecektir.»**(15)

diyerek belirtecek, Samet Ağaoğlu da Recep Peker'in iş yasası dolayısıyla söylediklerinin bir uygulamasını şöyle yapacaktır:

«Millî iktisat bakımından uyulacak kaidelerin birinci ana prensibini istihsalin (üretimin), **istihsalde çalışan sermaye ve işçi için milli ve sosyal bir vazife olması fikri teşkil eder...**

---

(13) «Halkçılık»; **Ülkü**, C. I, sayı 3, Nisan 1933, s. 187

(14) «İnkılâp İdeolojisinde Halkçılık»; **Ülkü**, C. III, sayı 13, Mart 1934, s. 41

(15) «Ülkülerimizin Kaynağı»; **Ülkü** (Yeni Seri), 1 İkinciteşrin 1941, sayı 3, s. 3-4

İstihsali millî bir vazife telâkki etmeyen (saymayan) **bir işçi ve işverenin arasında, kendilerine mahsus menfaatlerin çarpışmasından doğan, devamlı bir mücadele vardır. Böyle bir durumda ise ne işçi ve ne de işverende adalet duygusu yoktur. İstihsal millî bir vazife olunca devlete düşen esaslı işler meydana çıkar : grev ve lokavtı yasak etmek, mamulün fiyatını, vasıflarını, miktarını tayin ve tespit etmek ve buna benzer diğer hususları bir düzene koymak.»**(16)

(16) «Millî İktisatta İşçi ve İşveren Münasebetleri»; **Ülkü** (Yeni Seri), 1 Ağustos 1942, sayı 21, s. 5

§ 3.

DEVLETÇİLİK

I

C.H.P.nin altı okundan biri olan «devletçilik» ilkesi ve uygulaması, gerek bu partinin 1930'lardan başlayarak artık iyice belirginleşmekte olan yapısının ve gerekse bir süre sonra son biçimini alacak bulunan parti devleti anlayışının tanımlanmasında önemli ve ilginç bir olgudur.

Devletçilik uygulamasına geçilmesiyle, amaçlananlar ve bu uygulamanın ortaya çıkardığı sonuçlar arasında ilk bakışta bazı aykırılıklar vardır. Neden devletçilik uygulamasına geçildiğini açıklarken Dr. Korkut Boratav, her şeyden önce 1923 - 1931 arası dönemde izlenen ekonomik siyasanın «ekonomik bağımsızlık» ve «hızlı kalkınma»yı gerçekleştiremediğinin görülmüş bulunmasını belirtmektedir. Bu dönemde ne yeterli ölçüde yabancı kapital sağlanabilmiş ve ne de yerli özel kapital başarılı olabilmiştir. Bunun yanı sıra, özel girişimciler, büyük ve sürekli yatırımları gerektiren, ülke çıkarına olan madencilik gibi alanlara el atmamışlar, çabuk gerçekleştirilecek kârlı işlere yönelmekle yetinmişlerdir. Üstelik dünya ekonomik bunalımının başgöstermesi ve liberal - kapitalist sistemin büyük bir sarsıntı geçirmesi, liberalizme olan güveni sarsmıştır. Buna karşılık Sovyetler'in bu

bunalımı sarsıntısız atlatması, hatta planlı ve hızlı bir kalkınmayı başarmakta olması, ülke yöneticilerinin dikkatlerini bu devletin ekonomik siyasasına çevirmelerine yol açmıştır. İşte, bu gerçekler karşısında geriye tek bir yol kalıyordu: «Devletin bizzat kendi sanayiini kurması; temel alt-yapı yatırımlarına bizzat girişmesi ve bunu yaparken de ekonomik hayatın diğer yönleri üzerindeki kontrolünü arttırması.» (1)

II

Devletçilik uygulaması başlıca iki açıdan olmuştur: a) devletin kendisinin yatırımlarda bulunması, b) devletin ekonomik yaşamı bazı önlem ve kararlarla yönlendirmesi. Ancak bunlar yapılırken, temel bir başka ilke de ortaya konulmuştur. Örneğin, daha önce «halkçılık» açısından değindiğimiz ve seçimlerin yenilenmesi nedeniyle 20 Nisan 1931'de yayınlanan bildiride devletçilik,

> **«Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerle bilhassa iktisadî sahada devleti fiilen alâkadar eder ve faal kılmak»** (2)

olarak tanımlanmıştır. Recep Peker ise aynı konuda devletçiliğin, «serbest ticaret ve mülkiyet haklarını tanımayan, serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisat faaliyetlerini benimseyen aşırı devletçilik fikirlerine yol açmayacak» olduğunu açıklıyordu. Devletçiliğin görevlerinin neler olduğunu anlatırken de, «... fertlerin ve şirketlerin yapabilecekleri işlerden onların semereli ve muvaffak (verimli ve başarılı)

---

(1) BORATAV: a.g.k., s. 136 - 139, 138
(2) **Vakit**, 21 Nisan 1931

olarak çalışabilecekleri şeraiti tanzim etmeği (koşulları düzenlemeyi) de devletin vazifesi sayıyoruz.» demekteydi.(3)

Bu konudaki en açık ve kesin tanımlamayı İsmet Paşa 1933 yılında **Kadro** dergisinde yayınlanan «Fırkamızın Devletçilik Vasfı» başlıklı yazısında yapmış bulunmaktadır. İsmet Paşaya göre :

> «... **En serbest zannolunan** (sanılan) **bir sanat veya ticaret, müreffeh** (gönençli, sıkıntısız) **olabilmek için, mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir.**
>
> **Türlü krizlerden dolayı, en serbest nice müesseseleri, senelerdenberi, sert fırtınalara karşı tutunduran, DEVLET'tir. Ticaret gibi en serbest sahada, dar vaziyete düşen tüccarları (meselâ tütün tüccarlarını) korumak için, hükümet, geçen senelerde hususî tedbirler almıştır. İnhisarlar** (tekeller), **her sene hasat zamanında, piyasaya müdahale ederler. Ve, bir sene, devlet inhisarı ve devletçilik aleyhinde hayalât** (düşler) **kuran nice müteşebbisler** (girişimciler) **görmüşümdür ki, mevsiminde inhisarların piyasaya müdahale etmesi için, bütün idraklerini sarfederler.»**(4)(5)

Demek ki, «devletçilik» gerçekte aynı zamanda özel girişimcilere destek sağlamak amacını da taşımıştır.(6) Gerçekten de

---

(3) Recep (Peker)in Ekim 1931'de İstanbul Darülfünun'da verdiği konferans, **Cumhuriyet**, 19 Teşrinievvel 1931

(4) **Kadro**, C. II, Teşrinievvel 1933, sayı 22, s. 5

(5) İsmet Paşanın bu yazısını, 9 Teşrinisani 1933 günlü **Cumhuriyet**'de yayınlanan «Başvekilimizin Kıymetli Bir Yazısı» adlı makalesiyle öven İstanbul mebusu Alâettin Cemil de, devletin bireyi korumak, onun yapamayacağı işleri yapmak amacıyla devletçilik yoluna başvurduğunu açıklamaktadır.

(6) Şu yorum ve açıklamalar da devletçilikten ne anlaşıldığını belgeleyecek örneklerdendir : «Devletin iktisattaki müdahalesinde takip ettiği gayenin ferdin menfaati olduğundan bir dakika şüphe edilemez. Devletin himayesi adetâ ferde karşı bir sigorta

«Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı»nın Başbakanlığa sunuş yazısında açıkça denilmektedir ki :

«Bu programa hususî teşebbüs erbabı tarafından tesisine imkân görülmeyen sanayi şubeleri ithal edilerek devlet veya millî müesseselerin teşebbüsleri olarak kurulmaları düşünülmüştür. Ancak bu ana sanayi, hususî teşebbüs ve sanayi erbabına da daha çok geniş ve faideli 'industrie' (yararlı sanayi) imkânları bahşedecektir. Devlet teşebbüsü ile kurulacak olan ana demir sanayii hususî müteşebbislerin yeniden tesis edecekleri makine, tel, çivi, döküm, boru, civata, vida vesaire fabrikalarına ve sanayie ucuz ve kolay tedarik edilir yarı mamul emtia verecektir. Yeni bez dokuma sanayimiz, mevcut millî fabrikalarımızın inkişaflarına bir pay bıraktığı gibi pamuk, ip ve halat, kadife, pelüş, kordele, şerit, pasmanteri eşyası ve pamuk örme sanayiine de yeni faaliyet imkânları bahşedecektir. Bunlar gibi etrafında hususî teşebbüslerle takviye edilebilecek ve memleketin sınaî inkişafı ile mütenasip (orantılı) **olarak yükselip kuvvetlenebilecek bir çok sanayi şuabatı** (şubeleri) **doğacaktır ki, bunların hakkı hayatları da bugünkü şartlar altında teessüs eden mümassillerine** (kurulan benzerlerine) **kıyasen daha ziyade tahtı emniyette** (güvenlik altında) **olacaktır. Sanayi**

---

kumpanyası halindedir...» (ALAETTİN CEMİL : «Devletçilikte Müdahaleli İktisat», **Cumhuriyet**, 27 Mart 1933); «... ana sanayii devlet eliyle kurmak... hususî teşebbüse yol göstermek... memleket sanayii için mütehassıs (uzman) ve bilgili işçi yetiştirmek...» (NUSRET KEMAL : «Bizim Plânımız», **Ülkü**, C. III, sayı 13, Mart 1934, s. 17 - 18); «Türk Devletçiliği, millet menfaatinin zarurî kılmadığı hallerde hususî menfaatlerle savaşmayı parti programı ile kendine yasak etmiştir. Bundan ötürüdür ki şimdiye kadar, mevcut ve kurulmuş bir hususî teşebbüse, vatandaşın elindeki sınaî ve ticarî bir kuruma el uzattığı görülmemiştir.» (ESAT TEKELİ : «Devletçiliğimiz ve Hususî Teşebbüs, **Ulus**, 28 Ocak 1945).

programımızın tahakkuku ile (gerçekleşmesiyle) memleket iktisadî hayatına ilâve edilecek iş hacminin neticesi olarak husul bulacak (oluşacak) **servet terakümünün** (birikiminin) **sanayide plâsman arayacağına ve yukarıda bahsettiğimiz müştak** (buna dayalı) **sanayiinin süratle inkişaf edeceğine mubakkak nazarıyla bakılabilir.»** (7)

III

Devletçiliğin uygulanması için gerekli olan parasal kaynak nereden sağlanmıştır? Devletçilik uygulamasında, «halkçılık» ilkesiyle birlikte düşünülüp yanıtlanması gereken asıl soru budur.

Bu parasal kaynaklardan en önemlisi vergi gelirleridir. Devlet, devletçilik uygulaması için gereken parayı en başta «vergi»lerle sağlamıştır.

Bu noktada çarpıcı bir gerçekle karşılaşılmaktadır. 1929-1935 yılları arasında kazanç vergisi ortalama 12.000.000 lira olmuş, bunun %60'ı ücretlilerce (memur, işçi vb.), 1/45'i ise tacirler ve sanayicilerce ödenmiştir.(8) Demek ki, ücretlilerin bu açıdan devlet gelirine katkısı %60 olurken, devletçilik uygulamasından doğrudan doğruya yararlanan kesimin bu gelire katkısı ancak %2 dolayındadır.

Öte yandan devlet, kendi ürettiği malların hammaddesini düşük fiyatlarla almış, pazarlamasına gelince bunları yüksek fiyatla iç pazara sunmuştur.(9) Prof. Dr. Kemal Karpat'ın deyişiyle, «Gerçekte Türk devletçiliği bir devlet kapitalizmiydi, çünkü devlet elindeki iktidarı bir özel sermayedar gibi sermaye biriktirmek için kullanıyordu. Bunu, vergdi kaynaklarını ve

---

(7) BORATAV: a.g.k., s. 160-161

(8) TANER TİMUR: **Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)**, Doğan yyn., Ankara, 1971, s. 181

(9) KEMAL H. KARPAT: **Türk Demokrasi Tarihi - Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, 1967, s. 81

yerli pazarları sömürme yolu ile yapıyordu. Siyasî kaygılar toplumsal ve ekonomik amaçlardan önce geliyordu; hammaddeler düşük fiyatla alınıyor, devlet mamulleri ise maliyetlerinin birkaç misli yüksek fiyatla satılıyordu. İşçinin korunması, işsizlik teşkilâtı, sigortalar, sosyal güvenlik ve yardım, kısacası toplumsal tedbirler tâ 1946 yılına kadar ihmal edildi... Bu doğrusu tek taraflı bir devletçilikti; halkın çoğunluğuna ağır yükler yükleyerek onlardan feragat bekliyor, istemeyerek de olsa küçük bir azınlığın yararına işliyordu. Sonra devletçilik tam da değildi... meselâ işletmelerin çıkardığı köselelerden [özel sektör tarafından] her çeşit ayakkabı yapılarak serbest fiyatla satılıyordu.» (10)

IV

Bu söylediklerimizi bir örnek olayla belgelemek istiyoruz. İstanbul - İzmir - İskenderiye - Pire arasında devletçe yaptırılan «İskenderiye Hattı» diye anılan gemi seferlerinin, zarar ettiği gerekçesiyle 1933 yılının Haziran ayında kaldırılmasına karar verilmiştir. Ancak, «ihracaat tacirleri»nin başvurusu üzerine ilk aşamada bu hattın kaldırılmasından vazgeçilmiştir. 27 Haziran 1933 günlü **Cumhuriyet'de** «İhracaat Tacirleri Çok Memnun» başlığı altında şu haberi okumaktayız:

«Seyrisefainin (Denizyolları İşletmesinin) **İskenderiye seferlerinin ilgasından vazgeçilmesi bilhassa ihracaat tacirlerini çok memnun etmiştir. Çünkü İskenderiye seferi sayesinde Mısır ve Pire'ye ihracaatımız üç misli derecede artmıştır.**

Vaziyete vâkıf olan başlıca ihracaatçıların noktai na-

(10) KARPAT: a.g.k., s. 81 - 82

zarlarını (görüşlerini) hulâseten (özetle) aşağıya kaydediyoruz:

— İskenderiye hattında zahiren görünen (görünüşteki) 260.000 liralık açık hakikatte mevcut değildir. Bu masrafı yapmaktan kaçınmak memlekete 10 milyon lira kaybettirir. İhraç yeri bulmakta müşkülâta (güçlüğe) uğradığımız şu buhranlı zamanlarda İskenderiye hattı kaldırılırsa... ecnebilere kaptırmış oluruz. Bu hattı 260.000 liralık bir masraf için değil, hattâ icap ederse dört beş yüz bin lira sarfederek kuvvetlendirmeli, ihracı müşkül bazı mallarımızı meccanen (parasız olarak) naklettirmelidir...»

30 Haziran 1933'de ise Yunus Nadi, «Başvekil Paşa Hz.nden Rica Ediyoruz: İskenderiye Seferleri Devam Etmelidir» başlığını koyduğu yazısında şöyle demektedir:

«... İktisat vekilimiz Celâl Beyefendi son seferden sonra bir sefer daha yapılmasını idareye bildirdi... Son üç sene içinde İstanbul ve İzmir limanlarından İskenderiye'ye 23 milyon liralık, Pire'ye 7,5 milyon liralık eşya taşıyan bu seferleri kaldırmak yazık olur... Seyrisefainin İskenderiye hattının senelik açığı 260.000 liradır... En yüksek millî menfaatlerimiz namına bu ciheti bir defa daha ehemmiyetle ve başvekil hazretlerine arz ve hattın ilgasından sarfınazar edilmesini (kaldırılmasından vazgeçilmesini) memleket namına hassaten (özellikle) rica ediyoruz.»

§ 4.

DEVLETÇİLİK, KADRO DERGİSİ VE İŞ BANKASI

I

Halkçılık anlayışı çerçevesinde uygulanan devletçilik ilkesinin ve bu temeller üzerine kurulan parti devletinin gerçek niteliğinin anlaşılmasında en önemli gelişme, **Kadro** dergisi ve **İş** Bankası'nın bu ilke karşısındaki konumları ve sonunda **Kadro**'nun kapatılması olayıdır.

Kadro dergisinin ilk sayısı Ocak 1932'de çıkmıştır. Dergi neden yayın yaşamına atıldığını şöyle belirtmişti :

> «**Türkiye, bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp durmadı... İnkılâp bitaraf bir nizam** (yansız bir düzen) **değildir. Onun içinde yaşayanların, taraftar olsunlar veya olmasınlar, ona intibak etmeleri** (uyum sağlamaları) **lâzımdır. İnkılâp, ona taraftar olanların iradelerine, taraftar olmayanların iradelerinin, kayıtsız ve şartsız, bağlanması demektir. İnkılâbın irade ve menfaati, inkılâbı duyan ve yürüten azlık, fakat şuurlu bir avangardın** (bilinçli bir öncülüğün), **azlık fakat ileri bir KADRO'nun iradesinde temsil olunur... Türkiye bir inkılâp içindedir... Ancak... inkılâba İDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat** (düşünce) **sistemi içinde terkip** (oluşturulmuş) **ve tedvin edilmiş** (kurallaştırılmış) **değildir.**»(1)

(1) C. I, sayı 1, II. Kânun 1932, s. 3

İşte, **Kadro** yazarları bu ideolojiyi işleyip oluşturacaklarını söylüyorlardı. Dergiyi, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge), Şevki (Yazman) çıkarmışlardı. Ancak sonraları daha başkaları da dergide yazacaklardır. **Kadro**'da öne sürülen görüşler, ana çizgileriyle Şevket Süreyya'nın 5 Ocak 1931'de Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta açıklanmış bulunuyordu.

II

Biz de Kadrocuların görüşlerini incelerken, önce Şevket Süreyya'nın 1932 yılında **İnkılâp ve Kadro** adıyla kitap olarak yayınlanmış bulunan bu konferansında öne sürdüğü düşüncelerini özetleyerek belirtelim.

Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılâp ve Kadro**'nun 1968'de yapılan ikinci basımının «Önsöz»ünde şöyle demektedir:

> **«... Görüşlerimize göre eski Türkiye, zaten bir yarı sömürgeydi. Harap, sermayesiz bir ülkeydi. Sanayisizdi. Şehir, kasaba ayân** (ileri gelenleri) **ve eşrafı ve toprak ağaları ile, İstanbul ve İzmir'de yabancı ülkelerle ticarî hareketlere aracılık eden dar ve zayıf bir levantenler zümresinden başka keskin sınıf ayrılıkları da yoktu. O halde çağdaş sınıf ayrılıklarının doğmasını, tabiî karma bir ekonomi düzeni içinde önlemek pekâlâ mümkündü. Bunun için de, Batının XIX. yüzyıl tipinde klâsik ve sınıflar yaratıcı demokrasisi yerine, güdümlü bir demokrasinin gerçekliği üzerinde duruyorduk. İktidar partisinin tutum ve prensipleri de buydu.»**(2)

İşte, 1931 yılında, bu temel görüşe bağlı olarak Şevket Süreyya, yeryüzünde iki çelişki, iki kavganın bulunduğunu, bun-

(2) Bilgi yyn., Ankara, 1968, s. 20-21

ların a) sanayileşmiş toplumlarda sınıf kavgası, b) sömürgeci devletlerle sömürgeler ya da yarı sömürgeler arasındaki ulusal kurtuluş savaşı olduğunu söylüyordu.(3) Şevket Süreyya'ya göre, yarı feodal, sömürgeleşmiş ülkelerde, batıdaki gibi sınıf kavgaları yoktur. Bu nedenle de bu tür ülkelerde tüm ekonomik yaşamın planlı bir biçimde devlet eliyle geliştirilmesi sonucunda, sınıfsız bir toplum yapısına ulaşılacaktır.(4) Öte yandan batıda, ulusların toplumsal bir bütün olmaktan çıkarak sınıf kavgalarının başladığı ve böylece de ulusal varlığın tehlikeye düştüğü bir dönemde, Türk devrimi «sınıfsız ulus» sloganını ve devletçiliği ortaya atmıştır.(5)

Türkiye'nin önünde duran sorunlarsa şunlardır: a) geri teknolojiden ve ekonomik bağımlılıktan kurtulmak ama bu arada «bütün» bir ülke olmak, b) üretim araçlarını, yöntemini çağdaş düzeye ulaştırmak, ancak bu arada sınıf kavgasına olanak tanımamak, c) Türk toplumunun gelişmesi için, ulusal bağımsızlığı hiçbir biçimde kısıtlamamak koşuluyla, yabancı ülkelerle işbirliği yapmak.(6)

Siyasal rejim konusuna da değinen Şevket Süreyya, klasik demokrasinin artık yetersiz bir rejim olduğunu belirtmektedir. Batı demokrasisi yaşamın akışının gerisinde kalmıştır. Kendi deyişiyle:

> **«Gerek millet içinde, gerek milletler arasındaki tezatların** (karşıtlıkların), **çelişmelerin bu kadar keskinleştiği, ihtilatlar peyda ettiği** (başka sorunları doğurduğu) **bir devirde, bilhassa sosyal disipline muhtaç memleketler için artık tatmin edici ve ilerletici bir nizam olarak pek çok yetersizlikleri ileri sürülebilir.»**(7)

---

(3) s. 46
(4) s. 55
(5) s. 93
(6) s.155
(7) s. 168

Şevket Süreyya'ya göre, Türk devleti, ulusal kurtuluş savaşı temeli üzerine kurulmuş Türk ulusçuluğuyla yoğrulmuştur. Bu nedenle de kendisi emperyalist olamayacağı gibi, ülke içinde de anti-kapitalisttir. Anti-kapitalist derken söylenmek istenen şey, bir sanayi ve sermaye yoğunluğu sonucunda bir sınıfın ötekisini sömürmesine olanak tanınmayacak olmasıdır. Bu da, «teknik ve ekonomik gelişmenin, plânlı bir devlet kontrolü» ve karma ekonomiyle sağlanması sayesinde olur.(8)

Bu söylenenler, ulusal kurtuluş savaşlarının niteliğine ve gelişme çizgisine, a) uluslararası ekonomik bağımlılıkları ve uluslararası kavgaları ortadan kaldıracağı, b) ulus içinde de ekonomik çıkar çatışmalarını ve sınıf kavgalarını yok edeceği için uygundur.(9) Çünkü ulusal kurtuluş savaşları bir toplum içinde çıkarları birbiriyle çelişik sınıflarla değil, çıkarları aynı yönde olan ve birbirleriyle bütünleşen «iş gurupları»yla yapılır.(10) Böyle bir toplumda da tek parti ve şef sisteminin bulunması gerekir.(11) Toplumda «kollektif ruh disiplini» olmalıdır.(12) Oysa «liberal batı parlamentolarında, hepsi de halk adına konuşan, ama hepsi de birbirine karşı çıkan, birbirini inkâr eden, birbirleri ile çelişen parlamento oyunları»ndan başka bir şey yoktur.(13)

III

İşte, **Kadro**'da bu görüşler işlenerek genişletilmiştir. Örneğin, sınıfsız toplum ve devletçilik anlayışıyla ilgili olarak, Vedat Nedim (Tör) şöyle demektedir:

---

(8) s. 190 - 191
(9) s. 232
(10) s. 250
(11) s. 251
(12) s. 264
(13) s. 277

«Sınıfsız ve tezatsız bir millet olmak gayemizdir.

Fakat henüz tezatsız ve sınıfsız bir millet değiliz.

Yalnız bizde, sınıf ayrılıkları, siyasal hayatımızda hâkim bir rol oynayacak kadar açılmamıştır. Yani Türkiye Devleti, bir sınıf devleti değildir.

...

İleri teknikli bir Türk iktisadiyatı ve sınıfsız ve tezatsız bir Türk milleti ancak devletçi bir iktisat siyasetinin eseri olacaktır. Bu itibarla Türk milletinin sınıflaşmasına meydan vermeden, ileri teknikli bir iktisada kavuşması demek, aynı zamanda içtimaî endişeleri de göz önünde bulunduran bir iktisadî devletçilik demektir.»(14)

Yine Vedat Nedim bir başka yazısında, Türk devrimini Fransız devrimiyle karşılaştırmakta, ikisi arasındaki başkalığın şundan ileri geldiğini söylemektedir: Fransız devrimi belli bir sınıfın kurtuluşunu amaçlamış, bu nedenle de sonuçta ortaya bir sınıf devleti çıkmıştır. Oysa Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı belli bir sınıfın kurtuluşunu amaçlamamış, bu nedenle de Türk devleti bir sınıflaşmanın değil, fakat bir uluslaşmanın sonucunda oluşmuştur.(15) Burhan Asaf'a göre de, İtalyan faşizmi ile Türk devrimi arasında da önemli bir ayrılık vardır, o da, faşizm sınıf çelişkilerini çözümleyecek yerde, bu çelişkiyi tehlikesiz bir biçimde kararlılığa (dengeye) dönüştürmüş, buna karşılık Türk ulusal kurtuluş devrimi, sınıflaşmamış bir ulus yapısı içinde gelişmiş ve sonraki aşamasında da sınıflaşmayı engelleyecek önlemler almıştır.(16)

Demek ki, Kadroculara göre, ulusal kurtuluş savaşından sı-

---

(14) «Sınıflaşmak ve İktisat Vaziyeti»; **Kadro**, C. I, sayı 11, İkinciteşrin 1932, s. 17 - 21

(15) «Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerekir.» **Kadro**, C. II, sayı 15, Mart 1933, s. 14

(16) «Faşizm ve Türk Millî Kurtuluş Hareketi»; **Kadro**, C. I, sayı 8, Ağustos 1932, s. 38

nıfsız bir ulus olarak çıkan Türk toplumunun sınıflaşması engellenmeli, kalkınma girişimlerinin sınıflaşmaya yol açmasına olanak tanınmamalı, kalkınma devletçilik uygulamasıyla sağlanmalıdır. Kadrocular devletçiliğin sınıflaşmayı engelleyeceği görüşündedirler.

Öte yandan Kadrocuların İtalya, Almanya ve Rusya'dan büyük ölçüde etkilenip esinlendikleri de görülmektedir. «Kadro» imzasıyla çıkmış olan bir yazıda bunun çok açık bir örneğini görebiliriz:

«Faşist İtalya, buğday harbinin zafer rakkamlarını kara gömleklilerin genç yığınlarına birer bayrak gibi, birer ihtilâl kokardası gibi taşıttı.

Sovyet Rusya, birinci beş yıllık plânın soluğu dinmeden ikinci beş yıllık plânın hamle hesabına geçti.

Yeni Almanya, iktidara geçtiği gün, radyolarının ağzını dünyaya çevirdi ve sesin değiştiğini haykırdı.» (17)

Oysa bu yazıya göre, bu konularda biz çok «çelebi» davranıyormuşuz. Şevket Süreyya da şöyle yazıyordu:

«İtalya'da bir faşist lideri Bir Balilla'ya soruyordu:

— Doçenin buğday siyaseti nedir?

Balilla, faşist liderinin sualine derhal cevap veriyor:

— Doçenin buğday siyaseti, yiyeceği buğdayın bir kısmını hariçten (dışardan) getiren İtalya'yı, kendi buğdayını kendi yetiştiren memleket haline getirmektir. Çünkü faşist İtalya, yiyeceği ekmeği başkalarının elinden kabul etmez.» (18)

Yakup Kadri'nin kaleminden de şu satırları okuyoruz:

«Rusya... bize, konstruktif, yani, yapıcı ve kurucu bir inkılâp tipi göstermiş oluyor... Faşizm, eski İtalya'nın iskeleti

---

(17) (Başlıksız), **Kadro**, C. II, sayı 14, Şubat 1933, s. 3

(18) «Genç Nesil Meselesi»; **Kadro**, C. I, sayı 4, Nisan 1932, s. 5

üstünde yeni bir İtalya, yeni, genç ve canlı bir İtalya kurmuştur...»(19)

Burhan Asaf'ın şu sözlerinde ise, bir başka esinlenmenin izlerini görmemek olanaksızdır:

«Almanya'daki yahudi aleyhtarlığı, umarız ki, bizimkilere bir ders olur. Türk kadar misafirperver olmak için, Türk kadar tarih içinde efendi millet olmuş olmak lâzımdır. Fakat, her misafirliğin sonu, ya evdekilere karışmak yahut misafirliği uzatmamak değil midir?»(20)

Burhan Asaf, Kadroculârın demokrasi karşısındaki tutumlarını da şöyle dile getirmiştir:

«1 — Demokrasi, haddizatında (aslında) **ve kendi mânası içinde mevcut bir şey değildir, 2 — Demokrasi, kapitalizmin siyasi ve idarî kılıfından ibarettir...»**(21)

Şevket Süreyya da, Kadroculârın nasıl bir siyasal rejimden yana olduklarını açıklarken, bu rejimin disiplinli ve otoriter olacağını, devrim ilkelerini yerleştirmek için zor kullanılacağını belirtmektedir.(22)

IV

Kadroculârın, siyasal gelişmeler içinde bu düşünceleriyle birlikte, ama ayrı bir önem verilerek ele alınması gereken ba-

---

(19) «Ankara - Moskova - Roma»; **Kadro**, C. II, sayı 13, İkincikânun 1933, s. 29

(20) «Bizdeki Azlıklar»; **Kadro**, C. II, sayı 16, Nisan 1933, s. 52

(21) «Rejimler Nasıl, Niçin Değişiyor?»; **Kadro**, C. I, sayı 12. Birincikânun 1932, s. 28

(22) «Beynelmilel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi II»; **Kadro**, C. II, sayı 21, Eylül 1933, s. 10

zı değerlendirmeleri daha olmuştur. Bunu da bir, iki örnekle belgeleyelim :

Yakup Kadri, Moskova metrosunun nasıl büyük bir coşkuyla ve ulusal bir dava olarak yapılmakta olduğunu belirttikten sonra,

> **«Bizde Ankara'nın plânından kaç kişinin haberi var? Cinayet ve şehvet hikâyeleriyle ve yahut sadece Hollywood malûmatiyle** (haberleriyle) **dolu gazetelerimiz, bilmem, bir kere olsun bunun ana hatlarından bahsettiler mi?»** (23)

demekte ve Türkiye'deki egemen çevrelerden söz ederken de,

> **«İnkılâp Türkiyesinde haricî tehlike türlü türlü şekil ve kıyafette kendini gösterebilir. O bize yeşil bayraklı bir şeyh veya kızıl bayraklı bir ihtilâlci suretinde** (biçiminde) **görünebileceği gibi bir beyaz bandıralı liberal şeklinde de görünür. Ve maatteessüf** (ne yazık ki,) **bu liberallerin büyük bir kısmı bugün yalnız aramızda bulunmakla kalmıyor. İstiklâl ve Millet aşkının çocuğu olan Gazi Türkiyesi'nde rey, selâhiyet** (yetki), **nüfus ve vazife sahibi oluyor.»** (24)

görüşünü öne sürmektedir.

Devletçilik anlayışının ise Vedat Nedim'in kaleminden çıkan yazılarda zaman zaman belli çevreleri tedirgin edecek boyutlara vardığını görüyoruz :

> **«Devlet, dipsiz ambar doldurmaya memur bir hayır müessesesi midir ki, ondan mütemadiyen** (sürekli olarak) **kayıtsız ve şartsız himaye** (korunma) **ve yardım beklenip duru-**

---

(23) «Ankara Moskova Roma»; Kadro, C. I, sayı 12, Birincikânun 1932, s. 34

(24) «Ankara Moskova Roma»; Kadro, C. I, sayı 11, İkinciteşrin 1932, s. 40

lur?... İktisat Vekâleti teşkilâtının yeniden kurulması [gerekir]...»(25)

«... yeni Türk devletini hususî teşebbüs erbabının menfaatlerini diğer zümrelerin aleyhine olarak koruyan bir Avrupalı burjuva devleti derkesine (düzeyine) indirmek, inkılâbımızın asliyetine (temeline) ve istiklâline karşı bir laubalilik teşkil etmez mi?... Saflar artık kesin çizgilerle ayrılmalı: İnkılâbımızın prensiplerine sadık hakikî Türk Devletçileri bir yana, ihtibasa (baskı ve kısıtlamaya) uğramış liberaller öbür yana!»(26)

«[C.H.F. programındaki] ferdî mesai ve faaliyeti, liberal mânada şahsî teşebbüs, hususî menfaat ve serbest rekabet diye tefsire (yoruma) kalkışınca, o vakit maddenin alt kısmı tamamen mânasızlaşır.»(27)

«Memleketimizde en ziyade himaye ve teşvik gören zümre, sanayiciler zümresi olduğu halde, bunlar sırf sermaye, teknik ve bilgi seviyelerinin geriliği ve yetersizliği yüzünden, hiçbir vakit memnun görünmezler ve daima daha fazla himaye isterler... Devletçi bir sanayi siyaseti, bu bir taraflı zümre siyasetine, tabiîdir ki, nihayet verecektir... Çünkü, milletin küçük bir azlığı lehine işleyen böyle bir himayecilik siyaseti, inkılâbımızın halkçılık ve milliyetçilik prensipleriyle tezat teşkil eder.»(28)

---

(25) «İktisat İşlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekâleti»; **Kadro**, C. I, sayı 10, Birinciteşrin 1932, s. 16

(26) «Türk Devletçiliği İhtibas Devletçiliği Değildir»; **Kadro**, C. II, sayı 17, Mayıs 1933, s. 21

(27) aynı yazı, s. 20

(28) «Devletçilik Karşısında Zümre Menfaati ve Münevver Mukavemeti»; **Kadro**, C. II, sayı 21, Eylül 1933, s. 16

V

Kadro dergisi, 1935 yılının Ocak ayında yayınlanan 35-36. sayısından sonra kapandı.

Kadro, C.H.F.nın «halkçılık» ve «devletçilik» ilkelerini açıklayan, bunları bir ideolojiye dönüştürmeye çabalayan bir dergiydi. Derginin sahibi olan Yakup Kadri de daha sonraları bu konuda aynı görüşü öne sürecek ve C.H.F.nın ilkelerinin «izah ve tefsiri»nden (açıklama ve yorumundan) başka bir şey yapmadıklarını açıklayacaktır.(29) Öte yandan biraz yukarda Şevket Süreyya'nın görüşlerini açıklarken, onun da **İnkılâp ve Kadro**'nun ikinci baskısının «Önsöz»ünde temelde «iktidar partisi»nin ilkelerini savunduklarını belirttiğine değinmiş bulunuyoruz.

Ne var ki, **Kadro** dergisine önce C.H.F. genel sekreteri Recep (Peker) karşı çıkmış ve onu başka parti yetkilileri izlemiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun belirttiğine göre, Recep Peker ve C.H.F. «Merkez İdare Heyeti» **Kadro**'da çıkan yazılarda yabancı ideolojilerin etkisi bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.(30) Anlaşıldığına göre de, bu «yabancı ideoloji» komünizmdir. Yine Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yazdığına göre, Vasıf Çınar, başta Recep Peker olmak üzere bazı kişilerin Gazi Mustafa Kemal'e **Kadro**'nun ekonomik gelişmeleri baltalayıcı, Ticaret Vekilinin izlediği yolu engelleyici ve rejimin temellerini sarsıcı yayınlarda bulunduğundan yakındıklarına ve **Kadro**'yu, Yakup Kadri'yi «şiddetli bir yaylım ateşi»ne tuttuklarına tanık olduğunu kendine söylemiştir.(31)

(29) YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU: **Zoraki Diplomat**, 2. basım, Bilgi yyn., Ankara, 1967, s. 25

(30) YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU: **Politikada 45 Yıl**, Bilgi yyn., Ankara, 1968, s. 94

(31) KARAOSMANOĞLU: **Zoraki Diplomat**, s. 5-6

Burada şunu da belirtelim ki, C.H.F. dışındaki ya da doğrudan doğruya bu partinin sözcüsü olmayan çevrelerden de Kadroculara çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir. Bunların arasında Ağaoğlu Ahmet'in önce **Cumhuriyet** gazetesinde bir yazı dizisi, sonra da kitap olarak(32) yayınlanan eleştirilerini, Peyami Safa'nın aynı gazetedeki ve Hüseyin Cahit'in (Yalçın) **Fikir Hareketleri** dergisindeki yazılarım sayabiliriz.(33) Fakat bizi asıl ilgilendiren eleştiriler, C.H.F. yöneticilerinden ve İş Bankası çevresinden gelenlerdir.

İsmet Paşanın **Kadro**'da yayınlanan «Fırkamızın Devletçilik Vasfı» başlıklı yazısı(34) üzerine, İş Bankası «İdare Meclisi Reisi» ve Siirt mebusu Mahmut (Soydan) (35), 5 Teşrinisani 1933 tarihli **Milliyet** gazetesinde, İsmet Paşanın bu yazısıyla C.H.F.nın devletçiliğini komünist bir devletçilik gibi gösterenlerin görüşlerine karşı çıkmış olduğunu açıklamış ve **Kadro**'da öne sürülen savları komünist ideoloji olarak nitelendirmiştir. İş Bankası'nın «İdare Meclisi Reisi»ne göre, bazı sorumsuz kişiler, C.H.F.nın programında yer alan «devletçilik» ilkesini komünist, Marksist bir partinin devletçiliği olarak yorumlamak istemektedirler. Bu sorumsuz çevrelerce öne sürülen görüşler, komünist parti kongresinde belirtilen görüşlerdendir. Oysa C.H.F.nın devletçiliği,

> **«hususî teşebbüsleri tahrip eden, onları sistematik bir şekilde imha** (yokolmaya) **ve inkıraza** (çöküntüye) **sürükle-**

(32) AHMET AĞAOĞLU: **Devlet ve Fert**, İstanbul, 1933

(33) Bu eleştirilerin bir özeti için bkz. KORKMAZ ALEMDAR: **Basında Kadro Dergisi ve Kadro Hareketi ile ilgili Bazı Görüşler, Kadro**, Tıpkı Basım, A.İ.T.İ.A. yyn., 1. Cildin başında, s. 21 - 40.

(34) Bkz. Birinci Bölüm/İkinci Kesim/§ 3.

(35) Mahmut Soydan'ın bazı görüşleri için bkz. Birinci Bölüm/Birinci Kesim/§ 3. ve S.C.F.na ilişkin eleştirileri için bkz. YETKİN: a.g.k., s. 112, 150, 211, 219

yen, vatandaş faaliyetlerine imkân bırakmayan, bütün istihsal vasıtalarını ve mevzularını münhasıran (üretim araçlarını ve konularını tekel biçiminde) **kendi eline geçirmeğe azmetmiş mutlak bir devletçilik»**

değildir. Mahmut Bey yazısının sonlarında da,

«... ferdî ve hususî faaliyetler, millî faaliyet istikamet ve çerçevesine girince Halk Fırkası devletçiliğini tatbik eden Türk devletinin himaye ve muavenetinden (yardımından) **bir an şüphe etmemelidir.»**

demekteydi. (36)

VI

İşte, bu gibi eleştiriler ve yayınlar sonucunda **Kadro** dergisi kapatılmış ve Yakup Kadri Tiran elçiliği göreviyle Türkiye'den uzaklaştırılmıştır.

Daha önce de değindiğimiz gibi, **Kadro** olayı, C.H.F.nın «halkçılık» ve «devletçilik» ilkelerinin gereği gibi anlaşılmasında ve artık iyice biçimlenmeye başlamış olan parti devletinin sınıfsal temelinin ortaya çıkarılmasında önemli bir ölçüttür. Ancak bu konuda çözümleyici bir değerlendirme yapmadan önce «İş Bankası» üzerinde de kısaca durmamız gerekiyor.

Bu banka, 26 Ağustos 1924'de kurulmuştur. Sermayesinin 250.000 lirası Gazi Mustafa Kemal tarafından verilmiştir. (37) Kurucusu Mahmut Celâl (Bayar)dır. İdare Meclisi Reisliğini

---

(36) Bu yazı, «Başvekilin Makalesi: Fırkamızın Devletçilik Vasfı» üst başlığı ve «İsmet Paşa Hazretleri Fırka Programındaki Devletçilik Vasfını, Komünist ve Marksist Bir Fırkanın Programına Hâkim Devletçiliğin Aynı Gibi Göstermeğe Yeltenen, Gayrimesul Unsurların İddialarına Set Çekmiş Oluyor» alt başlığıyla yayınlanmıştır.

(37) 50, İŞ — 1924 - 1954; İş Bankası yyn., Ankara, 1974, s. 31

ise 1937'e dek Mahmut Soydan yapmıştır.(38) 39)

İsmail Cem'in **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**'nde belirtildiğine göre, «Kurtuluş Savaşından gelme nüfuzlu politikacılar ile sivrilmiş eşraf ve tüccarı biraraya getiren bu özel banka devlet gücüyle, kısa zamanda gelişecek ve bu sayede bir çok kapitalist imal edecektir. Banka içinde, kendilerini iş hayatının göbeğinde bulan Kurtuluş Savaşı temsilcileri de iş hayatının tadına kolayca varacaklardır... İş Bankası Gurubu olarak tanınacak ve bu gurubun adı, affairisme tartışmalarında sık sık işitilecektir.» (40) Falih Rıfkı Atay da **Çankaya**'da, «Şöyle bir sistem kurulmak isteniyordu: Devletin yapacağını banka yapmalı idi. Şüphesiz arada bankanın yapacağı iş ve yerli nüfuz komisyoncuları asıl hisseyi paylaşacaklardı.» demektedir.(41)

Bizim için bu çalışmada önemli olan gerçek şudur: Ele aldığımız dönemde İş Bankası, etkin siyasal kişilikleri olanların yönetiminde ve özel girişimcileri destekleyen bir kuruluştur.

VII

Şimdi, buraya dek söylenenleri topluca değerlendirirsek, şu gerçeklerle karşılaşırız:

● Başlangıçta gerçekçi bir yaklaşım olduğu söylenebilecek olan «halkçılık» ilkesi, giderek toplumsal sınıflaşmayı yok sa-

---

(38) Bankanın Ana Sözleşmesinde gösterilen kurucuları ve bu sözleşmenin 2. maddesinde belirtilen amaçları için bkz. aynı yerde, s. 37 - 38

(39) İş Bankası'nın 1935 yılına dek olan gelişimi ve girişimleri için bkz. aynı yerde, s. 225

(40) İSMAİL CEM: **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem yyn., İstanbul, 1970, s. 220

(41) FALİH RIFKI ATAY: **Çankaya**, İstanbul, 1969, s. 456

yan bir anlayışa dönüşmüştür.

● «Devletçilik» bu sınıflardan birinin yararına fakat geniş halk kitlesinin zararına uygulanan bir yöntem niteliğini kazanmakta gecikmemiştir.

● Halkçılık ve devletçilik ilkelerini kendileri açısından yorumlayan özel girişimci kesim, C.H.F.nın yönetici kadroları içinde bulunmuş ve İş Bankası bu kesimin bir örgütü olmuştur.

● Aynı yöneticiler siyasal açıdan «otoriter» bir devlet anlayışına sahip çıkmışlardır.

● Kadrocular, sınıfsız toplum anlayışı açısından «halkçılık»ı savunmuşlar, C.H.F.nın «otoriter» devlet görüşünü destekleyip katkıda bulunmuşlar, ancak «devletçilik» anlayışını özel sektörün çıkarlarını baltalayacak bir yörüngeye sokmak isteyince, C.H.F.nın bazı yöneticilerinin ve özellikle İş Bankası Grubunun tepkilerini üzerlerine çekmişler ve bu nedenle de dergileri kapatılmıştır.

Ayrıca şu da önemle belirtilmelidir ki, Kadrocular, sosyalizmden çok, faşizmden etkilenmiş bulunmaktadırlar. Toplumsal sınıflara ilişkin görüşleri bunun en açık kanıtıdır. Bu nedenle de siyasal rejim açısından özgürlükçü bir düzene, demokrasiye karşıdırlar. Her ne kadar bu eğilimleri devrimcilik adına ise de, sınıfsal gerçekleri yadsıyarak böyle bir devlet yönetimini önermek, belli bir sınıf egemenliğinden başka bir gelişme çizgisinde sonuçlanacak değildir. Onların, 1932-1935 Türkiyesi'ndeki tek kusurları, yalnızca, iktidarda olan sınıfın ekonomik siyasasının bazı kötüye kullanılan yönleri üzerinde durmuş olmalarıdır. Unutmamak gerekir ki, Musolini ve Hitler de her fırsatta liberalizmi eleştirmişlerdir. Kadroculaların İtalya ve Almanya'dan esinlenmiş oldukları ise yadsınamayacak bir gerçektir. S.S.C.B.-nden etkilenmelerine gelince, bu konuda söylenecek şey, bu ülkenin rejiminin asıl siyasal yönünden, başka bir deyişle de otoriter yönünden, sonra da «plan» kavramından etkilenmiş olduklarıdır. Çünkü Kadroculaların öne sürdükleri görüşler, Marksiz-

me tümüyle karşıttır. Taner Timur'un deyişiyle, «Kadrocular Marksizmin temel kategorisini, sınıf kavgasını reddetmektedirler.» (42)

İlginç olan şudur: İş Bankası'nın kurucusu ve gerçek yöneticisi olan Celal Bayar, 1932-1937 yılları arasında «İktisat Vekili»dir. Bu, devletçiliğin Celal Bayar tarafından uygulanması demektir. Celal Bayar 1937-1939 yılları arasında da «Başvekil» olacaktır. Celal Bayar'ın bu görevleri konusunda Dr. Boratav diyor ki: «İş Bankası gurubunun en önemli siması iken sermaye çevreleri ile kurduğu yakın bağların koparılması anlamına gelir mi? Biz, bu kanıda değiliz. Kanımızca, Celal Bayar, 1930'u izleyen yıllarda rejimin ayakta durabilmesi için tarihî ve objektif bir zorunluluk halini alan devletçi politikaların kontrolsüz ve ölçüsüz dozlarda gelişmemesini sağlamak misyonunu ifa etmek (görevini yerine getirmek) durumunda idi ve bunu da başarıyla gerçekleştirdiği söylenebilir... devletçilik 1939'a kadar, İş Bankası gurubunun en seçkin temsilcisinin sorumluluğu ve ölçülü yönetimi altında yürütülmüştür.» (43)

---

(42) TİMUR: a.g.k., s. 218. Ancak Timur'a göre, Kadrocular özel sermayeye karşı çıktıklarından faşist de değillerdir.

(43) Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Celal Bayar'ın İktisat Vekilliğine atanmasını şöyle anlatır: «İş Bankası Umum Müdürü Celâl Beyle (Bayar) İdare Meclisi Reisi Siirt milletvekili Mahmut Beyin, birkaç günden beri âdeta bizlere görünmekten çekinir gibi Yalova'ya gidip gelişlerini, bir-iki saat Atatürk'le temas ettikten ve kısa bir süre Çınaraltı kahvesinde 'mutad zevat' (her zamanki kişiler) ile başbaşa verip konuştuktan sonra, akşama kalmaksızın hemen İstanbul'a dönüşlerini görerek o meselelerin İş Bankasıyle İsmet Paşa ya da hükümet arasında bir anlaşmamazlıktan çıkmış olabileceğini tahmin ediyordum... Mustafa Şeref bir iktisat profesörü idi... bir çeşit güdümlü ekonomi politikasına meyilli oluşu da iş âleminde birtakım tepkilere yol açmış bulunuyordu. Böylece İktisat Vekâleti sanayileşme ve ekonomik gelişme hamlelerimizi destekleyecek yerde köstekleyen bir

İşte, önce tek-parti sisteminde ve bununla iç içe olarak parti devletine geçiş sürecinde ve halkçılık ile devletçilik ilkeleri çerçevesinde C.H.F.nın genel sınıfsal yapısı budur.

---

hükümet cihazı zannını (sanısını) uyandırmaya başlamıştı. Oysa, öte yanda bir İş Bankası vardı ki, hemen bütün sınaî ve ticarî teşebbüslere yardım etmekte ve hattâ çoğuna bizzat katılmaktan geri kalmamakta idi. Bu malî müessesenin başında bulunan Mahmut Celâl Beyden başka biri değildi. Şu halde Celâl Beyin memleketin en yetkili iktisatçısı olduğuna inanmak lâzım gelmez miydi? İtiraf ederim ki Atatürk de buna inanmış ve bu inancını bir çok vesilelerle açıklamıştır... Atatürk... İktisat Vekâleti-İş Bankası meselesini, Mustafa Şeref Beyin istifası ve yerine Mahmut Celâl (Bayar) Beyin getirilmesi suretiyle kendi bildiği gibi halletmiştir...» (**Politikada**..., s. 131)

Üçüncü Kesim

PARTİ VE DEVLETİN BİRLEŞTİRİLMESİ

I

C.H.P.nin 1935 yılında toplanan kurultayında, parti program ve tüzüğündeki değişiklikleri açıklayan parti genel sekreteri Recep Peker şöyle diyordu:

«Yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası (ayırıcı özelliği) yeni Türkiye'de zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi varlığının devlet varlığı ile biribirlerine daha sıkı bir suretle yaklaşmasıdır.»(1)

Peker bu yakınlaşmanın C.H.P.nin yeni benimsenecek olan altı ilkesi nedeniyle gerçekleşeceğini söylemekteydi. Peker'e göre, parti o güne dek izlemiş olduğu çizgiyi artık devlete «mal etmek»teydi(2). Peker'in Almanya'da çıkan bir dergide yayınlanan «Uluslaşma Devletleşme» adlı makalesinde belirttiği

(1) RECEP PEKER: «1935 C.H.P. Kurultayındaki Söylevi»; **Ülkü**, C. V, sayı 28, Haziran 1935, s. 248

(2) aynı yerde, s. 250

üzere ise, «Türkiye'de parti, yurdun tek ulusal partisi, devleti ve ulusu birbirine» bağlamaktaydı.(3)

Fakat «devlet» nedir? Daha doğrusu, C.H.P. yöneticileri devlet kavramından ne anlamışlardır? Parti ve devletin birleştirilmesi sözkonusu olduğuna ve bu birleşme «resmen» de 1 Haziran 1936 günlü genelgeyle gerçekleştirildiğine göre(4), «parti» ile kaynaşan bu «devlet» nasıl algılanmış ve tanımlanmıştır? Öte yandan bireyin bu devlet karşısındaki konumu nedir?

İşte, bu sorulara verilecek yanıtlar C.H.P.nin 1936'da «resmen» uygulamaya koyduğu devlet anlayışının tanımının öğelerini oluşturacaktır.

II

Atatürk tarafından 1936 yılında görevden uzaklaştırılıncaya dek, aynı zamanda C.H.P.nin bir ideologu gibi çalışan ve bir parti kuramı geliştirmekte en önemli rolü oynayan Recep Peker için, «İnsanlığın en büyük eseri devlettir.»(5) Türk devleti ise, uluslaşarak birliğe ulaşmış, sınıflaşmayı engelleyerek sınıf devleti olmaktan kurtulmuştur. Kaldı ki, C.H.P.nin devlet anlayışı, modern devlet anlayışının bir yankılanışıdır. Çünkü batıda feodal, liberal devlet aşamalarından geçen ve son olarak da bir sınıf devletine dönüşen «devlet», Türkiye'de sınıf temeline dayanmamış, fakat ulusal olmuştur.(6)

Devlet ve birey arasındaki ilişkiye gelince; yine Peker'e göre, «İnsanlar, tek tek bakıldığı zaman değerleri sıfırdır.»(7) Demek ki, bireyin ancak devlet için-

(3) Ülkü, C. VII, sayı 41, Temmuz 1936, s. VII
(4) Bkz. bu bölümde Kesim Bir/§ 1. Giriş
(5) «Uluslaşma Devletleşme», s. I
(6) aynı yerde, s. IV
(7) PEKER: a.g.k., s. 46

de bir toplumsal varlık olarak değeri sözkonusu olabilmektedir. Hak ve özgürlükler, toplumun iradesini dile getiren T.B.M.M. aracılığıyla belirlenir. Bu konuda ulusun çıkarları temel ölçüdür. Liberalizmde hak ve özgürlükler insan olmanın bir sonucudur. Türkiye'de ise yurttaş olmaktan kaynaklanır. Yurttaş ise kollektif değerlerin hizmetindedir.(8) «Millî birliğin bir tek ve klavuz teşekkülü» olan C.H.P.nin «delâletiyle» (aracılığı ve yol göstericiliğiyle) «hayvanî ferdiyetimizi millî şahsiyetimiz içinde ve canavarca oburluklarımızı kökünden kesen bir sosyal düzen» gerçekleştirilmektedir.(9)

Türk devletinde en önemli ülkü, ulusal birliktir. Çünkü dağılan çöker, bu nedenle de «daima bir, daima toplu» olmak,(10) «tek bir kalb gibi» çarpmak gerekir.(11) Bu birliği C.H.P. sağlamaktadır. Bu nedenle de C.H.P.nin yalnızca adı «parti»dir, yoksa o, «bütün milleti aynı hedef istikametinde toplayan muazzam bir aile kucağı»dır.(12) İsmet İnönü'nün 6 Mart 1939'da İstanbul Üniversitesi öğrencilerine verdiği söylevde belirttiği üzere, C.H.P. «memleketin bütün menfaatlerini ve bütün evlâtlarını kucaklayan bir siyasî aile haline gelmiştir.»(13) Başbakan Dr. Refik Saydam ise 28 Mayıs 1939'daki C.H.P.nin 5. Kurultayında şöyle demekteydi: «C.H.P. demek, Türk milleti demektir ve C.H.P. demek, Türk devleti demektir; bu mefhum-

---

(8) YAVUZ ABADAN «Siyasî Hayatta Ülkünün Gerçekleşmesi»; **Ülkü** - Yeni Seri, 1 İkinciteşrin 1941, sayı 3, s. 2

(9) PEYAMİ SAFA: «Cemiyet, Parti, İdeal»; **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1939

(10) RECEP PEKER: «Yeni Halkevlerini Açma Nutku»; **Ülkü**, C. VII, sayı 37, Mart 1936, s. 5

(11) ŞÜKRÜ KAYA: «Halkevlerinin 5. Açılış Yıldönemindeki Söylevi»; **Ülkü**, C. IX, sayı 48, Mart 1937, s. 4

(12) YUNUS NADİ: «C.H.P. Kurultayı»; **Cumhuriyet**, 26 Birincikânun 1938

(13) **Ülkü**, C. XIII, sayı 74, Nisan 1939, s. 99

bir birbirine o kadar sıkı bir şekilde bağlıdır ki, birini diğerinden ayırmak imkânsızdır.»(14) Bu sonuca ulaşılmasının gerekli olduğunu da, İsmet İnönü daha önce, 26 Mayıs 1935'deki C.H.P. Kurultayını kapatırken yaptığı konuşmada belirtmiş bulunuyordu

«Gerek devrim prensiplerinde, gerek devlet idaresinde bütün ulusu kucaklayan bir partinin temel programının egemen olması, işlerin hem sağlamlığı, hem de bir ana yolda şaşmadan ve şahıslarla ilgili olmayarak, durmayarak yürümesi için esas şarttır.«(15)

İşte, bu anlayış çerçevesinde, İsmet İnönü'nün 1 Haziran 1936 günlü genelgesiyle; içişleri bakanı, parti genel sekreteri; illerin valileri, parti il başkanları; denetçiler, bölgelerinde parti denetçileri yapılarak ve arkasından da C.H.P.nin ilkeleri Anayasaya konularak, parti-devlet birliği gerçekleştirilmiş bulunmaktadır.

III

Bu açıklamalarımıza göre ortaya çıkan sonuçlar şöyledir:

- C.H.P. Türkiye'de sınıfsız bir toplum olduğunu savunmuştur.
  Oysa sınıfsız bir toplum olamayacağı apaçıktır.
- C.H.P. tüm ulusu temsil ettiğini öne sürmüştür.
  Oysa özellikle devletçilik uygulaması, C.H.P.nin hangi sınıfsal temele dayanmaya başladığını açıkça göstermiş bulunmaktadır.

---

(14) **Ülkü**, C. XIII, sayı 76, Haziran 1939, s. VII
(15) **Ülkü**, C. V, sayı 28, Haziran 1935, s. 245

- C.H.P. kendisini devletle birleşip bütünleşmiş varsaymıştır.
  Bu nedenle de devletle birleştiği varsayılan, gerçekte bir parti değil, bir toplumsal sınıf olmuştur.

Ne var ki, tüm bu gelişmeler Türk devletinin siyasal oluşumunun tamamlanması olarak tanımlanmıştır.(16)

(20) NUSRET KÖYMEN: «Kemalizm ve Politika Bilgisi;» **Ülkü**, C. VII, sayı 41, Temmuz 1936, s. 321

İKİNCİ BÖLÜM

Devrimler Ve Günlük Yaşam

Birinci Kesim

DEVRİMLERİN TEMELLERİ VE AMAÇLARI

§ 1.

ULUSÇULUK

I

Ulusçuluk, Cumhuriyet Dönemi devrimlerinin en önemli temelidir. Bir başka açıdan bakıldığında ise, ulusçuluğun kendisi de bir anlamda bir devrimdir.

Atatürk ulusçuluğu, ulusal devletin tam anlamıyla ve ulusal bilinçle gerçekleştirilmesini amaçlamış, bu nedenle de Osmanlılığa, feodal kalıntılara karşı olmuş, ama yine aynı nedenle de birleştirici olmak en büyük özelliğini oluşturmuştur. Öte yandan Ulusal Kurtuluş Savaşı ile birlikte gelişen bu ulusçuluk anlayışı, doğası gereği anti-emperyalist olmuştur. Bu gelişim çizgisi onu «yeni ulusçuluk» kuramının öncüsü durumuna getirmiş bulunmaktadır.

Dr. Emre Kongar'ın deyişiyle, «Batı toplumlarını andıran

çağdaş bir yapı yaratmaya yönelik bütün devrimler, güçlü bir ulusçuluk havası içinde gerçekleştirilmiştir.» (1)

II

Cumhuriyetin en önemli temeli olan «ulusçuluk» üzerinde ayrıca durmayacağız. Kaldı ki, hangi koşullar içinde geliştiği düşünüldüğünde, Atatürk ulusçuluğunun anlamı tartışmasız bir biçimde kendiliğinden apaçıktır.

Buna karşılık, Osmanlılık anlayışının Osmanlı Devletinin sömürgeleşmesiyle eşanlamlı olduğunu, Osmanlılık içinde Türk ulusunun uluslaşmasının engellenmiş bulunduğunu anımsatmak isteriz. Bunun içindir ki, Ziya Gökalp, «Bu milletin yakın bir zamana kadar kendisine mahsus (özgü) bir adı bile yoktu. Tanzimatçılar ona: (Sen yalnız Osmanlısın. Sakın başka milletlere bakarak sen de millî bir ad isteme! Millî bir ad istediğin dakikada Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasına sebep olursun.) demişlerdi. Zavallı Türk vatanımı kaybederim korkusuyle (Vallahi Türk değilim, Osmanlılıktan başka hiçbir içtimaî zümreye mensup değilim.) demeğe mecbur edilmişti.» demiş bulunmaktadır. (2) Bu tutumun ise, ulusal bilinci nasıl körleştirecek olduğu kendiliğinden ortadadır. Oysa ulusal devletin ilk koşulu, ulusal bilinçtir. İşte, ele aldığımız dönem içinde gerçekleştirilen Türk Dil Devrimi ile Türk Tarih Devriminin amacı bu bilincin gelişmesini ve kökleşmesini sağlamak olmuştur.

---

(1) EMRE KONGAR: **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, 3. Basım, Bilgi yyn., Ankara, 1979, s. 143

(2) ZİYA GÖKALP: **Türkçülüğün Esasları**, 3. Basım, Varlık yyn., İstanbul, 1958, s. 34

§ 2.

BATILILAŞMA - ÇAĞDAŞLAŞMA

I

Devrimlerin bir başka ve belirleyici özelliği de, batılılaşma ve bu yolla çağdaşlaşma isteğidir. Şapka, hukuk, harf, kadın hakları gibi devrimlerin temelindeki düşünce, batılılaşma ve çağdaşlaşmadır.

Burada, yönetici kadronun yetişme biçiminin bu konuda etkili olduğu söylenmelidir. Hemen tümünün batılı bir eğitim görmüş olması, devrimlerin bu çizgiyi izlemesinde önemi yadsınamayacak bir ağırlık taşımıştır. Fakat daha da önemlisi, ele aldığımız bu dönemde -kuşkusuz 1923-1930 arasında da- gerek bilimsel, gerek teknolojik ve gerekse kültürel açıdan en ileri toplumların batılı olması, bunların bir model olarak ele alınmasını gerektirmiş olmasıdır. Bilimsel pozitivist düşüncenin batıda gelişmiş olmasının bu alanda en önemli etken olduğunu söyleyebiliriz.

Cumhuriyet dönemi batılılaşma girişimleriyle Tanzimat dönemi batılılaşma girişimleri arasında önemli ayrılıklar bulunduğunu da görmekteyiz. Gerçekten de her şeyden önce, Cumhuriyetin batılılaşması Osmanlıcı değil, ulusçudur. İkinci olarak,

Tanzimatçılar gibi, kurulu düzenin reformlarla yaşatılması amaçlanmamış, tümüyle tersine yeni bir devlet ve toplum düzeni gerçekleştirilmek istenmiştir. En önemlisi ise, Tanzimat batılılaşması sömürgeleşme anlamına gelirken, Cumhuriyette siyasal ve ekonomik açıdan tam bağımsız ve ulusal bir devlet amaçlanmış olmasıdır.

II

Batılılaşma-çağdaşlaşma çerçevesinde düşünüldüğünde, en önemli gelişme, Cumhuriyetin layiklik anlayışında görülür.

İslâmiyetin bir din olmasının yanı sıra, aynı zamanda hem kamu ve hem de özel hukuk alanını düzenleyen bir yapıda olması; bu alanlara ilişkin dinsel kurallar bütününün çağın gerisinde kalmış bulunduğunun düşünülmesi, layik devlet düzenine geçilmesinin ilk nedenidir. Ancak bunda, Osmanlı Devletinin teokratik özelliklerinin bulunmuş ve Türkiye Cumhuriyetinde Osmanlılık ile tüm ilişkilerin koparılmak istenmiş olmasının da küçümsenemeyecek bir etkisi olmuş olsa gerektir.

Bir başka önemli olgu da, model olarak ele alınan çağdaşileri batı toplumlarının layik bir düzene sahip bulunmalarıdır. Batı toplumlarında layikliğin burjuvazinin bir ideolojisi olması, burjuvazinin feodal sınıfa karşı bu ideolojiyi benimseyerek geliştirmiş bulunması da, ülkemizde 1923 İzmir İktisat Kongresi'nden bu yana geliştirilmek istenen ulusal burjuvazi açısından da tutarlı bir uygulama olmuştur.

Layiklik anlayışının ilk doğal sonucu hukuk devrimidir. Bilindiği gibi, Türk Medenî Kanunu, İsviçre'den; Türk Ceza Kanunu, İtalya'dan, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Almanya'dan ve Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, İsviçre'den alınmıştır. Bu durum, batılılaşma ve layiklik arasındaki sıkı ilişkiyi bir başka açıdan daha gözler önüne sermektedir. Türk Medenî Kanunu'nun o zamanki Adalet Bakanı Mahmut Esat (Boz-

kurt)un imzasını taşıyan gerekçesi, bu konuya ışık tutacak niteliktedir. Bu gerekçede:

«Hayat yürür; ihtiyacat süratle değişir, din kanunları, mutlaka ilerleyen hayatın huzurunda şekilden ve ölü kelimelerden fazla bir kıymet, bir mânâ ifade edemezler. Değişmemek, dinler için bir zarurettir. Bu itibarla dinlerin sadece bir vicdan işi olarak kalması, asrı hazır medeniyetin esasatından ve eski medeniyetle yeni medeniyetin en mühim farikalarından birisidir. Esaslarını dinlerden alan kanunlar tatbik edilmekte oldukları camiaları nazil oldukları iptidaî devirlere bağlarlar ve terakkiyata mâni bellibaşlı müessir ve âmiller sırasında bulunurlar...»(1) (*)

denildikten sonra, çağdaşlaşmanın batılılaşma anlamına geldiği ve çağdaşlaşıp batılılaşmanın kesin bir zorunluluk olduğu ise şu sözlerle belirtilmiştir:

«... Türk milletinin kararı muassır medeniyeti bilâ kaydü şart tekmil prensipleri ile kabul etmektir... muassır medeniyeti almak ve benimsemek kararıyle yürüyen Türk milleti, muassır medeniyeti kendisine değil, kendisi muassır medeniyetin icabatına her ne bahaya olursa olsun ayak uy-

---

(1) «Türk Kanunu Medenisi», 4 Nisan 1926'da yayınlanmış, 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girmiştir.

(*) **«Yaşam yürür; gereksinmeler hızla değişir, din yasaları, her ne olursa olsun ilerleyen yaşam karşısında biçimden ve ölü sözcüklerden fazla bir değer, bir anlam taşımazlar. Değişmemek dinler için bir zorunluluktur. Bu nedenle dinlerin yalnızca bir vicdan işi olarak kalması, şimdiki yüzyıl uygarlığının temellerinden ve eski uygarlıkla yeni uygarlığın en önemli özelliklerinden birisidir. Temellerini dinlerden alan yasalar uygulanmakta oldukları toplulukları ortaya çıktıkları ilkel dönemlere bağlarlar ve ilerlemeye engel belli başlı etken ve nedenler arasında bulunurlar...»**

durmak mecburiyetindedir. Yaşamak kararında olan bir millet için bu şarttır...»(*)

İleri bir toplum olmanın genel koşulu açıklanırken de :

«Asrı hazır medeniyetine mensup devletlerin ilk farikası din ile dünyayı ayrı görmektir.»(**)

denilmektedir.

III

1930 yılına dek, eğitim birliğine gidilmesi (1924), hilâfetin kaldırılması (1924), Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılıp yargı birliğinin sağlanması (1924), şapka ve giysilerle ilgili yasanın uygulamaya konulması (1925), tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması (1925), Anayasadan dinsel hükümlerin çıkarılması (1927), batı sayı sisteminin benimsenmesi (1928), Latin alfebesinin uygulanmasına geçilmesi (1929), hep batılılaşma-çağdaşlaşma amacıyla gerçekleştirilmiş bulunuyordu. 1930'dan sonra ise, metre ve kilo birimleri benimsenmiş (1931), soyadı yasası kabul edilmiş (1934), kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır (1934). Tüm bunların, ayrıca batılılaşma ve çağdaşlaşmayı amaçlayan öteki birçok uygulamanın sonucunda ülkemizin çehresi değişmeye başlamakta geçikmemiştir.

(*) **«... Türk ulusunun kararı çağdaş uygarlığı kayıtsız şartsız tüm ilkeleriyle kabul etmektir... çağdaş uygarlığı almak ve benimsemek kararıyla yürüyen Türk ulusu, çağdaş uygarlığı kendisine değil, kendisi çağdaş uygarlığın gereklerine her ne pahasına olursa olsun ayak uydurmak zorundadır. Yaşamak kararında olan bir ulus için bu gereklidir...»**

(**) **«Bu yüzyılın uygarlığından olan devletlerin ilk ayırıcı özelliği, din ile dünyayı ayrı görmektir.»**

§ 3.

AZGELİŞMİŞLİK VE DEVRİMLER

I

Tüm bu devrimci girişimlerin gerçekte tek bir ortak amacı vardır : Türkiye'nin azgelişmişliğini aşmak, yenmek! Uluslaşma, batılılaşma-çağdaşlaşma isteğinin dayandığı temel düşünce budur.

Hemen belirtelim ki, «azgelişmişlik», kavram olarak, ancak İkinci Dünya Savaşının bitiminden sonra ortaya atılmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet devrimlerinin ülkenin azgelişmişliğini aşmaya yönelmiş olduğunun ileri sürülmesi, belki de ilk bakışta şaşırtıcı gelecektir. Ne var ki, Mustafa Kemal Paşa daha 4 Ocak 1922'de **Hâkimiyeti Milliye** gazetesinde Afrika'dan söz ederken şöyle demiş bulunuyordu :

> «...**Afrika insanları belki hürriyeti şahsiyelerini daha evvel idrak etmişlerdi. Fakat fırsat bulamadılar; müstevliler ve onların mütecaviz orduları kendilerini tazyikten hiç bir vakit hali kalmadı. Fakat bu tazyik ne kadar kuvvetli olursa olsun, bu fikir hareketine karşı duramayacaktır. İnsanlığa müteveccih fikir hareketi ergeç muvaffak olacaktır. Bütün mazlum milletler bir gün zalimleri mahv ve nâbut edecektir. O zaman dünya üzerinden zalim ve mazlum kelimeleri**

kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir haleti içtimaiyyeye mazhar olacaktır. Bizim milletimiz o zaman bu gayeye vasıl olan milletler arasındaki tekaddümiyle iftihar edecektir.

Bugün aralarında tecanüs bulunduğunu gördüğümüz devletler mazlumları daha sıkı zinciri esarette bulundurmak ve bu suretle onların emeklerinden ettikleri istifadelerle zevklerini tatmin etmek için aralarında bir çok muahedeler yapmışlardır. Fakat bu muahedeler kıymetli olmayan kâğıt parçasından başka bir şey değildir...»(1)

1933'de ise Gazi şöyle diyordu:

«Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün şark milletlerinin uyanışlarını da öyle görüyorum. İstiklâl ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır... müstemlekecilik (sömürgecilik) ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiç bir renk,

---

(1) HIFZI TOPUZ: **Kara Afrika**, Milliyet yyn., İstanbul, 1971, s. 17

(*) «... Afrika insanları belki kişisel özgürlüklerini daha önce anlamışlardı. Fakat fırsat bulamadılar; istilacılar ve onların saldırgan orduları onlara baskı yapmaktan hiçbir vakit geri kalmadı. Fakat bu baskı ne denli güçlü olursa olsun bu fikir hareketine karşı duramayacaktır. İnsanlığa yönelik fikir hareketi er geç başarılı olacaktır. Bütün mazlum (zulüm gören) uluslar bir gün zalimleri (zulmedenleri) yok edeceklerdir. O zaman dünya üzerinden zalim ve mazlum sözcükleri kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir toplumsal duruma erişecektir. Bizim ulusumuz o zaman bu amaca ulaşan uluslar arasmdaki önceliğiyle övünecektir.

Bugün aralarında türdeşlik gördüğümüz devletler, mazlumları daha sıkı tutsaklık zincirinde bulundurmak ve bu yolla onların emeklerinden sağladıkları yararlarla zevklerini gidermek için aralarında birçok anlaşma yapmışlardır. Fakat bu anlaşmalar değerli olmayan kâğıt parçasından başka bir şey değildir...»

din ve ırk farkı gözetmeyen bir ahenk ve işbirliği çağı hâkim olacaktır.» (2) (3)

Şu halde, Atatürk daha değişik bir terminoloji kullanmış olsa da, «gelişmişlik X azgelişmişlik» karşıtlığını belirtmiş, dahası bunun emperyalizmle olan ilgisini belgelemiş bulunmaktadır.

II

Azgelişmiş bir ülkenin özelliklerini burada anımsayacak olursak, devrimlerin bu özellikleri ortadan kaldırmayı amaçladığı daha açık bir biçimde görürüz. Bilindiği gibi, azgelişmiş bir ülke ötekilerinden şu özelliklerle ayrılır:

1 — Beslenme olanaklarının (besleyici ürünlerin) yetersizliği,

2 — Toplumsal, bedensel (fiziksel) ve zihinsel yetersizliklerin önemli ve tehlikeli boyutlar kazanması, okuma yazma bilmeme oranının yüksekliği, toplu hastalıklar ve çocuklarda görülen ölümde yüksek oran,

3 — Kaynakların gereği gibi değerlendirilememesi ya da

---

(2) CAVİT ORHAN TÜTENGİL: **Azgelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı**, İstanbul, 1966, s. 6 - 7

(3) Kaldı ki, Tütengil'in de belirtmiş olduğu gibi, ülkemiz azgelişmişliği yenme savaşında öncülük yapmış bir ülkedir. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın 1922 yılında söylemiş olduğu: «Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azîm ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü müdafaa ettiği (savunduğu) bütün **mazlum milletlerin**, bütün Şarkın dâvasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan Şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir.» (TÜTENGİL: a.g.k., s. 6) sözleri bunun açık kanıtıdır.

kaynaklarla ilgili savurganlığın büyük boyutlara ulaşması,

4 — Tarım kesiminin çok geniş olmasına karşılık, tarımsal üretimin düşüklüğü,

5 — Kent nüfusunun toplam nüfusa oranının çok düşük olması ve «orta smıf»ın çok zayıf bulunması,

6 — Sanayileşmenin dar bir bölgede sınırlı bir biçimde ortaya çıkmış olması ve bunun bile tamamlanmamış bulunması,

7 — Üçüncü sektörün asalak bir duruma gelmesi ve giderek büyümesi,

8 — Kişi başına düşen ulusal gelirin çok az olması,

---

(4) Bu özelliklere daha fazla açıklık getirmek için G. Cazes ve J. Domingo'nun ortak çalışmaları olan **Azgelişmişliğin Kriterleri (Le Critiéres du Sous-Developpement Géopolitique du Tiers-Monde**, Breal, 1975, s. 18-20) adlı yapıta başvurmak gereklidir. Yapıtın «Azgelişmişliğin Klasik Göstergeleri ve Ölçütleri» bölümünde aşağıdaki yaklaşıma rastlanmaktadır:

«a) Demografik düzenleme: Doğum oranının artışı, doğurganlık, çocuklarda görülen ölüm oranının yüksekliği, ortalama yaşama süresinin kısalığı, toplum genelinde genç kuşağın oranı ve işsizlik ve çalışamaz durumda olma oranının yüksekliği,

b) Tüketimle ilgili durum: Niteliksel ve niceliksel olarak beslenmenin yetersizliği, mekanik enerji tüketiminin kişi başına düşen ortalamasının düşüklüğü,

c) Ekonomik örgütlenme ve üretimi içeren olaylar: Öbür sektörlere oranla birinci sektörün geriliği, üçüncü sektörün asalak hale gelmesi, bu sektörün belirli kollarının iç içe oluşu, ekonomik yapının kendi içinde birbirine kötü bir şekilde bağlanması, düşük üretimin yaygınlık kazanması, arkaik teknik, düşük randıman, hammadde dışsatımının ağır basması, sermaye birikiminin çok düşük bir düzeyde olması ve üretime dönük yatırımların yetersizliği,

d) Sosyolojik düzenleme: Yaşam düzeyinin düşüklüğü ve kişi başına düşen ortalama ulusal gelirin zayıflığı (yetersizliği), toplumsal yapının parçalanmışlığının açıkça görülmesi, orta sınıfın olmaması ya da çok zayıf olması, işsizliğin ve kötü iş koşullarının yaygınlığı, küçük yaştaki çocukların çalışma ora-

9 — İşsizliğin yaygınlaşması, kötü iş koşulları ve gizli işsizliğin büyümesi,

10 — Ekonomik koşulların dışa bağımlı olması,

11 — Toplumsal dengesizliğin tehlikeli boyutlara ulaşması,

12 — Toplumsal ve ekonomik yapının büyük ölçüde parçalanmış olması (hem feodal, hem kapitalist yapıların bulunması),

13 — Nüfus patlaması,

14 — Toplumsal ve ulusal bilinçlenme düzeyinin yetersizliği,

15 — Kadının farklı statüsü,

16 — Altyapı yatırımlarının gerçekleştirilememiş olması.(4)

---

nının yüksekliği, kadın haklarının kısıtlı olması ve kadınların bağımlılığı, okuma yazma bilmeyenlerin yüksekliği, sağlık hizmetlerinin yetersizliği, sosyal yardımların eksikliği,

e) Siyasal düzenleme: Otoriter rejim tipinin sıklığı, ekonomik ve diplomatik bağımlılık, ekonomik durgunluk karşısında politik bilinçlenme düzeyinin ekonomiye ayak uyduramaması,

f) Alansal düzenleme: Ulusal bölgeler arasında ekonomik sirkülasyon (yayılım) ve ulaşımın ve altyapı yatırımlarının yetersizliği nedeniyle iyi bir bütünlük kurulamayışı, kıyı bölgelerinin büyümesi, ara bölgelerin parçalanmışlığı ve birbiriyle karşıt bir görünüm alması, büyük yerleşim merkezlerinde ekonomik toplaşma ve insangücü yığılması.

Yukarıdaki göstergelere, günümüz sosyo-ekonomik koşulları doğrultusunda iki önemli ölçüt daha eklenmiştir:

Birinci ölçüt: Elde mevcut finansın (para), uluslararası paralar karşısındaki düzensizliği ve çeşitli düzenlemelerle değerini yitirmesi...

İkinci ölçüt: Teknolojik sorundan ortaya çıkmaktadır. Burada sadece gerikalmışlık sözkonusu değildir. Örneğin, ilkel teknik, araştırma yetersizliği, yeniliği yayamama gibi. Bunun dışında teknolojik yönden gittikçe dışa bağımlılık sözkonusudur.» (CEZMİ SEVGİ: **Azgelişmişliğin Coğrafyası - Ekonomik ve Sosyal, Kuramsal ve Alansal Yaklaşımlar,** ders notu, teksir, İzmir, 1982, s. 60-61)

Şu halde, ülkemizde, ister feodal ve teokratik yapıyı değiştirmeye yönelik olsun, ister kadınlara eşitlik tanınması olsun, ister harf devrimi olsun, isterse öteki ve ekonomik yönü ağır basan devrimler olsun, tümünün temel amacının Türkiye'yi azgelişmişlikten kurtarmak olduğu tartışmasız bir gerçektir.

III

Ne var ki, Türkiye'nin istenilen bir biçimde kalkınamamış olduğu, azgelişmişliğin çemberini kıramadığı ortadadır. Bu başarısızlığın gerçek nedeninin anlaşılabilmesi, azgelişmişliğin kökeninin doğru saptanmasına bağlıdır. Daha başka bir deyişle de, bir ülkeyi azgelişmiş yapan bu özelliklerin neden ortaya çıktığının bilinmesiyle, bu başarısızlık gerçekçi bir biçimde çözümlenmiş olacaktır. Şimdilik tek parti yönetiminin devrimci girişimlerinin «objektif» olarak hangi amaçla gerçekleştirilmek istendiklerini belirtmekle yetinmiş bulunuyoruz.

İkinci Kesim

GÜNLÜK YAŞAMDAN KESİTLER

I

Giderek bir parti devleti rejimine dönüşen tek parti yönetimi, 1923 yılında başlatılan çağdaşlaşma - batılılaşma girişimlerini, ele aldığımız dönemde de, biraz önce değinmiş olduğumuz gibi, özellikle Atatürk'ün ölümüne dek sürdürmüştür. Bunun sonucunda da ülkemizin genel görünümünün değişmiş olduğu bir gerçektir. Buna karşılık, Ulusal Kurtuluş Savaşındaki öncülüklerini Cumhuriyet döneminde, daha başka bazı çevrelerle bütünleşerek ve bu kez yeni Türkiye'nin yöneticileri olarak sürdüren toplumsal güçlerin, halkçılık ve devletçilik ideolojisinin de desteğiyle toplum içinde elde ettikleri yer ve bu yerin nitelikleri, birtakım olumsuz gelişmeleri de birlikte getirmiştir. Bu nedenle de 1930 yılından başlayan dönem, ikili bir görünüm taşımış bulunmaktadır. Birincisi, çağdaşlaşma - batılılaşma girişimleri sonucunda beliren; ikincisiyse, C.H.F.nın temsil ettiği toplumsal güçlerin ekonomik ve günlük yaşamdaki tutum ve uygulamaları sonucunda ortaya çıkmış olan görünümdür.

Bu gelişmeleri Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun kaleminden şöyle özetleyebiliriz :

«Milliyetçi Türk garpçısı (batılısı) **için garpçılığın en karakteristik vasfı, garplılığa Türk üslûbunu, Türk damgasını vurmaktır. Şapka, bize hâkim değil, biz şapkaya hâkim olmalıydık. Garplılaşma, muayyen** (belirli) **bir hayat prensibidir... Bu prensip, ancak, millî iradenin, millî isteğin, millî kültürün ve nihayet millî âhlâkın hizmetçisi, emirberi olmak şartıyledir ki, yaratıcı ve kurucu rolünü oynayabilirdi. Garplılık namına Garbın (vice)lerini** (kötülüklerini) **almakta, yarın öbür gün, Garp medeniyetinin yıkılıp çökmesine sebep olacak unsurları bu taze, arı vatan topraklarına taşımakta ve aşılamakta ne mâna vardı? Biz, Garp namına Garpta hüküm süren çürümüş bir sınıfın istihlâk ve istihsal** (tüketim ve üretim) **şartlarını kendimize tatbike uğraşmaktayız. Tıpkı, tehlikeli bir ilâcı kendi kanına aşılayan bir ilim fedaisi gibi.»** (1) (2)

Yine Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun deyişiyle, «... mesele iktisadî inkişaf (gelişme) noktasına gelince dayanıp kalmıştır. Yani bu kapital (büyük) dâva önünde Türk inkılâpçısının iradesi sarsılmıştır.» (3) Daha sonraları ise bir başka yazar, «Bunun asıl sebebi, bizce, ihtilâlci kadronun Osmanlı İmparatorluğunun kısır fikir hayatı içinden yetişerek gelmiş olmasıdır. Siyasî ve ekonomik hayatla bir bütün haline gelen hiçbir fikir sistemi bu ortamda gelişmemiştir. Mustafa Kemal ve çevresindeki samimî ihtilâlcilerin büyük eksiği budur. Bunun içindir

---

(1) YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU: **Ankara;** 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 106 (Bu sözleri, romanın kahramanlarından Neşet Sabit söylemektedir).

(2) Bu roman, tek parti yönetiminin nasıl yozlaştığını ve kimlerle işbirliği yapar duruma geldiğini anlatmakta ve bu açıdan bakıldığında, siyasal yönden de önem taşımaktadır.

(3) YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU **«Büyük İnkılâp ve Küçük Politika»; Atatürk - Bir Tahlil Denemesi,** Birikim yyn., İstanbul, 1981, s. 173

ki, birkaç ay evvel İzmir'den denize döktükleri emperyalist orduların bugün gene İzmir'de kabul ettikleri serbest teşebbüs ekonomisinin çocukları olduğunu görmemiştir. O vakit çelimsiz olduğu için karşılarında iki büklüm emir bekleyen serbest teşebbüs erbabının biraz palazlanınca kendilerine kafa tutacağını ve yeniden dışardaki emperyalist çevrelerle halkı sömürmek için pazarlığa girişeceğini görmemişlerdir.» (4) derken önemli bir gerçeğe değinmiş olacaktır.

II

«23 Nisan Hâkimiyet-i Milliye bayramı nedeniyle C.H.F. Cağaloğlu'ndaki merkez binasında Cumartesi akşamı mükemmel bir balo vermiştir. Baloya İstanbul'un bütün maruf (tanınmış) simaları dâvetli idiler. Davetliler kapıda fırka heyet-i idaresini (yönetim kurulunu) teşkil eden reis Cevdet Kerim, Ruknettin, Hüsnü, Esat, Mekki Beyler tarafından istikbal edilmekte (karşılanmakta) idiler. Binanın üst ve orta katlarındaki salonlarında iki cazbant terennüm ediyordu. İki zengin büfe dâvetlilerin emrine âmade idi... Sabaha kadar dans edilmiş ve balo çok eğlenceli, neşeli ve samimî olmuştur. Baloya iştirak edenler arasında güzel tuvaletlere tesadüf ediliyordu. Bu meyanda (arada) Meziyet Ali Hanımla Nemlizâde Mustafa Beyin Aliye Prıskızh hanımın tuvaletleri ve Belkis Hanımın siyah saten üzerine beyaz stras'u çok zarifti. Müskirat İnhisarı (içki tekeli) müdürü Asım Beyin refikaları hanım ile Sadiye İsmail Müştak, Feride Muzaffer, Fatma Ali Haydar, Fatma Nail Cemil Hanımlar da çok güzel giyinmişlerdi. İyi dans edenler arasında Belkıs ve Güzin Hanımlar nazır-ı dikkati celbediyorlardı.

Balo sabahleyin nihayet bulmuştur.»

---

(4) TURHAN TOKGÖZ: «Mustafa Kemal ve Halk Partisi Devri»; **Yön**, 6 Haziran 1962, sayı 25, s. 17

«Fırka Balosu Çok Güzel Oldu» başlığı altında 25 Nisan 1932 günlü **Cumhuriyet** gazetesinde bu haber(5) yayınlandığı günlerde, gazetelerde başka birtakım haberler daha yer almıştır. Sözgelişi, aynı gazetenin üç gün sonraki, yani 28 Nisan 1932 günlü sayısında, «İnhisardan 800 memur çıkarılacak» olduğu belirtilmekte, 23 Haziran 1932 günlü sayıda ise, «Maliye vekili memur adedinin her sene azaldığını ve bu sene 41900'e indiğini söyledi» denilmektedir. Öte yandan «Muallim Mektepleri»ni bitiren yeni öğretmenlerin atamalarının yapılamadığını 5 Eylül 1932 günlü **Cumhuriyet**'de okuduktan sonra, 11 Mart 1933'de «70 memur açıkta mı kalacak? Şark demiryollarında tensikat şayiaları (işten çıkarma söylentileri)», 23 Haziran 1933'de «Seyrisefainde beklenen tasfiye - 63 memur tekaüt (emekli), 30 kişi kadro harici oldu» başlıklarını görmekteyiz. 9 Kânunusani 1932 günlü **Cumhuriyet**'de de Urla Belediye Başkanının şu demeci yayınlanmış bulunmaktadır: «... hepimiz açlığa mahkûmuz. Kasabamızda hayat durmuştur. Belediye kasasında metelik yoktur. Çünkü halk para veremiyor.»

---

(5) Prof. Dr. Turan Güneş, «C.H.P. Halktan Nasıl Uzaklaştı?» başlıklı bir yazısında bu «balo»lara da değinmekte ve «Öyle sanıyorum ki C.H.P.nin kuruluşundaki bünyesini teşhis edebilmek için, Atatürk'ün bu ana hedefini gözden kaçırmamak gerekir. Batılılaşma ameliyesine en yakın zümreler, C.H.P.nin kurulduğu senelerde, mahallî eşraf ve memurlardı. Atatürk, inkılâbını yaymak için, devlet teşkilâtı olarak memurları, parti teşkilâtı olarak da mahallî eşrafı kullanmıştır. Bunun sebepleri âşikârdır. Bir kere, Cumhuriyetin kuruluş senelerinde Türkiye'nin nispeten aydın zümresini bunlar teşkil ediyorlardı. İkincisi, memurlar, devlet makinasının çarkları olarak, tabiatiyle devlet icraatına bağlıydılar; eşraf da devletle ve bineanaleyh iktidarda bulunanlarla en sıkı teması olan bir zümre teşkil ediyordu. Vilâyetlerdeki Cumhuriyet balolarını hatırlayanlar, Vali Beyin yanında, belde eşrafının da eşleriyle birlikte, şöyle salonun bir kenarına iliştiğini unutmamış olacaklardır.» (**Yön**, 20 Aralık 1961, sayı 1, s. 14)

Halk kitlesi için günlük yaşamın nasıl geçtiğini anlayabilmek için birkaç gazete haberine daha göz gezdirebiliriz:

«Kalamış Vapur Hâdisesi —
Polis müdürü Ali Rıza Bey muhabirimize demiştir ki: 'Vaka haiz-i ehemmiyet (önemli) **değildir. Fiile çıkamamış bir grev teşebbüsünden ibarettir...'**

Seyrisefainin Yaptığı Tahkikat —
Seyfisefain dairesinden müdür muavini Tahir, İşletme müdürü Burhanettin ve kalem-i mahsus (özel kalem) **müdürü Refik Beylerden mürekkep** (kurulu) **bir heyet dün hâdise tahkîkatına devam etmiş ve grev hâdisesinin mürettibi** (hazırlayıcısı) **oldukları anlaşılan tayfaların vazifelerine nihayet vermiştir.»** (6)

«Klavuzlar Grev Yaptı —
Seyrisefain klavuzları idareye müracaat ederek tahsisatlarının (ödeneklerinin) **arttırılmasını istemişler ve buna şimdiki halde imkân bulunmadığını öğrenince istifalarını vermişlerdir... hâdiseye müddeiumumîlik vaziyet etmiştir** (savcılık el koymuştur)... **vekâletten dün Ticaret-i Bahriye Müdürlüğüne gelen bir telgrafta klavuzların 48 saat zarfında işlerine avdet etmedikleri** (dönmedikleri) **takdirde azledilmeleri** (işten çıkarılmaları) **bildirilmiştir...»** (7)

«Gene Ekmek Buhranı —
İstanbul halkının bir aydan beri çektiği ekmek derdi, narha zam yapıldığı halde halledilememekte, ikide birde hemen her sene bir ekmek yolsuzluğu görülmektedir. Halk elinde parası olduğu halde ekmek bulamıyor.» (8)

---

(6) **Cumhuriyet,** 13 Nisan 1932
(7) **Cumhuriyet,** 4 Kânunusani 1933
(8) **Cumhuriyet,** 6 İkinciteşrin 1935

III

Şurası da belirtilmelidir ki, halkın durumu yöneticiler ve iktidara yakın yazarlarca da zaman zaman dile getirilmiştir. Örneğin, Falih Rıfkı şöyle yazıyordu :

«Birgün Ankara Adliyesinin koridorları köylü ve kasabalı, kadın erkek, bir yığın halk ile dolu idi. Niçin toplandıklarını sordum :

— Hapis olacaklar, cevabını aldım.

Ağalar yüzde iki yüz bin bu kimseleri borca boğmuşlar, şüphesiz sermayelerini ve üstünü almışlar, ihtikâr (vurgunculuk) payının bir kısmını da koparmak için hapse yollamışlardır.

Bir iki asır evvel olsaydı kendi samanlıklarına kapayacaklardı. Şimdi o zahmetleri de yoktur.

Bir adam niçin ödemez? Ya parasız olduğu için, ya parası olup da batakçı olduğu için... Bugün üstünde çalışılacak iş, ancak kanunun bu ikinci sınıfı cezalandırıp cezalandırmadığını, bu çeşit adamları nasıl takip ettiğini gösterir maddelerdir.

Bir gün 'Medenî olduğumuz için vazgeçeceğimiz' bir maddeyi, bugün kanuna koymak için bulacağımız mazeret ne olabilir? Medenî olmadığımız mı?»(9)

Yine örneğin, Parti Genel Sekreteri ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya da, açıkça :

«... Anadolu ortasında bir mâmure (bayındırlık) **içinde bu-**

---

(9) «Politika» sütununda «Hapis» başlıklı yazı, **Hâkimiyet-i Milliye,** 24 Kânunuevvel 1930

lunuyoruz. Fakat buradan beş kilometre uzakta kendi ırkımızdan, kanımızdan -tertemiz bir cevher gibi- olan Türk çocuklarının ne halde olduğunu... görürsünüz... vatandaşlarımızın köylerdeki ve kırlardaki hali, maddî hayatı bizim hayatımızın ve bilgilerimizin çok dünundadır (altındadır)...»(10)

diyebilmiştir.

Aynı çevrelerce dile getirilmiş bulunan bazı gerçeklerden birkaçını burada bir yorum yapmaksızın anacak olursak, tek parti - parti devleti yönetiminin bir özelliğini daha anlamış oluruz.

Asım Us :

«1931 senesinde kibrit şirketi meselesinden (Bankanın ifadesine göre) Refik Şevket 69 bin, Saadettin 30 bin, Mişon Ventura 30 bin, Cemal Hüsnü 3 bin beş yüz, Hüseyin Emin 60 bin lira almışlardır. Bu paralar kibrit şirketi imtiyazını alan Amerikalı Hofman'dan alınmıştır.»(11)

Falih Rıfkı Atay :

«Bir gün, daha sonra Yavuz - Havuz skandalında hüküm giyenlerden bir milletvekili ile trende konuşuyordum. O da 1923 fıkarasından idi :

— Seni bir açık otomobilde gördüm. Kapalısını sattın mı? diye sordum.

— Hayır... dedi, bir de açık aldım. Biliyor musun, iki otomobil almak daha ekonomik..

Bu sözle ne demek istediğini hâlâ anlayamamışımdır.

Bir gün de mütarekede küçük bir alacağı için bir tanıdığım denize atmakla tehdit eden bir küçük maaşlının Flor-

---

(10) Halkevleri'nin 5. açılış yıldönümünde Halkevi'ndeki söylevinden, **Ülkü**, C. IX, sayı 49, Mart 1937, s. 4 - 5

(11) ASIM US : **Hatıra Notları**, İstanbul, 1966, s. 82

ya'daki evi önünde otomobili, denizde de kotrası duruyordu» (12)

Cumhuriyet, 10 Kânunusani 1932:

«Soruyoruz: Şeker Fiatı Niçin Yükseliyor?
Gıdalarımız arasında yüksek bir mevkii olan şeker fiatı artmaya başlamıştır. Bu hâdise bizi diğer bir vaka ile karşılaştırıyor. Vak'a da, şeker fiatının yükselmesi dolayısıyle yüzbinlerce liranın farkı fiat karşılığı her gün halkın cebinden çıkıp tüccarın cebine girmesinden ibarettir. Halbuki şeker istihsal olunan memleketlerde fiat yükselmiş değildir... Aynı zamanda ne gümrük, ne de inhisar resimleri artmıştır...»

Öte yandan pek yakında patlak verecek olan II. Dünya Savaşı ile birlikte halk kitlesinin durumu daha da kötüleşirken, yolsuzluk söylentileri daha da artacak ve birtakım «harb zenginleri» ortaya çıkacaktır.

(12) FALİH RIFKI ATAY: **Çankaya 1881 - 1938**, İstanbul, 1969, s. 457

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

«Millî Şef» Dönemi

Birinci Kesim

C.H.P.NİN «MİLLÎ ŞEF» KAVRAMI

I

Parti devleti yönetimi, Atatürk'ün ölümüyle yeni bir döneme girmiştir.

Atatürk'ün ölümünden hemen sonra başlayan ve çok partili düzene geçilmesine dek süren bu dönemde, C.H.P. Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye «Millî Şef» denilmiş ve bu döneme de genellikle «Millî Şef Dönemi» adı verilmiştir. «Millî Şef Dönemi», tek partili yönetimin bir önceki döneminden değişik bazı özelliklere sahip olmuştur. Millî Şef Döneminin İkinci Dünya Savaşı ile aynı yıllara rastlaması ve bu savaşın ilk yıllarında Almanya ve müttefiklerinin başarılar elde etmesi, tek partili yönetimin bu döneminin başkalıklar göstermesinin başlıca nedenidir. Ama en önemlisi, Atatürk'ün ölümünden sonra ortaya atılan «Millî Şeflik» kavramı ve bu kavramın siyasal yaşamdaki yeridir.

II

Şunu belirtmemiz gerekir ki, Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü'ye millî şef denilmiş olmakla birlikte, Türk siyasal yaşamında bu kavramın ortaya atılışı daha eskilere gitmektedir. Zaman zaman bu kavram üzerinde durulmuş ve oluşturulmaya çalışılmıştır. Örneğin, daha 24 Teşrinisani 1930 günlü **Vakit** gazetesinde Sadri Etem «Şef»den söz etmekte, yaşamın formülünü ancak parti şefinin verdiğini belirttikten sonra «şef»i, «Türk milletinin insan şeklini alan timsali» olarak tanımlamaktadır.(1) Fakat «şef» kavramı üzerinde asıl duran ve «millî şef» deyimini ilk kullananların başında C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker gelir. Peker, 1933'de şöyle demekteydi:

> **«... millî şeflerin hükümlerine candan uyan ve inanan disiplinli bir cemiyet kurmak dâvasındayız.»**(2)

Peker bir süre sonra da «şef»i, ruhundaki coşku ve sıcaklıkla çevresini ısıtan ve aydınlatan, insanları kendisine ve birbirlerine bağlayan, saptadığı amaca ilerleten bir kişi olarak tanımlamış ve şefin etkinliği olmaksızın hiçbir toplumda dirlik ve düzenlik olamayacağını öne sürmüştür.(3) Peker'in C.H.P.ne yeni girenlere Ankara Halkevi'nde 22 Nisan 1936'da yaptığı konuşmada da, «parlâmenter liberal devlet» anlayışını eleştirdikten sonra, bu tür devletin en iyi örneği olan Fransa'nın bile bunalım döneminde ancak «millî iradeyi temsil ve tatbik kudretinde olan bir tek adamın, Klemanso'nun tek iradesi»ne teslim olmakla başarıya ulaşabildiğini öne sürdüğünü görüyoruz.(4)

---

(1) «İnkılâpçı Terbiye» başlıklı yazı.

(2) RECEP (PEKER): «Disiplinli Hürriyet»; **Ülkü**, C. I, sayı 3, Nisan 1933, s. 179

(3) RECEP PEKER: a.g.k., s. 63-64

(4) **Ülkü**, C. VII, sayı 39, mayıs 1936, s. 161-162

Ne var ki, Atatürk'den sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesine dek «millî şeflik» Türk siyasal yaşamının bir kurumu niteliğini kazanmamıştır. Bu nedenle Atatürk, burada anlatmaya çalıştığımız anlamda bir «millî şef» değil, ülkemizin «bânisi» (kurucusu), halkımızın önderi, devletimizin «reisi», «ebedî şef»tir. Siyasal tarihimizde bir tek kişiye «millî şef» denilmiştir, o da İsmet İnönü'dür.(5)

III

İsmet İnönü'ye «resmen» «değişmez millî şef» denilmesi, C.H.P.nin 26 Aralık 1938'de toplanan olağanüstü kurultayında yapılan tüzük değişikliği sırasında olmuştur. Aslında kurultayın 1939 yılında toplanması gerekiyordu. Fakat Atatürk'ün ölümü üzerine partinin yeni genel başkanının seçilebilmesi için kurultay tarihi öne alınmış(6) ve bu arada parti tüzüğünün bazı maddeleri değiştirilmiştir. Değiştirilen 3. maddede, C.H.P.nin «değişmez» genel başkanının İsmet İnönü olduğu öngörülmüştür.(7) İşte, bu tüzük değişikliğinin gerekçesinde parti Genel Sekreteri Refik Saydam'ın «millî şef» deyimini kullandığını,(8) kurultayda konuşan kurultay başkanı Celâl Bayar'ın da İnönü'yü «millî şef» olarak adlandırdığını görmekteyiz.(9)(10) Tüzük değişikliğinin gerekçesinde ayrıca, bu değişikliğin,

«Millî şef İsmet İnönü'nün Değişmez Genel Başkan olduğunu tespit ve ifade maksadı ile»

---

(5) Bu konuda örneğin bkz. NADİR NADİ: **Perde Aralığından**, 2. Basım, Cumhuriyet yyn., İstanbul, 1965, s. 16

(6) **Cumhuriyet**, 26 Birincikânun 1938

(7) BİLÂ a.g.k., s. 141

(8) **Ülkü**, C. XII, sayı 71, İkincikânun 1939, s. VI

(9) BİLÂ a.g.k., s. 141

(10) Burada şunu da belirtelim ki, bu kurultayda en genç iki üyeden biri olarak Adnan Menderes yazmanlık görevini yürütmüştür.

yapılmış olduğu da belirtilmiştir.(11)

Kurultaya C.H.P.nin 375 mebusu ve 216 delege katılmış ve tüzük değişikliği katılanların oybirliğiyle gerçekleştirilmiştir.

İşte, bu kurultaydan başlayarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü artık her yerde «millî şef» diye anılacak ve bu onun «resmî» bir ünvanı olacaktır. Örneğin, bir gün sonraki, yani 27 Aralık 1938 günlü **Cumhuriyet** gazetesinde ilk kez «millî şef» deyimi kullanılmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, gerçi Atatürk'ün ölümünden sonra bazı yazarlar İnönü için bu deyimi kullanmış bulunuyorlardı, fakat bu durum kişisel bir adlandırmadan öte siyasal bir değer taşımıyordu. Nitekim, **Cumhuriyet** gazetesi ancak bu kurultaydan sonra İnönü için «millî şef» demeye başlamıştır.

IV

Bu tüzük değişikliğinde «millî şef»in tanımı da yapılmıştır. «Gerekçe»ye göre, C.H.P. dar anlamda bir siyasal parti değildir. Çünkü hemen tüm vatandaşları çatısı altında toplamıştır. O halde, bütün «millet»in partisidir. Bu nedenle de bu partinin şefi, doğal olarak «millî» şeftir.

Millî şefin işlevi ise iki noktada toplanmıştır:

- Bir ulusun bireyleri siyasal düşünceleri doğrultusunda gruplaşırlar. Oysa bunların biraraya toplanması gerekir. Bunu ise ancak bir şef yapabilir.
- Şef, değişik siyasal düşünceleri alır, birleştirir ve bunları bir ilke durumuna dönüştürür. Bu ilkeleri topluma aşılar, zihinlere yerleştirir, ulus bireylerini siyasal alanda yetiştirir. Şu halde, millî şef toplumdaki bölünmeleri engelleyecek ve bireyleri kendisinin saptadığı ilkeler doğrultusunda eğitecektir.

Millî şefin neden «değişmez» olduğuna gelince, tüzük değişikliğinin gerekçesinde bu da şöyle açıklanmıştır: Şefin sık

(11) **Ülkü**, aynı sayı, s. VI

sık değişmesi, partinin otoritesine zarar verir. Kaldı ki, tüm ulusun şefinin, millî şef olmuş bir yüksek kişinin, bu şefliğinin her dört yılda bir devam edip etmeyeceğinin görüşülüp tartışılması uygun olmayan bir tutumdur. Bu durum şefin otoritesini sarsar. O halde, millî şef, «değişmez» olmalıdır. Şunu da belirtelim ki, şefin değişmezliği demek, aynı zamanda şefin sorumsuzluğu demektir. Çünkü şef, ne yaparsa yapsın, nasıl bir siyasa izlerse izlesin, değiştirilemeyeceğine göre, sorumsuz olmaktadır. Tüzük değişikliğine göre, şefin görevi ancak şu üç durumda sona ermektedir: 1) ölüm, 2) görev yapamayacak derecede hastalık, 3) istifa. Demek ki, artık bu üç durum dışında, millî şef her ne yaparsa yapsın görevini sürdüreceğinden, o tam anlamıyla sorumsuz ve denetim dışıdır.

Millî şef kavramının en özlü tanımı ise, C.H.P. merkez kurulunun denetimi altında ve bu kurulun sağladığı parayla yayınlanan **Ülkü** dergisinde Ahmet Kutsi Tecer tarafından yapılmıştır. Tecer'e göre:

> **«Millî Şef demek, millî hayatımızın uyanık başı demektir. O, maddî ve manevî cepheleriyle millî hayatı bir bütün olarak yalnız temsil etmez, güder ve yeder** (peşi sıra götürür).»(12)

Ülkü dergisinin imzasını taşıyan bir başka tanımda ise:
> **«O, bizi teşkil eden manevi kıymetlerin, uzun tarih içinde Türk milletini, yaşamanın ve ölümün efendisi yapan büyük kıymetlerin tâ kendisidir.»**(13)

denilmektedir.

---

(12) AHMET KUTSİ TECER: «Dünden Bugüne», **Ülkü**, Yeni Seri, sayı 3, 1 İkinciteşrin 1941, s. 19

(13) ÜLKÜ: «Cumhur Reisimiz İnönü»; **Ülkü**, Yeni Seri, sayı 36, 16 Mart 1943, s. 1

V

Bu tanımın ne anlama geldiğini yeterince anlayabilmek için C.H.P. çevrelerinde nasıl algılanmış olduğunu da belirtmemiz gerekir. Gerçekten de örneğin, «ulusal yaşamı» «gütmek» ve «yedmek»ten ne anlaşılmıştır ve bu nasıl yapılacaktır?

Belirtildiğine göre, millî şef, ulusun babasıdır.(14) O, bir «mürebbi»dir (eğiticidir), onun gerçek özelliği budur, tüm çabası ulusu yetiştirmek içindir.(15) Şef, ders verir.(16) Başbuğun, yani millî şefin sözleri herkes için bir derstir.(17)

Öte yandan millî şef, ulusun iradesini temsil eder, Türk ulusunun bahtını avucunda tutar, o kendi kişisel iradesini açıkladığında bizim özgürlük ve egemenlik aşkımız konuşmuş olur. O, bizim yaşama irademizi gerçekleştirecektir. Türk ulusu geleceğini güvenle ona teslim etmiştir. Bundan daha doğal bir şey olamaz.(18) Millî Şef İnönü'nün emrinde olmak gerekir, çünkü İnönü'nün emrinde olmak demek, Türk ulusunun emrinde olmak demektir.(19)

İşte, bu nedenlerle millî şef İsmet İnönü'nün buyruklarına koşulsuz ve tartışmasız olarak uymak gerekir. Bu duruma iki örnek olay gösterirsek, uygulamada millî şef ve «emir» kavramlarının nasıl algılanmış olduğu daha iyi anlaşılacaktır: Başbakanlık görevine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından ata-

---

(14) HALİM BAKİ KUNTER: «Millî Şefimizin Gençliğe Öğütleri»; **Ülkü**, Yeni Seri, sayı 17, 1 Haziran 1942, s. 13

(15) REŞAT ŞEMSETTİN SİRER: «Unutulmaz Bir Yolculuk»; aynı dergi, s. 9

(16) AHMET KUTSİ TECER: «Halkevleri Yıldönümünde»; **Ülkü**, Yeni Seri, sayı 11, 1 Mart 1942, s. 1

(17) SİRER: a.g.y., s. 7

(18) ÜLKÜ «Cumhur Reisimiz...», s. 1

(19) ÜLKÜ: «On Dokuzuncu Yıla Basarken»; **Ülkü**, Yeni Seri, sayı 3, 1 İkinciteşrin 1941, s. 1

nan Refik Saydam 27 Ocak 1939'da T.B.M.M.nde hükümet programını okuduktan sonra, güven oylamasından önce yapılan konuşmalar sırasında Manisa milletvekili Refik Şevket İnce şöyle demiştir:

«Hükümet için, millî şeflerimizin gösterdiği kimselere, doğrudan doğruya onun güvenine sahip olduğu için güvenmekliğimiz, millî şefimize karşı millî ve vicdanî bir görevimizdir.» (20)

Şu halde, hükümet programının ne olduğu hiç önemli değildir. Başbakan ve bakanların da kim oldukları bir önem taşımamaktadır. Önemli olan, millî şefin bu hükümete güvenmiş olmasıdır. O istediği için güvenoyu verilmelidir. «Emir» anlayışını belirleyecek bir başka örnek olayı ise, Asım Us'un **Hatıra Notları**'nda okumaktayız: Prof. Muzaffer Şerif, Ziya Gökalp'in «Gözlerimi kaparım, vazifemi yaparım.» sözünü eleştirerek, «Niçin gözlerimi kapayım, gözlerimi açarım ve vazifemi daha iyi yaparım.» demiş ve tutuklanmıştır. Belirtildiğine göre, Muzaffer Şerif, işe İnönü'nün karışması ve isteği üzerine serbest bırakılmıştır.(21) Damadı Metin Toker de, yakından bildiği millî şef İnönü'den söz ederken onu bize şöyle tanıtmaktadır:

«Meclis, hükümet hukuken vardılar. Fakat politikayı bizzat ve doğrudan doğruya İsmet İnönü idare ediyordu... Millî şefin mahzurlu (sakıncalı) **saydığı her şey Türkiye'de yasaktır... Bundan dolayıdır ki, gazetelere gelen emirler arasında bazan, nasıl yorumlar da yazılması gerektiği bildiriliyordu... Başka emirlerde ise millî şef ile hattâ millî şefin ailesiyle ilgili haberlerin büyük verilmesi bildiriliyordu. Bu, mutlak hâkim İsmet İnönü'nün kudretini dosta düşmana**

(20) MAHMUT GOLOĞLU: **Millî Şef Dönemi, (1934 - 1945)**, Ankara, 1974, s. 6

(21) s. 599

gösterecekti. Bundan dolayıdır ki, bütün harb yılları esnasında (sırasında) **Cumhurbaşkanını bir konserde, bir temsilde, at yarışlarında gösteren fotoğraflar 'devlet zoru' ile çarşaf çarşaf yayınlandı...»**(22)

VI

Millî şef kavramını ele aldığımızda gözümüze çarpan önemli bir özelliği de, şefin yüceltilmiş ve onda neredeyse insanüstü niteliklerin bulunduğunun varsayılmış olmasıdır. Gerçekten de daha C.H.P. tüzük değişikliğinin gerekçesinde İsmet İnönü,

«yeni rejimin bütün müesseselerini kendi eliyle kuran, bütün milletçe tabiî ve millî bir insiyakla (içgüdüyle) **millî şef tanınan»**

bir kimse olarak nitelendirilmiştir. Ama iş burada kalmamış bulunmaktadır.

Burada **Ülkü** dergisinde yayınlanmış olan üç ayrı yazıyı örnek olarak ele alıp millî şefin nasıl yüceltildiğini, onda ne gibi üstün nitelikler bulunduğunun öne sürülmüş olduğunu görelim.

İlk örneğimiz Reşat Şemsettin Sirer'in 1942 yılında yazmış olduğu «Unutulmaz Bir Yolculuk» başlıklı yazısı olacak. Bu yazıda millî şef İnönü ile yapılan bir yurt gezisi anlatılmaktadır. Sirer'e göre, İnönü, tarihin büyük diye nitelendirdiği, adını yüzyılların ötesine taşıdığı insanlardandır. Onun ruhu sevgi ve şefkatle doludur. Yaşamında yıllar önce bir kez gördüğü bir kimseyi, hemen herkesi, örneğin, bir küçük çocuğu, ordunun tüm subaylarını adlarıyla çağırabilecek bir belleğe, yaradılıştan yüksek bir zihin ve düşünce yeteneğine sahiptir. İyi bir sporcu olduğu ölçüde iyi bir müzisyendir. Sirer, «millî şefin yabancı

(22) METİN TOKER: **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet yyn., İstanbul, 1970, s. 21, 24 - 26

profesörlerle konuşurken yanında bulunup da gurur duymamak imkânsızdı» diyerek yazısını sürdürüyor ve bu profesörler Türkiye'de görevli oldukları halde doğru dürüst Türkçe konuşamazlarken, İnönü'nün onlarla Almanca, Fransızca ve İngilizce konuştuğunu, onun yıllarca önce bu ülkelerde yalnızca birkaç ay kalmış olduğunu belirtiyor. Sirer, ayrıca şefin ordumuzda yeni kullanılmaya başlayan bir topun niteliklerini uzmanlara anlattığını, boş zamanlarını elektrik dinamoları üzerindeki bilgisini arttırarak değerlendirdiğini, bu arada da dünya edebiyatını incelediğini açıklıyor.(23)

İkinci örneğimizse, Cahit Tanyol'un 1944 yılında yazdığı «Millî Şefin Beyannâmesi ve Üslûp Üzerine» başlıklı yazısı... İnönü'nün Atatürk hakkındaki «Beyannâmesi»ni (bildirisini) ele alan bu yazıda Tanyol onu, insanlığın «ferdî» değil, fakat «maşerî» (ortak, toplumsal) yönünü temsil eden, toplumun bir din gibi ortaklaşa kabul ettiği bir kahraman olarak nitelendirmekte, bu kahramanın bir dönemin, bir toplumun gizli eğilimlerini açığa vurduğunu belirtmektedir. Tanyol, millî şefin yazısındaki «üslûp» içinse diyor ki :

> **«Asıl şaşılacak şey, onun, büyük sanat adamlarına has** (özgü) **olan bu engin dili; hiçbir söz hünerine, hiçbir muhayyele** (hayal gücü) **oyununa lüzum görmeksizin yapabilmesidir... Eğer güzel sözler için heykeller dikmek, âbideler kurmak, mâbetler yapmak mümkün olsaydı, bu söze yurt dağlarının sükûnetli doruklarındaki mânayı aksettiren bir âbide şekli düşünmek lâzımdı... Hiç şüphe yok ki o, Türk edebiyatında yeni bir üslûbun mümessilidir** (temsilcisidir).»

Tanyol'a göre, bu yazıda bir «mucize» vardır.(24)

Üçüncü olarak da aynı derginin yazı kurulunca yazıldığı anlaşılan «Cumhur Reisimiz İnönü» başlıklı yazıdan birkaç tümce okuyalım :

---

(23) Yeni Seri, sayı 17, 1 Haziran 1942, s. 6 - 9

(24) **Ülkü**, Yeni Seri, sayı 76, 16 İkinciteşrin 1944, s. 17 - 18

«Şeref ve kahramanlığın timsali.»
«... bu çelik bakışlı adam imkânsız denecek derecede kuvvetli bir realite duygusuna mâliktir (sahiptir).**»**
«her adım attığı yerden, bir yıldız kümesi ezilmiş gibi, zafer ve hürlük aydınlığının fışkırdığını gördüğümüz büyük adam.» (25)

İşte, bu sözler de millî şefi tanımlamak için söylenmiş bulunmaktadır.

VII

Millî şefin nasıl tanımlanmış olduğuna çözümleyici bir açıdan baktığımız zaman, onun birtakım niteliklere sahip olarak tasarlanmış bulunduğunu görürüz. Bunlar, millî şefin bir kahraman olması, kişiliğinde tüm ulusu temsil etmesi, iradesini açıkladığında ulusun da iradesini açıklamış bulunması, ulusun tüm yazgısını avucunda tutması, sözlerinin ders niteliğini taşıması, olağanüstülük, onun emrinde olmanın ulusun emrinde olmakla aynı şey olduğu gibi tasarımlardır.

Öte yandan dikkatimizi siyasal düşünce alanına çevirecek olursak, bazı çarpıcı olgularla karşılaşırız. Örneğin, İngiliz düşünürü Thomas Carlyle'ın gerçeğin tartışmalarla, ölçüp biçmelerle değil, fakat önseziyle bulunabileceğini belirttiğini (26) ve toplumsal sorunların tek çözüm yolunun tek kişiye boyun eğme olduğunu, büyük insanların, kahramanların toplumları yönettiğini, toplumların isteklerini sezip dile getirdiklerini öne sürdüğünü görürüz. (27) İlginçtir ki, İtalyan faşist yazar Palmieri ise, 1929'da **Faşizmin Felsefesi** adlı kitabında «Duçe», yani Mussolini için şöyle yazmaktadır:

---

(25) **Ülkü**, Yeni Seri, sayı 36, 16 Mart 1943, s. 1

(26) ERNST CASSIRER: **The Myth of the State**; Oxford University Press, 1946, s. 193

(27) THOMAS CARLYLE: **On Heroes and Hero-Worship and the Heroic in the History**: London, 1948, Lecture I, s. 239

«Bu kahraman, Carlyle'in bu kahramanı kimdir? Kahraman odur ki, bir iç görüşün mistik ışığı ile herşeyin tâ yüreğine nüfuz edebilir; tüm gerçeklerin en büyüğü ve en derinini bulup ortaya çıkarabilir.» (28)

Nasyonal sosyalist kuramcı Ernest Rudolf Huber'e göre ise, halkın iradesi ancak «führer» aracılığıyla anlaşılabilir. Führer kendi kişisel iradesini açıkladığında, toplumun da iradesini açıklamış olur. Führer'in iradesinin gerçekleşmesi, halkın iradesinin gerçekleşmesi demektir. (29) Bir başka nasyonal sosyalist yazar, Höhn de demektedir ki :

«Onun yeri halkın ve hareketin bağrıdır. Önder... halkı ilerlemeğe çağırır. Onu teşvik eder ve eylemde onun önünde gider.» (30)

Yine Huber'in belirttiğine göre, nasyonal sosyalist devletin üç temel öğesi vardır : Ulus, führer (yani önder ya da «mürşit») ve parti. (31) Bunların içinde en önemli olan führer'dir. Öte yandan Almanya'da 1 Aralık 1933'de çıkarılan «Parti ve Devlet Birliği» yasasıyla parti ve devlet birleştirilmiş ve parti devleti sistemi geçerli kılmıştır. İşte, bir parti devletinin başında bulunan führer, ulusun iradesini ve isteklerini ifade edebilecek tek kişidir. (32)

Şimdi, İtalya ve Almanya'ya ilişkin bu açıklamalarımız karşısında ve 1936 yılında, ülkemizde de C.H.P. ile devletin bir-

---

(28) CARL COHEN **Communism, Fascism and Democracy - The Theocratical Foundations**; Random House, New York, 1963, s. 386 - 387

(29) COHEN : a.g.k., s. 401 - 403

(30) A. H. CAMPBELL : «Fascism and Legality»; **Law Quarterly Review**, C. LXII, 1946, s. 146

(31) A. HALÛK ÜLMAN : «Alman Nasyonal Sosyalist Partisi»; **A.U.S.B.F.D.**, C. XII, sayı 5, 1957, s. 162

(32) ÜLMAN : a.g.y., s. 162

leştirilerek illerin valilerinin parti il başkanı, içişleri bakanının parti genel sekreteri yapılmış olduğu anımsandığında, millî şefin tanımı ve kavramın algılanışı da gözönüne getirildiğinde, millî şef ile İtalya'nın «duçe»si, Almanya'nın «führer»i arasındaki yapısal benzerliği görmemek olanaksızdır.(33)

VIII

Milli şefin tanımlanış biçimi, onda bulunduğu varsayılan nitelikler ve en önemlisi de kaynağının faşizm olması, bu kavramın anti - demokratik özelliğini kendiliğinden gözler önüne sermektedir. Şimdi, bir an için nereden, nasıl etkilenilmiş olduğunu bir yana bırakarak, millî şefin göreve getirilişi ve görevini sürdürüşü üzerinde durup, bu açıdan da anti - demokratik yönünü belirtelim.

Her şeyden önce, millî şefin «değişmezlik»i ilkesi, kavramın anti - demokratik niteliğini açıkça göstermektedir. Şunu da hemen belirtmek gerekir ki, tüzük değişikliği sırasında bu «değişmez» sözü yazılmamış olsaydı bile, kavramın içeriği ve mantıksal yapısı, onun yine de kendiliğinden «değişmez» olarak kabulünü gerektirecekti. Çünkü millî şefe verilen anlamdan ve tanınan niteliklerden sonra, bu «makam»daki kişinin değişebilirliğini öne sürmek gerçekten de tam bir çelişki olurdu. Nitekim, buna ilişkin tüzük değişikliği gerekçesinde de bu gerçeğe değ-

(33) Bu konuda Nadir Nadi şöyle diyor: «Parti tüzüğünde yapılan değişikliğin çeşitli nedenlerini bugün şöyle özetleyebiliriz: O yıllarda totaliter yönetim modası salgın halinde idi Almanya, İtalya, Rusya ve Japonya gibi devlet ve memleketlerin yanısıra İberik yarımadasında, Orta Avrupa'da ve Balkanlar'da irili ufaklı bir sürü para - faşist rejim kurulmuştu. Ufukta belirmeğe başlayan savaş bulutları çoğu milletleri koyun sürüleri halinde birer çobanın etrafında toplanmaya zorluyordu. Demokrasiye; ihtiyarlamış, devrini yaşamış, verimsiz bir yönetim sistemi diye bakan aydınlar günden güne artıyordu.» (a.g.k., s. 16-17)

nilmiş ve ayrıca konunun «otorite» açısından ele alınmış olduğunu belirtmiş bulunuyoruz.

İsmet İnönü millî şefliğe nasıl getirilmiştir? Dikkat edilirse, o, seçimle millî şef yapılmış değildir. Yapılan şey, bir tüzük değişikliğiyle İsmet İnönü'nün değişmez genel başkan olması ve bu arada millî şef olarak tanınmasıdır. İnönü'nün değişmez genel başkan oluşu, yalnızca tüzük değişikliği açısından bir «oylama» sonucudur. Başkaca bir oylama ya da seçim artık sözkonusu değildir. Şu halde, C.H.P. genel başkanının yalnızca göreve getirilişi anında bir «oylama» yapılmıştır. Ne var ki, bu, çeşitli adaylar arasında yapılan bir seçim sonucunda değil fakat bir tüzük değişikliğiyle olmuştur.

İkincisi, C.H.P.nin değişmez genel başkanının, aynı zamanda tüm ulusu temsil eden millî şef olduğu varsayılmıştır. İsmet İnönü'nün parti değişmez genel başkanı yapılışı kökeninde bir «seçim»e değilse bile bir «oylama»ya dayanmışsa da, tüm ulusu temsil eden millî şef olması bakımından ortada bir oylama dahi yoktur, bu yalnızca bir varsayımdır.

Şu halde millî şef:

1 — Parti genel başkanlığına bile çeşitli adaylar arasından seçimle gelmemiş olması,

2 — Tüm ulusu temsil ettiği savının ise hiçbir biçimde bir seçim ya da halkoylamasıyla ilgili bulunmaması,

3 — «Değişmez» olduğu varsayılarak ilerde de bir seçim yapılmasının olanaksızlaştırılması,

nedenleriyle bu açıdan da anti-demokratik bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.(34)

---

(34) Siyasal liderleri birçok açıdan sınıflandırabiliriz. Örneğin, şimdi incelediğimiz gibi, göreve geliş biçimi ya da yetkilerinin sınırı, açık-gizli liderlik gibi sınıflandırmalar yapılabilir. En önemli sınıflandırmalardan birini de Max Weber yapmıştır. Weber'-

IX

Bu ana dek kavramsal ve kuramsal açılardan millî şefin tanımını ve değerlendirmesini yaptık. Şimdi de Türkiye'deki sınıfsal gelişmelerle ilgili yönünü görelim.

9 Eylül 1923 günlü «Halk Fırkası Nizamnâmesi»nin 2. maddesinde :

«Halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve genellikle kanun nazarında mutlak bir eşitliği kabul eden bütün fertler halktandır...»

---

in sınıflandırması geleneksel, rasyonel - hukukî ve karizmatik olarak üç bölümlüdür. Örneğin, bir kral birinci tipe, demokratik ülkelerin seçilmiş liderleri ikinci tipe, Muhammed ve İsa da üçüncü tipe örnektirler. Fakat Friedrich ve Breszinski'nin **«Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi»** adlı kitaplarında da belirttikleri gibi, totaliter diktatörlüklerin ortaya çıkması üzerine, Weber'inkini de içermek üzere eski sınıflandırmalar yetersiz kalmıştır. Bu yazarlar, «totaliter liderlik»i tanımlarken onun, «kuvvetli mantıkî terimlerle kalıplanmış mantık ötesi heyecanlandırıcı cazibe üzerine» kurulduğunu ve önemli bir özelliğinin de, «güden (lider) ile güdülenlerin myth'sel (daha doğrusu büyüsel) bir şekilde benliklerini birleştirmeleri» olduğunu belirtmektedirler. Bu totaliter lider, halkla, «bir çeşit dinsel birlik halinde»dir. (C. FRIEDRİCH — Z. BRZESINSKI: **Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi**; çev. Oğuz Onaran, Türk Siyasî İlimler Derneği yyn., Ankara, 1964, s. 27 - 29) Şimdi, millî şef kavramına bu açıdan baktığımızda, ülkemizde o dönemde hiç olmazsa birçok C.H.P.linin İsmet İnönü'yü bu anlayış içinde görmek istemiş olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten de biraz önce belirtmiş olduğumuz ve millî şef için söylenen, «Türk milletinin insan şeklini alan timsali», «millî iradeyi temsil ve tatbik kudretinde olan tek adam», «millî hayatı... güder ve yeder», «kıymetlerin tâ kendisi», «ulusun bahtını avucunda tutar», «bir din gibi toplumun ortaklaşa kabul ettiği kahraman» gibi değerlendirme ve yargılar, kavramın anti - demokratik niteliğinin yanı sıra, otoriter rengini de kanıtlamaktadır.

denilmiş olduğunu ve bu «halk» kavramının «halkçılık» olarak anlatımım bulmuş, halkçılığın ise giderek sınıfsız toplum anlayışıyla sonuçlanmış olduğunu belirtmiş bulunuyoruz.(35)

Öte yandan C.H.P.nin tüm ulusu aynı düzeyde temsil ettiği, tüm ulusun partisi olduğu öne sürülmüştür. Millî şef döneminde (öncesinde de) başka siyasal partilerin kurulmasına izin verilmemiştir. Gördüğümüz gibi, millî şefe tanınan nitelikler arasında «birleştirici olmak», «halka siyasal bilinç aşılamak», «ders vermek» de bulunuyordu. Şimdi, sınıfsal farklılaşma gerçeğini yadsıyarak tüm bireylerin çıkarlarını aynı ölçüde temsil ettiğini öne süren bir partinin şefinin «millî» olması son derece doğaldır. Bunun tersi öne sürülecek olsaydı, C.H.P.'nin toplumun ancak bir bölümünü temsil eden bir parti olduğu kabul edilmiş olurdu. Başka bir deyişle, şöyle bir uslamlama karşısındayız demektir:

Türk toplumu sınıflara ayrılmamıştır.

C.H.P. tüm toplumun partisidir.

O halde, bu partinin şefi tüm toplumun şefidir, yani millî şeftir.

İşte, tüzük değişikliğinin gerekçesinde millî şef için yapılan tanımın dayandığı temel düşünce budur. Nitekim, bu değişikliğin yapıldığı kurultayda Şemsettin Günaltay:

«C.H.P. muayyen bir sınıfın menfaatini korumak... için kurulmuş bir parti değildir...»

dedikten sonra,

«... bu ruh [=millî ruh]... bu heyecan [=millî heyacan]... her fertte aynı surette inkişaf...»

etmeyeceğini ve bunun ancak,

«yüksek şuuru ile temayüz eden müstesna şahsiyetlerde»(*)

---

(35) Bkz. Bölüm Bir / Kesim İki / §. 2.

(*) **«Yüksek bilinciyle kendini gösteren olağanüstü kişiliklerde»**

kaynağını bulacağını belirtirken(36), sınıfsız toplum anlayışıyla millî şef arasındaki bağlantıyı ortaya koymuş bulunmaktadır.

İsmet İnönü'nün kendisinin de, 6 Mart 1939'da İstanbul'da üniversite gençliğine yaptığı söylevde, C.H.P.nin ülkenin tüm çıkarlarını ve tüm evlatlarını kucaklayan bir «siyasî aile» olduğunu söylediğini ve millî şef İnönü'den sonra Başbakan Refik Saydam'ın da 28 Mayıs 1939'daki C.H.P. 5. Kurultayı'nda «C.H.P. demek, Türk milleti demektir.» dediğini de belirtmiş bulunduğumuz anımsanacaktır.(37)

Oysa C.H.P.nin sınıfsal bir temeli, uyguladığı toplumsal ve ekonomik siyasanın belirlenmesinde sınıfsal «tercih»lerinin bulunduğu, tarihsel ve bilimsel bir gerçektir. Şu halde, millî şef kavramı, aynı zamanda o dönemde toplumu yöneten sınıfın ideolojisinin uygun ve gerekli gördüğü bir kavramdır.(38)

X

Söylediklerimizi özetlersek :

- Atatürk'ün ölümünden çok partili demokratik düzene

---

(36) **Cumhuriyet**, 27 Birincikânun 1938

(37) Bkz. Bölüm Üç / Kesim Bir

(38) Bu durum kavranmadıkça, millî şef kavramının neden ortaya atılmış olduğunu anlamak zorlaşmaktadır. Örneğin, Şevket Süreyya Aydemir'in konuyu ele alışında, bu kavramı bu açıdan düşünmemiş olması nedeniyle, kendi sorduğu soruları yine kendisinin yanıtsız bıraktığı görülmektedir. Nitekim, Aydemir, «...İnönü... millî şef ve C.H.P.nin de değişmez başkanı olarak ilân edildi. Bunun olağanüstü bir mânası olması lâzımdı. Çünkü : millî şef, normal demokrasi nizamının taşıyabileceği bir otorite değildi. Millî şef, ancak şeflik sisteminin bir üstün iradesi olabilirdi. Şeflik sistemi ise, ancak otoriter bir rejim biçimidir. Böyle bir rejim, şekiller ne olursa olsun, çoğunluğun iradesini azınlığın iradesine bağlayan bir kahraman, bir tek adam iradesi demektir.» (ŞEVKET SÜREY-

geçilinceye dek ülkemizde en önemli siyasal kurumların başında millî şeflik gelmiştir.

- Millî şefin üstün bir kişiliğe sahip olduğu varsayılmıştır.
- Millî şef, ülkenin yazgısını tek başına elinde tutan, bütüncül yetkilerle donatılmış bir liderdir.
- Düşünsel planda millî şef kavramı, faşist ve nasyonal sosyalist kuramlardan esinlenerek ortaya atılmıştır.
- Lider tipi olarak da totaliter - diktatör tiplerle ortak noktalara sahiptir.
- Millî şef, göreve getirilişi, görevde kalışı ve uygulama açısından da anti - demokratik bir kavramdır.
- C.H.P. iktidarının sınıfsal ideolojisine uygun bir anlayışın sonucudur.(39)

YA AYDEMİR: **İkinci Adam**, C. II 1938 - 1950, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 51) dedikten sonra, İnönü'ye bu yetkilerin verilmesinin nedenini yeterli siyasal güce sahip olarak Atatürk devrimlerini sürdürmek, tamamlamak olabileceğini söylemektedir. Aydemir'e göre, bu gibi yetkiler Atatürk'e bile tanınmamıştı ve İnönü'ye düşen iş şimdi devrimleri tamamlamaktı. (s. 52). Ne var ki, Aydemir sözlerini şöyle sürdürmektedir: «İnönü acaba bu tarihî sorumluluğunu yerine getirebilmiş, yani Atatürk'ü devam ettirmiş ve ikmal edebilmiş (tamamlamış) midir?... devleti... müdahaleci bir millî cumhuriyete yöneltmeyecek olunca, millî şef, otoriter rejim ve değişmez başkan nizamı (düzeni) ilân etmeye neden lüzum görülmüştür? İşte sorunun asıl düğüm noktası buradadır. Ve bu soru, bugüne kadar cevaplndırılmamıştır... halkın sosyal yapısında etkileri olacak inkılâpçı müdahalelere yönelememiş olması, onun hayat hikâyesini yazacaklar için, ileride de, çözülemeyen bir istifham (soru) olarak kalacaktır...» (s. 60 - 61).

(39) Şunu da belirtmek gerekir ki, millî şeflik, o gün yürürlükte olan anayasal düzen içinde yeri bulunmayan bir kurumdur. Gerçekten de millî şef, yetkileri ve yapısı bakımından cumhurbaşkanlığı kurumunu çok aşan bir anlayıştır. Millî şefe tanınan yetkiler ve onda bulunduğu varsayılan nitelikler, öteki anayasal kuruluşları anlamsızlaştırmaktadır. Tüm toplumun ge-

reksinmelerini sezecek, toplumu yönlendirecek, buyruklarla devleti ve ülkeyi yönetecek, herkesin ve her şeyin üstünde olan millî şefin karşısında ne T.B.M.M.nin ve ne de hükümetin bir anlamı kalmamaktadır. Bu kuruluşlar, ancak millî şefin buyruklarını uygulamakla yükümlü birer memurlar kurulu niteliği içinde karşımıza çıkmaktadırlar. Nitekim uygulamada da bu böyle olmuştur. İşte bu nedenledir ki, az önce belirtmiş olduğumuz gibi, Refik Saydam hükümeti için T.B.M.M.nda güven oylaması yapıldığında, Refik Şevket İnce, millî şef bu hükümet üyelerini uygun bulduğuna göre, Meclis'in de uygun bulması gerektiğini, yapılacak başka bir şey bulunmadığını açıklarken, sadece varolan durumu dile getirmiş oluyordu.

İkinci Kesim

SİYASAL GELİŞMELER

§ 1.

MİLLÎ ŞEF DÖNEMİ BAŞLARKEN ATATÜRK'E KARŞI OLANLAR VE C.H.P.NİN YAPISINDA BİÇİMSEL DEĞİŞİKLİK

I

İsmet İnönü'nün millî şeflik görevini üstlenmesinden sonra 25 Ocak 1939'da, daha önce Atatürk tarafından başbakanlığa getirilmiş olan Celâl Bayar çekilmiş, yerine Refik Saydam atanmıştır. Ertesi gün de hükümet programı okunarak Meclis'den güvenoyu alınmıştır. Aynı oturumda seçimlerin yenilenmesine de karar verilmiştir.(1)

---

(1) Yeni hükümetin Celâl Bayar'ın istifasının üzerinden iki saat geçmeden kurularak T.B.M.M.nde açıklanmış olması ilginçtir.

Altıncı dönem T.B.M.M. ilk toplantısını 3 Nisan 1939'da yapmıştır.

II

Altıncı dönem T.B.M.M.ne aday gösterilen milletvekillerinin 125'i yeni adlardır.(2)

Mahmut Goloğlu, bu yeni Meclis'in «Atatürk zamanındaki bazı arkadaş kırgınlıklarına uğrayan kimseleri de içine alan» bir özellik gösterdiğini belirtmektedir.(3) Buna karşılık o günlerin bir tanığı olarak Nadir Nadi, bu tutumun İnönü açısından da Atatürk'e «karşı» bir davranış olarak değerlendirilebileceğini açıklamaktadır.(4) (5)

Olayı gazetelerden izlersek, haberin şöyle verilmiş olduğunu görürüz:

«Celâl Bayar kabinesi bugün istifa etmiş, yeni kabine Dahiliye Vekili İstanbul mebusu B. Refik Saydam tarafından teşkil edilmiştir. Kabinenin istifası şu şekilde olmuştur:

Parti gurubu bugün 11'de Reisicumhurun riyaseti (başkanlığı) altında toplanmış, içtima (toplantı) 40 dakika kadar sürmüştür. Bunu müteakiben (izleyerek) vekiller heyeti B. Celâl Bayar'ın riyaseti altında toplanmıştır.

Meclis öğleden sonra saat 15'de Tekirdağ mebusu Faik Öztrak'ın başkanlığında toplanmıştır. Reis kabinenin istifası hakkındaki Riyaseticumhur tezkeresini okuyacağını umumî heyete bildirmiştir.

Tezkere okunduktan sonra yeni kabinenin teşkiline imkân bırakmak üzere celse 15'i 10 geçe tatil edilmiştir.

Saat 17'ye 10 kala ikinci celse B. Rafet Cantez'in başkanlığında toplanmıştır.

Celse açıldıktan sonra yeni kabinenin teşkiline dair Reisicumhur tezkeresi okunmuştur.» (Akşam, 26. Kânunsani 1939)

(2) **Akşam**, 25 Mart 1939

(3) GOLOĞLU: a.g.k., s. 11

(4) NADİR NADİ: a.g.k., s. 19

(5) Atatürk, **Söylev**'inde bu gibi kişileri, başlıca, Cumhuriyet'e karşı olmak, dini siyasete âlet etmek, layikliği benimsememek... ile suçlamaktadır.

Bu arada, o günlerde Atatürk'ün zamanında genellikle devrimleri benimsemedikleri için yurt dışına gitmiş olanlar da birer ikişer geriye dönmeye başlamışlardır. Örneğin, Atatürk'e karşı önce mandacılığı, sonra da Osmanlılığı savunmuş olan Halide Edip 1939 yılı başında sürekli yerleşmek üzere Türkiye'ye dönmüş ve bir süre sonra da İngiliz Edebiyatı Tarihi Profesörlüğüne atanmıştır. Ne var ki, aynı Halide Edip, özellikle Atatürk'ün dil devrimini, bir süre sonra «şovenist»likle suçlayacaktır.(6) (7)

Şunu da belirtmek yerinde olacaktır: Atatürk tarafından başbakanlıktan uzaklaştırılarak yerine Celâl Bayar'ın atanmış olmasının İnönü'de Atatürk'e karşı bir «kırgınlık» uyandırmış olduğunu da düşünmek (ve bu kez de Celâl Bayar'ın başbakanlıktan ayrılmasını belli bir ölçüde buna bağlamak), pek de yadırgatıcı bir değerlendirme olmasa gerektir. Bu gelişmelerin yalnızca «kırgınlıkları gidermek» gibi bir amaçla ortaya çıktığını söylemek(8) olanaksızdır. Çünkü bu gibi kimseler yeniden başlatacı edilirlerken, Atatürk'ün bakanlarından olan Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras ve ona yine yakınlığıyla tanınan Kılıç Ali mebus yapılmamışlardır. «Yeni» kırgınlıklar yaratılmıştır! Bu arada, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından önceki dönemde işlendiği öne sürülen birtakım yolsuzlukların da birden ortaya çıkarılmaya başlanması ilginçtir.(9)

---

(6) Bkz. HALİDE EDİP: **Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri**, s. 165 - 167

(7) Ayrıca bkz. ÇETİN YETKİN: «Dil Konusunda Siyasal Bir Yaklaşım», **Sanat Olayı**, Mart 1982, sayı 15, s. 22 - 23

(8) Bu düşünceye bir örnek için bkz. AYDEMİR: **İkinci Adam**, s. 46

(9) Bu durum karşısında o günlerde Vâlâ Nurettin şöyle yazıyordu: «Birbiri arkasından birkaç fena iş ortaya çıktı ve hükümeti, efkâr-ı umumiyeyi (kamuoyunu) işgal ediyor... Bir bakıma, teessüfe şayan gibi görünüyor: 'Ne fena... Böyle kısa bir zaman içinde arka arkaya kaç iş böyle!..' («Ortaya Çıkan Fenalıklar»; **Akşam**, 27 Kânunusani 1939).

III

Millî şef döneminin başlangıcında, C.H.P.nin yapısında da bazı değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

Önce, Refik Saydam, C.H.P.nin genel başkan vekili olmuş, parti genel sekreterliğine ise içişleri bakanının getirilmesi gerekirken(10), Erzurum mebusu Fikri Tuzer'e bu görev verilmiştir.

C.H.P.nin 29 Mayıs 1939'da millî şefin bir söyleviyle açılan 5. Kurultay'ında(11) da bazı önemli kararlar alınmıştır. Bir kere, parti ve devlet birliğinin gerçekleştirilmesi için üç yıl önce alınan karardan geri dönülmesi kararlaştırılmış ve bu karar genel başkanlık divanınca 7 Haziran 1939'da uygulamaya konulmuştur. Ne var ki, bu yeni kararla, valilerle partinin işbirliğinin sona ermiş olduğu sanılmamalıdır. Gerçekten de C.H.P. genel sekreterliğince bu konuda valiliklere ve yerel parti başkanlıklarına gönderilen genelgede şöyle denilmektedir:

> «... **Yeni nizamnâme parti genel sekreterinin devlet vekili olarak girmesini temin ettiğinden esasen parti hükümet beraberliği esasını mahfuz** (saklı) **tutmuş olduğundan, esasen parti ve hükümetinin yüksek bir memuru bulunan vali arkadaşlarımın şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da teşkilâtımıza azamî yardım ve himayede bulunmalarını tabiî buluyorum...»**(12)

IV

Bu kurultayda alınan bir başka önemli karar da, «Müstakil (Bağımsız) Gurup» konusundadır.

---

(10) bkz. Birinci Bölüm / Birinci Kesim / § 1. Giriş

(11) **Akşam**, 30 Mayıs 1939

(12) Bu genelge, C.H.P. genel sekreteri F. Tuzer tarafından imzalanmıştır, (**Akşam**, 6 Temmuz 1939).

İsmet İnönü kurultayı açış konuşmasında, kurulması düşünülen «Müstakil Gurup» için,

> **«Büyük Kurultaya sunduğumuz tüzük tasarısında, Büyük Millet Meclisinde, Cumhuriyet Halk Partisinin bir de Müstakil Gurubu'nu düşündük. Büyük Kurultaydan görev alan ve Parti Genel Başkanının farksız başkanlığında çalışacak olan, inzibat ve intizam** (disiplin ve düzenlilik) **içinde, bilinçli ve çalışkan bir bağımsız gurubun yürütme yerinde olan milletvekilleri çoğunluğuna ve hükümetine esaslı bir yardım sağlarken, büyük milletimize de, kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını umuyoruz.»** (13)

demekte; genel sekreter Fikri Tuzer de, bu grupun «Büyük Millet Meclisinde... murakabe uzvunun (denetleme organının) doğmasını temine matuf (sağlamaya yönelik)» olduğunu açıklamakta idi. (14)

Değiştirilen tüzükte ise «Müstakil Gurup» şöyle tanımlanmıştır :

> **«Partili mebuslardan kurultay umumî heyetinde seçilen 21 arkadaş meclis içinde müstakil bir hüviyet taşırlar. Bunlar gurup müzakerelerine** (görüşmelerine) **iştirak etmekle beraber mütelea beyan** (görüş ileri sürmez) **ve reye iştirak edemezler. Buna karşı meclisin umumî heyetinde mütelealarını beyan ederler ve reylerini kullanırlar. Müstakil gurup kendi azalariyle umumî toplantı yapar, kararlar verir, müzakere usulü meclis gurubunun hükümlerine tâbidir. Müstakil gurup heyeti umumiyesi partiye mensup olmayan mebusları müzakerelerine muvakkat** (geçici) **veya daimî olarak dâvet edebilirler. Müstakil gurup kendi azası içinde üç kişilik bir idare heyeti teşkil eder. Partiye mensup me-**

---

(13) GOLOĞLU : a.g.k., s. 17

(14) **Akşam**, 1 Haziran 1939

buslarm en çoğunun teşkil ettiği umumî heyete parti gurubu, partiye mensup mebuslardan bu suretle kurultay tarafından seçilen 21 azanın teşkil ettiği heyete de parti müstakil gurubu denir.

Parti müstakil gurubunun reisi partinin değişmez genel başkanıdır. Reis vekili müstakil mebuslar arasından onun tayin ettiği zattır.

Partili müstakil mebuslardan vukuubulacak münhallere münasibini (açılacak boş yerlere uygun olanı) genel başkanlık divanı seçer.

Parti müstakil gurubu parti teşkilâtına dahil olduğu gibi münasibini (açılacak boş yerlere uygun olanı) genel başkanlık divanı seçer.

İşte, bu tüzük değişikliği gereğince 3 Haziran 1939'da «Müstakil Gurup» üyeleri seçilmişlerdir.(16) (17)

«Müstakil Gurup»un kurulması kimi yazarlar ve çevrelerce, çok partili düzene geçmeyi amaçlayan bir adım olarak değerlendirilmiş bulunmaktadır. Ancak Hilmi Uran'ın da belirttiği gibi, Meclis'de «Müstakil Gurup» üyeleri, öteki parti üyelerinden daha «çekingen» davranmışlardır.(18) Gerçekte bir denetim organı olarak kamuoyuna açıklanan «Müstakil Gurup,» hükümeti hemen her uygulamasında alkışlamaktan başka bir iş yapmış değildir. Ama bu onaylama, kamuoyunca, bir denetim işlevi yüklenmiş kişilerce yapılmış olarak değerlendirilmiştir.

---

(15) **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1939

(16) **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1939

(17) Daha sonra sayıları artacak olan «Müstakil Gurup»un ilk üyeleri şunlardır: Dr. Hüsameddin Kural, Atıf Akkuş, Fazlı Güleç, Emin Arslan Tokat, Zeki Mesut Alsan, Aziz Akyürek, İzzet Arıkan, Ali Rana Tarhan, Ahmet Şükrü Esmer, Ziya Karamürsel, Şehime Yunus, Ali Rıza Türel, Sadri Ertem, Emrullah Barkan, Rıdvan Nazif, Hüsnü Kitapçı, Fuad Sirmen, Kemalettin Kâmi, Abdurrahman Naci, Nazım Poroy. (**Cumhuriyet**, 4 Kasım 1939)

(18) URAN: a.g.k., s. 344

«Müstakil Gurup»la ilgili bir haber bunu kanıtlamaya yetecektir. 14 Eylül 1939 günlü gazetelerde şu satırları okuyoruz:

«Müstakil Gurup Toplantısı

Ankara 13 (A.A.) — C.H.P. Müstakil Gurup Vekilliğinden :

C.H.P. Müstakil Gurubu 13 Eylül 1939 tarihinde saat 15.00'de reis vekili Ali Rana Tarhan'ın reisliğinde toplanarak hükümetin, başvekilin Meclisdeki beyanatında (demecinde) **ifade edilen ve Hariciye Vekili tarafından Parti gurubunun dünkü toplantısında izah olunan haricî siyaset hakkında müzakerelerde bulunmuş ve bu siyaseti tamamı ile tasvip etmiştir** (onaylamıştır).

Müzakere saat 19.00'da nihayet bulmuştur.»

Denilebilir ki, «Müstakil Gurup» en çok eleştirilmesi gereken konularda, en çok alkış tutanlardan oluşmuştur. İlerde inceleyeceğimiz Varlık Vergisinin T.B.M.M.nde görüşülmesi sırasında izlediği yol, bu tutumun örneklerindendir.

Şunu da unutmamak gerekir ki, millî şeflik kurumunun olduğu bir ülkede, «Müstakil Gurup» gibi girişimler eğer bir aldatmaca değilse, açıklanandan başka bir amaca yöneliktir. Çünkü, niteliklerini incelediğimiz millî şeflik İsmet İnönü'ye tanınırken, bir yandan da çok partili demokratik düzene geçmenin amaçlandığını söylemek bir anlam taşıyamayacaktır. Nitekim, taşımamıştır da!

§ 2.

TEK PARTİ YÖNETİMİ, II. DÜNYA SAVAŞI VE HALK

I

Atatürk'ün ölümünden sonra millî şef olarak, onda bile bulunmayan yetkilerle kendisini donatan, birtakım insanüstü niteliklere sahip olduğu varsayılan İsmet İnönü, Atatürk'le çatışmış olan eski hilafetçileri, saltanatçıları, mandacıları, tutucuları onurlandırırken ya da C.H.P. saflarına alırken, dünya kendisini bir genel savaşın içinde bulmuştur. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı ve millî şef olmasından kısa bir süre sonra II. Dünya Savaşı bütün şiddetiyle patlak vermiştir. Bu nedenle bu ilk aylar dışında, millî şef dönemi II. Dünya Savaşı ile aynı yıllara rastlamaktadır. Öte yandan Türkiye bu savaşa girmemeyi başarmış olmakla birlikte, II. Dünya Savaşından derinden derine etkilenmekten de geri kalmamıştır.

Türkiye'nin savaşın dışında tutulabilmiş olması, İsmet İnönü'nün ve öteki C.H.P. yöneticilerinin her zaman övgü ve saygıyla anılması gereken büyük başarılarıdır. Ne var ki, II. Dünya Savaşı boyunca ülke içinde uygulanan siyasanın olumsuz sonuçları da olmuştur. Öylesine ki, bir dönem için «ihtikâr» (vurgunculuk), «harb zengini», «yoksulluk» sözcükleri denilince, akla gelen şey «C.H.P.»ydi.

II

Önce Avrupa'da başlayıp gelişen savaş, Türkiye'de anında birçok malın piyasadan çekilmesine ve fiyatların alabildiğine yükselmesine yol açmıştır. Daha 1939 Eylülünde fiyatların hızlı artışlar kaydettiği görülmektedir. Örneğin, kalay 280 kuruştan 12 liraya, demir 8 kuruştan 18 kuruşa fırlamıştır.(1) Fiyatlar cam da % 100, fayansta % 100, hırdavat malzemesinde % 15-20, çinkoda % 50 oranında yükselmiştir.(2) Aralık ayında ise, çuval fiyatı 40 kuruştan 120 kuruşa (çuval fiyatındaki artış, toptan olarak çuvalla satılan yiyecek fiyatlarını da ayrıca etkilemiştir), Eylülde 22 kuruş olan kuru fasulye Aralıkta 28 kuruşa, aynı sürede pirinç 22 kuruştan 38 kuruşa, kutu çay 5 kuruştan 7,5 kuruşa çıkmıştır.(3)

Türkiye'de 1933'den 1939'a dek önemli fiyat artışları olmamıştı. Fakat bu tarihten başlayarak sürekli bir tırmanış kendisini göstermiş bulunmaktadır. Bu dönemde fiyat artışı her yıl ortalama % 200 - 300 dolayındadır. Örneğin, ekmek fiyatlarındaki artış şöyledir : (4)

	1933	1934	1935	1939	1940	1941	1942	1943
Ankara	8.00	800	8.17	10.09	11.07	12.24	24.99	40.90
İstanbul	7.92	8.60	10.45	9.01	10.73	13.25	25.72	39.08
İzmir	7.92	8.08	9.92	9.91	11.00	12.62	24.48	39.44

(Fiyatlar, kuruş ve santim olarak verilmiştir)

(1) **Akşam**, 18 Eylül 1939
(2) **Akşam**, 30 Eylül 1939
(3) **Akşam**, 16 Kânunuevvel 1939
(4) T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Fiyat İstatistikleri (1933 - 1943)**; Ankara, 1944, s. 4

Pirinç fiyatındaki artış da şudur(5)

	1933	1934	1935	1939	1940	1941	1942	1943
Ankara	18.33	20.83	20.00	27.45	28.45	38.30	89.41	148.79
İstanbul	21.58	22.30	25.17	30.02	34.60	46.96	94.84	180.12
İzmir	24.44	28.85	26.25	28.81	35.72	44.86	110.75	116.81

Kesme şekerdeki durumsa şöyledir: (6)

	1933	1934	1935	1939	1940	1941	1942	1943
Ankara	48.28	45.00	36.00	32.00	40.33	49.50	168.37	344.67
İstanbul	42.92	41.11	32.88	30.24	38.32	47.50	168.32	343.25
İzmir	41.34	38.50	31.17	30.69	39.00	49.24	165.38	339.37

Genel olarak toptan eşya fiyatlarına da bir göz atalım(7).

	Bitkisel besin maddelerindeki fiyat ortalaması	Hayvan ve hayvansal besin maddeleri ortalaması	Sanayi hammaddeleri, yarı mamul maddeler ortalaması	Genel endeks
1940	123.3	121.8	134.5	126.6
1941	179.8	174.8	176.3	175.3
1942	424.9	386.6	261.2	339.6
1943	894.5	752.8	319	590.1
1944	539.4	520.9	355.6	458

(1938 fiyatları 100 olarak kabul edilmiştir.)

(5) aynı yerde, s. 5
(6) aynı yerde, s. 9
(7) FAİK ÖKTE: **Varlık Vergisi Faciası**: Nebioğlu yyn. evi, İstanbul, (tarihsiz), s. 31

III

Millî şefin Altıncı Dönem T.B.M.M.ni 1 Kasım 1939'da açış söylevinde belirttiği gibi, «Beynelmilel tabiî münasebetlere sıkı sıkıya bağlı olan ticaret işlerimizin bütün umumî zorluklardan müteessir olması, içtinabı kabil olmayan bir zaruret»ti.(*) Ancak bir savaş olasılığının belirmesiyle başgösteren stokçuluk, karaborsacılık da Avrupa'da savaşın yoğunlaşması üzerine, özellikle dar gelirlilerin yaşam koşullarını dayanılmaz bir kerteye getirmiş bulunuyordu. Örneğin, 18 Eylül 1939 günlü gazetelerin belirttiğine göre, piyasadan birçok mal çekilmişti, bulunabilenlerse «fahiş» fiyatlarla satılıyordu.

Bu gelişmelerden, kamuoyu önünde, tacirlerin ve sanayicilerin sorumlu tutulması yoluna gidilmiştir. Gerçekten de C.H.P.li bir yazar şöyle diyordu: «Millî vicdanın bu tarzda bir tecavüz önünde bir nefret isyanı duyması icap eder (gerekir). Ve bu duygu bazı ruhlarda haklı olarak doğmuştur. Eğer tüccarımızdan, sanayici ve sairemizden (ve ötekilerden) bazıları millî duygulardan şayet habersizmiş gibi davranırlarsa niçin bunları millî himaye altında korumak isteyelim? Madem ki kendileri Türk cemiyetinin parasından başka bir şeyi itibara laik görmemektedirler (değer vermemektedirler); o halde Türk camiası (topluluğu) da onlara vicdanlarının bir pul bile etmediğini gösteremez mi?»(8) T.B.M.M.nde ise Çoruh mebusu Mazhar Müfit Kansu, verdiği bir soru önergesinde: «Vurgunculuk (ihtikâr) şiddetle devam ediyor ve hattâ Anadolu'ya da yayılmıştır. Memurlar ve orta sınıf halk, bu yüzden acılar içindedir. Vurgunculuğun sürdürülmesine meydan vermemek için

---

(8) FAZIL AHMET AYKAÇ: «Ticarî Namus ve Millî Şef»; **Akşam**, 10 Temmuz 1939

(*) **«Uluslararası olağan ilişkilerimize sıkı sıkıya bağlı olan işlerimizin bütün genel zorluklardan olumsuz yönde etkilenmesi, kaçınılması olanaksız bir zorunluluktu.»**

şiddetli tedbirler alınması zamanı çoktan gelmiştir.» demekteydi.(9)

İşte, bu ortamda T.B.M.M.nde 18 Ocak 1940'da 3780 sayılı «Millî Korunma Kanunu» kabul edildi.(10)

Bu yasanın 1. maddesine göre; «Fevkalâde hallerde (olağanüstü durumlarda) Devletin bünyesini iktisat ve millî müdafaa bakımından takviye (destekleme) maksadı ile İcra Vekilleri Heyetine, bu kanunda gösterilen şekil ve şartlar dairesinde (çerçevesinde) vazife ve selâhiyetler (yetkiler) verilmiştir.» denilmekte ve bu «fevkalâde haller» ise, a) genel ya da bölgesel seferberlik, b) devletin bir savaşa girme olasılığı ve c) Türkiye'yi ilgilendiren yabancı devletler arasındaki savaş olarak gösterilmektedir. Bu yasayla, hükümete tanınan yetkiler arasında, üretimi denetlemek ve düzenlemek, çalışma yükümlülüğü koymak, üretilen malları belli bir kâr tanıyarak satın alabilmek, gerekli görülen malları stoklamak, mallara değeri karşılığı elkoyabilmek, günlük çalışma süresini üç saate kadar arttırabilmek gibi yetkiler bulunmaktadır. Yasanın 21. maddesinde ise, toplumun ve ulusal savunmanın gereksinmelerini karşılayabilmek için tüketim malları üzerine sınırlama konulabileceği öngörülmüştür. 26. madde tarımsal ürünün hükümetçe satın alınabileceğini hükme bağlarken, kira bedelleri 30. maddeyle dondurulmakta, 31. maddeyle de fiyat denetimi getirilmektedir. Öte yandan Millî Korunma Kanununa aykırı davrananlar için çeşitli para ve hapis cezaları konulmuş, 60. maddede de bu cezaların ertelenemeyeceği belirtilmiştir.

Millî Korunma Kanunu ile işlerin düzeleceği sanılmış ya da bu yolda bir kamuoyu oluşturulmak istenmiştir. Bu yasanın çıkarılması üzerine Sadri Ertem, «Büyük Millet Meclisi de aklı selimi (sağduyusu) ile milleti nazariyelere göre değil, va-

(9) GOLOĞLU: a.g.k., s. 60

(10) Bkz. **Düztur**, Tertip 3, C. XXI, s. 433 vd.; **R.G.**, 26 Kânunsani 1940

kıalara (olgulara) göre idare etmeği şiar (ilke) edinmiştir. Vakıa şudur ki, Türkiye'de müstesna (olağandışı) zamanlarda devletin iktisadî faaliyetlere geniş mikyasta (ölçüde) müdahalesi zarurî bir hal almıştır.»(11) derken, C.H.P.nin o günlerdeki bakış açısını dile getirmiş oluyordu. Ticaret Bakanı Nazmi Topçuoğlu da, «Sebepsiz her türlü fiyat yükselişi kanun nazarından ihtikârdır.»(12) demekteydi.

Yasanın uygulanmasına 19 Şubat 1940'da başlanılmış ve hükümet iller arasında işbirliğini sağlamak üzere bir «Koordinasyon Heyeti» kurmuştur.(13) Başbakan Refik Saydam 29 Şubat 1940'da radyoda yaptığı konuşmasında, yasanın uygulamaya konulmasının nedenini şöyle açıklamıştır:

> **«Zarurî ihtiyaç belirmedikçe vatandaşlarımın normal hayatına karışmak, hükümet için hiç arzu edilmeyen bir hareket olacağını söylemiştim. Fakat, gittikçe maddî ve manevî ıstırabı artan, bizim gibi harb dışındaki milletlerin de iktisadî hayatlarına tesirden hali kalmayan** (etkilemekten geri kalmayan) **bugünkü harbin, memleketimizdeki akislerine** (yankılarına) **karşı koymak, sulh** (barış) **devresinin icaplarına uygun yapılmış normal vasıftaki kanunlarla mümkün olamayacağını görünce, Millî Korunma Kanununun verdiği selâhiyete istinaden** (dayanarak) **tatbika başladık.»(14)**

Yasanın uygulamasının nasıl olduğuna kısaca göz atacak olursak, örneğin, İstanbul'da 120 çuval şeker stok eden Nikolaki Seferoğlu'nun iki yıl iki ay süreyle Kırşehir'e sürgün edildiğini,(15) Samsun'da Mustafa Aldıkaçtı'nın fazla fiyatla şe-

---

(11) SADRİ ERTEM: «Millî Korunma Kanunu»; **Tan**, 24 İkincikânun 1940
(12) **Tan**, 13 Mart 1940
(13) **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1940
(14) **Cumhuriyet**, 1 Mart 1940
(15) **Tan**, 27 Mart 1940

ker satmasından dolayı on beş gün tutuklu kaldıktan sonra iki yıl Amasya'ya sürgün edilip beş yüz lira ağır para cezasına çarptırıldığını, Siirt'de yine başka bir tacirin aynı cezaya çarptırıldığını(16)... görürüz. Bu, böyle sürüp gidecektir. Öte yandan Mayıs 1940 sonunda devlet un stoku yapmaya başlamış,(17) 11 Nisan 1940'da 17. no.lu kararnâmeyle kiralar dondurulmuştur.(18) 13 Nisan 1942'de çıkarılan kararnâmede ise, «Millî Korunma Kanununun 8. maddesine istinaden, nebati yağ, margarin ve emsali yemeklik yağ imal ve istihsal eden sanayi müesseselerinin istihsal kabiliyetlerini tanzim etmek (üretim kapasitelerini düzenlemek) ve bu yağların imal ve istihsaline lüzum gördüğü zaman ve yerde elkoymak ve bunların satış şekillerini tâyin ve tespit etmek (belirleme ve saptama)» yetkisi Ticaret Bakanlığına verilmiştir.(19) Yine örneğin, 10 Haziran 1944 günlü kararnâme gereğince, İstanbul ve Eskişehir'de bulunan bazı fabrikaların makinelerine -değeri karşılığında- elkonulmuştur.(20)

Daha 20 Mayıs 1940'da ise 24. no.lu şu kararnâme yayınlanmış bulunuyordu:

«...

1 — Darphane ve damga matbaası işyerlerinde Millî Korunma Kanunun 19. maddesi hükümleri dahilinde günde 3 saate kadar fazla mesai yapılmasına müsaade verilmiştir. 2 — Birinci maddede mezkûr (adıgeçen) **işyerleri Millî Korunma Kanunun 19. maddesi hükümleri dairesinde hafta tatili kanunundan istisna edilmiştir** (ayrı tutulmuştur).»(21)

---

(16) **Tan**, 5 Nisan 1940
(17) **Tan**, 23 Mayıs 1940
(18) **Ulus**, 12 Nisan 1940
(19) **Düstur**, Tertip 3, C. XXII, s. 445
(20) **Düstur**, Tertip 3, c. XXV, s. 317 - 318
(21) **Tan**, 21 Mayıs 1940

25 no.lu kararnâme ise şöyleydi :

«1 — Bilumum (tüm) sanayi ve işyerleri Millî Korunma Kanunun 19. maddesi hükümleri dairesinde hafta tatili kanunundan istisna edilmiştir.

2 — Her nevi (tür) iplik dokuma imalathane ve fabrikalariyle Sümerbank'a bağlı bilumum fabrikalarda Millî Korunma Kanunun 19. maddesi hükümleri dairesinde günde 3 saate kadar fazla mesai yapılmasına müsaade verilmiştir.» (22) (23)

Hükümetin tüm yaşamı nasıl yönlendirmeye çalıştığını burada bir örnek belgeyle kanıtlayabilmek olanaklıdır. Yüzlerce benzeri arasında, örneğin, 7 Ağustos 1941'de kabul edilen kararnâme şöyledir :

«19/11/1940 tarih ve 2/14703 sayılı kararnâmeye ektir: Keskin (3) ve Ödemiş (238) sayılı motosikletlerin seyrüseferine (gidiş - gelişine) **müsaade edilmesi... İcra Vekilleri Heyetince 7/8/1941 tarihinde kabul olunmuştur.»**

Bu kararnâmenin altında Cumhurbaşkanının ve tüm bakanlar kurulu üyelerinin imzaları vardır. (24)

IV

Bu önlemler, halk kitlesi için yaşam koşullarını bir parça olsun düzeltmeyi bile başaramamıştır. Tersine, bazı haksız kazançlara olanak sağladığı gibi, halkın daha da yoksullaşmasıyla sonuçlanmıştır. Örneğin, «Devlet, pamuk fiyatına narh koymuştu. Fakir köylüden aldığı pamuğu kendi fabrikalarında iş-

(22) aynı yerde.

(23) Çalışma yükümlülüğü çalışabilme yaşı da düşürülerek Zonguldak ve Ereğli maden yöresinde, demiryolu ve limanlarda da geçerli kılınmıştır. Bu gibi, işyerlerindeki çalışma koşulları için bkz. KURTHAN FİŞEK : **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı**; Doğan yyn, Ankara, 1969, s. 78 - 79

(24) **Düstur**, Tertip 3, C, XII, s. 1502; **R.G.**, 14 Ağustos 1941

liyor ve kumaş olarak bunu halka yüksek fiyatla satıp bütçeye gelir sağlıyordu. Ne var ki, tekstil endüstrisi örneğin şeker endüstrisi gibi devletin tekelinde değildi. Sümerbank'ın yanısıra birtakım özel kişiler de dokuma fabrikası işletiyorlardı. Bunlar, ya kendi tarlalarında yetiştirdikleri, ya da fakir köylüden (narh gereğince) ucuza aldıkları pamuğu kumaş haline getiriyorlar, sonra bunu devlet gibi yüksek fiyatla piyasaya sürüyorlardı.»(25) Yine bunun gibi gazetelerin sürümü gözönünde tutulmadan her gazeteye aynı oranda kâğıt verilmesi, sürümsüz gazete sahiplerinin karaborsacılık yaparak haksız kazanç sağlamalarına yol açmıştı.(26) Hükümetin toprak ürünlerini kendisine satmaya köylüyü zorunlu tutmasında ise, ekmek fiyatlarının yükselmesini önlemek amacıyla fiyatlar piyasanın altında tutulmuş, fakat bu önlemin tüm yükü böylece de köylünün sırtına yüklenmişti. Köylü, ailesinin gereksinmesi ve tohumluk olanının dışında kalan tüm ürünü devlete satmak zorundaydı. Toplanan bu ürün stoklanıyordu. Oysa bu arada köylüden açlıktan ölenler bile olmuştu.(27) Buna karşılık Başbakan Şükrü Saraçoğlu T.B.M.M.nde 5 Ağustos 1942'de ülkenin içinde bulunduğu sıkıntıya değinirken,

> «... **zengin ve paralı adamlar için bir mesele mevcut değildir...**»(28)

diyordu. 7 Kasım 1945 günlü **Cumhuriyet** gazetesine göre, İzmir'de düzenlenen bir raporda, «Harbden evvel ticaret âleminde büyük iş yapan firmalar dokuz iken bugün kırkbir olmuştur. Gene buna göre İstanbul'da ticaret hayatı sırrına erilmez

---

(25) NADİR NADİ: a.g.k., s. 109

(26) aynı yerde

(27) KARPAT: a.g.k., s. 94 - 95

(28) KAZIM ÖZTÜRK: **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**; Ak yyn., İstanbul, 1968, s. 256

bir piyasa manzarası vermektedir.» denilmiş olması anlamlı olsa gerektir.

Öte yandan üst düzeydeki kimi kamu görevlilerinin, mebusların ve hatta bakanların bazılarının bile karaborsacılık, stokçuluk yaptıkları, ülkenin içinde bulunduğu zor koşullardan yararlanarak çeşitli yollarla büyük kazançlar sağladıkları söylentileri de almış yürümüş bulunuyordu. Başbakan Refik Saydam, T.B.M.M.nde 30 Ocak 1942'de bu söylentilere karşı çıkarak diyordu ki :

> **«... Hangi vekil ne toplamış? Bunu kendilerinden sarahaten** (açıkça) **isterim... Büyük bir şehirde değiliz. Aynı mahallerin hemen çocukları ve komşuları gibiyiz, karşı karşıyayız. Hepimizin evine ne giriyor, ne çıkıyor hepimiz biliriz... Hiçbir vakit bir hükümet uzvuna bu şekilde, müphem** (belirsiz) **isnatlar** (dayanaklar) **yaparak bozguncu bir ruh doğmasına meydan veremem.»**(29)

Oysa bu başbakan bu tarihten sekiz ay sonra öldüğünde terekesi saptanırken evinde çuvallarla stoklanmış çeşitli mallar bulunacaktır.(30) Ülkenin başbakanının tutumu bu idiyse, o günlerdeki genel havanın ne olduğu apaçık ortada olsa gerektir. Nitekim, Refik Saydam'ın kendisi de T.B.M.M.nde 25 Mayıs 1942'de :

> **«Devlet teşkilâtı (A) dan (Z) ye kadar baştan başa bu memleketin ihtiyacı ile telif edilebilecek** (uygun olabilecek) **şekilde tebdil edilmek** (değiştirilmek), **lâzımdır.»**(31)

demiş bulunmaktadır.

---

(29) T.B.M.M., T.D., C. XXIII, Dönem 6, İçtima 33, Celse 1, s. 178
(30) NADİR NADİ a.g.k., s. 107 - 108 ve A. US: a.g.k., s. 541
(31) T.B.M.M., T.D., C. XXIV, Dönem 6, İçtima 62, Celse, 1, s. 270

V

İşin gerçeği aranırsa, tüm kamuoyu yönlendirme çabalarına karşın, Millî Korunma Kanunu toplumun yalnızca belli bir kesimini koruyucu nitelik taşımaktaydı. Örneğin, yasanın 41. maddesi şöyleydi:

«Eskiden her dört hektar arazi için bir çift öküz Millî Müdafaa mükellefiyetinden (yükümlülüğünden) **istisna edilir.»**

Taner Timur bu madde için şöyle demektedir: «Böylece 40 dönümden az arazisi olan küçük çiftçiler bütün öküzlerini millî müdafaa mükellefiyeti olarak devlete vermeğe mecbur kılınmaktadır. O dönemde (şimdi de olduğu gibi) tarımda küçük mülkiyetin çok yaygın olduğu düşünülürse, bu maddenin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkar. Gerçekten bu maddeye göre küçük çiftçiler en önemli üretim araçlarını devlete vermek suretiyle tarım yapma olanağını geniş ölçüde kaybetmektedirler.» (32) Yine örneğin, yasanın 26. maddesinin 2. fıkrasında şöyle deniliyor:

«Memleket mahsüllerinden (ürünlerinden) **birinin ihracı hükümetçe tahdit veya men edilmesinden** (sınırlanması ya da yasaklanmasından) **dolayı dahilî satış fiyatında düşüklük arız olursa** (ortaya çıkarsa) **müstahsili** (üreticiyi) **bu yüzden maruz kalacağı zarardan vikâye** (koruma) **için hükümet, bu mahsülleri ya değer pahası ile satın alır veyahut bunların birinin terhini** (rehin edilmesi) **mukabilinde** (karşılığında) **müstahsillere para ikraz edilmesini** (ödünç verilmesini) **temin eder.»**

---

(32) TİMUR: a.g.k., s. 231 - 232. Timur, bir mebusun bu duruma ilişkin olarak T.B.M.M.nde söylediği, «...hükmün bütün ağırlığı 40 dönümden az hububat (tahıl) eken çiftçiler üzerine çökecektir. Netice itibarı ile (sonuç olarak) zenginler öküz mükellefiyetinden kurtulacak ve fakirler bunu çekecektir...» biçimindeki sözlerini de anmaktadır. (s. 232)

Bu maddeden açıkça anlaşılacağı üzere, bu gibi durumlarda «ihracaatçı»ya «kâr garantisi» verilmiştir. Öte yandan «sanayi ve maadin müesseseleri»nin ürünlerini «muayyen bir kâr ilâve ederek» satın alabilen devletin (madde 11), bu tür kuruluşların sahiplerine gerekli krediyi de sağlayacağı öngörülmüştür (madde 12). Bu yasanın nasıl tek yanlı uygulandığına bir başka örnek de, «pamuk»a elkonulması ve elkonulan bu pamuğun dağıtılmasında izlenebilir. **Resmî Gazete**'de 7 Eylül 1945'de yayınlanan 606 no.lu kararnâmenin 2. maddesine göre, «El konulan pamukları Ticaret Bakanlığının 7/9/1945 tarih ve 6103 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan fiyat esası üzerinden Ekonomi Bakanlığınca verilecek talimat gereğince toplamak ve ihtiyaç sahiplerine satmakla Sümerbank görevlendirilmiştir.» Kararnâmenin 9. maddesinde belirtildiğine göre, bu «ihtiyaç sahipleri» fabrikalardır. İşte, bu nedenlerledir ki, Taner Timur, «Millî Korunma Kanunu uygulaması, çeşitli maddelerin tevziatı (dağıtımı), fiyat kontrolündeki tutarsızlıklar ve ithalat - ihracat olanakları yaratma gibi yollarla toprak ağaları ve ticaret burjuvazisi içinde bir kesimin palazlanmasına yol açtı. Bürokrasinin, bunlarla işbirliği halinde olan bir gurubu da aynı süreç içinde (harb zenginleri) kategorisine dahil oldular.» demektedir.(33)

VI

II. Dünya Savaşı süresince millî şef yönetiminde olan Türkiye'de, halkın durumunun ne olduğunu daha iyi anlayabilmek için bir de kısaca «vergi» konusuna değinelim.

17 Mayıs 1940'da kabul edilen 3828 sayılı yasayla(34) ka-

(33) TİMUR : a.g.k., s. 237 - 238

(34) «Fevkalâde Vaziyet Dolayısı ile Bazı Vergi ve Resimlere Zam İcrasına ve Bazı Maddelerin Mükellefiyet Mevzuuna Alınmasına Dair Kanun»; **Düstur**, Tertip 3, C. XXI, s. 842 vd., **R.G.**, 27 Mayıs 1940

zanç vergisi (çeşidine göre) %50, %25, %10, hava kuvvetlerine yardım vergisi %100, muamele vergisi %100 artırılmış, şekerden kilo başına 7 kuruş vergi alınmaya başlanmış, çaydan alınan vergiye kilo başına 25 kuruş, bazı giyim eşyasından alman vergiye %10 zam yapılmış, her çeşit taşımacılık %25 üzerinden vergiye bağlanmıştır. Tütün ve içkiden alınan vergilerle tekel kibritinden alınan vergiler de arttırılmıştır.

Bu yasaya ek olarak 29 Mayıs 1941'de kabul edilen 4040 sayılı yasayla(35) da koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi, sığır, manda, at, katır, deve, eşek ve domuzlar üzerinden vergi alınmaya başlanmıştır. Bu vergiler hayvan başına 10 kuruştan 125 kuruşa kadardır. Ayrıca kepek üzerindeki vergi bağışıklığı kaldırılmıştır. Posta maddeleri başta olmak üzere başka bazı maddeler de vergilendirilmiş, öteki vergilerin birçoğu ise arttırılmıştır. Bunu 29 Mayıs 1941'de de kabul edilen 4041 sayılı yasa izlemiş(36) ve bununla da şeker ve glikozdan alınan vergiler yükseltilmiştir. Ayrıca 17 Mayıs 1944'de benimsenen 4565 sayılı yasa(37) kazanç vergilerini yeniden arttırmıştır.

II. Dünya Savaşı nedeniyle konulan bu vergilerin birçoğu dolaylı vergilerdir. Başka bir deyişle, yükünü halk kitlesinin çekmiş olduğu vergilerdir. Fakat bir başka vergiyle de, Toprak Mahsülleri Vergisi ile, doğrudan doğruya köylüye bir kez daha yüklenilmiştir.

Burada, T.B.M.M.nde 19 Nisan 1944'de, 4 Haziran 1943 günlü ve 4429 sayılı yasaya dayanılarak alınmakta olan «Toprak Mahsülleri Vergisi»ni değiştiren 4553 sayılı «Toprak Mahsülleri Vergisi Kanunu» üzerinde yapılan görüşmelere değinecek olursak, bazı C.H.P.li mebusların ağzından köylünün durumunu daha iyi anlamış oluruz. Bu yasa toprak ürünleri üzerine konul-

---

(35) **Düstur**, Tertip 3, C. XXII, s. 637 vd., **R.G.**, 31 Mayıs 1941

(36) «Şeker ve Glikozdan Alınan İstihlâk Vergisinin Arttırılmasına Dair Kanun»; aynı yerde, s. 655, **R.G.**, 31 Mayıs 1941

(37) **Düstur**, Tertip 3, C. XXV, s. 235 vd., **R.G.**, 26 Mayıs 1944

muş bulunan %8 oranındaki vergiyi %10'a çıkarmakta ve bazı ürünlerden «aynen» (ürün olarak), bazı ürünlerden de «nakden» (para olarak) alınmaktaydı. Verginin kapsamına şu ürünler girmekteydi: a) «Hububat»: Akdarı, arpa, buğday, çavdar, çeltik, kaplıca, kumdarı, kuşyemi, mahlût, mısır, yulaf; b) «Bakliyat» Kuru bakla, bezelye, börülce, fasulye, mercimek, nohut; c) «Diğer mahsüller»: Afyon, antepfıstığı, ayçiçeği, fındık, kendir (tohum), keten (tohum), kuru incir ve üzüm, narenciye, pamuk, pancar, patates, susam, tütün, zeytin.(38) (39)

Yasanın 29. maddesine göre, «aynen» ödenecek verginin, yani ürünün, yükümlü tarafından kendi olanak ve aracıyla teslim edilmesi gerekiyordu. Ancak eğer teslim yeri 25 km.den uzaksa, kendisine kilometre başına kiloda üç para taşıma ücreti veriliyordu (madde 31/2). Yoksa herhangi bir taşıma ücreti sözkonusu değildi.

İşte, bu kez, 19 Nisan 1944'de bu vergiyi %8'den %10'a çıkaran ve uygulamada bazı değişiklikler yapan tasarı T.B.M.M. nde görüşülürken, ilk söz alanlardan biri olan Eskişehir mebusu Emin Sazak, bu artışa karşı olduğunu açıkladıktan sonra şöyle diyecektir:

«... Ben görüyorum ki, bu hububat ekenler, çiftçilerin hepsi de böyledir ya, ayağında çarığı olmayan, üstüne örtecek yorganı olmayan, odunun üzerine başım koyup yatan kimdir dediğimiz vakit, işte bu vergi mevzuuna (konusuna) **dahil olan insanlardır. İnsaf edin arkadaşlar, erbabı namustan** (namus eri) **olan memurlara acımamak elden gelmez, feci bir vaziyettedirler ama, bacağında donu, ayağında ça-**

(38) Yasaya ekli -1- no.lu cetvel, **Düstur**, Tertip 3, C. XXV, 2. Basım, s. 209

(39) Vergisi aynen ödenecek ürünler şunlardı: Akdarı, arpa, buğday, çavdar, çeltik, mahlût, mısır, yulaf; bakla, bezelye, börülce, fasulye, mercimek, nohut; pamuk, zeytin. (-2-no.lu cetvel, aynı yerde, s. 210)

rığı, üstüne örtecek yorgam olmayanların, yanında onlara o kadar acınmaz... Şehirliye bir defa Varlık Vergisi diye dokundun, her taraftan vaveylâ (çığlık) koptu. Neyi ucuzlattın ki bunu arttırıyorsun? Verdiğin küreği mi ucuzlattın, sapan demirini mi ucuzlattın?... Onlar ne dersen yapar. Çiftçiden başka bugün hiç kimseye denemez ki elindeki buğdayı ver, sen mısır ekmeği, meşe pelidi ye. Bu yalnız çiftçiye denir... Yüzde sekizi yüzde iki arttırmakla eskisini dahi alamayacaktır. Niçin arttırıyorsun birader, sana ne yaptı?... Bu adam ayağına bir don bulsa niçin onu yine çıplak bırakmaya çalışıyorsun?...» (40)

Ordu mebusu Hamdi Şarlan'ın ise, Karadeniz kıyılarındaki mısır üreticilerinin gerçekte kendi yiyeceğini kısarak bu vergiyi ödediğini söylediğini görüyoruz. (41)

Tutanaklarda, A. Binkaya'nın (Kastamonu) ilginç bir tartışmayı başlattığı izlenmektedir. Binkaya'ya göre :

«... şimali (kuzey) Anadolu ve bizim Kastamonu mıntıkamız gibi fakir olan mıntıkalar daha ziyade bu mahsülü göstererek [=kaplıca] (*) vergiden bunu istisna etmenizi çok rica ederiz, biz bu mahsülü hayvanlarımıza yediriyoruz, buğday, arpa ve mısır bulamadığımız zamanlarda da bu hayvan yemini biz ekmek yapıp nafaka ediyoruz diye çok sızlandılar... Esasen bendeniz köylü içinde yetişmiş bir köylü çocuğu olduğum için bunların çok haklı olduklarını da teslim ediyorum... bu kaplıca... hayvanlara bilhassa öküzlere verilen katıktır... Bineanaleyh icabında fıkara sınıfının yiyeceğini temin edecek olan bu maddenin vergi cetve-

---

(40) T.B.M.M., TD., C. VIII-IX, Dönem 7, İçtima 44, Celse 1, s. 66

(41) aynı yerde, s. 70

(*) Taneleri ufak bir cins buğday

linde bulunmasında bendeniz hiçbir fayda görmüyorum...»(42)

İ. Yalçın da (Elazığ), «Kaplıca» konusunda şunları söylemiş :

«... Sonra arkadaşlar; bunu köylü, zarurette (sıkıntıda) **kalırsa buğdayı ve arpayı bulamadığı zaman yer. Hattâ o kadar darbımesel** (özdeyiş) **haline gelmiştir ki kuvvetten mahrum** (yoksun) **bir insanı tarif ederken kaplıca ekmeği mi yiyorsun derler. Aksine olarak güçlü, kuvvetli bir adam kendisini tarif ederken, ben küçüklüğümde kaplıca ekmeği yemedim, der. Yani köylü ve halk kaplıcanın kuvveti olmadığını böylece anlatmak ister. Bu kadar insanı besleyecek bir kudretten mahrum bir nesneyi şimdi köylü, bilhassa fabir köylü kısmından istiyoruz... Çok fakir olan, açlıkla mücadele eden bu köylülerimizin işini kolaylaştırmak bakımından bunun listeden çıkarılmasının faydalı olacağı kanısındayım.»(43)**

Kaplıcayı ekenlerin kimler olduklarını bir başka açıdan T. Taşkıran (Kastamonu) şöyle anlatıyor :

«... Bu maddeyi hangi vatandaşlarımızın ekmekte olduklarını bizzat gözlerinizle görmüş olursanız... hiç bir zaman kaplıcanın listeye konmuş olmasına vicdanen razı olmazsınız. Şahsen gördüğüme göre en kısır ve o kadar verimsiz topraklarda ekilmektedir ki, bu maddeyi ekmekle meşgul olan vatandaşlar bellerine ip bağlayıp bir ucunu ağaca sararak bu maddeyi ekmektedirler.»(44)

Bir başka ürün için de Tunceli mebusu H. Üçöz'ü dinleyelim :

---

(42) aynı yerde, s. 81
(43) aynı yerde, s. 83 - 84
(44) aynı yerde, s. 85

«(Tunceli'de) halkın yegâne (tek) **ektikleri ve yedikleri mahsül akdarı ve kumdarıdır. Kumdarıdan hemen diyebilirim ki, taş gibi katı bir ekmek yapılıyor. Bunu yiyen halk 24 saat hazmedemeyecek vaziyettedir. Bunların yegâne şikâyetleri ve dertleri, bu kumdarıdan hiç olmazsa verginin alınmamasıdır.»** (45)

Bu oturumda öne sürülen bazı görüşler de şöyle :

A. N. Demirağ (Sivas) :

«... mahsulatı araziye (toprak ürünleri vergisi) **dediğimiz şey, hiç saklamağa lüzum yoktur ki eski bildiğimiz âşar(*) vergisidir. Bunu ne kadar saklasak, hangi şekilde ifade edersek edelim, bunun eski âşar vergisi olduğu meydandadır.»** (46)

İ. M. Uğur (Sivas) :

«Uzun senelerden beri biliyorsunuz ki, köylümüz devletten neyi esirgemiş ki, bunu esirgesin. Köylü devlete herşeyini seve seve verir.» (47)

Maliye Bakanı Fuat Ağralı (Elazığ) :

«Geçen sene vergi olarak 250.000 ton toplanmıştır.» (48)

VII

Bu dönemde uygulanan vergi siyasasının toplumun geniş kesimlerinin yaşam koşullarını bu ölçüde ağırlaştırmasına karşın, belirli bir sınıfın yararına nasıl çalıştığını, dönemin İstanbul defterdarı Faik Ökte şöyle anlatmaktadır :

---

(45) aynı yerde, s. **83**

(46) aynı yerde, s. **68**

(47) aynı yerde, s. 71

(48) aynı yerde, s. **77**

(*) Eskiden toprak ürünlerinin harmanından sonra onda bir oranında alınan vergi (ondalık)

«Kazanç vergisine göre müteahhitler istihkakları üzerinden yüzde 1,5 vergiye tâbidir. Bu nispet 3,3'e kadar çıkarılmıştır. Müteahhit teşebbüsün kârı üzerinden ayrıca vergi vermez. Hakikatte (Gerçekte) **kesilen verginin kâr ve zararla alâkası yoktur. Müteahhit bunu bir masraf olarak öder. O kadar ki daireler muhammen** (tahmin edilen) **bedel tâyininde** (belirlenmesinde) **taahhüt vergisini de hesap ederler. Binnetice** (sonuçta) **bu vergiyi devlet ödemiş olur. Harb senelerinde milyarı bulan devlet bütçesinin yarısından çoğu taahhüt mevzuu teşkil etmiştir. Harb sonu türedi milyonerleri bu zümreden yetişmiştir. Vaki ikazlara** (yapılan uyarılara) **rağmen Maliye bu gurubu teklife** (yükümlendirmeye) **cesaret edememiştir. İstihlâk** (tüketim) **vergilerinin arttırıldığı, büyük müstehlik** (tüketici) **kitlelerinin ezildiği bu devrede müteahhitlerin vergi dışı bırakılmasını veya zayıf bir vergiyle teklifleriyle iktifa edilmesini** (yetinilmesini) **malî tarihimiz asla affetmeyecektir.»**(49)

Oysa 25 Ocak 1939'da Başbakan Refik Saydam hükümet programını T.B.M.M.nde açıklarken demişti ki:

«Her vesile ile çiftçi ve köylü vatandaşlarımızın vergi yükünü tahfif (hafifletmek) **ve köylerimizin iktisaden süratle kalkınmasını temin etmek ve hayat ucuzluğuna matuf** (yönelik) **tahfifleri iktisat kaidelerinin salim** (kurallarının sağlam) **istikametlerinde mütemadiyen** (sürekli olarak) **tahakkuk ettirmek** (gerçekleştirmek) **en samimî emellerimiz arasındadır.»**(50)

VIII

Biraz yukarıda ekmek fiyatlarındaki artışı belirtmiştik. 1941 yılından başlayarak Türk halkının en önde gelen besin

(49) ÖKTE: a.g.k., s. 26
(50) ÖZTÜRK: a.g.k., s. 230 - 231

kaynağı olan ekmek için ne gibi kararlar alınmış olduğu, o dönemde halkın içinde bulunduğu koşulları anlamak bakımından gerçekten aydınlatıcıdır.

«Ekmek» konusu önce «Tek tip ekmek çıkarılması hakkında 115 numaralı koordinasyon kararı» ile ele alınmıştır.(51) Bu kararın 1 ve 2. maddelerinde şöyle denilmekteydi :

«Ankara, İstanbul ve İzmir şehirleri belediye hudutları dahilinde yalnız, ecnebi (yabancı) **maddesi çıkmış 100 kilo buğdaydan 84 - 86 kilo arasında un alınacak surette tek tip olarak imal edilen unlarla bu unlardan yapılan ekmekler istihsal olunur** (elde edilir)... **(Bu) unların imalinde kullanılacak buğday harmanlarına, bu harmanların asıllarında mevcut çavdarla birlikte azamî %15'i geçmeyecek nispette çavdar katılır...»**

6 Haziran 1941'de bu kararnâmeye bir «Ek» kabul edilmiştir. Buna göre :

«... unların imalinde kullanılacak buğday harmanlarına bu harmanların asıllarında mevcut çavdarla birlikte %15'e kadar çavdar katılır. Şu kadar ki Toprak Mahsülleri Ofisinin buğday alım ve stok vaziyetlerine göre zaruret hissedilen zamanlarda Ticaret Vekilinin tensibiyle (onayıyla) **bu nispet %20'ye iblağ olunabileceği** (çıkarılabileceği) **gibi çavdarla birlikte yekûnu %50'yi geçmemek üzere ekmek harmanlarına ayrıca %30'a kadar da arpa karıştırabilir...»**

Bu önlemler yetersiz kalmış ve 13 Ocak 1942'de çıkarılan 247 sayılı koordinasyon kararıyla ekmek «vesika»ya bağlanmış ve yedi yaşına kadar olan çocuklara günde 187,5 gram, yedi yaşından yukarı olanlara 375 gram, ağır işçilere de 750 gram ekmek verileceği öngörülmüştür.(52) 27 Ağustos 1942'de de

---

(51) **Düstur**, Tertip 3, C. XXII, s. 292 - 294, **R.G.**, 21 Şubat 1941
(52) **Düstur**, Tertip 3, C. XXIII, s. 150; **R.G.**, 19 Kânunsani 1942

«Prevantoryom ve Sanatoryomdaki hastalarla hastahanelerde tedavi altında bulunan veremlilere» günde 450 gram ekmek verilebileceği kararlaştırılmıştır.(53) 2 Mart 1942'de ekmeklik una %25 oranında mısır unu karıştırılacağı bildirilmiştir.(54) Aynı yıl Nisan ayında ekmeğe ayrıca bakla da karıştırılması öngörülmüştür.(55)

Ne var ki, Refik Saydam'n ölümü üzerine hükümeti kuran Başbakan Şükrü Saraçoğlu T.B.M.M.nde 5 Ağustos 1942'de,

> **«Türk ırkının başlıca gıdası olan ekmeği çok küçülttük. Bütün bunlara rağmen ekmek darlığını ve sıkıntısını hâlâ bertaraf edemedik** (gideremedik).»

demiş bulunmaktadır.(56) (57)

IX

II. Dünya Savaşı sırasında «İaşe Müsteşarı Muavini» olarak görev yapmış olan Şevket Süreyya Aydemir, o günlerde «sabah güneş doğarken gözünü yeni güne açan her vatandaş, o gün sofrasına bir dilim ekmek koyup koyamayacağını... kaygıyle düşünüyordu.»(58) dedikten sonra, «yurdun %75 halkını teşkil eden köylü kütlesini kasıp kavuran fiyat sefaleti»ni(59)

---

(53) aynı yerde, s. 1823 - 1824; **R.G.**, 2 Eylül 1942
(54) aynı yerde, s. 312; **R.G.**, 11 Mart 1942
(55) **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1942
(56) ÖZTÜRK : a.g.k., s. 252
(57) İlginç bir gazete haberi şöyledir: «2 metre 25 santim boyunda ve 160 kilo ağırlığındaki Bilecikli Ömer isminde birisi, dün sabah vilâyetde Dr. Lütfi Kırdar'a müracaat ederek 300 gram ekmekle kendini idare edemediğini ve ağır vücudu göz önünde tutularak kendisine daha fazla miktarda ekmek verilmesini rica etmiştir.» (**Cumhuriyet**, 15 Nisan 1942)
(58) AYDEMİR : **İkinci...**, s. 199
(59) aynı yerde, s. 205

anlatır. Refik Saydam'dan sonra başbakanlığa atanan Şükrü Saraçoğlu ise T.B.M.M.ndeki 5 Ağustos 1942 günlü konuşmasında der ki :

«İnönü Türk milletine, Türk milleti de İnönü'ye çok yaraşıyor.» (60)

(60) ÖZTÜRK a.g.k., s. 248

§ 3.

VARLIK VERGİSİ

I

Varlık Vergisi, toplumsal ve siyasal yaşamımızda önemli ve olumsuz izler bırakmış bir uygulamadır. Bu izler iç siyasal yaşamımızda kendini göstermiş olduğu gibi, dış siyasal ilişkilerde de önemli sonuçlar doğurmuştur. Bunun yanı sıra, Varlık Vergisi, C.H.P.nin siyasal esinlenme kaynaklarının millî şef kavramı altında uygulamada ne boyutlara varabileceğini de kanıtlayan bir olgudur.

T.B.M.M.nin 11 Kasım 1942 günlü oturumunda görüşülerek kabul edilen «Varlık Vergisi Kanunu»nun gerekçesinde, bu verginin «gelir ve varlık sahiplerinin malları ve fevkalâde kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere» uygulanacağı belirtilmiş ve amacınınsa, «kazanç ve gelir sahiplerini ve daha ziyade iktisadî şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek (sömürerek) elde ettikleri kazançları ile mütenasip (orantılı) derecede vergi vermeyenleri» vergilendirmek olduğu öne sürülmüştür.

On yedi maddeden oluşan bu yasaya göre, büyük çiftçiler, 2500.— lira gelir getiren ya da değeri en az 5000.— lira olan taşınmaz mal sahipleriyle yerine göre şirket ortakları bu verginin

uygulama alanı içine alınmışlardır. Kimin ne vergi vereceği, o yerin en büyük «mülkî âmiri», mal memuru, tacirler ve belediyelerden seçilen üyelerden oluşan bir «komisyon»ca belirlenecektir. Bu komisyonun saptayacağı oranlara karşı itiraz olanağı tanınmamış olup, verginin on beş gün içinde ödenmesi gerekmektedir. On beş günlük sürenin bitiminden başlayarak iki hafta içinde verginin cezalı olarak ödenebileceği öngörülmüştür. Vergi yine ödenmezse, bu kez zorunlu çalışma yükümlülüğü doğacaktır. Vergi borçlusunun, eşinin, birlikte oturan ana baba ya da çocuklarının mallarına verginin alınmasını sağlamak amacıyla elkonulabilecektir. Vergi borcunu ödeyemeyerek çalışma yükümlülüğü altına girenlerin, bu zorunlu çalışmalarının sonunda ellerine geçmesi gereken paranın yarısı vergi borcuna karşılık kesilecektir.

Bu vergiyi İstanbul'da uygulamakla görevli olanların başında gelen İstanbul Defterdarı Faik Ökte sonraları **Varlık Vergisi Faciası** adlı kitabında bu yasa için şöyle demiştir.

«... bu kanunun bir vergi kanununa benzer tarafı yoktur. Kanun kazanç, bina, arazi vergileri yolundan giderek bütün mükellef (vergi yükümlüsü) **zümrelerine hitap etmek istemiştir... Gelir Vergisi mevcut olmayan bir memlekette bu şekilde bir sermaye vergisi ihdas edilemez** (oluşturulamaz). **Verginin tarhının** (tutarının belirlenmesinin **takdire bırakılması, bize dâvayı daha başından kaybettirmiştir. Matruh** (tutarı belirlenmiş) **vergiye karşı itiraz ve temyiz yollarının kapalı olması, maliye ilminin asla affedemeyeceği bir hatadır... Mükellefe derdini dinletecek kazaî, idarî merci kalmamıştır... Mükellefin eşinin, kendisiyle oturan usul ve füruğunun** (ana, baba ve büyükana, büyükbaba v.b. ile evlat ve torun v.b.) **menkul ve gayrimenkulünün ve verginin teminatını teşkil ettiğine dair olan hüküm, hiçbir hukukî esasla telif edilemez. Mükellefin zilyet bulunduğu** (elinde bulundurduğu, kullandığı) **menkul mallara ait**

istihkâk dâvalarının dinlenemeyeceğine mütedair (ilişkin) olan hüküm de böyledir. Bu kayıtlarla muvazaa (danışıklılık) yolları önlenmek istenmiştir. Vergiyi ödemeyenler hakkında çalışma mükellefiyetinin tatbik edileceği hükmünü muassır (çağdaş) zihniyetle izah mümkün değildir. Çalışma ile kazanılacak gündeliğin yarısının vergiye mahsup edileceği (kesileceği) hükmü cidden gülünçtür. Faraza (diyelim ki), 100 bin lira borç için çalışma yerine sevkedilen ve 2 lira gündelikle çalıştırılan bir mükelleften kesilen birer lira ile borcunun 250 seneden fazla bir zamanda kapatılması mümkün olabilmektedir. Sevk ettiklerimiz arasında borcu 100 bin liradan fazla olan yüzlerce mükellef mevcuttu.» (1)

II

Varlık Vergisinin yasalaştırıldığı 1942 yılı Kasım ayı, II. Dünya Savaşının ülkemizde neden olduğu sıkıntı ve darlıklardan yararlanan kişi ve çevrelerin vurgunculuğunun, karaborsacılığının, her türlü haksız kazanç sağlamalarının doruğuna ulaştığı bir zamandır. Nitekim, Millî Şef İsmet İnönü, T.B.M.M.nin yeni toplantı dönemini açarken 1 Kasım 1942'de demiştir ki :

«Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belâsı, bugün vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor. Bu halin umumî harbden doğan, kendi hususî şartlarımızla ilgili olan sebeplerini ve çarelerini Cumhuriyet hükümeti sizin yüksek nazarlarınıza etrafıyle serip anlatacaktır. Eminim ki millet ve memleketin hayrına olan en isabetli tedbirleri bulacaksınız. Bizim gördüğümüz en tehlikeli hasta-

(1) ÖKTE : a.g.k., s. 75

lık, iki seneden beri cemiyetimiz içinde Cumhuriyet hükümetlerini muvaffak etmemek (başarılı kılmamak) için estirilmiş olan zehirli havadır... Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakçı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz (soluduğumuz) havayı ticaret metaı (malı) yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar... büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymağa çalışmaktadırlar. Üç, beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr (apaçık) olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır... Ticaretin ve iktisadî faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız.» (2)

Millî şef bu sözleri söylediğinde, gerçekte ülkede halk kitleleri arasındaki yoksulluk her yanı sararken ve buna koşut olarak da hoşnutsuzluk, diyebiliriz ki, patlama noktasına gelmiş bulunuyordu. Bu yoksulluğa neden olanlar da apaçık orta yerde durmaktaydılar. İsmet İnönü bu kişileri bu denli sert bir biçimde suçlarken, bir bakıma halkın duygularını dile getirmiş oluyordu.

Varlık Vergisi Kanun tasarısı, İnönü'nün bu konuşmasının hemen arkasından T.B.M.M.ne getirilmiştir. Başbakan Saraçoğlu tasarıyı Meclis'e sunarken,

«Alelûmum (genel olarak) eşya fiyatlarının bugünkü delice artışında filvaki (her ne kadar) istihsal azlığının, ithalât noksanının, yanlış tedbirlerin bilhassa doymak bilmeyen hırsın ve ihtikârın geniş hisseleri vardır... Uzun tetkiklerden sonra hazırlanan bu kanun layihası (tasarısı) başlıca üç matrahtan (kaynaktan, temel değerden) para toplayacaktır. Bunlar ehemmiyet sırasıyle şunlardır: tüccarlar, emlâk sahipleri, büyük çiftçilerdir. Harb yıllarında en çok parayı

(2) T.B.M.M., Z.C., C. XXVIII, Devre 6, İçtima 4, Celse 1, s. 4

tüccarlar kazandığı için bu varlık vergisinin en büyük yükünü bittabi (kuşkusuz) **onlar taşıyacaklardır.»**(3)

diyerek İnönü'yü yinelemiş bulunması da, ülkenin bu genel görünümünün bir yankılanışından başka bir şey değildi.

T.B.M.M.nde bu yasa görüşülürken Saraçoğlu'ndan sonra ilk söz alan ve «Müstakil Gurup» adına konuşan Ali Rana Tarhan, bu yasayı aynı çizgideki başka yasaların da izlemesi gerektiğini açıklamış; Tarhan'dan sonra kürsüye gelen Refik İnce bu tasarıyı getirdiği için hükümete teşekkür etmiş ve Varlık Vergisinin «hukuk prensiplerine muhalif olduğu yolunda varit olacak (akla gelebilecek) itirazlara cevap olarak şunu söylerim: hukuk; hayatın icaplarını takip ettiği gündür ki şayan-ı hürmettir (saygıya değerdir).» demiştir. Öteki konuşmacılardan Muhittin Baha Pars, sevincini belirtmiş; Rasih Kaplan mücadele gününün geldiğini açıklamış; Süreyya Örgeevren tasarının çok iyi olduğunu, üzerinde görüşmeye bile gerek olmadığını söylemiştir. Tasarı oylanmış ve görüşmeye katılan üç yüz elli mebusun oybirliğiyle benimsenmiştir.(4)(5)

Bu oylamaya katılarak «kabul» oyu verenler arasında şu mebuslar da bulunmaktadır: Berç Türker (Afyonkarahisar), Adnan Menderes (Aydın), İstamat Özdamar (Eskişehir), Refik Koraltan (İçel), Fuad Köprülü (Kars), Ali Fuad Cebesoy (Konya), Yunus Nadi (Muğla). (6)(7)(8)

---

(3) aynı yerde, İnikat 3, Celse 1 s. 21

(4) aynı yerde, s. 28 vd.

(5) Oylamaya katılmayanların sayısı 76, boş mebusluk sayısı ise 3'dür.

(6) aynı yerde, s. 33 - 36

(7) Oylamaya katılmayanlar arasında Dr. Taptas (Ankara), Fethi Okyar (Bolu), Celâl Bayar (İzmir), Dr. Abravaya Marmaralı (Niğde) bulunmaktadır.

(8) İstanbul mebusu Kâzım Karabekir, görüşmeler sırasında yasanın adı üzerinde durmuş, ancak özüne karşı çıkmamıştır. Karabekir şöyle demiştir: «Arkadaşlar, çok yerinde olan bu kanun

III

Varlık Vergisi açıklanan bu amaç doğrultusunda mı uygulanmıştır?

Bu sorunun yanıtını, o günlerin yetkili bir kişisinden, biraz önce sözünü ettiğimiz ve bu verginin en geniş uygulama alanı olan İstanbul'da defterdarlık yapmış bulunan Faik Ökte'den izleyelim ve önce Ökte'nin verdiği, vergilerini süresinde ödeyemeyen ve Erzurum Aşkele'ye çalışma kampına gönderilen ilk kırk beş kişinin adlarını, ödemeleri gereken vergiyi ve ne ödediklerini belirten çizelgeyi görelim : (9)

Sıra no.	Şube	Mükellef	Vergisi	Ödediği
1	Mercan	Hamparsun Erkman	400.000	5.000
2	»	Setrak Vartaryan	400.000	10.000
3	»	Yedvart Fındıklıyan	400.000	40.000
4	»	Bohor Benbasat	400.000	47.000
5	»	Moiz Benbasat		
6	»	Yasef Bozanto		

---

hakkında birkaç söz söylemek istiyorum. Evvelâ (Önce) Kanunun adı Varlık Vergisidir. Varlık, bizde, mâlum olduğu (bilindiği) üzere daha ziyade mevcudiyet mânasınadır (Gürültüler)... İkincisi; servet mânasına kullandığımız zamanda dahi bu kanunun muhtevasıyle (içeriğiyle) biraz tezat teşkil ediyor. Çünkü vergiyi servet sahibi olanlar değil, aşırı kazanç sahibi olanlar verecektir. Eğer Encümen münasip görürse bunun adına Aşırı Kazanç Vergisi Kanunu diyelim. (Hayir sesleri, gürültüler)... Kanun yerindedir...» (aynı yerde, s. 27-28).

(9) ÖKTE: a.g.k., s. 152 - 153 (Vergisi gösterilmemiş olanların, kendi adından önce çizelgede yer alan yükümlünün vergisinden sorumlu oldukları -örneğin birlikte yaşayan usul füruğ gibi- anlaşılmaktadır).

7	»	Arşak Çuhacıyan	400.000	800
8	»	Nesim Saban	300.000	10.710
9	»	Leon Saban		
10	»	Samoel Varon	280.000	4.000
11	»	Yermiye Varon		
12	»	Gabriyel Gabriyeloğlu	240.000	8.100
13	»	Abraham Gabriyeloğlu		
14	»	Yahaskiyel Gabriyeloğlu		
15	»	Yorgi Beygo	200.000	100
16	»	Roben Alolof	200.000	17.350
17	»	Mihael Çuhacıyan	200.000	—
18	»	Viktor Benerdato	200.000	6.500
19	Kulekapı	Garp Franko	375.000	1.000
20	»	Mihran Yarman	200.000	2.970
21	»	Gabis Baykur		
22	Eyüp	Artin Çerkesyan	240.000	—
23	»	Anastas Kazbek	450.000	—
24	»	Artin Topaloğlu	210.000	600
25	»	Kosti Papazoğlu	225.000	—
26	»	Aleksi İstavridis	63.000	—
27	»	Yorgaki Muratoğlu	600.000	14.000
28	Eminönü	Yorgi Mina Canbazoğlu	300.000	3.000
29	»	Mina Kesimidis		
30	Yenicami	Filip Levi	225.000	698
31	»	Mordahay Kastelyano	360.000	1.000
32	»	İzaksiyan	500.000	25.000
33	Galata	Nesim Kazez	210.000	1.500
34	»	Zümbül Kazez		
35	»	Canik Varter	300.000	1.000
36	»	Leon Faraci	300.000	34.000
37	Fatih	Yakova Papazoğlu	210.000	2.430
38	»	Kiryako Teberrükoğlu	200.000	1.500
39	Samatya	Moriz Taranto	320.000	20.000
40	»	Alfred Taranto	320.000	—

41	»	Leon Turaslan	160.000	—
42	Hocapaşa	Nahme Pesah	200.000	20.400
43	»	Şekip Adut	375.000	4.000
44	Tophane	Nikolaki Karamanoğlu	400.000	2.000
45	»	Konstantin Kürkçüoğlu	200.000	200

Çalışma kampına gönderilmek üzere 2057 kişi toplanmıştır. Bunun 1869'u İstanbul'dandır. Aşkale'ye gönderilenlerin sayısı ise 1400 olup, 1229'u İstanbul'dan gönderilmiştir. Çalışma kampında bulundukları sırada içlerinden 21 kişi ölmüştür. Ölüm oranı %1,5'dur.(10)

Ökte, Maliye Bakanlığının İstanbul Defterdarlığına bir yazı göndererek, özellikle azınlıkların büyük haksız kazançlar elde ettiklerini belirttiğini, bu nedenle de bunların ayrı bir «cetvel»de toplanmasının istendiğini açıklamakta,(11) bunun üzerine de Müslüman vergi borçlularının (M), «gayrimüslim» vergi borçlarının (G), dönmelerin (D), «ecnebiler»in (E) işaretli cetvellerde toplanıp gösterildiğini yazmaktadır.(12) (E)ler, (M)ler oranında vergilendirilmişlerdir. Ancak Almanya ve İtalya gibi «mihver» devletlerinin vatandaşı olan Yahudiler bu eşitliğin dışında bırakılmışlardır.(13) (D)lerin ödeyecekleri vergi, (M)lerin iki katı olarak saptanmıştır.(14) Faik Ökte demektedir ki: «M gurubunun vergileri gayet hafifti; hattâ bir kısım mükellefler kendilerine neden bu kadar az vergi tarh edilmiş olduğuna hayret etmişlerdir... Verginin ilân günü sevincinden kurban kesen mükellefler vardır.»(15)

Ödenecek verginin kaç lira olacağının nasıl saptandığına gelince, bu konuda da Ökte şu bilgiyi vermektedir:

---

(10) aynı yerde, s. 158
(11) aynı yerde, s. 46-47
(12) aynı yerde, s. 48
(13) aynı yerde, s. 81
(14) aynı yerde, s. 85

«Millî Emniyetin rakkamları Vali, Partinin rakkamları parti müfetişi tarafından bana intikal etmekte (gelmekte) idi. Partiden gelen rakkamlarda Ürgüplü'nün müfrit (aşırı) idealist damgası vardı. Bu cereyan bidayette (başlangıçta) hepimizi sarmıştı. Başta ben olmak üzere hepimiz bu genç ateşli çocuğa hayrandık. Fakat tahakkukun son günlerinde ifrata (aşırılığa) sürüklendiğimizin farkına vardık. Bir misal bunu aleniyete (açığa) vurdu: Cetvelleri asacağımıza iki gün kala Ürgüplü bana bir not göndermişti. Beyoğlu'nda kunduracı Nuri Çekiç'e 50.000 lira vergi tarhını istilzam ettiren (gerektiren) bir rakkamı bildiriyordu. Notu Şevket'e gösterdim. (Yanlış olacak, 50.000 belki vergi değil de matrahtır.) dedi. Telefonu açıp Ürgüplü'ye sordum ve 50.000 lira vergi tarhı için mükellefin en az 1 milyonu olması lâzım geldiğini hatırlattım. Bana (Evet, vurguncudur, bir milyonu yaptı.) dedi...

Ara sıra konuşmalar oluyordu:

— ..... ne kadarlıktır?

— 500.000

— Milyonluk.

— Ne biliyorsun?

— Sen ne biliyorsun?

— Ortalama bir rakama git...

Bu çırpınışlar bir rakamda düğümleniyordu. Varlık Vergisi böyle tarh edilmiştir...»(16)

Ve en ilginci de defterdarın şöyle demiş bulunmasıdır:
«Şunun bunun keyfine, hıncına âlet olmaktan da artık bıkmıştım.»(17)

---

(15) aynı yerde, s. 129

(16) aynı yerde, s. 73 - 76

(17) aynı yerde, s. 174

Şu satırlar da yine aynı görevlinin:

«Varına yoğuna el koyduğumuz mükelleflere ait eşyanın satış bedeli vergiyi karşılayamadığı zamanlarda mükellefi ne hakla bir de çalışma mükellefiyetine tâbi tuttuk? Hele mükellefin samimi olduğunu, vergide hata ettiğimizi bildiğimiz zamanlar bu mükellefiyet, tam manasıyle zulüm değil mi?»(18)

IV

Varlık Vergisi uygulamasının, özellikle «müttefik» devletler, yani Almanya'ya ve yandaşlarına karşı savaşan ülkeler arasında yankıları büyük olmuştur. Bu konuya ilerde ayrıca değineceğiz.(19) Burada yalnızca özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çeşitli çevrelerle yakın ilişkiler içinde olduğu bilinen Ahmet Emin Yalman'ın bir gözlemini belirtmekle yetiniyoruz: «... nazi usulleriyle girişilen istibdat (yönetimde baskı) hareketi, müttefik devletler dahil olduğu halde, her tarafta itibarımızı yıkmış, bize karşı şiddetli bir tepki yaratmıştı. Gadre (haksızlığa) uğrayanların türlü türlü yollardan sızan şikâyetleri üzerine dünyanın her tarafına dağılan akrabaları ve dostları bize karşı şiddetli protesto eylemlerine girişmişlerdi... çok geçmeden gadre uğrayanların üzerine ecnebi kaynaklardan lütuf ve yeni imkân yağdı.»(20)

Uluslararası siyasa alanında, Varlık Vergisi, C.H.P.ni özellikle II. Dünya Savaşının bitiminde çözümü zor sorunlarla karşı karşıya bırakacaktı.

---

(18) aynı yerde, s. 208

(19) Bkz. Dördüncü Bölüm.

(20) AHMET EMİN YALMAN: **Gördüklerim, Geçirdiklerim**, C. III (1922-1944), İstanbul, 1970, s. 376

V

Varlık Vergisinin ırkçı niteliğini yadsımak olanaksızdır. Verginin uygulanış biçimi bunun kesin kanıtıdır.(21) Daha başka bir deyişle de, bu vergi uzun süredir C.H.P.nde oluşagelen düşünsel çerçevenin bir sonucudur. Varlık Vergisinin kabul edildiği günlerde, Almanya'nın savaşta büyük başarılar kazanmış olması da olayda önem taşımaktadır. Gerçekten de bu yıl Mayısta Almanlar Harkof'da Ruslara karşı büyük bir başarı kazanmışlar, Haziranda Afrika'da Tobruk'u almışlar, Temmuzda da Alman birlikleri Rostov'a ulaşmışlardı. Denizlerde de Alman denizaltıları çeşitli başarılar sağlamaktaydılar.(22)

Bu vergiyi değerlendirirken üzerinde durulması gereken bir uygulama da «dönmeler» ile ilgili olanıdır. «Dönmeler», bilindiği gibi, önceleri Yahudi olarak Selânik'e yerleşmiş, fakat sonradan Müslümanlığı kabul etmiş, Türk adlarını almış, Türk vatandaşıdırlar. Bu nedenle de, dönmeler için yapılan uygulamadan söz ederken Faik Ökte, «... sinir manzumemizden (sistemimizden) Hitler'in isterik raşaları (ürperişleri) geçmeye başladı.» demektedir.(23)

Hilmi Uran da -C.H.P.nin en üst düzey yöneticilerinden biri olarak- şu dikkate değer açıklamayı yapmış bulunmaktadır:

«... vergiyi muayyen bir müddet içinde vermeyenler yerinden yurdundan edilerek Erzurum'un Aşkale kazasına sür-

---

(21) Taner Timur'a göre de: «Verginin... ırkçı ideolojinin etkisi ile azınlıklara karşı kullanılmış olduğu bir gerçektir.» (a.g.k., s. 243). Bununla birlikte Timur şunu da söylemektedir: «Millî Korunma Kanununun uygulanması ile ortaya çıkan savaş zenginleri arasında musevî, rum ve ermeni kökenli vatandaşlarımız önemli bir oran teşkil ediyordu.» (aynı yerde).

(22) Bkz. GOLOĞLU: a.g.k., s. 160

(23) ÖKTE: a.g.k., s. 85

gün edilmişler ve orada bedenî kabiliyetlerine göre bedenen çalıştırılmak suretiyle tazyik edilmişlerdi (zorlanmışlardı). **Kanunun esasen makbul olmayan hükümleri ise tatbikatta büsbütün gadri ve adaletsizliği intaç eden tecelliler** (doğuran sonuçlar) **göstermişti... Vergi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden çıkan bir kanunla tahsil edilmiş ve kanunun tatbiki şekli de o vakit hepimizin gözü önünde cereyan etmiş olduğu için eser tamamiyle Halk Partisinindir. Ve eğer varsa, günahı da hepimizindir.»** (24) (25)

VI

Milli Şef İnönü, T.B.M.M.'nde 1 Kasım 1942'de yaptığı konuşmasında, halk kitlesinin içinde bulunduğu durumun sorumlusu olarak ulusun yaşamına «küstah bir şekilde kundak koymağa» çalışan ve «ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliği ni bahane» edenleri göstermişti. Ama uygulamada bu kişiler azınlıklar arasından seçilmiştir. Diyebiliriz ki, böylece de halkın gözünde onun yoksulluğunun sorumlularının bulunup cezalandırıldığı imgesi yaratılmıştır. Buna karşılık öteki ve azınlıklardan olmayan vurguncular, ulusun yaşamına kundak koyanlar bir ölçüde aklanmamış mıdır? **Perde Aralığından** adını verdiği anılarında Nadir Nadi bu konuda şöyle der: «... kulaktan kulağa fısıldanan, hatta yüksek sesle anlatılan özel gerçeklere göre bu kanun piyasayı azınlık unsurlarının egemenliğinden kurtarıp Türkler'e açmak gibi... bir ikinci amaç taşıyordu. Yani (bundan böyle milleti azınlık zenginleri soymasın da Türk zenginleri soysun) mu demek istiyordu bu gerekçe? Kanunun

---

(24) URAN: a.g.k., s. 386 - 387

(25) Buna karşılık, bu yasayı ve uygulamayı savunan ve «İnönü verginin uygulanmasını ve problemlerini yakından ve dikkatle izledi.» diyen (AYDEMİR: **İkinci...**, s. 229) Şevket Süreyya Aydemir'e göre, bu vergi bir zorunluluk sonucuydu. (aynı yerde, s. 204).

uygulanış tarzı, yazık ki yukarıdaki soruyu doğrulamaktan öteye, ne hak, ne hukuk, ne sosyal adalet, hatta ne de ırkçılık ilkeleriyle bağdaşmayacak derecede keyfî ve totaliter bir zihniyeti açığa vurmuş oldu.» (26) (27) (28)

(26) s. 178

(27) Nadir Nadi ayrıca şunu da belirtmektedir: «Azınlıklar arasında hayatını günü gününe kazanan berber çırağı, tornacı, kalfa, terzi gibi işçiler de vardı; hattâ bunların sayısı varlıklılarınkini kat kat aşıyordu. Bunları toptan beşer yüz lira vergiye bağlayan hükümet (beş yüz lira 1942'de büyük para idi) tarlasında yarıcı çalıştıran toprak ağalarına, tekstil fabrikası işleten Adanalı zenginlere, devlete iş gören komisyonculara, müteahhitlere hemen hiç dokunmadı.» (aynı yerde, s. 178 - 179).

(28) Nadir Nadi'nin bu uygulamayı ırkçılık ilkeleriyle bile bağdaşmayacak nitelikte görmesinin nedeninin, ırkçılığın dahi belirli ilkeleri olmasından dolayı olduğu anlaşılmaktadır.

§ 4.

BASIN

I

Millî şef dönemini belirginleştiren bir başka olgu da basın alanındadır.

Bu dönemde de, gerçi basın özgürlüğünün sınırlarını ilk ağızda önceki yasal düzenleme çizmiştir. Ancak «millî şef» kavramı uyarınca da, basının millî şefin verdiği buyruklar ve «ders»ler doğrultusunda davranması gerekmiştir. Gerçekten de Ankara'da yapılan Basın Birliği Kongresi'nde İçişleri Bakanı Faik Öztrak şöyle diyordu :

«Milletin gözbebeği olan Millî Şefimiz ve Reisicumhurumuz İsmet İnönü'nün her vesile ile matbuat ve onun hürriyeti hakkında bize ne güzel dersler verdiğini hepiniz bilirsiniz. Matbuatın esas prensipleri demek daha doğru olan bu işaretlere uymak hepimiz için millî ve vatanî vazife olduğunu hatırlatmak benim için borçtur.»(1)

1881 sayılı Basın Yasasının bazı maddeleri bu yönde değiştirilmiştir. 24 Nisan 1940 günü T.B.M.M.nde görüşülen 3812 sa-

(1) **Akşam**, 11 Temmuz 1939.

yılı yasayla yapılan değişiklikler sonucunda Basın Yasasının 30. maddesi şu biçimi almıştır :

«Millî duyguları inciten ya da bu amaçla millî tarihi yanlış gösteren yazıları yayımlayanlar elli liradan beş yüz liraya kadar para cezası ile cezalandırılırlar.

Türk Ceza Kanununun 156. maddesinin açıklığı dışında kendilerine verilen görevin yapılmasından ötürü Büyük Millet Meclisi üyesinden, Bakanlar Kurulundan ve resmî kurullarla devlet memurlarından biri ya da birkaçı hakkında isim ve madde gösterilmeyerek belirsiz ve kötü sanı doğuracak nitelikte saldırgan yazı ve resimlerle Büyük Millet Meclisinin ve Bakanlar Kurulunun ve resmî kurullarla devlet memurlarının tümünün ya da bir bölümünün şeref ve haysiyeti ihlâl olunursa (onur ve saygınlığına dokunursa) **üç aydan altı aya kadar hapis ve yüz liradan eksik olmamak üzere ağır para cezası hükmolunur.»(2)**

Bu maddenin birinci fıkrasıyla tarihin ancak «resmî» görüş çerçevesinde ele alınabileceği açıkça ortadadır. İkinci fıkrayla ise, Türk Ceza Kanununun suç olarak öngördüğü durumlar dışında bile yapılacak yayınların suç sayılması yoluna gidilmiş olmaktadır.

Yasanın 35. maddesinde yapılan değişikliklerden biri sonucunda da bu maddenin (G) bendi şöyle olmuştur :

«Memleketin güvenliği ile ilgili meseleler hakkında yapılmakta olan soruşturmalardan ve yine devlet güvenliği bakımından alınan tedbirlerden söz eden yazılar yasaktır.»

II

Nadir Nadi bir gazeteci olarak bu dönemde basının durumunu şöyle anlatır : «Millî Şefe, hükümete ve C.H.P.ye dil uzat-

(2) Bkz. GOLOĞLU : a.g.k., s. 83

mak yasaktı. Hükümetin genel tutumu hiç bir şekilde tenkit edilemezdi.»(3) «Her gün (Oh, ne iyi ediyorsunuz, bundan iyisi can sağlığı!) diye yukarıya alkış tutacaksın. Baştaki sağa saparsa sen bir adım arkadan sağa, sola saparsa sen yine bir adım arkadan sola. O yerinde durursa sen de olduğun yerde mıhlanacaksın; yürürse yürüyeceksin, hep arkadan...»(4)

İşte, birçok ünlü yazarımız, hükümetin çizdiği yolda yazmadıkları için bu dönemde çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.(5) Rıfat Ilgaz için 1 Ağustos 1944'de verilen bir mahkûmiyet hükmünün gerekçesinden izleyeceğimiz şu kısa bölüm bile, o dönemde basın özgürlüğünün hiç bulunmadığının kesin bir kanıtıdır :

«.....

1 — (Çocuklarım) başlıklı şiirde :

Tahsil çağındaki çocukların yoksul ve aç olduklarını, temin-i maişet (geçimini sağlamak) **için hariçte çalışarak mektebe gelmediklerini, mamafih,** (bununla birlikte), **bu açların gözü tok, kendilerine değil, diğerlerine acıyarak ve fisebilillah** (hiçbir karşılık beklemeden) **yardım edecek kadar diğerkâm** (başkalarını düşünen), **feragat** (gönül tokluğu) **sahibi insanlar olduğu mânası çıkıyor ve bu arada (Orta Asya'dan konuştuk laf kıtlığında) demek suretiyle milliyetçilere taş attığı;**

2 — (Remzi) başlıklı parçasında ise :

Bir fakir talebenin perişan halini tasvir ediyor (ne var bunda sıkılacak, utanmak bize düşer) demek suretiyle cemiyetimize tarizde (taşlamada) **bulunduğu, çocuk dersini bilmiyor, fakat herşeyin piyasasını ve karaborsayı bildiğini ve bunun kendisine yeter olduğunu söylüyor (bilmediğin şahsî**

---

(3) NADİR NADİ : a.g.k., s. 22

(4) aynı yerde, s. 110

(5) Bkz. ÇETİN YETKİN : **Siyasal İktidar Sanata Karşı**, Bilgi yyn. Ankara, 1970

zamirler olsun) demekle çemiyetimizin içyüzüne tarizde bulunduğu...»

belirtilerek (Rıfat Ilgaz'ın **Sınıf** adlı kitabındaki on dokuz şiir böylece ayrı ayrı incelenmiştir) yazar cezalandırılmıştır. Ne var ki, işin ilginç yanı, bilirkişilerin bu şiirlerde hiçbir suç öğesi görmemiş olmalarına karşın, mahkeme kararının gerekçesinde, hükümet bu kitabı toplatmış bulunduğuna göre suç öğesi taşıdığının açık olduğunun belirtilmiş bulunmasıdır.(6)

III

Tek parti yönetimi sona ererken bile, kendisine yöneltilen eleştiriler ve dış siyasal koşullardaki değişiklikler üzerine, 4 Aralık 1945'de gerçekleştirilen ve **Tan, Görüşler, Yeni Dünya, Gün, La Turquie** gazete ve dergilerinin bazı topluluklarca basılarak her şeyin yıkılıp parçalanması olayı, bu dönem süresince hiçbir zaman bir parça olsun basın özgürlüğünün bulunmamış olduğunun en açık göstergesidir.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı bu olay üzerine şu bildiriyi yayınlamıştır:

«Dün 4. 12. 1945 Salı günü, üniversite öğrencilerinin bir kısmı iki basımevi ile birkaç kitabevine taarruz etmişler (saldırmışlar) **ve bu hareketlerine mani** (engel) **olmak isteyen hükümet inzibat kuvvetlerini dinlemeyerek tasarladıkları suçu işlemişlerdir. Bunlar hakkında derhal takibata ve tahkikata** (kovuşturma ve soruşturmaya) **başlanmıştır. Bu çok müteessif** (üzücü) **harekete katiyen** (kesinlikle) **müsahama edilmeyecektir** (hoşgörü gösterilmeyecektir). **Bu ve benzeri hareketlerin şiddetle karşılık göreceğini ve bu gibi**

(6) aynı yerde, s. 128 - 136

kütle toplantılarının yasak edilmiş bulunduğunu beyan ve ihtar ederim.

Sıkıyönetim Komutanı
Korgeneral Asım Tınaztepe»(7)

Oysa bu olaylar, C.H.P. mebusu Hüseyin Cahit Yalçın tarafından yazıldığı anlaşılan bir yazı üzerine çıkmıştı. «Kalkın Ey Ehli Vatan» başlığını taşıyan bu yazıda deniliyordu ki :

«... Dünyanın hiçbir memleketinde bundan daha fazla matbuat hürriyeti olamaz. Beşinci kolon varsın, memlekette matbuat hürriyeti yok diye feryad etsin. Varsın, fikir hürriyeti yok diye şikâyet etsin... Bu işte cevap hükümete düşmez. Söz eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarındır.»(8)

4 Aralık 1945 olayının doğrudan doğruya C.H.P.nce düzenlenmiş bulunduğu kanıtlanmış bir gerçektir.(9) Kolluk güçlerinin ise saat 15.00'e dek süren olaylar sırasında etkili hiçbir önlem almamış oldukları da apaçıktır.(10)

---

(7) **Ulus**, 5 Aralık 1945

(8) **Tanin**, 3 Aralık 1945

(9) Bu konudaki kanıtlar topluca, S. SERTEL : **Roman Gibi (1919-1950)**, Ant yyn., İstanbul, 1969, s. 334 - 352 ve M. ZEKERİYA SERTEL : **Hatırladıklarım (1905-1950)**, İstanbul 1968, s. 267-274'-de belirtilmiş bulunmaktadır.

(10) Burada, daha önce tüm muhalif basını «alçak» olarak nitelendirmiş olan Falih Rıfkı Atay'ın bu olay üzerine yazdığı yazı C.H.P. çevrelerinin basın özgürlüğü karşısındaki tutumunu bir kez daha ortaya koyacaktır :

«Üç nokta üzerinde durmak istiyoruz : Biri, bu gençler nümayişinin (gösterisinin) hazırlıksız bir heyecan eseri olmasıdır. Tahrikin (kışkırtmanın), doğrudan doğruya bozguncu gazeteler tarafından gelmiş olduğuna şüphe edilemez. Bu gazeteler Cumhuriyet hükümetinin Türk demokrasisini geliştirme yolundaki hoşgörürlülüğünü ve sabrını, bizzat rejimi sarsmak, Bü-

yük Millet Meclisini itibardan düşürmek, devlet nizamını ve kanunlar otoritesini hiçe saydırmak için sömürmek, bu milletin kurtuluş ve kalkınma çağını bir istibdat devri gibi tanıtmak istemişlerdir. Şahıs ve kurum namus ve şerefine hiçbir insaf ve sorum hissi duymaksızın küstahça dil uzatmışlardır. Büyük Millet Meclisine karşı hücum ve saldırıları açıkça yasak eden kanunlara meydan okumuşlardır. Hükümet bu taşkınlığın yatışıp tabiî ve ölçülü tartışmalar devrine girileceğini umarak, elindeki yetkileri kullanmamış ve geçici sayılan her buhranın ilk tepkilerini hemen karşılamak istememiştir. Halk sağduyusunun hakemliğine ve gerektiği zaman nizam kanun ve otoritesinin tam işleyeceğine itimattan doğan bu hoşgörürlük ve sabrın bile, rejim düşmanlarının ancak cesaretini arttırmağa yaraması ve hükümetin çekingenliğine verilmesi esef edilecek şey değildir. Rejime, meclise ve hükümete tâğirler (yalancılıkla suçlamalar) ve küfürlerle pek ucuz bir kahramanlık kazanmak yarışı, sollu, sağlı birkaç gazeteyi Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinin bazı hâzin hâdiselerinden önceki fesat yuvalarına çevirivermiştir,» («İstanbul'daki Nümayiş», **Ulus**, 6 Aralık 1945).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Tek Parti Yönetiminin Sona Ermesini Gerektiren Dış Siyasal Nedenler

Birinci Kesim

«MÜTTEFİKLER» VE TÜRKİYE

I

II. Dünya Savaşının bitmesiyle birlikte Türkiye'de de yeni bir dönem başlamış ve çok partili siyasal düzene geçilmiştir. Oysa biliyoruz ki, Türkiye bu tarihe dek tek parti yönetimi çerçevesinde yönetilmiş ve millî şeflik rejimi geçerli kılınmıştır.

Çok partili düzene II. Dünya Savaşının bittiği günlerde geçilmiş olması, şu soruların yanıtlarının aranılmasını kendiliğinden ve kaçınılmaz bir biçimde hemen ortaya çıkarmaktadır: Çok partili düzene geçişte II. Dünya Savaşının bitmesinin bir etkisi var mıdır? Varsa, bu etki nereden kaynaklanmıştır? Dış baskı olmasa bile, uluslararası siyasal koşullar mı böyle bir düzene geçilmesini gerektirmiştir? Ya da savaşın sona ermesiyle artık kısıtlayıcı önlemlere başvurulmasına gerek kalmadığı için mi bu geçiş sağlanmıştır?

Gerçekten de II. Dünya Savaşının bitmeye kesin olarak yüz tutmasıyla ülkemizde demokratikleşme sürecinin başlamış olması, önemle üzerinde durulması gereken bir gelişimdir. Öte yandan bu sorulara verilecek yanıtlar, Türkiye'nin dünden bugüne oluşagelerek uzanan siyasal yapısına da ışık tutacaktır.

II

Ülkemizdeki «demokratikleşme»nin dış siyasal koşullarla ilgili olup olmadığını saptayabilmek için, her şeyden önce, o günlerde «Üç Büyükler» denilen Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin II. Dünya Savaşı boyunca geliştirmiş oldukları ortak siyasa üzerinde kısaca da olsa durmak gerekmektedir.

İlk olarak, 14 Ağustos 1941 günü A.B.D. Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill tarafından açıklanan «Atlantik Beyannâmesi»nde (Bildirisi'nde), her ulusun dilediği yönetim biçimini özgürce seçmesinin bu iki devletçe bir istek olarak ortaya konulduğunu görüyoruz.(1) Bu Beyannâme'nin ardından 1 Ocak 1942'de, Üçlü Pakt devletlerine karşı savaşmakta olan yirmi yedi devlet, Beyaz Saray'da, Atlantik Beyannâmesi'ndeki ilkeleri benimsediklerini ve bu ilkeleri savaşın amacı olarak gördüklerini belirttikleri «Birleşmiş Milletler Beyannâmesi»ni açıklamışlardır.(2) 1945 yılının 3-11 Şubat günleri arasında gerçekleştirilen Yalta Konferansı'nda Roosevelt, Churchill ve Stalin 25 Nisan 1945'de San Fransisco'da Birleşmiş Milletler Konferansı'nın toplanmasını kararlaştırmışlar ve ayrıca kurtarılan Avrupa devletlerinin gelecekleriyle ilgili olarak da bu devletlerin sorunlarını «demokratik» yöntemlerle çözümlemeleri ve «her ulusun kendi hükümet biçimini kendi istediği gibi seçmek hakkı» üzerinde durdukları bir demeç yayınlamışlardır.(3). Öte yandan San Fransisco Konferansı'na katılmak hakkını elde edebilmek için, 1 Mart 1945'e dek Almanya ve Japonya'ya savaş

---

(1) SEHA L. MERAY: **Devletler Hukukuna Giriş**, C. II, 3. basım, A.Ü.S.B.F., yyn., Ankara, 1965, s. 178

(2) MERAY: a.g.k., s. 179

(3) A. HALÛK ÜLMAN: **İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947**, A.Ü.S.B.F., yyn., Ankara, 1961, s. 51

ilan etmek ve Birleşmiş Milletler Beyannâmesi'ni imzalamış olmak gerekmekteydi.(4) (5)

Bu arada 17 Temmuz 1945 2 Ağustos 1945'de Truman, Churchill ve Stalin arasında yapılan Potsdam Konferansı'nın sonunda yayınlanan üçlü bildirinin 10. bölümünde şöyle denilmiştir :

«Üç hükümet, ilgili oldukları sürece, savaş süresince tarafsız kalan ve yukarıda belirtilen nitelikleri taşıyan ülkelerin Birleşmiş Milletler'e üye olma isteklerini destekleyeceklerdir.

Bununla birlikte üç hükümet, mihver devletlerinin desteğiyle kurulan, kökenleri, bünyesi ve saldırgan devletlerle olan sıkı bağları göz önüne alınınca bu üyeliğe hak kazanmak için gerekli nitelikleri taşımayan şimdiki İspanya hükümetinin böyle bir istekte bulunmasının kendileri tarafından hoş karşılanmayacağını açıklamak zorunluluğunu duyar.»(6)

Görüldüğü gibi, «müttefik devletler» bu savaşın son amacı olarak, yeryüzünde özgürlükçü ve demokratik bir devletler topluluğunun gerçekleşmesini belirgin bir siyasa biçiminde ortaya çıkarmış bulunuyorlardı. Gerçekte II. Dünya Savaşının totaliter diktatörlüklerin saldırgan dış siyasalarının sonucunda çıkmış olması ve bu devletlerden özellikle Almanya'nın savaş sırasındaki ırkçı tutumu ve bilinen olaylar, böyle bir siyasanın belirginleşmesinin temel nedenidir. Savaş boyunca bir Sovyet diplomatı olarak görev yapmış ve Tahran Konferansı'nda danışman olarak bulunmuş olan Valentin Berojkov'un da belirttiği

---

(4) bkz. MERAY : a.g.k., s. 180-181

(5) Türkiye Cumhuriyeti 23 Şubat 1945'de Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir

(6) TAHRAN, YALTA VE POTSDAM KONFERANSLARI; çev. Fahri Yazıcı, Sinan yyn., İstanbul, 1972, s. 370

üzere, faşizm ve nazizme karşı dünya kamuoyunda beliren tepkiler, batılı yöneticiler ve bu arada özellikle Roosevelt üzerinde büyük bir duyarlılık oluşturmuş bulunuyordu.(7) Öylesine ki, savaş terminolojisinde «demokratikleştirme» diye bir sözlük bile ortaya atılmıştır.(8) Batılı devlet adamları da demeç ve söylevlerinde demokratik yapıda olmayan devletlere karşı olduklarını ve bu gibi ülkelerde demokrasinin gerçekleşmesi için gereken önlemlerin alınmasının uygun olacağını sık sık açıklamışlardır. Örneğin, Churchill 13 Mayıs 1945 günlü radyo konuşmasında «Dünyada kanun ve adalet hâkim olmadıkça, totaliterlikle zabıta rejimleri Nazi mütecavizlerinin (saldırganlarının) yerine kaim kaldıkça (geçtikçe), Hitlercileri cezalandırmak pek hafif bir mâna ifade edecektir.» demiş ve «uğrunda savaşılan şerefli prensiplerin unutulmayacağını» vurgulamıştır.(9) Churchill'in partisi İngiltere'de seçimlerde başarı gösteremeyip İşçi Partisi iktidara geldiğinde ise, bu partinin «İcra Komitesi Başkanı» Prof. Laski'nin bir ajans muhabirine verdiği demeçte, partisinin «milletlerin isteğine uygun olmayan rejimlerin desteklenmesine yardım etmeyeceğini» söylediğini görmekteyiz.(10)

Şu halde, II. Dünya Savaşının bitiminde başta A.B.D. ve İngiltere olmak üzere batılı devletlerde, gerek uluslararası ortak eylem düzeyinde ve gerekse kamuoyunda, demokratik rejime sahip olmayan ülkelere karşı köklü bir tutum ve davranış bulunmaktadır.

İşte bu noktada bir gerçeği yineleyerek saptamamız gerekir. Gördük ki, o dönemde Türkiye'de tek parti egemenliği vardır ve kişi hak ve özgürlükleri -bir ölçüde de savaş koşullarının zorlamasıyla- hemen hemen tümüyle kısıtlanmıştır. Kısacası, 1945 yılında ülkemizde demokratik bir rejimin yürürlükte olmadığı kesin bir gerçektir.

---

(7) VALENTİN BEROJKOV: **Tahran 1943**; çev. Hasan Âli Ediz, Bilgi yyn., Ankara, 1970, s. 172

(8) A. US: a.g.k., s. 600

(9) **Ulus**, 14 Mayıs 1945

(10) **Ulus**, 12 Ağustos 1945

III

Ne var ki,yalnız bu duruma bakarak, bunun çok partili düzene geçişi tek başına gerektirecek bir neden olduğunu öne sürmek olanaksızdır. Bunun birçok neden arasında yalnız «bir» neden olduğunu söyleyebiliriz.(11) Ancak bu durumun bile «bir» neden olabilmesi, daha başka bazı nedenlerin bulunmasına bağlı olmuştur. Gerçekten de bu nedenin, daha başka bir deyişle de bu gerçeğin yanı başında, bazı daha başka uygulama ve kurumlar da vardır ki, bunların uluslararası ortamda önemli sonuç ve yankılara yol açtığını görmekteyiz.

Önce, Türkiye'nin izlemiş olduğu dış siyasa «müttefikler»de bazı tepkilere yol açmış bulunuyordu. Burada bu konunun ayrıntılarına girmemizin olanağı bulunmuyor. Bununla birlikte, Türk - Alman Antlaşması, bu iki devlet arasındaki ticaret ve Türkiye'nin kendisine yapılan bütün baskılara karşın, Almanya'ya karşı savaşa girmemiş olması üzerinde kısaca durmayı gerekli görmekteyiz.(12)

Türkiye ile Almanya arasında 18 Haziran 1941'de on yıl süreli bir dostluk antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma 25 Haziran 1941'de T.B.M.M.nde onaylanmıştır.(13)(14) İşin ilginç

---

(11) Ülke içi birikim ve tepkilerin incelenmesi ayrı bir çalışmamızın konusudur.

(12) II. Dünya Savaşında Türkiye'nin izlemiş olduğu «yansızlık» siyasası ve A.B.D.nin durumu için bkz. A. HALÛK ÜLMAN: **La Neutralité Turque et les Etats-Unis Pendant La 2 ème Guerre Mondiale**; Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan, A.Ü.S.B.F., yyn., Ankara 1969

(13) Bu antlaşmayla iki devlet karşılıklı olarak ülkelerinin toprak bütünlüğünü ve dokunulmazlığını tanıyorlar, birbirlerine karşı doğrudan ya da dolaylı düşmanca davranışlardan kaçınma yükümlülüğünü getiriyorlar ve gerektiğinde ortak çıkarlar için ikili görüşmeler yapılacağını öngörüyorlardı.

(14) Antlaşma T.B.M.M.nde görüşülürken o zaman Dışişleri Bakanı olan Şükrü Saraçoğlu demiştir ki:

olan bir yanı da şudur: Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen kendi dışişleri bakanına 17 Haziran 1941'de «gizli» kaydıyla gönderdiği telgrafında «Antlaşma, istediğinize göre 19 Haziran sabahı yayınlanacaktır. Alman ve Türk radyoları 18 Haziran'ı 19'a bağlayan geceki yayınlarında hiçbir şeyden bahsetmeyeceklerdir. Böylece bildiri, iki ülkenin basınında sadece 19 Haziran sabahı yayınlanacaktır. Saraçoğlu, Türk radyo ve basınının antlaşmaya gereken sıcak ilgiyi göstermesini sağla-

---

«28. 2. 1941'de Alman Devlet Başkanı Hitler, Türk Devlet Başkanı İnönü'ne bir mektup yazdı. Bu mektup Türk resmî makamları üzerinde derin etki yaptı ve Devlet Başkanımızın karşı ve paralel mütalealarıyle karşılandı. 4. 5. 1941'de de Hitler, Reichstag'da söylediği bir nutukta Türkiye için, Türk Devlet Adamları için ve özellikle büyük Atamız Atatürk için güzel ve güzel olduğu kadar doğru mütalealar yürüttü ve hükümler verdi. Kalplere ve vicdanlara hitap etmesini çok iyi bilen Hitler, açıkça söylediği bu mütaleaları ve hükümleri ile Türk milletinin, Türk çocuğunun kalbini harekete geçirdi. Böylece planı çizilmiş ve temeli atılmış olan Türk-Alman dostluk binasının yapımı için çalışma sırası kalfalara ve işçilere gelmişti. Bir yandan iki devlet başkanının arasında ikinci kez mektuplar verilip alınırken, öte yandan da Von Papen ve arkadaşları ile Şükrü Saraçoğlu ve arkadaşları hükümetlerinden aldıkları talimatlara uyarak Türk-Alman dostluk anıtının yapımına, daha doğru bir deyimle, canlandırılmasına koyuldular. Bu çalışmalarda iki taraf da yalnız dürüstlükten ve açık yürekten yapılmış bir tek yolda yürüdü.

Bundan başka biz Almanlarla olan görüşmelerimizin önemli safhalarından İngiliz dostlarımıza haber verdik ve yer yer danışıp görüştük. Bu danışma ve konuşmalarımızdan da Alman dostlarımıza haber verdik. İşte böylece ve sadece doğru yoldan yürüyerek bugün huzurunuza çıkan esere ulaştık. Bu noktada bu iş için teşekküre değer hizmetler görmüş olan Alman Devlet Adamı ve Büyük Elçi Dostum Von Papen'in adını sevgi ve takdirle anmayı görev sayıyorum.» (T.B.M.M., Z.C., C. XIX, Devre 6, İçtima 2, Celse 1)

yacaktır.» (15) (16) diyordu. Bu antlaşma imzalanır imzalanmaz, 22 Haziran'da Almanya, Sovyetler'e saldırmıştır. Çünkü artık, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'nun da belirttiği üzere, Almanya sağ kanadını güvenceye almış bulunuyordu. (17) (18)

İşte, bu antlaşma İngiltere ve Amerika'nın tepkisiyle karşılaşmıştır. O ölçüde ki, hatta A.B.D. «Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu»na göre Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımı kesmekte duraksamamıştır. (19)

Ne var ki, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında 1939'da imzalanmış olan «Üç Taraflı Yardım» antlaşması da bu arada yürürlükte bulunuyordu. (20) Gerek bu antlaşma çerçevesinde

---

(15) İKİNCİ DÜNYA SAVAŞININ GİZLİ BELGELERİ — Almanya Dış İşleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası 1941-1943; çev. Muammer Sencer, May yyn., İstanbul, 1968, s. 35

(16) S. Sertel, «Bu antlaşmadan sonra, Hitler Almanyası'nın dâvetiyle bir çok gazeteciler Almanya'ya aktılar. Memlekette Alman dostluğu propagandası gelişti.» (a.g.k., s. 232) derken, bu nedenle bir gerçeği yansıtmaktadır.

(17) FAHİR H. ARMAOĞLU **Siyasi Tarih 1789-1960**, 2. Basım, A.Ü.S.B.F., yyn., Ankara, 1973, s. 734

(18) Türkiye'nin bu antlaşmayı yapmasının önemli bir nedenini Armaoğlu şöyle açıklamaktadır: «Türkiye için Sovyetlerden duyulan endişe hiç bir zaman kaybolmamıştı. Türkiye bunu Almanya'dan gizlememişti. Almanya'nın ezilmesinin ve dolayısı ile bir Sovyet zaferinin kendisi bakımından doğuracağı kötü ihtimalleri gayet iyi görüyordu.» (a.g.k., s. 735-736.)

(18) Von Papen'in Alman Dışişleri Bakanlığına vermiş olduğu 5 Ocak 1942 günlü raporda geçen sözler de konuyu aydınlatıcı niteliktedir: «Türkiye uzun tarihinden almış olduğu derslerle millet olarak varlığının Alman-Rus Savaşına sıkı sıkıya bağlı olduğunu bilmektedir... Cumhurbaşkanı (İnönü), Türkiye'nin tarafsız oluşunda, halen İngiltere'den çok mihver devletlerinin çıkarı olduğunu belirtti.» (GİZLİ BELGELER, s. 52, 55).

(19) Ancak 3 Aralık 1941'de bu yardım yeniden başlayacaktır.

(20) Bkz. **Düstur**, Tertip 3, C. XXI, s. 15 vd., **R.G.**, 9 Teşrinisani 1939

ve gerekse savaşın genel gidişi nedeniyle, müttefikler Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bu amaçla yapılan çeşitli girişim ve baskılar arasında en önemlileri olarak şunları sayabiliriz: 1943 yılının Ocak ayında yapılan Adana Konferansı'nda İnönü ve Churchill bu konuda görünüşte anlaşmışlardır. 19 Ekim 1943'de «Üç Büyükler»in dışişleri bakanları arasında Moskova'da başlayan konferansta bakanlar, Türk havaalanlarının hemen kullanılmasını ve o yılın sonunda dek Türkiye'nin kesinlikle savaşa katılmasını kararlaştırmışlar ve İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nu Kahire'ye çağırarak bu kararı 5 Kasım 1943'de bildirmiş, ancak bu istek geri çevrilmiştir. 4 Aralık 1943'de İnönü'nün de katılmasıyla gerçekleştirilen Kahire Buluşması sonunda da Türkiye'nin savaşa katılması sağlanamamıştır. 14 Ocak 1944'de A.B.D. Ankara Büyükelçisi Türkiye'nin savaşa katılması gerektiğini kesin bir biçimde bildirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, 3 Şubat 1944'de Türkiye'ye yapılan Amerikan ve İngiliz yardımı durdurulmuştur.(21)

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, bu savaşa katılmama durumu, daha başka bir deyişle de «fiilî tarafsızlık» siyasası, öne sürüldüğüne göre, gerçekte Almanya'nın çıkarına işlemiştir. Sovyetler'e saldırdığında Almanya'nın Türkiye açısından sağ kanadını güvenceye bağlamış olduğunu belirtmiş bulunuyoruz. Bu nedenle de herkesten önce Sovyetler, bu gerçeğin üzerinde önemle durmuşlardır.(22) Örneğin, Sovyet **Harb ve İşçi Sınıfı** dergisi 2 Eylül 1943 günlü sayısında bu görüşü belirtmiş bulunmaktadır.(23) (24)

---

(21) Bu konuda toplu bilgi için bkz. DOĞAN AVCIOĞLU: **Millî Kurtuluş Tarihi - 1838'den 1995'e**, 4. Kitap, 4. Basım, Tekin yyn., İstanbul, 1979, s. 1540 vd.

(22) ARMAOĞLU: a.g.k., s. 737

(23) ÜLMAN: ...**Türk-Amerikan...**, s. 41

(24) Von Papen'in de bir raporunda, İsmet İnönü'nün de aynı gerçeğe değinmiş olduğunu yazdığını bu kesimde not 18'de belirtmiş bulunuyoruz.

IV

Savaş boyunca süren Türk - Alman ticareti de müttefiklerin tepkisini doğuran bir başka olgudur.(25) Nitekim, II. Dünya Savaşı sırasında Ulaştırma Bakanlığı yapmış olan Fahri Ergin'in belirttiğine göre, İngiliz amirali Kelly gelerek şöyle yakınmıştır: «Kahve veriyoruz Almanlar'a hediye ediyorsunuz, gaz, benzini biraz fazla versek, onları da Almanlar'a vereceksiniz. Büyük ölçüde Almanya'ya balık ihraç ederek onları besliyorsunuz.» (26) (27) Ancak bu konuda asıl önemli olan, A.B.D. ile İngiltere'nin 19 Nisan 1944'de bir nota vererek Türkiye'nin Almanya'ya krom satmasını durdurmasını istemiş olmalarıdır. Bu nota üzerine de 21 Nisan 1944'de Almanya'ya krom gönderilmesine son verilmiştir.(28)

V

Müttefik devletlerle Türkiye arasında sorun yaratan olaylardan bir başkası da, Alman ve İtalyan savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmelerine izin verilmiş olduğu savıdır. Bu sav, S.S.C.B.nin biraz aşağıda üzerinde duracağımız ve Türkiye'ye

---

(25) Almanya ile ticaretin gelişmesinin nedenleri için bkz. A. HALÛK ÜLMAN-ORAL SANDER: **Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968,** II, A.Ü.S.B.F., D., C. XXVII, Mart 1972, sayı 1, s. 17-18.

(26) FAHRİ ERGİN: «İkinci Dünya Harbi ve Türkiye»; **Yakın Tarihimiz,** C. IV, sayı 52, 21 Şubat 1963, s. 394

(27) Fahri Ergin'e göre, II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Almanya'ya çeşitli yardımlarda bulunmasının bir nedeni de, Türk devlet adamlarından bir bölümünün savaşı Almanya'nın kazanacağını düşünmüş olmalarıdır. (FAHRİ ERGİN: «Almanya Gezisi ve İkinci Cihan Harbi»; **Yakın Tarihimiz,** C. IV, sayı 49, 31 Ocak 1963, s. 297).

(28) GOLOĞLU: a.g.k., s. 237

yöneltiği baskının bir gerekçesini oluşturmuş olduğu gibi, İngiltere ve A.B.D.nin de tepkisini çekmiş bulunuyordu. Nitekim, İngiliz Dışişleri Bakanı Eden İngiliz parlamentosunda yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin bu konudaki tutumundan söz ederken, «Majestelerinin hükümeti, Türk hükümetinin bildik manevralara kalkışmasından ötürü derin bir tedirginlik duymuştur.» diyerek Türkiye'yi suçlamıştır.(29) (30) Bu tepkileri yatıştırmak amacıyla, Alman yanlısı olarak tanınan Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun bakanlıktan ayrılması yoluna gidilmiştir.(31) Menemencioğlu'nun bu ayrılışını Anadolu Ajansı, «Dışişleri Bakanımızın son günlerde izlediği politikayı Bakanlar Kurulu onaylamamıştır.» diyerek duyurmuştur.(32) Oysa belirtmeye gerek yoktur ki, konu, bir bakanın kişisel eğilimlerini çok aşan bir boyut taşımaktaydı.

VI

Türkiye'nin izlediği dış siyasanın, savaşın bitiminde, belirtilen bu nedenlerle müttefik devletler üzerinde olumsuz bir iz bırakmış olduğu açıkça ortadadır. Ancak uluslararası siyasa alanında yankılanmış ve Türkiye'ye karşı suçlamalar yöneltilmesine neden olmuş bir başka uygulama daha vardır: Varlık Vergisi! Bu verginin konulmasının nedeni, uygulamadaki ırkçı tutum ve genel hukuk ilkelerine aykırı olan özellikleri üzerinde durmuş bulunuyoruz. Şimdi de Varlık Vergisinin uluslararası alanda doğurduğu tepkilere kısaca değinelim.

Faik Ökte'nin belirttiğine göre, özellikle yabancı uyruklu-

(29) E. WEİSBAND: **İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası;** Çev. M. Ali Kayabal, Milliyet yyn., İstanbul, 1974, s. 330

(30) Geniş bilgi için, aynı kaynak, s. 329-330'a bkz.

(31) A. US: a.g.k., s. 604; GOLOĞLU a.g.k., s. 258; S. SERTEL: a.g.k, s 274-275

(32) A. US: a.g.k., s. 604

lardan bu vergi alınmaya kalkışıldıkça, başta İngiltere olmak üzere yabancı devletler bu uygulamayı durdurmak için ortak girişimlerde bulunmuşlardır.(33) Weisband da **İnönü'nün Dış Politikası** adlı kitabında protesto notalarının birbirini izlediğini yazmaktadır.(34) Ökte'nin anlatımı da, «Hariciyeye notalar yağmaya başladı.» biçimindedir.(35) İngiltere'de bu vergi üzerinde önemle durulmuş ve örneğin, 28 Ocak 1944 günlü **Times** gazetesi, uygulamanın ırkçı niteliğini vurgulamıştır.(36) Yahudi asıllı olan A.B.D. Ankara Büyükelçisinin de kendi dışişleri bakanlığına verdiği bir raporda aynı olayın, yani ırkçı uygulamanın üzerinde durduğunu görmekteyiz.(37)

Oysa II. Dünya Savaşının aynı zamanda ırkçılığa karşı da yürütülmüş bir savaş olduğunu biliyoruz.

VII

Bu dönemde Türkiye'nin demokratik bir yapıya sahip olmadığına değindik. Zaten bu gerçek yeterince açıktır. Ne var ki, Türkiye'de II. Dünya Savaşının totaliter diktatörlükleriyle çağrışım yaptıran bazı siyasal kurumlar daha bulunmaktaydı. C.H.P.nin «parti» anlayışı bunların başında gelir. Ayrıca «millî şef» kavramının ve bu kavrama verilen anlamın İtalya'nın «duçe»si, Almanya'nın «führer»iyle yapısal ilişkisi yadsınamayacak bir gerçektir. Üstelik millî şefin «değişmez» olduğunun «resmen» kabul edilmiş bulunması, tüm demokratik ilkelere taban tabana karşıttır.

Şimdi, Türkiye'nin o günkü bu siyasal yapısını, II. Dünya Savaşı sırasında izlemiş olduğu ve çeşitli tepkilere yol açmış

---

(33) ÖKTE: a.g.k., s. 119
(34) s. 291
(35) ÖKTE: a.g.k., s. 122
(36) WEISBAND: a.g.k., s. 290
(37) aynı yerde, s. 289

olan dış siyasasıyla birlikte düşünecek olursak, kişi özgürlükleri ve demokrasinin yeryüzünde gerçekleşmesini savaşın son amacı durumuna getiren devletler karşısında Türkiye'nin «iyi» bir konumda bulunmamış olduğu kendiliğinden anlaşılacaktır.(38)

Bir, iki somut örnek vermek gerekirse, önce Ahmet Emin Yalman'ın anılarından söz edebiliriz. Yalman'ın kişisel bilgisine göre, A.B.D. «İktisadî Harb Dairesi» Türkiye'ye karşı bir tutum izlemiş, hatta ülkemize «dost olmayan ülke» statüsü tanınmasını istemiştir.(39) Yine Yalman, **Vatan** gazetesini çıkardığı ilk yıllarda, hükümetin basına uyguladığı kısıtlamalara karşı çıktığı için **Life** dergisinin bir fotoğrafını «demokratik Türk gazetecisi» olarak tanıtarak yayınladığını bildirmektedir.(40) Öte yandan 1945 yılında B.B.C. radyosunda Türkiye'yi eleştiren bir dizi programın yayınına başlanmış ve bu dizinin yayından kaldırılmasını Türk hükümeti İngiltere'den istemiştir.(41) Çarpıcı bir başka örnek de, Türkiye'de çok partili düzen kurulduktan sonra bile, 1947'de Türkiye'ye karşı A.B.D.'nin bazı çevrelerinde hâlâ beslenmekte olan duygudur. Gerçekten de komisyonlarda, Temsilciler Meclisinde ve Senato'da Truman Doktrinine Türkiye açısından yöneltilmiş olan eleştiriler sırasında, Türkiye'ye yapılacak yardımın, bu ülkenin insan hak ve özgürlüklerini tanımayan otokratik yönetimini güçlendireceği, yardımın muhalefetin ezilmesi için kullanılabileceği, Türkiye'nin savaşta nazilere yakınlık göstermiş olduğu ve bu nedenle de böyle bir yardımın Birleşmiş Milletler ülküsüne aykırı düşeceği, yardı-

---

(38) Açıklanan bu amaç doğrultusunda yeryüzünde gerçekten de kişi özgürlükleri ve demokrasinin uygulama alanına kavuşup kavuşmadığı ayrı bir konudur. Burada önemli olan o günlerin dünya kamuoyu ve siyasal atmosferidir.

(39) YALMAN: a.g.k., C. III., s. 333

(40) aynı yerde, s. 277

(41) ERGİN: İkinci..., s. 395

mın ancak Türkiye tam anlamıyla demokratikleşince yapılması gerektiği öne sürülmüştür.(42)

Şu halde, eğer Türkiye batı dünyası içinde yer almak istiyor idiyse, her şeyden önce salt bu konumu nedeniyle, demokratik bir düzene geçmek zorundaydı. Bu açıdan bakılınca dış siyasal koşulların çok partili düzene geçilmesinde gerçekten önemli bir etkinliğinin bulunduğunu kabul etmek gerekmektedir.

VIII

Şu da var ki, bu etki, yalnız bu konumdan kaynaklanmakla kalmamıştır. Buna bir de S.S.C.B. karşısında Türkiye'nin yalnızlığı eklenmiştir.

Sovyetler 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşmasını 19 Mart 1945'de feshetmişlerdir. Bu durumun ortaya çıkardığı gerginlik sürerken, bu arada 7 Haziran 1945 günlü bir başka notayla S.S.C.B. doğu sınırımızda kendi lehine bazı düzenlemeler yapılmasını, Boğazlar'da üs verilmesini ve buranın iki devletçe ortaklaşa savunulmasını, Montreux Sözleşmesinin ikili bir antlaşmayla değiştirilmesini istemiştir.(43) Türkiye bu önerileri geri çevirmiş, ancak Sovyetler 7 Ağustos 1946 ve 25 Eylül 1946'da iki yeni nota vererek bu isteklerini yenilemişlerdir.(44) Bu arada, daha önce incelediğimiz ve İstanbul'da 4 Aralık 1945'de başta **Tan** olmak üzere bazı gazete bürolarıyla birlikte bir Sovyet vatandaşına ait bir kitabevinin de bazı gruplarca yıkılıp dağıtılması, Türk-Sovyet ilişkilerini daha da gerginleştiren bir olay olmuştur. Bu olay üzerine S.S.

(42) ÜLMAN: ...**Türk-Amerikan**..., s. 103-104

(43) HAMZA EROĞLU: **Türk Devrim Tarihi**, 5. basım, Ankara, 1977, s. 258-259

(44) aynı yerde, s. 260

C.B., Türkiye'ye bir protesto notası vermiştir.(45)(46) Bütün bunlara ek olarak, Sovyetler ayrıca Türkiye üzerinde yoğun bir propaganda ve baskı kampanyasına girişmişlerdir.

Sovyet **İzvestia** gazetesinde 21 Mart 1945 günlü başmakalede, Türk-Sovyet Antlaşmasının feshedilmesinin gerekçeleri şöyle açıklanıyordu: Antlaşma yirmi yıl önceki koşullara göre yapılmıştır. O günkü durumun tersine, bugün S.S.C.B. İngiltere ile siyasal işbirliği içindedir. S.S.C.B.nin o zaman A.B.D. ile hiçbir ilişkisi yoktu. Şimdiyse savaş ittifakı içinde ve uluslararası durumun düzenlenmesinde birliktedir. Kaldı ki, savaş boyunca Türk Sovyet ilişkileri doyurucu olmamıştır.(47) Gerçekte S.S.C.B.nin bu istekleri öne sürmeden önce A.B.D. ve İngiltere'nin Türkiye'ye karşı beslediği duyguları değerlendirmiş bulunduğunu söylemeliyiz. Örneğin, Churchill'in Roosevelt'e yolladığı 22 Ekim 1944 günlü bir telgrafta şöyle denilmekteydi:

> «**U.J. (Stalin) Montreux Sözleşmesinin Boğazlar'dan Sovyet savaş gemilerinin serbestçe geçmesini temin edecek şekilde tadilini** (değiştirilmesini) **istiyor. Prensip olarak itiraz etmedik. Japonya bu sözleşmeyi imzalayan taraflardan biri olduğu ve İnönü de geçen Aralıkta fırsatı kaçırdığı için [Kahire Konferansına karşın Türkiye'nin savaşa girmemesi] bir tadil elzem** (vazgeçilmez) **görülüyor. Teklifleri hazırlanmasını Sovyetler Birliğine bıraktık. (Stalin)**

---

(45) ARMAOĞLU: a.g.k., s. 747

(46) II. Dünya Savaşı sırasındaki Türk-Sovyet ilişkileri için bkz. BASKIN ORAN: «Türkiye'nin Kuzey'deki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet ilişkileri: 1939-1970)», **A.U.S.B.F.D.**, C. XXV, Mart 1970, sayı 1, s. 41-93; Savaş öncesi ve savaşın hemen başlangıcındaki durum için bkz. RIFKI SALİM BURÇAK: **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)**, İstanbul, 1946

(47) AYIN TARİHİ, Mart 1945, sayı 136, s. 56

bunların mutedil (ılımlı) **olacağını söyledi.»(48)**

Öte yandan Potsdam Konferansının 23 Temmuz 1945'de yapılan yedinci oturumunda, Truman ve Churchill, Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesi konusunda Stalin ile anlaşmış bulunuyorlardı.(49) 24 Temmuz 1945 günlü sekizinci oturumda ise Truman'ın, «Uluslararası denetimi önerirken Boğazlar'ın kimsenin elinde olmayacağını söylemek istedik. Bu konudaki tutumumuzun doğru olduğuna Türkiye'yi inandırmaya çalışacağız.» dediğini görüyoruz.(50) Konferans sonunda yayınlanan **Protokol**'de de «Karadeniz Boğazları» başlıklı XVI. Bölümde :

> **«Üç hükümet, bugünkü koşulları karşılamaması nedeniyle Montreux'de yapılan sözleşmenin değiştirilmesi gereğini tanımış bulunmaktadır. Bu konuda, Türkiye hükümeti ile her üç hükümet arasında görüşmeler yapılmasına karar verilmiştir.»**

denilmektedir.(51) (52)

Sovyetler'in 19 Mart 1945 günlü notayla Türkiye'den toprak istemeleri karşısında da A.B.D.nin o andaki tutumunun ne olduğu Truman'ın anılarında açıkça ortaya konulmuştur. Truman demektedir **ki :**

> **«Toprak verme sorununun Türk ve Ruslar'ın kendi başlarına oturup çözmeleri gereken bir sorun olduğunu söyledim.»(53)**

---

(48) ÜLMAN ...**Türk-Amerikan**..., s. 45

(49) KONFERANSLAR..., s. 244-247

(50) aynı yerde, s. 269

(51) aynı yerde, s. 381

(52) Boğazlar sorunu üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. FERİDUN CEMAL ERKİN **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968

(53) HARRY S. TRUMAN : **Memoirs, Years of Decisions**, C. I, New Jersey, Doubleday, 1955, s. 415-416 (ORAN: a.g.y., s. 57'den)

Görülüyor ki, Türkiye'nin bazı bölgelerinin S.S.C.B.ne geçmesi o günlerde A.B.D.ni ilgilendiren bir konu değildir.(54)

Burada anımsamamız yerinde olacaktır ki, o dönemde S.S.C.B. Orta Avrupa'da ve Balkanlar'da kendisine bağlı bir devletler kuşağı oluşturmaktaydı ve batılılar buna engel de olamamışlardı.(55) Üstelik bu arada İngiltere'de İşçi Partisi seçimleri kazanmış ve yeni hükümet 27 Temmuz 1945'de kurulmuştu.(56) Yeni İngiliz hükümetinin sosyalist bir görüşe sahip olması ise, Türkiye'de bu hükümetin daha çok Sovyet yanlısı bir siyasa izleyeceği kanısını uyandırmış olsa gerektir. Gerçekten de İşçi Partisi'nin yayın organı olan **Daily Herald** gazetesi, daha 24 Mart 1945 günlü sayısında «Beklenmedik Türk - Rus Olayı» başlıklı yazısında şöyle demekteydi

> **«M. Molotof, Türkiye ile 1925 Aralığında imzalanan dostluk ve tarafsızlık antlaşmasına Sovyet hükümetinin son vermek hususundaki niyetini haklı göstermek üzere iyi sebepler ileri sürmüştür. İki memleket 1921'de, aralarındaki münasebetlerin yarı hasmane** (düşmanca) **olarak vasıflandırılabileceği** (nitelendirebileceği) **bir zamanda, birbirlerine yaklaşmışlar ve antlaşmayı da 1925'de İngiltere hükümeti Rusya ile münasebetini kestiği ve Musul meselesinde Türkiye ile had bir ihtilâf** (anlaşmazlık) **halinde bulunduğu sırada imzalamışlardı.»**(57)

---

(54) ORAN: a.g.y., s. 57

(55) Bu konuda İngiliz **Sunday Times** gazetesi 26 Mart 1945 günlü sayısında, «1925 Türk-Rus antlaşmasının Ruslar tarafından feshi, Sovyet hükümetinin sadece komşu hükümetlerin sempatisini temin etmek değil, fakat aynı zamanda Rusya'nın kendi geniş topraklarını çevreleyen bu hükümetlere güvenebilmesini sağlamak hususundaki programına dahil görülmektedir.» demektedir. (AYIN TARİHİ, Mart 1945, sayı 136, s. 61)

(56) **Ulus**, 28 Temmuz 1945

(57) AYIN TARİHİ, Mart 1945, sayı 136, s. 59-60

Bütün bunlara bir de, II. Dünya Savaşının bitmesine karşın, Sovyet tehdidi üzerine ordusunu azaltmayan Türkiye'nin büyük bir ekonomik yük altında bulunduğunu eklememiz gerekmektedir.

İşte, bütün bu olumsuz koşulların yanı sıra, Türkiye'nin bir Sovyet saldırısına tek başına karşı koyamayacak olduğu da açık bir gerçek olarak ortadadır.

Bu durumda, A.B.D. ve İngiltere'nin S.S.C.B.ne karşı Türkiye'nin yanında yer almaları gerekiyordu. Oysa belirtmiş olduğumuz üzere, bu ülkelerin kamuoyu Türkiye'yi hiç de sempatik bir gözle görmemekteydi.

Bu nedenlerle rahatlıkla öne sürebiliriz ki, daha önce çizdiğimiz uluslararası ortama ek olarak bu özel durum da, batılı kamuoyunun kazanılması için Türkiye'nin siyasal yapısında demokratikleşmeyi gerektirmiştir.

İkinci Kesim

SAVAŞI MÜTTEFİKLERİN KAZANMASI KARŞISINDA C.H.P.

I

Türkiye'nin uluslararasındaki bu konumunun çok partili siyasal yaşama geçişi etkilemiş ve bu yaşamın gerektirdiği bazı hak ve özgürlüklerin de bu nedenle tanınmış olduğunun en güçlü kanıtı, ülkemizde o dönemde gözlemlediğimiz tutumdur.

Önce, C.H.P.nin sözcüsü olan basında sürekli bir biçimde, Türkiye'nin gerçekte demokrasiyle yönetilen bir ülke olduğu, bu nedenle de batı dünyası içinde yer aldığı, II. Dünya Savaşı boyunca da müttefiklere yardım ettiği, ancak eğer Türk demokrasisinin işlemesinde bazı aksaklıklar ve eksiklikler varsa, bunların da giderilmekte olduğu öne sürülmüştür. Bu tutumu, başta İnönü ve Saraçoğlu olmak üzere, en sorumlu ve yetkili kişilerin söylev ve demeçlerinde izlemekteyiz. Artık faşizm ve nazizm kötülenmekte, daha düne dek küçümsenen liberal demokrasi övülmektedir. Öte yandan olayların gelişim çizgisi de bu söylev ve demeçlere koşut bir çizgi izlemektedir.

Burada, C.H.P.ne karşı olan basın üzerinde durmayacağız. Bu tür basın zaten C.H.P.nin izniyle varlık gösterebilmiş olduğu gibi, gerçekte durumu en iyi açıklayabilecek olan muhalif

basının yazdıkları değil,(1) fakat C.H.P. iktidarının olayı nasıl değerlendirmiş olduğudur. Çünkü toplum üzerindeki baskıyı azaltacak ve siyasal partilerin kurulmasına olanak tanıyacak olan, C.H.P.dir. Şu halde, birkaç örnek vererek C.H.P.nin kendisinin bu konuyu nasıl değerlendirmiş olduğunu belirtmeye çalışalım.

Halkevleri'nin yayın organı olan **Ülkü** dergisinde, örneğin, Sadi Irmak şöyle diyordu :

«Türk milletinin Şefi, milleti şahsî istekleri peşinde sürüklüyen bir diktatör değildir... Fert haklarını tanımak, şerefli, insancı milletçilik esasına sarılmış olmak, daha savaş başlamadan bizi demokrasiler safına katmış bulunuyordu. Totaliterliğin en parlak günlerinde bile safımızdan ayrılmadık. Her pazarlığı şiddetle reddettik. Kararlığımızın kesinliğini sezen saldırganlar, sınırlarımızın önünde durmak zorunda kaldılar. Vasıtalı, vasıtasız olarak müttefiklerimize ne kadar büyük hizmetler etmiş olduğumuzu tarih kaydedecektir. Milletimize vergi bir vakarla (ağırbaşlılıkla) **tarihin hükmünü bekleyebiliriz.**

İçerde haklara ve hürriyetlere riayetli (saygılı), **dışarda dünya barışında, siyasî sözleşmelere saygılı millet olarak ayaktayız. Onun içindir ki dostluğu aranan bir varlığız. Demokrasi diyarındaki mevkiimiz ancak kuvvetli ve şerefli kelimeleriyle vasıflandırılabilir.»(2)**

---

(1) Tan ve **Vatan** gazeteleriyle bazı dergilerin C.H.P.ne karşı tutumunu ve bu nedenle iktidarın içine düştüğü durumu sanırız ki, C.H.P. mebusu Necmeddin Sadak'ın bir yazısından aldığımız şu satırlar başka söze gerek bırakmayacak bir biçimde belgeleyecektir :

«Biz diyoruz ki Türkiye'de bir rejim buhranı yoktur. Yani bir hükümet şeklinden başka bir hükümet şekline geçmek gibi bir mesele karşısında değiliz. Harbde işgal ve istilâya uğrayan yenilen, yahut kurtulan ve kurtarılan memleketlerde görüldüğü

Hüseyin Cahit Yalçın ise «Türkiye Almanya'ya karşı harbe girmek imkânını bulmamakla beraber nazi dâvasına bir an için bile meyil göstermiş midir?» sorusunu sorup bunu «Asla!» diye yanıtladıktan sonra :

> **«Amerikan efkâr-ı umumiyesine** (kamuoyuna) **bu hakikati izah imkânı bulunduğu zaman, hareket hattımızın dürüstlüğü teslim ediliyor ve hakkımız anlaşılıyor. Fakat Birleşik Amerika alışkın olduğumuz büyüklükte bir memleket değil koca bir kıtadır. Orada Türk nokta-i nazarını** (görüşünü), **Türk politikasını tamamen hür demokrasiler idealinin aynı olduğunu usanmadan, bıkmadan, durmadan anlatmak iktiza eder** (gerekir)...»(3)

demektedir. Falih Rıfkı Atay'ın da, Türkiye'nin savaşa neden katılmadığını Fransa'nın başına gelenleri anımsatarak açıklamaya çalıştığını, bununla birlikte Türkiye'nin yansızlığının müttefiklere yaradığını öne sürdüğünü görüyoruz.(4) Ve birkaç yıl

---

şekilde bir rejim dâvasını, suçlu geçmiş idarelerle ilgimizi kesip yenisini kurmak gibi bir devrim havasını -durup dururken Türkiye'de var gibi göstermenin hem yanlış, hem memleket için zararlı olduğuna inanıyoruz... Bunun içindir ki, biz, Türkiye Cumhuriyetini esasında hürriyete ve demokrasiye dayanan bir idare şekli olarak tanıyoruz. Bugün istediğimiz -bilfiil- (uygulamada) kendini gösteren- bu hürriyetin kanunlaşması ve diğer demokrasi kurallarının ileriye gelişmesini, bilhassa siyasî partilerin doğmasını mümkün kılacak tedbirlerin alınması, engellerin kaldırılmasıdır.» («Beklenen Netice Tam ve Gerçek Bir Tenkit, Kontrol İmkânının Doğmasıdır»; **Akşam**, 10 Eylül 1945).

(2) SADİ IRMAK: «Avrupa Savaşının Bitmesi ve Memleketimiz»; **Ülkü**, 16 Mayıs 1945, sayı 88, s. 3

(3) HÜSEYİN CAHİT YALÇIN: «Türk-Amerikan Dostluğu»; **Tanin**, 7 Ocak 1945

(4) FALİH RIFKI ATAY: «Milletler Sınıflanırken»; **Ulus**, 28 Şubat 1945

önce İtalyan faşizminin ve Rus komünizminin örgütlenme biçimini Türkiye için bir model olarak gösteren bu yazarın kaleminden bu kez şu satırları okuyoruz:

«Sadece inkılâbı ve millî varlığı savunma kaygılarından doğan geçici engeller kalkacaktır. Bu memlekette de partiler kurulacaktır ve basın yalnız bağımsız mahkemeler tarafından tatbik olunan kanuna karşı sorumlu olacaktır.

Türk demokrasisinin bu tabii tekâmüiünü (doğal evrimini) **ve onda garplı bir demokrasinin bütün gereklerini yerine getirecek şartların olgunlaşmış olmasını en başta biz, Cumhuriyet Halk Partisinden olanlar sevinçle karşılıyoruz.»** (5)

Ahmet Şükrü Esmer de açıkça:

«Amerikalılar bizden Atatürk Türkiyesi'nin açtığı çığır üzerinde yürümemizi istiyorlar. Dış İşleri Bakanlığı müsteşarlığından yeni çekilen Mr. Grew, birkaç yıl önce Amerika'yı ziyaret ettiğimiz sırada söylediği bir nutukta demiştir ki:

'Ben Türk demokrasisinin küçük bir fidan halinden büyüyerek büyük bir ağaç olduğunu gördüm.'

Bu gerek politika, gerek iş hayatındaki milyonlarca Amerikalı'nın candan kanaatini ifade eder ve Amerikalılar gene Mr. Grew'in ifadesine göre şerefli bir milletin namuslu emeğiyle beslenmekte olan bu ağacın daha da büyümesini ve kuvvetlenmesini beklemektedirler.» (6)

diyerek Türkiye'de demokratikleşmedeki dış etkileri ortaya koymuş oluyordu.

Ankara radyosunda da Burhan Belge çeşitli konuşmaların-

---

(5) FALİH RIFKI ATAY: «Türkiye'de Demokrasinin Tekâmülü»; **Ulus**, 22 Ağustos 1945

(6) AHMET ŞÜKRÜ ESMER: «Amerikalılar Türkiye'den Ne Bekliyorlar?»; **Ulus**, 11 Eylül 1945

da, aynı tutumu sergiliyor ve aynı gerekçelere parmak basıyordu. Örneğin, 16 Şubat 1944 günlü radyo konuşmasında demiştir ki

«... Avrupa'daki harb durumu böyle bir nevi bağ bozumu arz ederken (gösterirken) **dünya siyasî durumu üzerinde, tersine hararetli hazırlanmalar kaydeden bir nadas havası hâkimdir. Bilhassa Amerikalılar hep barıştan sonraki dünyadan bahsediyorlar... meselâ şuna benzer sözler söylüyorlar:**

— Kurtarılan Avrupa memleketleri, kendilerine uygun gelen demokratik müesseseleri... diledikleri gibi seçeceklerdir. Esasta fakat, demokratik hatta sadık kalacaklardır. Yani matbuat hürriyetine, sansürsüz haber alışverişine ve bir de serbest seçim usullerine sadık kalacaklardır. Şayet herhangi bir memlekette şahsın yahut zümrenin diktatörce temayüller (eğilimler) **gösterdiği tespit edilecek olursa, üç büyük devlet ile diğer devletler, buna mani olacaklardır...**

Sevgili Dinleyicilerim,

Atatürk'ün dünya görüşü ile Kemalizmin devlet prensiplerine tıpa tıp uygun düşen bu mülahazalar, (düşünceler), **biz Türkler'i ancak heyecanlı bir sevince, ümitli bir beklemeye götürebilir...»** (7)

II

Bu gelişmelere millî şef 19 Mayıs 1945 günlü konuşmasıyla eşlik etmiştir. İnönü'ye göre:

«Memleketimizin siyasî idaresi, cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyle, gelişmeye devam edecektir. Harb zamanlarının ihtiyatlı tedbir-

---

(7) BURHAN BELGE: **Burhan Belge'nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı (Radyo Konferansları)**, Ankara, 1970, s. 424

lere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.»(8)

Daha önce de, Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilanı konusu T.B.M.M.nde görüşülürken, Başbakan Şükrü Saraçoğlu demişti ki:

«İnsanlık tarihinin son yıllarında birtakım insanlar türedi. Bunlar bayraklarını üstün ırk ve hayat sahası gibi saçmalarla süslediler. Bununla da kalmadılar, bütün hak ve adalet kaidelerini çiğneyerek küçük ve masum milletleri birer birer boyunduruk altına almaya başladılar ve dünyayı kapkara bir zindan haline soktular... Türkiye Cumhuriyeti ilk tehlike dakikalarından itibaren sözünü, silâhını ve kalbini demokrat milletlerin yanına koydu... Bugün bir adım daha atarak insanlığı, medeniyeti, hürriyeti, istiklâli, demokrasiyi kurtarmak ve harb mücrimlerini (suçlularını) **cezalandırmak isteyenlerin arasına katılmak... istiyoruz.»(9)**

Oysa aynı Şükrü Saraçoğlu, o zaman Dışişleri Bakanı olarak, 25 Haziran 1941'de yine T.B.M.M. kürsüsünden Hitler'i «kalblere ve vicdanlara çok iyi hitap etmesini bilen» bir kişi, Türk Alman Dostluk Anlaşmasını ise bir «anıt» olarak nitelendirmişti.(10) İşte, Saraçoğlu'ndaki bu değişikliğin tek nedeninin dış siyasal koşullardaki değişiklik olduğu apaçık ortadadır.

Öte yandan altı kişiden oluşan bir Amerikalı parlamenterler kurulu, 6 Eylül 1945'de Türkiye'ye gelmiş,(11) bunu 1 Ekim 1946'da iki kişilik bir başka kurul izlemiştir.(12) İnönü ise

---

(8) DEVLET YILLIĞI-1945; Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü yyn., 1946, s. 21

(9) AYIN TARİHİ, Şubat 1945, sayı 135, s. 39-40

(10) Bkz. bu bölümde, Kesim 1/not 14

(11) **Ulus**, 7 Eylül 1945

(12) **Ulus**, 2 Ekim 1945

1 Kasım 1945'de T.B.M.M.ni açış konuşmasında Türkiye'nin savaşa niçin girmediğini, bununla birlikte savaş boyunca müttefiklere nasıl yardımlarda bulunduğunu uzun uzun anlattıktan ve Sovyet tehdidine de değindikten sonra, devrimlerin «açık ve uzun tartışma ile» benimsettirilemeyecek olduğunu, bu dönemin 1923'den 1939'a dek sürdüğünü, bu tarihten başlayarak da dünyanın savaş içine düştüğünü, bu nedenle Türkiye'de özgürlükçü bir düzenin gerçekleşemediğini belirtmiş ve şunları söylemiştir :

«... Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur (korunmuştur). **Diktatörlük, prensip olarak, hiç bir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir** (suçlanmıştır).

Büyük Meclisin her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiç birinden eksik kalmayacak kadar kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır... memleketin ihtiyaçları sevkiyle (gereksinmelerinin yönlendirilmesiyle) **hürriyet ve demokrasi havasının tabiî işlemesi sayesinde, başka siyasî partinin de kurulması mümkün olacaktır...»**(13)

Böylece tek partili düzene artık son verileceğini açıklayan İnönü, daha sonra da çeşitli özgürlükler üzerinde durmuştur. Ne var ki, Asım Us'un **Hatıra Notları'nda** şu satırları okuyoruz :

«Cumhurbaşkanın 1 Kasım 1945 nutku Mecliste fevkalâde alkışlandı. Bu nutuk milletlerarası siyasî edebiyatta bir şaheserdir. İsmet İnönü harb geçmiş olduğu halde Türkiye'nin harb içindeki durumunu izah etmeğe ve yapılan tenkitlere ayrı ayrı cevap vermeğe niçin lüzum gördü? Bu sual kendiliğinden hatıra geliyor. Bir müddet evvel Türkiye'ye

(13) DEVLET YILLIĞI-1945, s. 22-27

gelen Amerikan Ayan Meclisi âzası (Senato üyesi) **bu tarzda bir demeçte bulunmasını istemişti. 1 Kasım nutku bu vaadi yerine getirmiştir. Türk milletvekillerine yaptığı hitap aynı zamanda cihan halk efkârınadır.»**(14)

Sanırız ki, durum yeterince açıktır.

Bu gelişmelere, bir de San Fransisco'ya giden Türk delegesinin Reuters Ajansı muhabirine savaştan sonra Türkiye'de demokrasinin tam anlamıyla gelişmesine izin verileceğini açıklamış olduğunu da eklememiz uygun olacaktır.(15)

(14) s. 658
(15) KARPAT a.g.k., s. 126

Üçüncü Kesim

BİR DEĞERLENDİRME

I

Türkiye'de çok partili düzene neden geçilmiş olduğu, üzerinde çok durulmuş bir konudur. Konu kendi başına büyük önem taşıdığı gibi, tek parti yönetiminin gerçek niteliğinin kavranmasında da bir anahtardır. Ayrıca günümüzün sorunlarına ışık tutacak bir özellik göstermektedir.

D.P.nin dört kurucusundan biri olan Adnan Menderes'in, henüz C.H.P. mebusuyken ve Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın onaylanması T.B.M.M.nde 15 Ağustos 1945'de görüşüldüğü sırada, yapmış olduğu konuşma bu açıdan bakıldığında son derece önemli bir belgedir. Menderes bu konuşmasında şöyle demiştir :

«... **Arkadaşlar, yine bu Anayasanın her milletin tek başına veya milletlerin ortaklaşa üzerlerine aldıkları taahhütlere** (yükümlülüklere) **dair olan hükümlere de acele bir göz atarak şimdi kabul ve tasdik edeceğiniz** (onaylayacağınız) **bu vesika ile üzerimize alacağımız taahhütleri belirtmeğe çalışacağım. Bu taahhütler... camiaya** (topluluğa) **dahil**

memleketlerde demokrasi prensiplerine uygun olarak yurttaşın şahsî hürriyet ve masuniyetiyle (dokunulmazlığıyla) **siyasî haklarının mahfuz** (saklı) **tutulmasını tazammun etmektedir** (kapsamaktadır).

... Bu misak (antlaşma)**... aynı zamanda her milletin dahilî idaresinde de millet hâkimiyetini istiyor ve şahsî ve siyasî hak ve hürriyetlere riayeti** (uymayı) **karşılıklı taahhüde bağlıyor...**

Herhangi bir milletin idaresinin demokrasi esasına dayanmaması, diğer milletlerin de huzur ve emniyetini tehdit eden ve barışı bozan tehlikeye maruz bırakan çok kuvvetli bir âmil (etken) **kabul olununca hürriyeti ve barışı seven milletlerin kendi aralarında barışı tehlikeye koyabilecek diktatörlük idaresine katlanan aza** (üye) **bulunmamasını istemeleri... bir zarurettir** (zorunluluktur)...

Bize gelince: Anayasamızın ruhu tamamen millî hâkimiyet esasına dayanmakta bulunduğundan Birleşmiş Milletler Misakı ile tam tetabuk (uyum) **halinde bulunduğumuzu bu fırsattan yararlanarak bir kere daha sevinçle söyleyebiliriz. Bundan ötürü kabullenmekte olduğumuz uluslararası Anayasa ile kendi Anayasamızın dışında ya da onun ruhuna aykırı bir taahhüt altına giriyor değiliz. Ancak olsa olsa fiilî** (uygulanmakta olan) **durum ile yazılı Anayasamızın arasındaki bazı tutarsızlıkların ortadan kaldırılması gerekebilir ki, bu da esasen Ana Kanunumuzun ulusumuza karşı taahhüt etmiş olduğu hususların tam olarak yerine getirilmesi demektir...»(1)**

Şu halde, Adnan Menderes'e göre demokratik yaşama geçmek, Birleşmiş Milletler Anayasasının bir gereği olmaktadır.

---

(1) T.B.M.M., Z.C., Dönem VII, XIX, Toplantı 2., 90. birleşim, 1. Oturum, s. 170-171

II

1923 - 1938 yılları arasında Türkiye'nin batılı devletlerle olan ilişkileri olağan bir düzeyde kalmış, sıkı bir işbirliği sözkonusu olmamıştır.(2) Özellikle Türkiye'yle A.B.D. arasında bu durum daha da belirgindir. II. Dünya Savaşının bitimindeki koşullarsa, Türk devlet adamlarınca, Türkiye'nin başta A.B.D. olmak üzere batıya tümüyle bağlanması gerektiği biçiminde değerlendirilmiştir.(3) Batı dünyasının o dönemdeki geçerli rejim modeli ise liberal demokrasidir. Buna, Birleşmiş Milletler Anayasasının ortaya koyduğu ilkeler de eklenince, hem Türkiye belirli bir ölçüde demokratik bir düzeni gerçekleştirmeyi üstlenmek durumunda kalmış(4) ve hem de ülkedeki muhalif güçler bu durumdan cesaret almışlardır. Bu nedenle de o günlerde, 26 Ağustos 1945'de Nadir Nadi, Türkiye'deki demokrasiyi «San Fransisco Markalı» olarak niteleńdirmiş ve şu soruyu sorarak bu gerçeğe parmak basmıştır: «Geçen sene hafifçe öksüren bir gazete neden hemen kapatılıyordu? Şimdi nâra atanlara niçin ses çıkarılmıyor?»(5) Çok daha sonraları ise, yine Nadir Nadi bu demokrasi girişiminde dış siyasal kaygıların ön planda geldiğini ve dışarıya «hoş görünmek için» bu biçimsel rejim değişikliğinin yapıldığını söyleyecek(6) ve çok partili düzene geçişte dünya koşullarının etkisini kabul etmemenin güç olduğunu belirtecektir.(7)

Sovyet baskısı ise, tüm bu gelişmeleri pekiştiren bir ama çok önemli başka bir neden olmuştur.

(2) EDİP ÇELİK: **Türkiye'nin Dış Politika Tarihi,** Gerçek yyn., İstanbul, 1969, s. 101
(3) aynı yerde, s. 126
(4) KARPAT: a.g.k., s. 126
(5) «Yaşasın Demokrasi»; **Cumhuriyet,** 26 Ağustos 1945
(6) NADİR NADİ: a.g.k., s. 204-205
(7) aynı yerde, s. 186

III

Siyasal çekişmeler çerçevesinde öne sürülmüş olmakla birlikte, bu açıdan bakıldığında Ali Fuat Başgil'in, eğer İnönü Franco gibi savaştan sonra da iktidarını sürdürebilecek olsaydı, Türkiye'de demokratikleşmenin sözkonusu edilemeyecek olduğunu söylemesi gerçeği yansıtmaktadır.(8) Gerçekten de örneğin, Potsdam Konferansı'nda Sovyetler'in Franco rejiminin yıkılması isteğine karşı Churchill'in, İspanya'nın eylemli olarak Almanya'nın yanında savaşa girmemiş olduğunu söyleyerek ve bu ülkenin İngiltere'yle olan ticaretinin önemini vurgulayarak bu rejimi savunduğunu ve İspanya'nın iç işlerine karışılmaması gerektiğini belirttiğini görmekteyiz.(9) İspanya'nın durumunun, özellikle S.S.C.B. ile olan ilişkileri gözönüne getirildiğinde, Türkiye'den daha elverişli olduğunu kabul etmek gerekir.

Yine günlük siyasal kaygılara dayansa da Sabiha Sertel'in, bu kez Başgil'den apayrı bir dünya görüşüyle öne sürdüğü ve İnönü'nün demokratik bir rejim kurmadıkça batı dünyasıyla anlaşamayacağının bilincine vardığı biçimindeki yargısı da(10). aynı gerçeğin bir başka anlatımıdır.

III

Konuyu bilimsel açıdan ele alan Kemal Karpat ise çok partili düzene geçişte dış baskıların küçümsenemeyecek olduğunu, ancak bunun tek neden olarak kabul edilemeyeceğini belirtmektedir.(11) Ancak Karpat bu dönemdeki Sovyet tehlikesinden yeterince söz etmemektedir.

---

(8) ALİ FUAT BAŞGİL: **27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri**; Çev. M. Ali Sebük- İ. Hakkı Akın, İstanbul, 1966, s. 55

(9) 3. oturum, 19 Temmuz 1945, KONFERANSLAR..., s. 173-181

(10) S. SERTEL: a.g.k., s. 278

(11) KARPAT: a.g.k., s. 128

Halûk Ülman ve Oral Sander'in yargısı ise şudur:

«Kesinlikle belgelenmemiş olmakla birlikte, Türkiye'nin 1945 yılında çok partili düzen denemesine girmesini, Sovyetler Birliği karşısında Amerikan desteğini kazanmak isteğine bağlamak yanlış olmayacaktır sanırız.» (12)

Buna karşılık tüm siyasal gelişmeler bir bütün olarak ele alındığında, dış siyasal koşulların, tek parti yönetiminin sona ermesinde kesin bir biçimde etkili ve belirleyici olduğu tartışmasız bir gerçektir.

Ne var ki, Türk demokrasisinin her şeyden önce böyle dış etkiler ve koşullar sonucunda varlık kazanmış olması, siyasal yaşamımızda o günden bugüne karşılaştığımız birçok ve aşılması gerçekten güç sorunların da temelini oluşturmuştur.

(12) ÜLMAN-SANDER: a.g.y., s. 4

SONUÇ

1930 yılında S.C.F.nın kapatılmasıyla başlayan tek parti yönetiminin temelinde dünyadaki genel ekonomik ve siyasal koşulların da etkisi olduğu gibi, çok partili döneme geçişte de yine dış siyasal koşullar aynı etkiyi, ama bu kez baskıya varacak ölçüde göstermiş bulunmaktadır. Tek parti yönetiminin bu başlangıç ve sona eriş noktaları arasındaki gelişim çizgisi de, önce otoriter, sonra da totaliter rejimlerin başarısına koşut bir yörünge izlemiştir. Bu koşutluğu, özellikle Varlık Vergisi uygulamasında gözlemleyebiliyoruz. Öte yandan bu rejimlerin çöküşü, Türkiye'de tek parti yönetimine son verilmesini gerektirmiştir. Burada şunu da belirtelim ki, 1839 Tanzimat Fermanı olsun, 1856 Islahat Fermanı olsun, 1876 Anayasası olsun, öncelikle hep dış siyasal koşullara bağlı olarak tarih sahnesinde yer almışlardır. Tek parti yönetimi bu geleneği bozmuş değildir. Öylesine ki, II. Dünya Savaşı boyunca ırkçılara ve solculara karşı iktidarın izlediği tutum, Almanya'nın ya da Sovyet Rusya'nın birbiri karşısında elde ettiği başarıya göre belirlenmiştir. Buna karşılık tek parti yönetiminin başlangıcıyla sona erişi arasında, bu açıdan önemli bir ayrılık bulunmaktadır. O da, başlangıçta yalnızca bir «etkilenme» sözkonusuyken, tek parti yönetiminden çok partili düzene, buna özenilerek değil, fakat zorlanarak geçilmiş olmasıdır. Şu gerçek de unutulmamalıdır: 1930'larda bir rejim modeli aranışının temel nedeni, totaliterlik özentisinden kaynaklanmamış, yalnızca güçlü bir siyasal iktidar örgütlenmesi amaçlanmış olduğundan, dikkatler bu tür ülkelere çevrilmiştir.

Gerçi tek parti yönetimi başlarken C.H.P.li düşünür ve yazarların arayışları genellikle yalnızca «otoriter» bir rejim açısından olmuştur; ama bir önceki çalışmamız **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**'nda, ayrıntılı olarak tanımladığımız ve sınıfsal yapı ve özellikleri üzerinde durduğumuz C.H.F.na (C.H.P.) egemen olan güçlerin, bu yapı ve özellikleri gereği o dönemde özgürlükçü ve çoğulcu bir düzenden yana olamayacakları da açık bir gerçektir. S.C.F.nın başarısızlığa uğramasında bu durumun etkisi açıkça görülmektedir. Bu nedenle de iktidarın sözkonusu yapısı, onu kısa sürede yalnızca biçimsel örgütsel açıdan değil, aynı zamanda sınıfsal açıdan da aşırı otoriter ve çoğulcu yapının oluşmasına izin vermeyen bir çizgiye sürüklemiştir. «Halkçılık» anlayışının ilk ortaya atıldığı ve Ulusal Kurtuluş Savaşı bitiminde varolan toplumsal ve ekonomik koşulların değişmesi, daha başka bir deyişle de sınıfsal ayrışımın artıp kesinleşmesiyle, sınıfsal gerçeği yadsıyan bir rejime ulaşılması bir rastlantı değildir. Halkçılık bu rejime elverişli bir ideolojiyi sağlar duruma gelmiştir. Bu anlayış çerçevesinde, «devletçilik» uygulaması ise, geniş halk kesimlerinin sırtından bir avuç kişinin palazlanmasıyla sonuçlanmıştır. Her ne kadar Gazi Mustafa Kemal ve onun yakın çevresinin, devletçilik ilkesiyle, ülke kalkınmasını amaçladıkları bir gerçekse de, bu ilkeyi uygulayacak olanların yapıları ve eğilimleri, kısa sürede bu amacın saptırılmasıyla sonuçlanmıştır. Bunun da temel nedeni, özel kesimin doğası gereği kâr güdüsüyle çalışması ilkesinden kaynaklanmıştır.

Devrimlerin bile yine aynı nedenle gereği gibi sürdürülemedikleri, hatta bu devrimler C.H.P.ni ele geçiren güçlerin çıkarlarına aykırı düştüğü anda da onlardan ödünler verildiği bir gerçektir. Bu devrimlerin ana amacının ülkemizin azgelişmişliğini kırmak ve aşmak olduğunu belirtmiştik. Oysa C.H.P. kadroları ve bu kadroların arkasındaki güçler, bu azgelişmişliği yenmek eğiliminde olamamışlardır. Çünkü onlara, çaba ve özveri isteyen bu amaca ulaşmak yerine, koşullardan ve olanaklardan

yararlanarak kişisel çıkar sağlamak çok daha kolay ve elverişli gelmiştir. Ama bu arada devrimlerin tehlikeye düşmüş olduğu gerekçesiyle tüm toplumsal ve siyasal güçlerin bir elde toplanması yoluna gidilmiş olması, son çözümlemede C.H.P.nin temsil ettiği bu sınıfa, rakipsiz ve denetimsiz olarak, ülkeye egemen olma olanağını sağlamıştır. Böylece de devrimleri sözde ve biçimsel olarak savunan, ama onların gerçek amacıyla uyuşmayanlar, bu devrimler adına, halk kitleleri üzerinde kendilerine sağlanan siyasal olanakları kullanarak egemenlik kurmuşlardır.

1930 bunalımı ve bunun toplumsal ve siyasal sonuçlarını karşılamak, azgelişmişliği yenmek için çoğulcu yapıya son verilerek siyasal iktidar olabildiğince güçlendirilirken ve bir yandan da bu gelişmelere uygun bir ideoloji yaygınlaştırılırken, Atatürk'ün ölümünden sonra, kırgınlıkları gidermek için bile olsa, hilâfetçi, saltanatçı ve karşı - devrimci kişilerle işbirliğine girişen ve bir de üstelik «milli şef» olan İsmet İnönü'nün başında bulunduğu tek parti yönetimi, kendisini, dört bir yandan sınırlarımıza dayanan bir dünya savaşının sorunlarıyla yüz yüze bulmuştur. Bu zor yıllar, ancak ulusal birlik ve özveriyle aşılabilirdi. Ne var ki, bu birlik ve özveri yalnız halk kitlelerinden istenmiş, buna karşılık olası savaş koşulları nedeniyle başvurulan önlemler, vurguncu savaş zenginleri yaratmakla sonuçlanmıştır. Bu gelişmenin temel nedenini de, yine C.H.P.nin yönetici kadrolarının sınıfsal yapı, bağlantı ve eğilimleri dışında aramamak gerekir. Bu zenginleşme, burjuvazinin güçlenmesini de gerektirmiştir. Konuya bu açılardan bakıldığında, kitlelerin C.H.P.ne neden tepki gösterdiği, buna karşılık artık güçlenmiş olan burjuvazinin bu partinin bürokratik denetiminden ve ortaklığından arınarak kendi öz siyasal örgütünü, yani D.P.yi kurarak tek başına iktidar olmak istediği ve bunu da başardığı, anlaşılır bir gelişme olmaktadır. Kaldı ki, Varlık Vergisi uygulaması, gerektiğinde C.H.P. yöneticilerinin burjuvaziye nasıl darbeler indirebileceğini de kanıtlamıştır. Varlık Vergisinden

etkilenmemiş olan Türk tacir ve iş adamlarının bu «azınlıklar»-la olan sınıfsal özdeşliği ve uluslararası ilişkilerindeki koşutluğu da gözden uzak tutulmaması gereken bir gerçektir.(1)

Bu çalışmamızda son olarak tek parti yönetiminin sona ermesini gerektiren dış siyasal nedenler üzerinde durduk. Bu yönetimin, uluslararası ilişkilerin aldığı biçim sonucunda ortadan kalkmış olduğu kuşkusuzdur. Ne var ki, bu dış siyasal nedenler olmasaydı bile, bir yandan halktaki tepkisel birikim, öte yandan da artık burjuvazinin «tek başına» iktidar olabilecek güce erişmiş bulunması, tek parti yönetiminin sona ermesini gerektirecek miydi? Bu, ayrı bir araştırmanın konusudur. Ancak şu ana dek açıklamaya çalıştığımız olgular ve gelişmeler, 14 Mayıs 1950'de D.P.nin seçimleri kazanarak iktidara gelmesiyle sonuçlanan süreci de, aynı zamanda belgelemiş bulunmaktadır. Çok partili düzene geçilmesiyle ilgili «doğrudan» ve bazı açılardan da «biçimsel» gelişmeler ise bundan sonraki çalışmamızın konusunu oluşturacaktır.

(1) 1946 - 1950 arası dönemi ele alan çalışmamızda bu konular üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

EKLER

EK I :

C.H.P.nin 10 Mayıs 1931'de yapılan 3. Kurultay'ında benimsenen «ana vasıfları» :

1 — C.H.F.; a) Cumhuriyetçi, b) Milliyetçi, c) Halkçı, d) Devletçi, e) Layık, f) İnkılâpçıdır.

A — Fırka, cumhuriyetin millî hâkimiyet mefkûresini (ulusal egemenlik ülküsünü) en iyi ve en emin surette temsil ve tatbik eden devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka bu sarsılmaz kanaatle cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder.

B — Fırka terakki ve inkişaf (ilerleme ve gelişme) yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muassır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimaî heyetinin hususî seciyelerini (karakter özelliklerini) ve başlıbaşına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı (korumayı) esas sayar.

C — İdare ve hâkimiyetin kaynağı millettir. Bir arada ve hâkimiyetin devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkı ile ifasını tanzim yolunda kullanılması fırkaca büyük esastır. Kanunlar önünde mutlak bir müsavat (eşitlik) kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.

D — Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha, memleketi mamuriyete (bayındırlığa) eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadî sahada, devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.

E — Fırka, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muassır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir.

Din telâkkisi vicdanî olduğundan fırka din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmağı milletimizin muassır terakkide başlıca muvaffakiyet âmili (başarı etkeni) görür.

F — Fırka, milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı inkılâplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmağı ve onları müdafaa etmeği esas tutar.

2 — Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep (oluşmuş) değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için iş bölümü itibarı ile muhtelif meslek erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir.

a) Küçük çiftçiler, b) Küçük sanayi erbabı ve esnaf, c) Amele ve işçi, d) Serbest meslek erbabı, e) Sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve umumî camianın gaye, sınıf mücadelesi yerine içtimaî intizam ve tesanüt temin etmek (toplumsal düzenlilik ve dayanışma sağlamak) ve birbirini nakzetmeyecek surette (bozmayacak biçimde) menfaatlerimize ahenk tesis eylemektir. Menfaatler kabiliyet ve çalışma derecesi ile mütenasip olur.

EK II :

C.H.P.nin 9 Mayıs 1935'de yapılan 4. Kurultay'ında kabul edilen «Tüzük»ü :

Esaslar

1 — C.H.P., Cemiyet Kanununa göre kurulmuş, programındaki esaslar üzerinde çalışan siyasal bir cemiyettir. Merkezi Ankara'dır.

2 — Partinin değişmez genel başkanı, onu kuran Kemâl Atatürk'tür.

3 — Partiden olan yurddaşlar karşılıklı içdemlik, güven ve arkadaşlık duyguları ile birbirine bağlı bir kütle meydana getirirler. Partililer programda ve esaslarda sağa, sola çekilmeyecek bir açıklıkla inceden inceye çizilmiş olan yolda birlik ve beraberlikle yürürler.

4 — Parti izdeşleri, Partinin programını ve prensiplerini bilecek, yayacak ve onları savgayacaktır.

5 — Prensiplerimizi usanmaksızın, bütün yurddaşlara her bahane ve fırsatla söylemek ve anlatmak, Parti örgüt ve izdeşlerinin önemli ödevidir.

6 — Parti, memlekette türlü ergelerle kurulmuş olan hayırlı ve faydalı girişimlere ve örgütlere karşı sevgi ve ilgi taşır.

7 — Parti, henüz siyasa ile uğraşmak çağına girmemiş olan bütün Türk gençlerini Partinin tabiiğ adayı sayar.

8 — Partinin ana vasıflarını gösteren altı oklu bir bayrağı, bir rozeti ve bir marşı vardır. Bunlar öğreneğine göre yapılır ve kullanılır.

PARTİYE KABUL OLUNMA

9 — C.H.P.ne :

A — 18 yaşını bitiren,

B — Halkça kötü tanınmamış olan,

C — Ağır hapis veya şeref ve onur kırıcı bir suç yüzünden hapis cezası ile kasanmamış bulunan ve hacir altında olmayan,

Ç — Ulusal savaşta, ona karşınlık etmemiş olan ve böyle örgütlere girmemiş olan ve siyasal ıra bakımından menfî bir ruh taşımamış oldukları belirgin bulunan her Türk yurddaş, Türkçe konuşmakta bulunmuş ve Türk kültürünü ve Partinin bütün prensiplerini benimsemiş ise girebilir.

10 — Partiye girmek isteyen her yurddaş, Partide en az iki yıldır yazılı bulunan iki arkadaş tarafından bulunduğu yerin ocağına tanıtılır. Kendisinde istenen sıfatların bulunduğu ilâve edilir ve kendisi de Partinin esasları ile program ve tüzüğünü kabul ettiği ve hükümlerinden ayrılmayacağı hakkında ocağa yüken kağıdı verir. Aday, bununla Partiye şeref sözü vermiş olur.

11 — Bir ocak kurulunun böyle bir istek üzerine vermiş olduğu kabul veya red kararı, İlçe Yönkurulunun onaylanması ile tükellenir. Bu iş en çok üç ay içinde bitirilir ve ilgili olana bildirilir. İlçe Yönkurulunca reddedilen yurddaşların İlk Yönkuruluna yanıda bulunmağa hakları vardır.

12 — Partiye yeni üye olma işleri tamlanan yeni Partililer, üç ayda bir, kaç kişi olmuşlarsa bunlarla, başka yerlerden gelen eski Partililer köylerde ocak yönkurullarının, şehir ve kentlerde, o şehir ve kentlerde bulunan en büyük Yönkurulun bu iş için yapacağı toplanmaya yazı ile çağrılarak partiye yazılmış ve kabul edilmiş oldukları bildirilir. Bu toplantıların yıl başında başlayarak her üç ayda bir düzenlikle yapılması borçtur. Toplantılarda Yönkurullardan başka imkân bulunduğu kadar çok Partili bulundurulur. Parti başkanı bu toplantıda bir söylev vererek siyasal bir partiye girmenin önemlerini ve Partili olmanın ödevlerini hatırlatıp yeni üyeleri kutlar ve kendilerine başarı diler. Her üç ayda bir, Partiye girenlerin adları İl Yönkurulunca bütün örgüte genellenir.

13 — Her Partili, Partiye az veya çok bir yardım parası ödemek yükümündedir. Ayda veya altı ayda veya on iki ayda bir öden-

mek şartı ile Partiye ne kadar yardım parası vereceklerini, ödeme yeteneklerine göre kendileri saptayarak bulundukları yerin ocak kuruluna bir yüken kağıdı ile bildirirler. Ödeme bir alıt karşılığı yapılır. Bir defa yapılan yardım yükeni miktarı, üstünden bir yıl geçmedikçe değiştirilemez. Üyeler, yükenecekleri miktardan fazla bir para verirlerse bu ayrı bir alıt ile verit olarak kabul olunur. Yardım akçesi yerine ayniyat (menkul değer) alınmaz.

14 — Yardım akçesini yükenilen miktar ve zamanda ödemek Partilinin bir yandan Partisine bağlılığının beldeği olduğu kadar, bir yandan da Partinin yurda hizmet yolundaki başarılarını sağlayacak olan bir borcudur.

15 — Yardım akçesinin alınması usulleri, Genyönkurul tarafından yapılacak bir öğrenek ile saptanır.

16 — Bir yerden başka bir yere giden Parti üyeleri kendi Yönkurullarından, Parti üyesi olduklarını ve yükenlerini yerine getirmiş bulunduklarını bildiren bir kağıt alırlar ve bunu gittikleri yerdeki kurula verirler. Bu suretle adları ora Parti kütüğüne geçirilir.

İKİNCİ KISIM

PARTİ ÖRGÜTÜ

17 — Parti örgütü, başında merkezde Genel Başkan bulunmak, İllerde ocaklardan başlamak üzere, şunlardan meydana gelir:

A — Genel Başkanlık,

B — Genbaşkur,

C — Büyük Kurultay ve Genyönkurul,

Ç — İl, ilçe, kamun, ocak kongreleri ve yönkurulları,

D — Parti gurupu,

E — Partikur.

18 — Örgütün ilk basamağı şehir ve kentlerde uram ocakları ve köylerde köy ocaklarıdır.

19 — Parti örgütü olmayan bir köyde bir ocak kurulu meydana getirecek yurddaşlar birleşirlerse aşağıdan yukarı kurulların önergeleri üzerine İl Yönkurulu kararı alındıktan sonra orada ocak kurulur. Ocağı kuracakların Partiye girişleri için 9 uncu maddedeki sıfatlar aranır.

20 — Ocaklar iki türlü çalışır kongre halinde ve Yönkurul yolu ile.

21 — Her Partili yurddaş, yazılı olduğu uram veya köy ocağına, Ocaklar Kamun Yönkurullarına, Kamun Yönkurulları ilçe, İlçe Yönkurulları, İl, İl Yönkurulları Genyönkurula bağlıdırlar.

22 — Bulundukları yerlerin ilgi ve durumlarına bakılarak birden çok uram ve köy, tek bir Ocağa bağlanabilir ve bunlara Semt Ocağı denir.

Gene yersel durum ve uza gereklerinin zorladığı hallerde kamun örgütü ve İl merkezlerinde de İlçe örgütü yapılmayabilir. Bu halde ocaklar bir başka kamun veya doğrudan doğruya İlçe Yönkurullarına, kamun yönkurulları ile İl merkezlerindeki ocaklar da doğrudan doğruya İl Yönkuruluna bağlanabilir.

Ocakların yardım akçesi ile hesab ve bütçe işleri, yukarı derecedeki Yönkurullara verilebilir. Bu halde aşağı derecelerin saypayları bulundukları Yönkurulları bütçesinden sağlanır.

Bu madde hükümlerini yerine getirmek için Genyönkuruldan ayrı ayrı karar alınır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

MERKEZDE

I — GENEL BAŞKANLIK

A — Genel Başkan

23 — Genel Başkan, Partinin yüksek yönetimini elinde tutar ve Partiyi imseler. Parti adına söz söylemek yetkesi ancak Genel Başkandadır. Genel Başkan lüzum görürse bu hak ve yetkesini Genel Başkan vekiline veya Parti Genel Sekreterine bırakır.

B — Genbaşkur

24 — Partinin Genel Başkanı ile Vekili ve Genel Sekreter, Genbaşkuru meydana getirirler.

25 — Genbaşkur, Partiyi ilgilendiren bütün işler için lüzum gördüğü kararları verir.

26 — Genbaşkur, Kamutaya üye seçilmesi işlerini yönetir; Partinin saylav adaylarını kararlaştırır.

Genbaşkur, adaylarla seçim işleri hakkında Gurup Yönkurulu-

nun ve Genyönkurulun fikrini yoklayabilir. Adaylar Genel Başkan tarafından ilân olunur.

27 — Genyönkurulda yer açılırsa açığa yenisini Genbaşkur seçer.

28 — Genbaşkurun vereceği kararlara bütün Parti üyelerince bağsız ve şartsız uyulur.

C — Genel Sekreter

29 — Genel Sekreter, Genel Başkan tarafından Genyönkurul üyeleri arasından seçilir ve Genel Başkan adına iş görür. Genel Sekreter, Genbaşkurun, Genyönkurulun ve Partikurun kararlarını bildirir; bunları sonuçlandırır. Parti örgütü ile yazışır ve Parti işlerini kovalar. Partiye ilişkin başvuruların kabul orunudur.

Genel Sekreterlik, Partiye bağlılığı onaylanmış başka hükmiğ şahsiyetlerin de bağlantı yeridir.

II — BÜYÜK KURULTAY

30 — Büyük Kurultay, dört yılda bir Genel Başkanın göstereceği yer ve bildireceği zamanda toplanır. Genel Başkan lüzum görürse Büyük Kurultayı daha önce toplayabilir.

31 — Büyük Kurultayın üyeleri şunlardır:

A — Genyönkurul üyeleri,

B — Partiye bağlı bütün saylavlar,

C — İl Yönkurul Başkanları,

Ç — İl kongrelerince seçilen ikişer ve Parti üyesinin sayısı on bini geçen illerden her on bın üye için ayrıca gene kongrelerce seçilen birer delege.

Partiye bağlı olduğu Genbaşkurca onaylanmış hükmiğ şahsiyetler bulunuyorsa onlar da Büyük Kurultaya delege gönderebilirler.

32 — Büyük Kurultay, üyelerinin saltık çoğunluğu ile açılıp görüşülere başlar. Bu çoğunluk yoksa ve Büyük Kurultay üsnomal olarak toplanmamışsa görüşü üç gün sonraya bırakılır.

Tersine lüzum bulunmayan yerlerde Büyük Kurultay, hazır bulunanların çoğunluğu ile karar verir. Oylar eşit olduğunda Başkanın bulunduğu taraf çoğunluk sayılır. Program, hazır bulunanların üçte iki çoğunluğu ile değiştirilebilir. Büyük Kurultayda seçimler gizli oyla yapılır; eğer ki açık yahut işaretle olmasına üçte iki çoğunlukla karar verilmiş bulunsun.

33 — Büyük Kurultay, Genel Başkanın veya Genel Başkan ve-

kilinin başkanlığı altında toplanır ve iki Başkan vekili ile altı sekreter seçer. Bu seçiminden sonra Genel Başkan, geçen yıllarda yapılan işler hakkında bir söylev verir yahut bir bildiriğ okutur.

34 — Genel Başkanın söylevinden veya bildiriğinden sonra Büyük Kurultay on beşer üyeli Program - Tüzük, hesab ve yirmi beş üyeli Dilek komisyonlarını seçer. Bu komisyonlara Genbaşkur ve Genyönkurul üyeleri seçilemezler.

35 — Her komisyon, üyelerinden birini başkan, birini raportör, birini sekreter ayırır.

36 — Program Tüzük komisyonu öne sürülen değişgeleri, Dilek komisyonu İlk kongrelerinden gelen dilekleri ve üyeler tarafından yapılmış önergeleri inceler.

Hesab komisyonu merkez hesablarına bakar. İl hesabları hakkında bir inceleme lüzumu görürse kendi fikri ile birlikte yeni Genyönkurula bırakılmak üzre Büyük Kurultay Genkuruluna bildirir.

37 — Her komisyon aldığı işler hakkındaki kararını, sebepleriyle Genkurula bildirir. Bunlar Genkurulda görüşülerek bir karara bağlanır ve gereğinde mesele yeniden komisyona gönderilebilir.

38 — Büyük Kurultay, görüşülmesine lüzum görülen konuları incelemek için ayrıca komisyonlar da ayırabilir.

39 — Bakanlar Büyük Kurultayda hazır bulunurlar. Lüzumunda Genkurulda ve çağrıldıkları komisyonlarda izahlarda bulunurlar.

40 — Büyük Kurultay görüşüleri açıktır. Büyük Kurultay, görüşülerini yalnız Parti üyelerine açık bulundurmağa ve gereğinde gizli oturum yapmaya karar verebilir.

41 — Büyük Kurultayın görüşüleri ve kararları tutulur. Bu tutulga Başkan ve Sekreterler tarafından imzalanarak Büyük Kurultayda bulunmuş olan üyelerin adları yazılı bir defterle birlikte saklanır.

42 — Büyük Kurultay kapanırken, Genel Başkan, Büyük Kurultayın açılmasından elde edilen sonuçlarla Partiye verilen yeni yönet hakkında bir söylev verir veya Büyük Kurultay kapandıktan sonra bir bildiri çıkarır.

43 — Büyük Kurultayın açılışı Parti örgütü ve bütün Partililer için kutlu bir gün sayılır.

III — GENYÖNKURUL

44 — Genyönkurul, Büyük Kurultay tarafından seçilmiş on altı üyeden toplanır. Üyelerin sayısı -gereğinde- Genbaşkur kararı ile arttırılabilir. Genel Sekreter, Genyönkurul üyeleri arasında iş bö-

lümü yapar. Üyelerden birini büro işlerinde kendine yardımcı ayırır.

45 — Genyönkurulun tabiiğ başkanı, Genel Başkan veya Vekilidir. Başkanların bulunmadığı zamanlarda Genel Sekreter başkanlık yapar.

46—Genyönkurul en az haftada bir toplanıp çalışır.

47 — Genyönkurul, Genbaşkur ödevlerinden başka Parti işlerinin hepsi ile uğraşır.

Parti örgütünün tüzüğe göre işlemesinde ve Parti programının bütün asılları ve ayrıntıları ile taptanmasında lüzumlu olan irdel ve tepkiyi yaparak bu işler için görüşülerde bulunur ve durumu saptar, tedbirler düşünür, gereğine göre kararlarını Genbaşkurdan geçirerek taptar. Partiyi ilgilendiren ulusal kurumları ve Partinin hesablarını, kongrelerden alınan kararların ne dereceye kadar toptandığını inceler. Genel konferans konuları belitir, Partinin programı hakkında lüzum ve ihtiyaca göre broşürler hazırlayıp çıkarır. Halkevlerinin açılma, çalışma ve yönetimlerini düzenler. Parti prensiplerini ve siyasal durumuna göre fikir ve ergelerimizi söz ile de halka anlatmak için öğreneğine göre halk aytaçları örgütü yapar. Fayda görülen yer ve zamanlarda halk kürsüleri açar.

Spor, gençlik, radyo, sinema ve devrim müzesi işleriyle uğraşır. Büyük Kurultay komisyonlarına ilgili projeleri hazırlar ve Genbaşkurdan geçirerek Büyük Kurultaya verir. İl Yönkurul ile Başkanlarının ve İlçe Başkanlarının seçimlerini onaylar ve bozar. Yönkurullarla Başkanlarının seçimlerini gereğinde yenilettirir. Parti örgütü olmaya yerlerde üye yazma, örgüt kurma yetkisi ile girişken bir veya bir kaç kişiye ödev verebilir. Tüzüğün eyi taptanması için gereken öğrenekleri yapar.

48 — Lüzumuna göre, Genyönkurul kararı ile belli işler için Parti saylav ve izdeşlerinin yardımından faydalanır ve bunlardan süresiz komisyonlar kurulur. Genyönkurul üyelerinden yahut yukarıda yazılı kimselerle başka komisyonlar da yapılabilir.

49 — Parti örgütünün ve Halkevleri ile Partiye bağlı oldukları Genbaşkurca onaylanmış hükmiğ şahsiyetlerin teftiş ve kontrolü işi Genyönkurul üyelerine verilebileceği gibi Parti saylav veya izdeşleri de bununla ödevlenebilir. Teftiş ödevleri ve zamanları lüzumuna göre Genel Sekreterlikçe belirtilir. Bunun için bir öğrenek yapılır.

50 — Genyönkurul üyeleri kendilerini Parti çalışmalarına bağlarlar.

51 — Genyönkurul, üyelerinden birini Partinin sağışmanlığına ayırır. Sağışman, saypaların bütçeye uygunluğunu sağlar ve hesab

işleri ile ilgili bütün kağıtları imza ile onaylar. Partinin esilik ve mülkiyet işlerile uğraşır.

52 — Genyönkurulun, aylıklı bir başsekreteri ile bir sağışmanı, lüzumu kadar aylıklı sekreterleri, işyarları, hizmet adamları bulunur. Bunlar Genel Sekreterlik emrindedir.

DÖRDÜNCÜ KISIM

İLLERDE

I — KONGRELER

53 — Ocak, Kamun kongreleri yılda bir, İlçe ve İl kongreleri iki yılda bir toplanır.

Kongreler, İl yönkurulların Genel Sekreterlikçe onaylanmış kararı ile veya doğrudan doğruya Genyönkurul kararı ile gereğinde üsnomal olarak da toplanabilir.

54 — Partinin Ocaklardan illere kadar nomal kongre mevsimi Eylülde başlar, Birincikânun sonunda biter. İllerden her birinin Ocak ve Kamun kongreleri en çok bir buçuk ay sürer. Her yerin mevsim, iklim, iş gereklerine göre bu kongrelerin başlama ve bitme tarihleri İl Yönkurulları tarafından saptanır ve vaktinden önce ilgililere bildirilir; buna göre yapılmaları kovalanır. Nomal İlçe ve İl kongreleri birbiri ardından yapılmak üzre ikinci yılın kamun kongresi bitiminden sonraki on beş gün içinde başlayarak en geç bir buçuk ayda bitirilir.

55 — Her Uram, Köy (veya Semt) ocağına yazılı parti üyesi kendi Ocak kongrelerinin üyesidir. Gelemeyecek kadar eddiğ özrü olmayan Ocak üyelerinin bu kongrelerde bulunmak ödevleridir.

56 — Kongrelerde delegeler şöyle seçilir :

Her ocak kongresinde, Ocağın iki yüze kadar üyesi için iki, bundan fazla her yüz üye için birer delege;

Her Kamun kongresinde, İlçedeki ocakların bine kadar üyesi için üç, bundan çok her bin için birer delege.

Partiye girmek için işleri tükellenmiş olan üye bu sayının içindedir. Ancak bunların kongrelerde oy vermeleri için en az üç ay ve seçilmeleri için en az bir yıl önce yazılma işlerinin bitirilmiş olması şarttır.

57 — Ocakların seçtiği delegeler kamun merkezinde kamun, kamunların seçtiği delegeler İlçe merkezinde İlçe, İlçe kongrelerinin seçtiği delegeler de İl merkezinde İl kongresini yaparlar. Asıl delegenin özrü olursa yerine yedek gönderilir.

58 — Uram, Köy (veya Semt) Ocaklarının delegeleri Ocaklarının doğrudan doğruya İlçe örgütüne bağlı olması yüzünden Kamun kongresi yapmayorlarsa bakılır: Ya İlçe örgütünde bir başka Kamun örgütü yoktur, o halde bu delegeler doğrudan doğruya ilçe kongresini yaparlar. Yahut bir başka Kamun örgütü vardır, bu halde bu delegeler bir Kamun kongresinde aranacak nispet üzerinden delege seçerler. İlçe kongresine bunlar katılır.

Ocakların doğrudan doğruya İl örgütüne bağlı olmaları yüzünden bu delegeler de İlçe kongresi yapamayorlarsa onlar da İlçe kongrelerinde şart olan nispet üzerinden delege ayırırlar; İl kongresine bu delegeler katılır. Doğrudan doğruya İl örgütüne bağlı olması yüzünden İlçe kongresinde bulunmayan mevcut bir kamun delegeleri de aynı seçimi yaparak kendilerini İl kongresinde imselerler. Bu madde gereğince yapılacak ikinci veya üçüncü delege seçimleri İlçe veya İl kurulları tarafından yönetilir.

59 — Kongreler, Yönkurul başkanları tarafından açılır.

60 — Kongrelerde kendi üyesinin yarısından bir fazlası hazırsa görüşüye başlanır; değilse toplanma bir gün sonraya bırakılır ve o gün gelen üye bu kadar olmasa da kongre açılır.

61 — Her kongre açılınca ilkin bir başkan, bir ikinci başkan, iki sekreter seçilir.

Gereğinde İlçe ve İl kongreleri başkanı bir derece yukarı örgüt tarafından da gösterilebilir. Merkezden atanmış başkanlar, örgütü içindeki bütün kongrelere başkanlık edebilirler.

Başkan, kongre görüşülerini yönetir. Sekreterler, görüşülerin özet ve sonuçlarını yazarlar.

62 — Kongre görüşülerinin aynı ile tutulması için gereğinde ayrıca tutulga sekreterleri çalıştırılır.

63 — Kongrenin görüşülerini bütün Parti üyeleri dinleyebilirler. Kongreler isterlerse bir meseleyi gizli görüşür veya Parti dışından dinleyici almağa karar verebilirler.

64 — Kamun, İlçe ve İl kongrelerine, Parti hükümetini imseleyen en büyük sivil buyurmanlar çağrılırlar. Bunlar görüşüye ve oya karışmazlar. Yalnız eski ve yeni yapılmış veya yapılmamış Parti dilekleri hakkında görüşülerden sonra halkı aydınlatmak ergesi ile -gerekirse- izahlarda bulunurlar. Fakat bu izahlar üzerinde aytışma yapılmaz. Parti kongrelerinin bütün görüşülerinde partili şarbay ve

şar üyeleri ile İl Genelkurulu üyeleri dinleyici sıfatı ile bulunurlar. Gizli olmasına karar verilen görüşülerde yalnız en büyük sivil buyurman ile delegelerden başka kimse bulunmaz.

65 — Kongreler, konuşulacak işleri önceden sıraya korlar ve yönkurulların olan biten şeyler hakkındaki rapor ve sözleri ile görüşüye başlarlar. Kongrelerde seçimler bütün işler bittikten sonra yapılır.

66 — Kongrelerde kararlar, Başkan ve Vekillerile hazır bulunan üyelerin yarısından bir fazlasının oyu ile verilir. Oylar eşit ise Başkanın bulunduğu taraf kazanır.

67 — Kongrelerde seçimler gizli oy ile yapılır; meğer ki açık olmasına veya işaretle yapılmasına üçte iki çoğunlukla karar verilmiş olsun. Seçimlerde ilk defa saltık çoğunluk olmazsa ikinci defasında en çok oy alan kazanır.

68 — Kongreler, hesab bakma ve bütçe yapma işlerinde kendisine göre az veya çok olmak üzere 3 - 7 kişilik birer komisyon ayırırlar ve bu komisyonların raporları üzerinde görüşürler. Kongreler gerek verilen raporlar, gerek üyelerin önergeleri üzerine görüşüyü kolaylaştırmak için başkaca 3 - 7 kişilik komisyonlar da yapabilirler.

69 — Kongre komisyonları, içlerinden bir başkan, bir raportör, bir sekreter seçerek işe başlar. Yarısından bir fazlası ile görüşür, bulunanların çoğunluğu ile karar verir.

70 — Yönkurullarda bulunanlar, kendi kongrelerine delege seçilemezler. Görüşülerde bulunur, oy veremezler; komisyonlara da seçilemezler.

71 — Kongreler kendi alanlarında, Parti işleri için her türlü karar ve kontrol örgenidir. Kongre açık oldukça ve lüzum gördükçe Yönkurulların bütün yetkisini kendisi kullanabilir.

Başlıca yapacakları şunlardır :

A — Ocak kongresinde Uramın, Köyün (veya Semt)in Partisi örgütü Köy kurulu, Şar kurulu veya İl Genel Kurulu ve böyle kurumlar aracı ile yapılmasını yahut yapılmamasını veya Kamun kongresinde konuşulmasını istediği şeyler Kamun kongresinde Kamunu, İlçe kongresinde İlçeyi, İl kongresinde İli memleket ve Parti noktasından ilgilendiren gene o gibi meseleleri; gerek verilen raporlar, gerek üyelerin önergeleri üzerinde konuşmak ve her görüşü sonunda olması veya olmaması istenilen şey ne ise onu bir önerge halinde karşılaştırıp gereğine göre ya kendi Yönkuruluna yapılmasının kovalanmasını bırakmak veya bir derece yukarı Yönkurul ile kongre delegelerine bu kararlar üzerinden yürünülmesini bildirmek;

B — İl kongresinde bütün İlin Parti örgüt ve kınavını incelemek,

C — Kendi ve lüzumunda kendine bağlı Yönkurulun hesablarına bakmak ve yıl sonu hesab özetlerini onaylamak,

Ç — Ocak kongresinde Ocak, Kamun kongresinde Ocak ve Kamun, İlçe kongresinde Ocak ve Kamunlar ve İlçe, İl kongresinde İlçelerin ve İlin gelirine giderine göre Yönkurulların hazırlayıp getirdiği bütçeleri görüşmek; lüzumunda düzeltmek, denkleştirmek, sonra bir derece aşağı örgütün bütçelerini onaylamak, kendi bütçesinin onaylanması için bir derece yukarı kurula göndermek,

D — Ocak kongresinde Ocak, Kamun kongresinde Kamun, İlçe kongresinde İlçe, İl kongresinde İl Yönkurullarını ve birer kat yedeklerini seçmek,

E — Ocak kongresinde Kamun, Kamun kongresinde İlçe, İlçe kongresinde İl, İl kongresinde Büyük Kurultay için delegeleri ve birer kat yedeğini seçmek.

F — Her kongrede kendisine bağlı Yönkurullar ile Başkanlarının seçimlerini lüzumunda incelemek ve bir uygunsuzluğun olduğuna kanaat gelirse uygunsuz olan noktadan başlanarak yenilenmesine karar vermek.

72 — Kongrelerin, Yönkurul üyesi veya delege veya bunlara yedek yapacakları kimselerin o kongrede üye olarak bulunması şart değildir.

73 Parti kongrelerinde obstrüksiyon yapmak yasaktır.

74 — Kongrelerde görüşmelerin düzen ve yasavını sağlamak, kongre Başkanının ödevidir. Bu düzeni ve usulü yolunda konuşulmasını ve üyelerin özgür konuşmalarını bozanlara başkan toplantı halinde uyartıda bulunur; bu yetişmezse suçluyu o yıl kongrenin sonuna kadar toplantıya girmemek üzere kongreden çıkarır; lüzum görürse kongre kararı ile iki uyartıya kadar ceza verir.

75 — Parti saylavları yazılı bulundukları ocağın İl kongre görüşüsüne katılabilirler; ancak delege olmadıkça oy veremezler.

76 — Kongrelerde bir gün önceki tutulga özetleri, ertesi günkü toplantıda ve son görüşünün tutulga özeti de kongre dağılmadan önce okunur.

77 — Kongrede bulunan üyelerin adları bir deftere yazılır ve gerek bu defterin, gerek görüşü ve kararların altı kongre başkan ve sekreterleri tarafından imzalanır.

78 — Kongreler kapandıktan sonra, verilen kararların yapılması ve yaptırılması Yönkurullara yüküm olur.

II — YÖNKURULLAR

79 — Her Ocağın Ocak kongresince seçilen 3 - 5 kişilik bir Yönkurulu olduğu gibi, Ocaklar örgütünü yönetmek için Kamun merkezinde Kamun kongresince seçilen 3 - 5 ve Kamunları yönetmek için de İlçe kongresince seçilen 5 - 7 kişilik bir Yönkurul bulunur.

İl Yönkurulun üyesi 7 - 9 dur. İl kongresince seçilir. Yönkurul başkanları atanık olan yerlerde kongre 6 - 8 kişi seçer. İl Yönkurulu İlçelerin örgütünü yönetir. Genel olarak Yönkurulların süreleri kongre toplantısında seçilecek yenilerinin devir almalarına kadar devam eder.

Baba ana ile çocukları ve kardeşleri, karı ile koca aynı yönkurulda bulunamazlar.

80 — Bir Kongrece seçilen Yönkurul hemen işe başlar ve bir derece yukarı Yönkurulca onaylandığı zaman seçim işi tükellenir. Şu kadar ki itiraz olursa, onaylamaya yetkili olan Yönkurulca incelenir ve bir karara bağlanır. Onaylanmadığı halde bu işi görecek olan bir derece yukarı Kurulun gerekçeleriile iş, Genel Sekreterliğe bildirilir. Sonuç, Genyönkurul kararı ile kotarılır.

81 — Yönkurullar, kendi üyelerinden birini başkan, birini sekreter ve sağışman olarak ayırır. Gereğinde sağışman, üçüncü bir üye de olabilir. Başkan, kendi yokken yönkurul üyelerinden birini kendine vekil eder.

82 — Yönkurulu, Başkanı imseler. Parti işleri için Partinin örgütü ve bölgesindeki hükümet ve başka kurumlar delegeleri ile degette bulunur ve bunlarla olan yazışmaları imzalar; hesaba dokunan yerlerde sağışman ikinci bir imza kor. Yönkurullara bağlı aylıklı sekreter ve hizmet adamları başkanın emrindedir, bunlar başkan tarafından atanır ve işten çıkarılır; bunların Partili olmaları şarttır.

83 — Sekreter ve sağışman eski Yönkuruldan devir almaktan, sağışman öğreneğine göre hesab kağıt ve defterlerini, sekreter bundan başka kağıt ve defterleri hele Ocak Yönkurulunda Parti üyelerinin adları ile Partiye girdikleri tarihleri gösterir defteri, her Yönkurulda bu kurulun kararlarını, yazışmalarını, bildiriğlerini gösterir defterleri ve bütün parti dosyalarını, İlçe ve İl kurullarında Ocaklara yazılı üyeler defterlerinin (Parti Kütüğü) suretlerini eksiksiz tutmaktan ve eyice saklamaktan soravlıdır.

84 — Yönkurulları en aşağı haftada bir defa toplanır. Her Yönkurul bu toplantıları önemli bir parti işi olarak kendine bağlı örgütte arasız kovalamak ve sağlamak yükümü altındadır.

85 — Yönkurullarda yetri, görüşüye başlamak için bütün üyele-

rin ve karar için hazır bulunan üyelerin yarısının bir fazlasıdır. Oy eşitliği halinde başkanın bulunduğu taraf çoğunluk alır. Kararlarda azınlıkta kalanlar çoğunluğa uyarlar. Kararlar, defterine yazılıp altı -çoğunluk veya azınlık tarafında kaldığına bakılmadan- görüşüde bulunanların hepsi tarafından imzalanır. Görüşüde bulunmayan üyeler de kararları sonradan (gördüm) kaydı ile imzalarlar. İmzaların üstüne genit yapılmaz. Yalnız kararı, parti program ve tüzüğüne, kanun ve tüzüklere uygun bulmayanlar imza etmeyerek sebepleriyle yukarı Kurula bildirirler. Yönkurul üyelerinin görüşülerde güttükleri fikir -kendilerinin veya başkalarının olsun- kurul dışında söylenmez.

86 — Yönkurullar kendi bölgelerinde Parti işlerinin başvurağıdır. Kendilerinin merkez gösterdikleri yerlerde toplanırlar.

Yönkurullar başlıca şunları yaparlar:

A — Tüzükte yazılı şartlara uygun Parti üyesini çoğaltmak ve Partiye yazılmak isteyenlerin Ocak Yönkurulundan isteklerini bir karara bağlayıp Kamun Yönkuruluna, Kamun Yönkurulunca da düşündüklerini yazarak İlçe Yönkuruluna gönderilmek; İlçe Yönkurulunda da bu kararı inceleyerek kabul etmek veya lüzumunda bozmak;

B — Ocak Yönkurulu, parti üyelerinin yardım paralarını ve her Yönkurulun bütçesinde yazılı gelirlerini elverişli araçlarla toplamak ve bütçe için devamlı gelir kaynaklarını düşünüp göstermek;

C — Bütçenin kabul ettiği saypayları yapmak;

Ç — Kongrelerin kendilerine bıraktıkları kararları yerine getirmek;

D — Partinin ergesine ulaşmak için daha yukarı Parti orunlarından verilen emirleri yapmak ve bunun için düşündüklerini bir derece yukarı örgüte yazmak;

E — Bütün seçimlerde Parti adaylarını ve aday gösterilmemişse Parti üyelerini kazandırmak;

F — Öğreneğine göre seçim yoklamalarını yapmak;

G — Alacakları emir üzerine öğreneğine göre gereken yerlerde Halkevleri açmak ve yönetmek;

H — Kendi dayralarında Partinin durumunu ve üye sayısını bildiren ve nihayet altı ayda bir kere verilmesi lüzumlu olan raporları yukarı örgüte vermek ve kendi bütçesini ve hesab özetini hazırlayıp kongrelere bildirmek;

İ — Kongrelerce görüşülmesi gereken işleri kongreye bildirmek;

I — Parti programı ve yaptığı işler hakkında üyeleri aydınlat-

mak ve uyarmak, konferanslar verdirmek ve sık degetlerle bağlılık ve dayanışmayı arttırmak.

87 — Birbiri ardısıra bir Yönkurulun üç toplantısına örgesi olmaksızın ve bunu bildirmeksizin gelmeyen üye işinden çekilmiş sayılır. Bu üye kendini haklı görürse bir derece yukarı Yönkurula yazı ile yanıda bulunur. Yukarı kurulun incelemesinden çıkacak karara uyulur.

88 — Yönkurullardaki açıklara, aldıkları oy sırası ile yedekler çağrılır. Oylarda eşitlik olursa, kurğaya başvurulur ve yedek kalmazsa bir derece yukarı Yönkurul tarafından atanır.

89 — Lüzum görülen illerde Yönkurullara Genyönkurulun kararı ve Genbaşkurun onaylaması ile Başkan atanabilir.

Bunlardan ödevi dolayısı ile para harcayacaklara, Genyönkurulun biçeceği miktarda ödek verilir.

90 — Parti örgütü yazışmalarını her vakit kendinden bir derece yükseği veya bir derece aşağısı ile yapar. İl Başkanları Parti işleri için birbiri ile yazışırlar. Geciktirilmesi doğru olmayan önemli meseleleri derece atlayarak yazabilirlerse de bunu ve sebebini söyleyerek aşağı ve yukarı oruna da yazı ile bildirirler. Bir Yönkurul haklı ve faydalı bir meseleyi bağlı olduğu Kurula anlatamazsa sebepleri ile bir derece yukarı Kurula yazabilir.

III — ÇEKİLİM

91 — Partide işnel hizmet alanlar, yükümsel veya sağlısal sebep olmadıkça çekilmezler. Her çekilim, bunu gerektiren sebepler açık ve tam gösterilerek ve yazı ile olur. Çekilimin kabul edildiği, bir ay içinde yazı ile bildirilmedikçe işi bırakmak olamaz.

92 — Seçimin yenilenmesi, çekilim ve başka herhangi bir suretle Partideki Yönkurullar başkan ve üyeliklerinden ve yahut Partice verilen herhangi işten ayrılanlar kendilerine inamlanmış olan ödevi, işi sebebi ile üzerinde bulundurduğu kayıt, dosya ve defterleri ve hesabları devir ve teslim etmek yükümündedirler.

93 — Partililerin Parti adına bulundukları örgütten çekilmeleri de yukarıda yazılı hükümlere göredir.

94 — Herhangi çekilim işi, yetkili orun tarafından kabul cevabı alınmadıkça gizli tutulur.

BEŞİNCİ KISIM

HÜKÜMETLE DEGET

95 — Parti, kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamlayan bir birlik tanır.

Parti örgütünün kendi hükümetinin her yönden başarığa ermesi için bütün kuvveti ile çalışması esastır.

96 — Merkezde Partiyi ilgilendiren ışlerin kovalanması için yapılacak degetler, Parti Bakanları ile Genel Sekreter veya bunların adına harekete yetkili olanlar arasında sözle veya yazı ile olur. İllerde Partiyi ilgilendiren işler için yapılacak söz veya yazı degetleri Parti başkanları ile İlbaylar arasındadır.

97 — Partinin hükümetle deget konuları -lüzumlu görülürse- Genbaşkurun onaylayacağı bir öğrenek ile saptanır.

ALTINCI KISIM

KAMUTAYDA

I — C.H.P. GURUBU

98 — Partiden olan saylavların Genkuruluna Parti Gurubu denir.

99 — Parti Gurubunun tabiiğ Başkanı Partinin Genel Başkanı veya onun vekilidir. Partiden olan Başbakan Parti Gurubunun başkanıdır.

100 — Parti Gurubu iki başkan vekili ile dokuz üyeli bir Yönkurul seçer ve Yönkurul kendi arasından iki sekreter ile bir kasacı ayırır.

101 — Kamutay toplantı halinde bulunduğu zaman Gurup haftada bir gün üç kez toplanır. Lüzumunda ayrıca Partinin Genel Başkanının veya vekilinin, Gurup Başkanının istemesi ile veya Gurup Yönkurulu kararı ile ve yahut Guruptan olan üyelerden en az onunun dilerge vermesi ile toplanır. Kamutay toplu olmadığı zaman da Genel Başkanlığın çağırısı ile Gurup toplanır.

102 — Genel Başkan veya Vekili Başkanlık etmedikleri halde Başkanlığa Gurup Başkanı veya Başkan vekilleri geçerler. Gurup

sekreterleri Gurup görüşmelerinin esaslarını ve kararlarını yazarlar.

103 — Gurup toplantılarında, Gurupla ligili genel meselelerle Başkanlıktan Genyönkurul veya Gurup Yönkurulundan; yahut Gurup üyeleri tarafından ileri sürülen meseleler görüşülür ve kararlaştırılır.

104 — Gurup toplantılarında görüşüler hazırlanmış gündem üzerine yapılır. Evgin hallerde Gurup üyesinin gündem dışında yapacağı önergenin o günkü gündeme alınıp alınmamasına Gurup Genkurulunca gene o gün yapılacak başka bir toplantıda karar verilir.

105 — Gurup görüşülerinde gurup üyeleri görüşü konusu hakkındaki özelgörü ve oylarında tam özgür olup fikirlerini bağsız ve şartsız söylerler. Soru özgürdür. Soru yazı ile veya sözle olur. Gurup üyesi Bakanların herhangi birinden aydınlatılmasını istedikleri meseleler hakkında soruda bulunabilir. İstizaha (gensoruya) gelince, istizah ancak Parti Gurubu karar verirse yapılır ve Parti Gurubunda olur. İstizahın Kamutaya geçmesi de Gurup kararına bağlıdır. Gurup kararı olmadan soru istizaha çevrilemez.

106 — Gurupta görüşülerek kabul olunan kararlar Guruptan olan bütün üyelere duyrulur. Gurup görüşülerinde azınlıkta kalanlar çoğunluk kararına uyarlar.

107 — Gurup görüşülerinde hazır bulunmayan üyeler Gurup kararlarını öğrenmekle yükümlüdürler. Gurup üyeleri Gurup kararına karşı istinkâf (çekimser) oyu veremez ve hazır olduğu halde oya katılmaktan kaçınamaz.

108 — Gurup üyeleri Kamutay görüşülerinde Parti program ve esaslarını ve Parti Gurubu kararlarını gütmek ve kuvvetlendirmek yükümünde oldukları gibi Kamutay Başkanlığına, Kamutay Başkur üyeliklerine, komisyon üyeliklerine seçilme sırasında Partiden olanların seçilmesini sağlamakla ödevlidirler. Bunlar Gurupça kararlaştırılmış ise Gurup üyeleri Gurup kararına uymak yükümündedirler.

Gurupça yapılacak seçimler gizli oy ile yapılır. Yalnız Genbaşkur tarafından aday gösterilenlerin seçiminde açık oy kullanılır. Genbaşkurca aday gösterilmeyen seçimlerde Gurup üyeleri kendilerinin adaylıklarını açıktan Guruba önergeyebilirler.

109 — Gurupça karara bağlanmamış meselelerin Kamutaydaki görüşülerinde Gurup üyeleri oy ve özel görülerinde özgürdürler. Kamutay görüşülerinde Gurup adına başkanlardan ve Genel Sekreterden başka kimsenin söz söylemek yetkisi yoktur; meğer ki gurupça ödevlendirilmiş olsunlar.

110 — Parti saylavları Gurup Yönkurulundan önceden onan-

madan Kamutay Başkanlığından izin alamazlar. Ankaradan ayrılırken ve dönüşlerinde Parti Genel Sekreteri ile degette bulunurlar.

111 — Parti üyeleri Partinin esasları ve kararları ve Parti Gurubu kararlarına karşın diyev ve yayında bulunamazlar ve böyle diyev ve yayına ön veremezler.

Gurup görüşüleri hakkında dışarıda izahlarda bulunmak ve görüşü sonuçlarını bildirmek yetkisi ancak Başkanlığındır. Tutulgaların yayımı, görüşülerin açık olması Gurup kararı ile olur.

112 — Parti saylavları yazılı oldukları Ocaklara yükendikleri yardım parasından başka Gurup kasasına da Gurupça saptanacak yıllık bir miktar yardım parası yükenirler ve belitilecek bölülerle öderler.

113 — Yukarıdaki maddelere uygun hareket etmeyenlere birinci kere rica edilir; ikinci keresinde uyartı, üçüncü defasında Gurup kararı ve Genbaşkur onayı ile Partiden çıkarma cezası taptamr. Bununla beraber herhangi bir üyenin Parti kararına karşı işlediği kusur hemen Partiden çıkarılmasını gerektirecek derecede ağır görülürse Gurubun Genkurulunun saltık çoğunluğu ile vereceği karar Genbaşkurun onaylaması üzerine bu üye Partiden çıkarılır. Ancak Gurup kararından önce söz veya yazı ile savgası dinlenir.

II — GURUP YÖNKURULU

114 — Yönkurul, üyelerinin yarısından bir fazlası ile görüşüye başlayabilir ve saltık çoğunlukla karar verir. Kararlar Genbaşkura yazılı olarak bildirilir.

115 — Yönkurul seçimi, her yıl yenilenir. Yılbaşı, Kamutayın toplanma yılının başıdır. Eski üyeler Kurula gene seçilebilirler.

116 — Yönkurul, haftada en az bir kere toplanır, Gurup işlerini konuşur. Gurup toplantılarının gündemini hazırlar, Gurupça kurulan özel komisyonların çalışmasını kovalar. Gurup kurağına, kitab salonuna bakar. Parti saylavlarının arsıulusal siyasal kurumlara girmeleri veya bu kurumların benzerlerini kurmaları gibi işleri düzenlemek ve kontrol etmek Gurup Yönkurulu ödevlerindendir.

117 — Yönkurul Gurup üyelerinin Kamutaya devamlarına, Gurubun kararlarına uygun hareket etmelerine bakar ve Kamutay görüşüleri sırasında üyelerin toplu bulunmalarını, toplu oy vermelerini sağlamak için tedbirler alır.

III — ONURKUR

118 — Gurup üyeleri arasında çıkacak şahsiğ anlaşmazlıklarla Gurubun şerefi ve onuru ile uzlaşmayacak halleri olduğu savlarına bakmak üzere bir onurkur kurulur.

119 — Onurkur, Gurubun genelkurulunca Gurup üyeleri arasından seçilecek yedi kişiden toplanır.

120 — Onurkur, en aşağı beş üye ile görüşüde bulunur.

121 — Onurkur Başkanı kendi aralarından saltık çoğunlukla ve gizli oy ile seçilir.

122 — Onurkur üyelerinin istemesi üzerine çalışmaya koyulur. Genbaşkur veya Gurup Başkanı da böyle bir meseleyi Onurkura verebilir.

123 — Kurun kararları ile ilgili olanlara Kur tarafından yazılı olarak bildirilir. Bu kararın bir örneği de bilmesi için Parti Gurubu Başkanlığına verilir.

124 — Bildirme tarihinden üç gün geçinceye kadar itiraz olmazsa karar kesinleşir. İlgili olanların itirazları sebepleri ile yazılı olarak Gurup Başkanlığına verilir. İtiraz, Başkan tarafından on gün içinde Gurup Genelkuruluna bildirilir. Genkurul ilgisi olanları dinledikten ve biri karşın olmak üzere, en az iki üyeye söz verdikten sonra oya konulur. Gurup Genkurulunun çoğunlukla verdiği karar kesindir. Kesinleşen karar Gurupça Genbaşkura hemen yazı ile bildirilir.

IV — PARTİ SAYLAVLARININ SAYACAKLARI NOKTALAR

125 — Saylavların özel hayatlarında tecim, tarım, endüstri ve sairdeki kınavları devletin kanunlarına bağınlıdır. Fakat C.H.P.nden olan saylavların saylavlık sıfatını özel asığları için kullanmamalarına Parti Genel Başkanlığı da özel bir dikkat gösterir. Her Parti saylavı saylavlıktan başka ne gibi işlerle uğraştıklarını her İkinciteşrin başında yazı ile Genbaşkura bildirirler.

126 — Kapitalinin çoğunluğu devletin olan kurum ve sosyetelerle kamuğ hizmetlerine ve özel kontratlara bağlı veya saltık olarak bırakığlı sosyeteler ve tekit (pekiştirme) yönetgelerinde hükümet tarafından yönetim kurullarına atanan üyeler, Kontrolörler ve bu kurumları oruntamak durumunda bulunanlar Partiden olan saylavlardan olmayacaktır. Bunlardan başka sosyete ve kurumlarda yönetim kurulu üyeliği genel kurallara bağınlıdır. Genel ve özel ve ulama bütçelerle asığı devletin olan kurumlar bütçelerinden para ödemeyi kapsıyacak özde olan bir tecim işini Parti saylavları yapamaz. Parti saylavı avu-

katlar, devlet, özel yönetge, şarbaylıklar, hayır cemiyetleri, kapitalinin bütünü veya bir parçası devletin olan kurumlara karşı dava alamazlar.

127 — Kamutay Başkanı, Başkan vekilleri ve Bakanlar ile Parti Genel Sekreteri ve Genyönkurul üyeleri ve Parti Gurubunun Başkan ve Başkan vekilleri gerek devletin ilgisi olan kurumlarda, gerek devletin ilgisi olmayan özel sosyete ve kurumlarda direktörlük ve yönetim kurulu üyeliği gibi yönetge ve oruntama durumlarından tam surette vaz geçerler. Direktörlük ve yönetim kurulu üyeliği gibi bir yönetge durumu olmaksızın özel kurumlarda paydaş olmak genel kurallara bağınlıdır.

128 — Saylavların işlerine devam bakımından durumları Kamutayın özel kurallarına bağlıdır. Partili olan saylavların Kamutaya devamları ve başkaca iş almayanların her yıl seçim dayrasına gitmeleri ve tam bir seçim devresinde en az iki kere bütün ilçe merkezlerini dolaşmaları noktasından bulunacakları durumun, Partinin Genel Başkanlığınca ayram bir önemi olacaktır.

V — PARTİKUR

129 — Partikur Genbaşkurdan, Kamutay Başkanından, Partinin kabine üyelerinden, Genyönkurul ile Parti Gurubu Yönkurulundan kurulur. Partikur lüzumunda Genbaşkur tarafından toplanmaya çağrılır. Partikura, Genel Başkan veya Genel Başkan Vekili bulunmadığı zamanlarda vekil edecekleri kimse başkanlık eder.

130 — Partikur Genbaşkurdan gönderilen meseleleri görüşür.

Tüzük yorasını (açıklamasını, yorumunu) Partikur yapar.

Partikur kararları Genel Başkanın onaylaması ile tükellenir.

YEDİNCİ KISIM

FİNANSAL HÜKÜMLER

131 — Partinin geliri şunlardır:

A — Parti üyelerinden alınacak yardım paraları,

B — Örgütün taşıtlı ve taşıtsız mallarının geliri,

C — Müsamere, konser, balo, gösterit gibi girişimlerden artan paralar,

Ç — Partice yapılan yayınlardan kalan paralar,

D — Parti örgütünün koruduğu kültür, ulusal eğitim, spor ve başka hayır hizmetlerine karşılık genel ve yersel bütçelerle Şarbaylık bütçelerinden ayrılacak yardım paraları,

E — Partiye (A) böleği dışında yapılacak yardımlar.

132 — Parti paraları öğreneğine göre alınır, harcanır, yazılır. Partinin kasası yoktur. Paraları bankada saklanır. Merkezde Genel Sekreter ve Sağışman üyenin, İllerde Parti Başkanı ile sağışman üyenin çift imzası ile çekilir.

133 — Örgütün her derecesi yıllık ihtiyaçlarından artacak paraları merkezin izni olmaksızın harcayamazlar.

134 — Parti, hükmiğ şahsiyetinin olmak üzere taşıtsız mallara sahip olur. Bunların kazançlarında asıl olan, bulundukları yerlerin olmasıdır. Bunlardan değiştirilmesi yahut lüzumsuz olduğu için satılması gerekli olursa bu işler derece derece Yönkurulları karar ve Genbaşkurun onaylaması ile yapılır. Partinin her türlü türel esiliklerde ve bu özde üçüncü şahıslarla yapılacak işlerde Partiyi oruntamak yetkisi Genel Sekreterindir.

135 — Partinin irdel ve teftiş ve başka ödev gezmelerinde yol parası, gezi ve konum gündeliği ödemeleri şu esaslara göre yapılır:

1 — Parti işyar ve hizmet adamlarına aldıkları paraya göre ayni yekûnu alan hükümet işyarlarının aylıklarına ve harcirah kanunundaki esaslara göre;

2 — Partice ödevlenecek saylavlara harcadıkları taşın paralarından başka saylavların yol paraları hakkındaki kanunda yazılı aylık esasına göre;

3 — Aşağıdakilerin yol paraları:

A — Partice ödevlenecek başka kimselerin,

B — Partice yurd dışına geziye gönderileceklerin,

Genel Sekreter ile Sağışman üyenin biçecekleri esasa göre,

4 — İl Yönkurullarınca ödvlenecek kimselere taşın, konum ve yiyip içme paralarını karşılayacak miktar üzerinden Yönkurulların saptayacakları esasa göre.

5 — Parti Genel Sekreterinin yol parası Genbaşkurun kararlaştıracağına göre,

verilir.

136 — Merkez örgütünün bütçesi Genbaşkur tarafından yapılır.

137 — Parti merkezinin hesabları Genbaşkurun ve İller örgütü ile Halkevlerinin hesabları, Genyönkurulun koyacağı usullerle teftiş ve kontrol edilir.

SEKİZİNCİ KISIM

YASAV HÜKÜMLERİ

138 — Partice verilecek yasav cezaları şunlardır:

1 — Uyartı,

2 — İkinci uyartı,

3 — Süresiz çıkarma,

4 — Tüm çıkarma.

Yaptıklarının derecesine ve yapılan suçtaki ilgilerine göre bu cezalar sırası ile verileceği gibi sıra gözetilmeden birden de verilebilir.

139 — Cezalar aşağıdaki yazılı hallerde verilir:

A)

1 — Parti program ve tüzüğünü,

2 — Büyük Kurultayın kararlarını,

3 — Genbaşkurun bildiriğlerini,

4 — Genyönkurulun kararlarını,

saymayanlar.

B) Bütün seçimlerde:

1 — Parti aday ve üyelerine oy vermeyen veya bunlara karşı çalışanlar,

2 — Parti adaylarına karşı kendilerini seçtiren veya böyle bir seçimi kabul edenler,

3 — Karşın bir kurumun adaylığını kabul eden veya açıkça reddetmeyenler,

4 — Partice aday gösterilen yerlerde kendisini kendi başına aday gösteren veya gösterilmesine karşı göz yumanlar,

5 — Özürleri olmadığı halde seçimlerde bulunmayanlar,

6 — Karşın bir aday için gizli, açık çalışanlar ve kendi kurumlarında bulunanların böyle hareket ve kınavlarını hoş görenler,

C) İşnel ödevi bulunmadığı halde kendisini ödev ve yetke sahibi gösterenler,

D) Parti örgütü içinde yerlilik, yabancılık gibi ikilik uyandıranlar,

E) Herhangi bir ergeyi elde etmek için ayrışık yayın ve propagandaları araç olarak kullananlar,

F) Parti kongrelerinin program, Parti guruplarının karar olarak kabul ettiklerini ödev sahibi iken yapmayanlar,

G) Parti ödevlerini yaparken bilerek tüzüğe uymayanlar,

H) Partinin şerefini ve onurunu kıranlar,

İ) Partiye girmek isteyen yurddaşın, yolunda isteklerini yürütmeyenler veya zorluk gösterenler.

140 — Uyartı cezaları İlçe, uyartı ve ikinci uyartı cezaları İl ve uyartı cezaları ile süresiz çıkarma cezaları Genyönkurulca ve tüm çıkarma cezası Parti Genbaşkurunca verilir.

Seçimler sırasında Yönkurulların bu yetkileri birer derece yükselir. Eğer bir Yönkurul onadığı cezayı kendi yetkisinden yüksek görürse meseleyi onaylamaya yetkeli oruna bildirmek üzere bir derece Yönkurula bildirir.

141 — Bir yasav cezası alanın bu hali, bağlı olduğu örgüte bildirilir.

142 — İkinci uyartı cezası almak Parti Yönkurullarından bir yıl uzaklaşmayı gerektirir. Böyleleri örgütte iseler çekilirler. Süresiz çıkarma cezası alanların bir yıl için Partiden ilişkileri kesilir. Bunlar cezalı oldukları yıl içinde Parti kongrelerine giremezler.

Kamutay Gurubundan çıkarılan, Parti üyeliğinden de çıkarılmış olur.

Partiye yazıldıktan sonra Partili bir arkadaş üzerinde dokuzuncu maddede yazılı hallerden biri bulunduğu anlaşılır veya bu sebepler yazıldıktan sonra olursa İl Yönkurulun gerekçesini gösteren izahı ve Genyönkurulun kararı ile bu gibilerin Parti kütüğünden adları silinir.

143 — Hakkında bu cezadan herhangi birisi verilecek olan Parti arkadaşının sözle veya yazı ile kendisini savgamağa hakkı vardır. Yalnız seçimler sırasında yapılan suçların cezaları, savga hakkı kullanılmadan verilebilir. Bu halde seçim bittikten sonra hüküm giyen üyenin yazı ile savgası alınır ve haklı olduğu anlaşılırsa ceza kaldırılır.

Savgalarda süre, ceza verileceği bildirildiği günden başlamak üzere bir aydır. Bu süreyi geçirerek savga hakkını kullanmayanlar bu haklarını kaybederler.

DOKUZUNCU KISIM

PARTİLİ GAZETECİLERİN SAYACAKLARI NOKTALAR

144 — Sahibi Partili olan gazete ve dergilerin yazıları ile Partî üyelerinin yazdıkları ve çıkardıkları eserler, Parti prensipleri bakımından göz önünde tutulur. İsteyen Partili gazeteciler, dergiciler ve yazarlarla bu yolda görüş birliğine yarayacak deget ve toplantılar yapılır.

Partililer kapitali ile ilişkili ve yönetiminde etgen bulundukları gazete, dergi ve basmalarda Parti program ve tüzüğüne aykırı yazılar çıkartmazlar.

ONUNCU KISIM

ADAYLIK ŞARTLARI

145 — Genbaşkur kararı olmadıkça seçimlerde aday gösterilmez. Seçimler özgür olarak yapılır. Bu halde Partiden olanlar özel girişimlerle aday gösterileceği gibi Parti Yönkurulları da seçimden erge olan eyi sonucu elde edecek surette Partililerin kazanması için seçimi güdeyebilirler.

146 — Parti örgütünde çalışanlar üstündeki Parti ödevleri ile beraber kamuğ hizmetlerini gören bırakığlı sosyetelerle kapitalinin yüzde elliden fazlası devletin, İlin, Şarbaylığın olan sosyetelerin yönetim kurulları üyelik ve kontrolörlük, İl Genel Kurulu, Şarbaylık Kurulu, Tecim odaları, Endüstri birlikleri gibi kazanç getiren işlerden biri üzerinde bulunanlar; Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu Başkan ve üyelikleri gibi diğer onursal bir iş dahi alamazlar

Hükmiğ şahsiyeti bulunmayan Halkevleri ile ertik kulüp ve cemiyetlerin yönetim kurullarında Başkan ve üye olabilirler.

147 — Parti yönkurullarında veya Parti adına bir işde bulunabilmek için yardım paralarını vermiş olmak şarttır.

148 — Partiden olanların yetenek ve değerlerine göre yapabilecekleri hizmetleri ve o hizmetlerin kuralları çerçevesinde ve eşit durumlarda öneyleyerek yerleştirilmeleri için Parti örgüt üyeleri özden bir ilgi gösterirler.

ON BİRİNCİ KISIM

İLLERDE PARTİ GURUPLARI

149 — Oy sahibi üyelerin hepsi Partiden olmayan yersel kurullardaki Parti üyeleri bir gurup meydana getirirler.

150 — Gurup çağrıldığı vakit Partinin oradaki Yönkurulu Başkanının Başkanlığında toplanır.

151 — Grupların kongre kararlarını ve Partiyi yakından ilgilendiren meseleleri konuşmak için yaptıkları toplantılarda Yönkurulu da birlikte bulunur.

152 — İl ve İlçelerdeki Parti Guruplarının nasıl çalışacakları öğreneğinde gösterilir.

Süresiz madde:

Dördüncü Büyük Parti Kurultayının kabul ettiği Program ve Tüzüğün öz Türkçeye çevrilmesi Genbaşkurun lüzum görmesine ve onaylamasına bırakılmıştır.(1)

---

(1) Tüzükte geçen bazı «Türkçe» sözcüklerin «Osmanlıca» karşılıkları şöyledir:

Alıt:	Makbuz	İşnel:	Fiilî
Asıg:	Menfaat	İzdeş:	Mensup
Ayram:	Müstesna	Ira:	Seciye
Aytaç:	Hatip	Kamun:	Nahiye
Aytışma:	Münakaşa	Kasanık:	Mahkûm
Başvurak:	Merci	Kasamak:	Mahkûm etmek
Bağınlı:	Tabi	Kınav:	Faaliyet
Beldek:	Alâmet	Nomal:	Normal
Bırakığ:	İmtiyaz	Orun:	Makam
Bölek:	Fıkra	Oruntamak:	Temsil etmek
Bölü:	Taksit	Öğrenek:	Talimatnâme
Dayra:	Daire	Önge:	Mani
Deget:	Temas	Sağışman:	Muhasebeci
Dilerge:	Takrir	Savgamak:	Müdafaa etmek
Diyev:	Beyanat	Saypamak:	Sarf etmek
Etker:	Müessir	Şar:	Belediye
Erge:	Maksat	Taptamak:	Tatbik etmek
Ertik:	Meslek	Tecim:	Ticaret
Esilik:	Tasarruf	Tükellenmek:	Tekemmül etmek
Evgin:	Müstacel	Uram:	Mahalle
Genit:	Şerh	Uza:	Mesafe
Gösterit:	Temsil	Üzkeş	Mutlaka
İçdem:	Samimî	Üsnomal:	Olağanüstü
İmselemek:	Temsil etmek	Verit:	İane, bağış
İnamlamak:	Emniyet etmek	Yasav:	İnzibat
		Yüken:	Taahhüt

EK III

C.H.P. Tüzüğünde yapılan 26 Aralık 1938'de Olağanüstü Kurultay'da onaylanan değişiklik ve ekler:

2 — Partinin bânisi ve ebedî Başkanı Türkiye Cumhuriyetinin müessisi olan Kemâl Atatürk'tür.

3 — Partinin değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür.

4 — Partinin değişmez Genel Başkanlığı aşağıdaki üç surette inhilâl edebilir (boşalabilir)

A) Vefat,

B) Vazife yapamayacak bir hastalığı sabit olması halinde,

C) İstifa.

Bu üç şekilden birisi dolayısı ile inhilâl vukuunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak Partiye mensup mebuslardan bir zatı değişmez Genel Başkanlığa seçer.(1)

(1) Bu değişiklik ve ek nedeniyle Tüzük'ün sonraki 3. maddesi 5. madde olmuş ve her maddenin sırası iki yukarı sayıya yükselerek toplam 152 maddeden oluşan tüzük 154 madde olmuştur.

EK IV

C.H.P.nin 9 Mayıs 1935'de yapılan Dördüncü Kurultay'ında parti genel sekreteri Recep Peker'in parti program ve tüzüğündeki değişiklikleri açıklayan söylevi : (1)

Arkadaşlarım;

Partimizin doğuşu ve ilerleyişi, yurdun kurtuluşuna ve yeni Türkiye devletinin kuruluş ve ilerleyişine bitişik, onun içinde ve onunla beraber, yüce ve bütün yeryüzü için enterasan bir hayat hâdisesidir. Bunun gibi ve bundan dolayı Parti, bütün doktrin ve prensiplerinde, baştan bugüne kadar kurduğu ve kovaladığı yolları her hangi bir nazariyecilikten (kuramcılıktan) değil, hayattan, hayatın kendisinden ve bizi etraflayıp kuşatan, kaplıyan özel ve genel şartların heyeti umumiyesinden alıp tespit etmiştir. Şimdi konuşulmak için yüce katınıza sunulan Parti programı taslağı, geçirdiğimiz dört yılın görgülerinden ve tecrübelerinden faydalanarak günümüze ve ilerimize uygun bütün imkân ve şartlar göz önünde tutularak hazırlanmış ve yüce kurultay tarafından konuşulabilecek değerde olduğuna inanla, konuşmamıza, incelememize, çalışmamıza verilmiştir.

Bu hazırladığımız; yalnız kendimize, kendi yaşayış ve şartlarımıza göre de yapılmamıştır. Büyük bir ilgi ile dünyanın fikir, kültür, politika ve ekonomi âlemi içindeki gidişi göz önünde tutularak kendi yollarımız kendimize göre çizilmiştir. Bu eser partimiz gibi yüce ve ulusal bir varlık için dört yıllık hareket düsturu olacak kıymete getirilmek üzere bütün iç ve dış cereyanlar ve gidişler karşısındaki şartlara göre kendi halimize en uyan bir şey olduğu kanaatiyle Kurultaya gönderilmiştir.

Arkadaşlar; bunu Partinin yüce varlığı olan Kurultay'da iyiden

---

(1) Ülkü, C. V., sayı 28, Haziran 1935, s. 247 - 259.

iyiye inceleyip görüşebilmek ve ilerdeki dört yılın düsturlarını kuvvetçe ve değerce üstün kıymette tespit edebilmek için, arkadaşların daha önden hazırlığa esas olan ana fikirleri anlayıp kavramalarında faydalar vardır. Bunu ben yeni program encümende konuşulurken tecrübe ettim. Oradaki izahlarım maddeleri, kısımları müzakerede kolay anlaşmaya yardım etmiş oldu. Bu sebeple aynı vazifeyi aynı güdüşle katınızda da yapacağım.

Arkadaşlarım; yeni taslakda da Partinin ilk günlerinden beri bize değişmez yol olarak çizilmiş olan devrimcilik ana yoludur. Partinin ana prensiplerine sadakatimizi daha kuvvetle tekrarlıyoruz. Parti programımızda, sosyal bakımdan, ekonomik bakımdan, her hangi sağ ve sol telâkkilere imkân bırakmayacak bir açıklık vermek için, yeni taslağın hazırlanmasında bilhassa dikkat gösterilmiştir. Yeni taslak, ilerideki dört yıl içinde Partinin bir temel programı halini aldıktan sonra öyle sanıyoruz ki, bu partiye bağlı olan her yurttaş, kendisi için çizilmiş olan yolu, sağa, sola ayrılık imkânını bulmaksızın, prensiplerimizi dümdüz yoldan kovalayacaktır. Ondan başka bizden olmayanlar da bizi daha iyi anlayacaklar, bizi bizden başkalarına benzetiş yolunda söylenmiş, yazılmış yanlış fikirlerin tekrarlanmasına yeni programımız kabul olunduktan sonra hiç meydan kalmıyacaktır. Bizi bizden başkalarına benzetiş yolundaki her hangi bir söz ve yazı karşısında, biz de, onlara daha açık ve aydınlık yolda cevap vermek için hazır bulunacağız.

Arkadaşlarım; yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiye'de zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan C.H.P. varlığının, devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir surette yaklaşmasıdır.

Esasta partinin ana vasıfları olan cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devrimcilik, devletçilik ve layıklık yeni program onaylandıktan sonra yeni Türkiye devletinin de vasıfları halini alıyor.

Kendi üzerinde derin konuşmalara mevzu olacak kadar ehemmiyetli görülmesi tabiî olan bu noktayı, bu kürsü konuşuşunun müsaid bulunacağı çizgiler içinde aydınlatmak için mümkün olduğu kadar kısaca fikirlerimizi söylemeği faydalı bulmaktayım.

Arkadaşlar; biz cumhuriyetçiyiz. Bugünkü Türk devleti bir cumhuriyettir. Bunun üzerinde parti ve devletin yakınlaşması bakımından bir yenilik mevzuubahs değildir. Çünkü, Türk teşkilâtı esasiye kanununda (Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir) denmektedir. Ve kanunun bu hükmünden başka hükümleri, malûm olan usullerle, prosedürlerle değişebildiği halde, bu vasıf kanunda değişmez bir nokta olarak yazılıdır. Fakat kültürde, siyasada, ekonomide, bütün anlayış

ve ileri gidişlerde; yeni Türkiye devletinin fiilî bir hal olarak esas tuttuğu diğer beş vasıf bugüne kadar devletin mevcudiyetinde bir kayıtla ifade edilmiş değildir.

Arkadaşlar; ulusçuluk bir parti vasfı olarak kalsın, devlet kanununda, devlet vasıfları içinde yer almasın. Bu, ne doğru, ne hakikate ve ne de devletin varlığının müeyyedesiyle ana fikrine ve ihtiyaçlarına uyar bir fikir değildir.

Türkiye cumhuriyetçi olacak, fakat milliyetçi olmayabilir, yani arsıulusal cereyanlara (uluslararası akımlara) Türkiye'nin kafası ve kapısı açık bulunabilir. Bu fikrin doğruluğunu kim kabul eder? Cumhuriyetçi olmayan bir Türkiye'nin varlığı nasıl tasavvur edilemez bir hal ise cumhuriyetçi de olsa milliyetçi olmayan bir Türkiye'nin, şan ve şerefle ve aynı zamanda zorluklarla dolu istikbal yoluna gidişi de o kadar zayıf ve topal kalmaya mahkûmdur. Cumhuriyetsiz fakat milliyetçilik iddiasındaki bir Türkiye ne ise milliyetçi olmayan bir cumhuriyetçi Türkiye zihniyetini de onun gibi görmek en doğru bir düşünüş olur. İleri yaşayışımızın emniyeti için ulusçuluk vasfımız o kadar mühim ve o kadar üstündür.

Coğrafya bakımından Türkiye dünya içinde öyle bir vaziyettedir ki şimalden, cenuptan, doğudan, batıdan her taraftan, her çeşit rüzgârlar bizim üzerimizden geçer. Yurdumuz için coğrafî bakımdan bu her cereyana maruz kalış hali, fikir, politika propagandaları bakımından da aynıdır. Anarşist, marksist, faşist, hilafetçilik ve beynelmilelcilik propagandaları ve buna benzer bir çok propagandalar hep üstümüzden geçer. Bütün bunlar karşısında Türkiye ancak ancak sıkı bir ulusçuluk imanına sarılmış olmaktadır ki biri ötekini besleyen zehirli cereyanlara karşı kendini koruyabilsin. Bu cereyanlar karşısında Türkiye halkını korumak için şimdiye kadar partinin ana vasıflarından biri olarak sayılan ulusçuluk kilidi ile Türkiye'nin kapısını sımsıkı kapamak için bu vasıf da devlete mal olacaktır.

Biz halkçıyız. Bizim halkçılığımız bizim anladığımız mânadadır. Başka bir çok yerlerde de popüler, popülist gibi adlar taşıyan halkçılık dâvasında birçok partiler vardır. Fakat bizim önemli bir vasfımız olan halkçılık onlarınki gibi bir klişeden ibaret değildir. Biz her yurttaşın elini yurttaş olarak sıkarken, beraber çalışırken, onda saygı ile tanımaya değer vasıflar görür ve her vatandaşı müsavi haklı, müsavi şerefli insan olarak tanır ve imtiyaz dâvasında bulunmayan yurttaşlar kitlesini halktan ve halkçı olarak tanırız.

Biliyorsunuz eski programımızda halkçılık vasfı gayet ehemmiyet verdiğimiz bir noktadır. Bugünkü programımızda da yer alan bu nokta devletin vasıfları arasında yer alacaktır.

Türkiye'de sınıf yoktur, cins yoktur, imtiyaz yoktur.

Mıntıka menfaati, derebeylik, ağalık, aile, cemaat imtiyazı fikirleri yoktur. Türkiye'de değer ancak bilgi üstünlüğü, kapasite ve çalışma ile yükselebilir. Bir taraftan işçilerin çokluğa ve parti kuvvetine dayanan kuvvetle ulusal çalışmanın ahengini bozacak zorlu hareketlerine ve öte taraftan sermaye sahiplerinin, büyük iş sahiplerinin para ve varlık gücüne dayanarak işçilerin haklarını çiğnemesine yol bırakmıyoruz. Binaenaleyh sınıf kavgası, tahakküm, imtiyaz zihniyetlerini kökünden silen bir zihniyet, bu memleketin zihniyetini tamamlayacaktır. Ancak bizim istediğimiz ve anladığımız mânada halkçı olmaktır ki milliyetçiliği en temiz ve saf bir değere çıkarır. Sade milliyetçilik Türk vatanının sınırı içinde dil birliği, kültür birliği ile mazi hatıralarına ve gelecek zamanın emellerine bağlılıkta birleşme yapar. Fakat bu anlayışda birleşmemiş olsa da; içinde, sınıf, imtiyaz çarpışmaları kopmayan yani halkçı bir duygu ile birleşmemiş olan bir ulus yığını hak ve şerefte müsavi teklerden kurulmuş bir ulusal birlik kitlesi vücuda getiremez.

Ulus yığını bu saf duygularla halkçı olmalıdır ki halk yığınları ulusçuluğun yaptığı büyük kuvvetle birbirini seven, birbirine bağlanan büyük bir varlık teşkil edebilsin.

Ondan sonra arkadaşlar, biz devletçiyiz. Fiilî olarak hükümetçe de, partice de devletçiyiz. Buna karşı olanlar (liberallik de serbest olsun) diyorlar. Arkadaşlar; bunun ne demek olduğunu, dâvanın ehemmiyet ve değerini hepiniz anlarsınız. Liberal sistem demek bugün bu ulusun varlığında gözlerimizi kamaştıran en büyük muvaffakiyet yollarını kapamak demektir.

Biz devletçi olmasaydık paramızın bugünkü kıymeti temin edilebilir miydi? Dış ticaret ve ödeme denkliğimiz, iç sanayiinin koruma altında doğması ve yaşaması mümkün olur muydu? Biz devletçi olmasaydık memleket evlâdlarının akıtılmış olan yüce kanları pahasına elde edilen Türk vatanında memleket malı yerine ecnebi malının serbestçe satışına yurd kapıları açık kalır, ecnebi malları Türk pazarlarını istilâ ederdi. Bir devletin tam mânası ile müstakil sayılması için sınırlarının düşman silâhından ve ordusundan mahfuz olması kâfi değildir. Aynı zamanda millî pazarları ecnebi manifaktürün istilâsından da mahfuz kılmak (korumak) lâzımdır. Bugün rahat yaşıyoruz, yurd kurtulmuştur derken iç pazar ecnebi ürününün istilâsı altında mahvolmaya mahkûm bulundukça yarınımız için en derin yoksulluk ve felâketlerin varlığımızı sarsacağına şüphe etmemelidir. Şu halde devletçilik de bir Parti vasfı olarak kalmamalı, devletin vasıfları arasın-

da yerini almalıdır. Bunu bir söz değil, içinde bulunduğumuz devrin bir hayat meselesi olarak kaydetmekteyiz.

Layiklik ve devrimcilik hakkında söz söylemeği artık bulurum. Çünkü bu iki mefhum olmayınca yeni devlet varlığının kaynadığı iki dayanak direği kökünden yıkılmış olur. Her şeyimiz tamdır, düzenimiz yolundadır der de devletin tekâmül usulü ile ileri gitmesini muvaffak bulacak olursak, ileri gitmek için bütün müşkülleri yenmek hususunda da bu suretle hareket edersek, yalnız ileriyi değil, şimdiye kadar elde ettiğimiz bütün inkılâp neticelerini de tehlikeye düşürmüş oluruz. Bu anlayış devrim fikrinin anası olan kutsal heyacanı söndürür. Bu asırların biriktirdiği kokmuş fikirlerden mülhem (esinlenmiş) karanlık yollara dönmekten ve dünyanın bugünkü ilerleyiş hızına ayak uydurmayı bırakarak dirilik ve adamlık savaşında yüzgeri etmekten başka bir şey değildir.

Şu halde Partimiz yıllardan beri kendisine çizdiği ana vasfı devlete mal etmekten, ulusun yaşama kudretini koruma yolunda en iyi ve en ileri bir kuvvet adımı daha atmış olacaktır.

Arkadaşlar; bu yoldaki fikir akışını tamamlamak için yardımcı olacak bazı şeyler daha söylemek isterim. Biliyorsunuz ki, insanlık, ilkin feodal bir idare devri geçirdi. Yer yer şahsî arzuları, tek adamın tahakkümlerini; tek ailenin kaprislerini tatmin edici yollardan devlet sistemleri uzun asırlar dünyada hüküm sürdü. İnsanlık bu esirlik devrinden çıkmak için ihtilâller yaptı. Yer yer ihtilâl ateşleri yandı. Bütün bunların neticesinde insanlığa bir hür yaşama devri geldi ve feodal devlet tipi yıkıldı. Onun yerine liberal devlet kuruldu. Liberal devlet acıklı esirlik devirlerinden çıkmış insanlığı bu hür yaşayış sarhoşluğunun tesiri altında bulundurduğu zamanlar liberalizm aldı yürüdü. Onun ana çizgileri olan haklarda hürriyetin ve çalışmada, kazanmada hürriyetin tatbik edilişleri zamanla derin suiistimallere uğradı. Haklarda Hürriyetin suiistimali insanları yıkıp çürüten bir anarşi devrine götürdü. Herkes kendini hür sayıyor, kendi varlığının hürriyetini sınırsız bir genişlikte kullanırken kendi öz varlığının yanında bütün tek varlıkların yekûnunu da korumak ödevinde bulunan devlet kudretinin masuniyeti hiç göz önüne alınmıyordu. Herkes her şeyde hür tek tek olacaktı. Hepsi bir tarafa çeken, hepsi birbirini yıpratan ve devleti düşüren fikirler, sözler, yazılar sürüp gitti. Beşeriyet medenî kabiliyetlerin bol meyvalarını almaya imkân bulucu beraberlik yerine anarşinin tesiri altında uzun müddetler bocaladı durdu. Ekonomi alanında liberalizmin tatbikleri de daha az feci olmadı. (.....)

Feodal devlet battı, onun yerine gelen liberal devlet de kendi

içinden tefessüh neticesinde dünyanın her yerinde çöküyor. Yerine çeşit çeşit devlet tipleri kuruluyor.

Arkadaşlar; feodal devletten sonra gelen liberal devletin yıkılışı ulusal devletin doğuşu devrini getirmiştir. Ulusal devlet, keyfî bir idare değildir. Her kafadan bir ses çıkaran dağıtıcı bir idare demek de değildir. Bizim anladığımız ulusal devlet nizamlı bir idarede herkesin özel teşebbüsü demektir.

(.....)

Onun için yeni doğan bu işçi sınıfının patronlarla münasebatı noktasını bütün parti programının baştan aşağıya yazılışında ve anlaşılışında ruh olan ahenk, anlaşma, uyuşma haline irca ediyor. Aralarında uyuşma yolu yetmezse devletin koyacağı hakem yolu çatışmaları önleyecektir.

Programda Türkiye'de grev ve lok-avt sınıf çarpışması yasak edilecektir.

Fakat bu yasak oluşun yanında, herhangi bir sermayedar fikrinin, kendisi kadar bu memleketin halkçılık zihniyetinden dolayı, bir evlâdı olan işçiyi, haksız yolda tazyik edememesini temin etmek de lâzımdır. Onun yanında bir işçi kitlesinin topluluğuna tesanüt kabiliyetine güvenerek devlet varlığına esas olan sanayi mevcudiyetini tahrib etmesine de müsait bulunmamak gerektir.

Bunun için grev ve lok-avtı yasak eden yeni programımız onun yanında işçi ile işverenin münasebetlerinde, anlaşmalarını esas olarak koyuyor. (.....)

Arkadaşlar; yeni programda devletçiliğin tarifini açık bir hale koyuyoruz. Eski programdaki tarifte (hususî teşebbüs serbesttir, devlet de iktisadî bakımdan istediği şeyleri yapmakta serbesttir) diyorduk. Sağımızda koyu liberal fikirdekiler ikinci cümleyi almadan diyorlar ki bana devlet karışamaz. Benden ne hesap sorabilir, ne benî kontrol edebilir. Ne yapacağım işin mahiyetini, ne kullanacağım ilk maddeyi, ne müstehlikten isteyeceğim fiyatı, ne kullandığım işçinin hakkını sorabilir.

Öte tarafta bir kızıl marksist de her şeyi devletin yapacağını, hususî teşebbüse bir şey bırakılmayacağını ifade ediyor. Hakikat ne öyle, ne de böyledir. Bu noktayı yeni program aydınlatıyor. Bizim devletçiliğimizin hakiki mânası (hususî teşebbüsün serbest olduğu) fakat umumî menfaatler noktasından gerek olan her ekonomik teşebbüste devletin yapıcılık saha ve selâhiyetini açık bulunduruyor. Devlet kendi yapacak ve kurulmasını teşvik ve himaye ettiği endüstriyi kontrol da edecektir.

Arkadaşlar; Türkiye'de hususî teşebbüslere bırakılmış herhangi

bir iş yalnız teşebbüsü alanların kabiliyetinden büyümüyor. Türkiye gümrük kapılarını büyük duvarlarla örmüştür. Millî sanayii ilerletmek için her kolaylığı ve her imkânı temin etmiştir. Devlet bütün bu yardımlarla beslediği ulusal endüstrinin kontrolsüz çalışma ile ulusu istismar etmesine kayıtsız kalamaz. (.....)

Türk işçisini ve esnafını da teşkilâtlandırmak progmamızda yer almıştır. Bu teşkilâtlandırış bildiğimiz klâsik işçi teşkilâtlanmasından başka üstün ve ulusal fikirlerle olacaktır. Biz onları devrini yaşamış, hükümleri geçmiş ve ihtiyarlamış olan sosyalist cereyanların verdiği yurd içinde yurddaşa karşı mücadele yolları ile değil, kendi ulusal anlayış ve zihniyetlerimizle kuruma bağlayacağız. Türk işçileri bir kavga, bir ayrılık unsuru olmayacaklar, onlar ulusal Türk devletinin bekasına, varlığına içten inanarak yardımcı bir destek olacaklardır. (.....)

Arkadaşlar; bütün bunlar düşünülüp ve konuşulurken, hattâ şimdiden akislerini görüyorum: (Ya demokrasi ne oldu? diyenler var. Pekâlâ devletçilik vasfı kabul olunacak, ulusal birlik, disiplin ve saire... Fakat demokrasi diye bir şey de vardı, bu nereye gidiyor?) diyenler var. Bu mukadder suallere de buradan cevap vermezsem sözlerimin eksik kalacağını tahmin ediyorum. Bundan dolayı kısaca izah için sizleri biraz daha rahatsız edeceğim.

Arkadaşlar; bilirsiniz, demokrasinin kısaca tarifi (halk tarafından halk için)dir. Halktan gelen seçimle iş başına geçenlerin çalışmaları halk için olmalıdır. (...) Her şey ulustadır. Ulus kendi adına bir kurultay seçer. (....) Parti hayatımızda da her iş seçimledir. (....) Demokrasi bir nas, bir âyet değildir. Bir ruh, bir espri ve bir mânadır. Yapılan işler akıl denilen bir süzgeçten geçirildikten sonra muhit denilen icabata uydurulduktan sonra tatbik edilirse fayda verir, kök tutar. Zigana dağının üzerine portakal ağacı dikilmez. Bir filân millet ve yahud filân yerde böyle yapmışlar, biz de aynını tatbik edelim, diyenlerden değiliz (.....)

Arkadaşlar; ortada gözle görülmeyen bir ulusal kuvvet vardır. Bu, gözle görülmez, elle tutulmaz, eni boyu ölçülmez bir şeydir. Fakat insanlığın medenî yaşayışında promötör olan, tutan, koruyan, alıp götüren maddî ve manevî her işte devletlere destek olan en büyük tılsım bu kuvvettedir. Bu ulusal birlik kuvvetidir. Biz bu kuvveti her gün biraz daha besleyeceğiz.

KAYNAKÇA

I — KİTAPLAR

NADİR NADİ (ABALIOĞLU), **Perde Aralığından;** 2. Basım, Cumhuriyet Yyn, İstanbul, 1965

A. AFET İNAN: **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri;** 3. Basım M.E.B. Yyn, İstanbul, 1975

AHMET AĞAOGLU **Devlet ve Fert;** İstanbul, 1933

SAMET AĞAOĞLU **Babamın Arkadaşları;** 3. Basım, İstanbul, 1969

SEDAT AĞRALI: **Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı;** İstanbul, 1967

FEROZ - BEDİA TURGAY AHMAD: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945 - 1971;** Bilgi Yyn., Ankara, 1976

FAHRETTİN ALTAY: **Görüp Geçirdiklerim - 10 Yıl Savaş (1912 - 1922) ve Sonrası;** İnsel Yyn, İstanbul, 1970

KEMALETTİN APAK: **Ana Çizgileriyle Türkiye'de Masonluk Tarihi;** -Türkiye Mason Derneği tarafından dernek üyelerine mahsus olarak bastırılmıştır- İstanbul, 1958

SADUN AREN **100 Soruda Ekonomi El Kitabı;** 4. basım, Gerçek Yyn, İstanbul, 1973

FAHİR H. ARMAOĞLU **Siyasi Tarih (1789 - 1960);** 12. Basım A.Ü.S. B.F. Yyn, Ankara, 1973

Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri (11 - 12 Ekim 1973); İ.İ.T.İ.A.nin Cumhuriyete 50. yıl armağanı

FALİH RIFKI ATAY: **Çankaya,** 1881 - 1938; İstanbul, 1969

FALİH RIFKI (ATAY) **Moskova - Roma;** Muallim Halit Kitaphanesi, 1932

FALİH RIFKI ATAY: **Pazar Konuşmaları 1941 - 1950;** İstanbul, 1965

FALİH RIFKI (ATAY) **Yeni Rusya;** Ankara, 1931

DOĞAN AVCIOĞLU: **Millî Kurtuluş Tarihi - 1938'den 1995'e;** C. IV,

4. Basım, Tekin Yyn, İstanbul, 1979
DOĞAN AVCIOĞLU: **Türkiye'nin Düzeni (Dün - Bugün - Yarın)**; Bilgi Yyn, 3. Basım, 1969, Ankara
ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR: **İnkılâp ve Kadro**, 2. Basım, Bilgi Yyn, Ankara, 1968
İBRAHİM AVRAS: **Tarihi Hakikatler**, Ankara, 1964
MUSTAFA A. AYSAN: **100. Doğum Yıldönümünde Atatürk'ün Ekonomi Politikası**; Es Yyn, İstanbul, 1980
PAUL GARAN: **Büyümenin Ekonomi Politiği**; Çev. Ergin Günçe, May Yyn., İstanbul, 1974
Basın Yayın Genel Müdürlüğü 1. Basın Kongresi; Ankara, 1935
AHMET HAMDİ BAŞAR: **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**; İstanbul, 1945
ALİ FUAT BAŞGİL: **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**; Çev. M. Ali Sebük İ. Hakkı Akın, İstanbul, 1966
MUSTAFA BAYDAR: **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları**; Menteş Kitapevi, İstanbul, 1967
BURHAN BELGE: **Burhan Belge'nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı - Radyo Konferansları**; Ankara, 1970
VALETIN BEROJKOV: **Tahran 1943**; Çev. Hasan Ali Ediz, Bilgi Yyn, Ankara, 1970
HİKMET BİLÂ: **C.H.P. Tarihi 1919 - 1979**; Ankara, 1979
NORBERT VON BISCHOFF: **Ankara - Türkiye'deki Yeni Oluşumun Bir İzahı**; Çev. Burhan Belge, Ankara, 1936
KORKUT BORATAV: **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**; Gerçek Yyn, İstanbul, 1974
RIFKI SAİM BURÇAK: **Türk - Rus - İngiliz Münasebetleri (1791 - 1941)**; İstanbul, 1946
CELAL BOZKURT: **Siyasî Tarihimizde C.H.P. - Dünü, Bugünü, İdeolojisi (Siyaset İlmi Açısından Bir İnceleme)**
C.H.P.: **Millet Hizmetinde 40 Yıl C.H.P**; Ankara, 1963
THOMAS CARLYLE: **On Heroes and Hero - Worship and the Heroic in the History**, Londra, 1948
C.H.P. İSTANBUL İL GENÇLİK KOLU: **Halkevleri**, (Tarhan Erdem ve İ. Selçuk Erez Tarafından Hazırlanmıştır), İstanbul, 1963
ERNST CASSIRER: **The Myth of the State**; Oxford University Press, Londra, 1946
CARL COHEN: **Communism, Fascism and Democracy - The Theocratical Foundations**; (Seçilmiş parçalar); Random House, New York, 1963
TEVFİK ÇAVDAR: **İktisat Klavuzu**; Milliyet Yyn, İstanbul, 1972

EDİP ÇELİK : **Türkiye'nin Dış Politika Tarihi**; Gerçek Yyn, İstanbul, 1969

İLHAN E. DARENDELİOĞLU **Türkiye'de Komünist Hareketler**; C. II, 2. Basım, Toprak Dergisi Yyn, İstanbul, 1962

Devlet Yıllığı - 1945; Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, 1946

BAKİ SUHA EDİBOĞLU : **Falih Rıfkı Atay Konuşuyor**; Berkalp Kitapevi, Ankara, 1945

A. ŞEVKET ELMAN : **Dr. Reşit Galip**; Ankara, 1953

TARHAN ERDEM : Bkz. C.H.P. İstanbul İl Gençlik Kolu

TEKİN ERER : **Türkiye'de Parti Kavgaları**; 2. basım Tekin Yyn, İstanbul, 1966

İ. SELÇUK EREZ : Bkz. C.H.P. İstanbul İl Gençlik Kolu

FERİDUN CEMAL ERKİN **Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**; Ankara, 1968

HAMZA EROĞLU : **Türk Devrim Tarihi**; 5. Basım, Ankara, 1977

FALİH RIFKI, Bkz. Falih Rıfkı ATAY

KURTAN FİŞEK : **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı**; Doğan Yyn, Ankara, 1969

C. FRIEDRICH - Z. BRZEZINSKI **Ttotaliter Diktatörlük ve Otokrasi**; Çev. Oğuz Onaran, Türk Siyasî İlimler Derneği Yyn., Ankara, 1964

ALİ GEVGİLİLİ : **Yükseliş ve Düşüş**; Altın Kitaplar, İstanbul, 1981

İSMET GİRİTLİ : **Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümünde Kemalist Devrim ve İdeolojisi**; İ.Ü.H.F. Yyn, İstanbul, 1980

MAHMUT GOLOĞLU **Milli Şef Dönemi (1939 - 1945)**; Ankara, 1974

MAHMUT GOLOĞLU **Tek Partili Cumhuriyet (1931 - 1938)**; Ankara, 1974

ZİYA GÖKALP : **Türkçülüğün Esasları**; 3. Basım, Varlık Yyn, İstanbul, 1958

JOSEPH GREW **Atatürk ve İnönü**; Çev. Muzaffer Aşkın, İstanbul, 1966

MUSTAFA GÜLLÜOĞLU : **Çankaya'da Kabus - 3 Mayıs 1944**, Yağmur Yyn, İstanbul, 1974

İZZET NURİ GÜN YALÇIN ÇELİKER : **Masonluk ve Masonlar**; 2. Basım, Yağmur Yyn., İstanbul, 1978

İ.İ.T.İ.A., Bkz. Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri

İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri -Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası - 1941 - 1943; Çev. Muammer Sencer, May Yyn, İstanbul, 1968

SELİM İLKİN, Bkz. İlhan Tekeli - Selim İlkin
SÜREYYA İLMEN **Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka;** Muallim Fuat Gücüyener Yyn, İstanbul 1951
İSMAİL CEM: **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi;** Cem Yyn, İstanbul 1970
İSMAİL HÜSREV, Bkz. İsmail Hüsrev TÖKİN
İŞ BANKASI: **50 - İş: 1924 - 1974;** Ankara, 1974
MÜNCİ KAPANİ: **Kamu Hürriyetleri - Doktrin ve Pozitif Hukuk Gelişmeleri, Hürriyetlerin Korunması Problemi;** Ankara, 1964
YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU **Atatürk - Bir Tahlil Denemesi;** Birikim Yyn, İstanbul, 1981
YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU **Politikada 45 Yıl;** Bilgi Yyn, Ankara, 1968
YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU **Zoraki Diplomat;** 2. Basım, Bilgi Yyn, Ankara, 1967
KEMAL H. KARPAT: **Türk Demokrasisi Tarihi - Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller;** İstanbul, 1967
ŞÜKRÜ KAYA: **Sözleri ve Yazıları, 1927 - 1937,** Derleyen: Ekrem Ergüven, İstanbul, 1937
EMRE KONGAR: **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı; Bilgi Yyn, 3. Basım, İstanbul, 1979**
İDRİS KÜÇÜKÖMER: **Düzenin Yabancılaşması - Batılılaşma;** Ant Yyn., İstanbul, 1969
CHARLES L. MEE, Jr.: **Meeting at Potsdam;** Dell Publishing Co., Inc., New York, U.S.A., 1976
SEHA L. MERAY: **Devletler Hukukuna Giriş, C. II; 3. Basım, A.Ü.S.** B.F. Yyn, Ankara, 1965
NADİR NADİ: Bkz. Nadir Nadi ABALIOĞLU
FETHİ OKYAR: **Üç Devirde Bir Adam;** Yayına hazırlayan Cemal Kutay, Tercüman Yyn, İstanbul, 1980
Olaylarla Türk Dış Politikası 1919 - 1973; Ankara, 1973, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol, Doç. Dr. Cem Sar (1919-1939 yılları) Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer, Dr. Oral Sander (1939 - 1945 yılları), Prof. Dr. Mehmet Gönlübol, Prof. Dr. A. Haluk Ülman, Prof. Dr. A. Suat Bilge, Dr. Duygu Sezer (1945 - 1965 yılları), Prof. Dr. Mehmet Gönlübol, Dr. Mehmet Kürkçüoğlu (1965-1973 yılları); 3. Basım
FUAT SÜREYYA ORAL: **Türk Basın Tarihi;** C. II, Ankara
A. GÜNDÜZ ÖKÇÜN: **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye;** A.Ü.S.B.F. Yyn, Ankara, 1971
FAİK ÖKTE: **Varlık Vergisi Faciası;** Nebioğlu Yyn., İstanbul
KÂZIM ÖZTÜRK: **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Proğramla-**

rı; Ak Yyn., İstanbul, 1968.
RECEP PEKER: **İnkılâp Dersleri Notlar;** Ankara, 1936
Y.N. ROZALİYEV: **Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri;** Belge Yyn, 2. Basım, İstanbul, 1979.
ACLAN SAYILGAN **Solun 94 Yılı (1871 - 1965);** Mars Matbaası, Ankara, 1968.
OYA SENCER: **Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi;** Habora Yyn, İstanbul, 1969.
M. ZEKERİYA SERTEL: **Hatırladıklarım (1905 - 1950);** İstanbul, 1968
SABİHA SERTEL: **Roman Gibi - 1919 - 1950;** Ant Yyn, İstanbul, 1969
YILDIZ SERTEL: **Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Dâvamız;** Ant Yyn, İstanbul, 1969
STANFORD J. SHAW - EZEL KURAL SHAW: **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, c. II, Reform, Revalution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975;** Cambridge University Press, New York, 1977
CEZMİ SEVGİ: **Azgelişmişliğin Coğrafyası Ekonomik ve Sosyal, Kuramsal ve Alansal Yaklaşımlar;** ders notu, teksir, İzmir, 1982
WILLIAM SHIRER: **Nazi İmparatorluğu - Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü; Çev. Rasih Güran, C. I,** Ağaoğlu Yyn, İstanbul, 1968
HASAN RIZA SOYAK: **Atatürk'ten Hatıralar,** C. II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yyn, İstanbul, 1973.
İLHAMİ SOYSAL: **Dünya'da ve Türkiye'de Masonlar ve Masonluk;** 3. Basım, Der Yyn., İstanbul, 1980
KEMAL SÜLKER **Sabahattin Ali Dosyası;** Ant Yyn., İstanbul, 1968
ŞEVKET SÜREYYA, Bkz. Şevket Süreyya AYDEMİR
Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973
T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Fiat İstatistikleri 1933 - 1943; Ankara, 1944
TAHRAN, YALTA ve POTSDAM KONFERANSLARI; Çev. Fahri Yazıcı, Sinan Yyn, İstanbul, 1972
İLHAN TEKELİ SELİM İLKİN: **1929 Dünya Buhranında İktisadî Politika Arayışları (Türkiye Belgesi İktisat Tarihi);** ODTÜ - İdarî Bilimler Fak. Yyn, Ankara, 1977
ERDOĞAN TEZİÇ: **100 Soruda Siyasî Partiler (Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler);** Gerçek Yyn, İstanbul, 1976
TANER TİMUR: **Türk Devrimi ve Sonrası, 1919 - 1946;** Doğan Yyn., Ankara, 1971
METİN TOKER: **Tek Partiden Çok Partiye;** Milliyet Yyn, İstanbul, 1970

METİN TOKER : **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu - 2. Dünya Savaşından Sonra Türk - Sovyet ve Türk - Amerikan İlişkileri Üzerine Bir İnceleme;** Akis Yyn, Ankara, 1971

HIFZI TOPUZ : **Kara Afrika;** Milliyet Yyn, İstanbul, 1971

HIFZI TOPUZ : **Türk Basın Tarihi;** Gerçek Yyn., İstanbul 1973

F. HÜSREV TÖKİN **Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965);** Elif Yyn, İstanbul, 1965

İSMAİL HÜSREV (TÖKİN) : **Türkiye Köy İktisadiyatı;** Kadro Mecmuası Neşriyatı, İstanbul, 1934

TARIK ZAFER TUNAYA : **Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku;** 3. Basım, İ.Ü.H.F. Yyn, İstanbul, 1975

TARIK ZAFER TUNAYA : **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859 - 1952);** İstanbul, 1952

TARIK Z. TUNAYA : **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri;** İstanbul, 1960

S.H. TRUMAN **Hatıralarım;** Çev. Cihat Baban, Semih Tuğrul, Ankara, 1968

CAVİT ORHAN TÜTENGİL : **Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı;** İstanbul, 1966

HİLMİ URAN : **Hatıralarım;** Ankara, 1959

ASIM US : **Hatıra Notları (1930 - 1950);** İstanbul, 1966

FARUK ÜLKÜ A. SEMİH YAZICIOĞLU : **Dünyada ve Türkiye'de Masonluk;** Başak Yayınevi, İstanbul, 1965

A. HALÛK ÜLMAN **İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939 - 1947;** A.Ü.S.B.F. Yyn., Ankara, 1961

E. WEISBAND : **İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası;** Çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yyn, İstanbul, 1974

YAKUP KADRİ, Bkz. Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU

AHMET EMİN YALMAN **Yakın Tarihte Gördüklerim ve İşittiklerim C. III (1922 - 1944), C. IV (1945 - 1970);** İstanbul, 1970 - 1971

STEFANOS YERASİMOS : **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, C. III, 1. Dünya Savaşından 1971'e;** Gözlem Yyn, 2. Basım, İstanbul, 1977

ÇETİN YETKİN : **Siyasal İktidar Sanata Karşı - Belgelerle, Sanık, Sabıkalı, Hükümlü Sanatçılar;** Bilgi Yyn, Ankara, 1970

ÇETİN YETKİN : **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı;** Karacan Yyn, İstanbul, 1982

II — MAKALELER

YAVUZ ABADAN : «Siyasî Hayatta Ülkünün Gerçekleşmesi»; **Ülkü,** Yeni seri, **Sayı 3, 1 - 2. Teşrin 1941**

NADİR NADİ (ABALIOĞLU) «Bizim Hürriyetimiz»; **Cumhuriyet,** 4 Mart 1939.
NADİR NADİ (ABALIOĞLU): «Yaşasın Demokrasi»; **Cumhuriyet,** 26 Ağustos 1945.
YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) «Arsı Ulusal Kadınlar Birliği Kongresi Dolayısıyle Kadın»; **Cumhuriyet,** 20 Nisan 1945
YUNUS NADİ (ABALIOĞLU): «Başlı Başına Bir Tarih»; **Cumhuriyet,** 22 Mayıs 1932.
YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) «C.H.P. Kurultayı»; **Cumhuriyet,** 26 Birincikanun 1938
YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) «İsmet Paşa ve M. Musolini»; **Cumhuriyet,** 3 Haziran 1932.
YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) «Meclis ve Fırka Faaliyeti»; **Cumhuriyet,** 3 Teşrinisani 1931.
YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) «Millî Şef Etrafında Milletin Birliği»; **Cumhuriyet,** 4 Nisan 1939
YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) «Serbest Fırka Siyaset Sahnesine Avdet Edecek mi?», **Cumhuriyet,** 18 Nisan 1931.
YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) «Servet Mefhumunda Avrupaî Bir Şekil»; **Cumhuriyet,** 12 Kânunsani 1933
YUNUS NADİ (ABALIOĞLU) «Türk Ocağı, Türk Birliği»; **Cumhuriyet, 28 Mart 1931**
SAMET AĞAOĞLU «İktisatta Teşkilâtlanma», **Ülkü,** Yeni seri, sayı 32, 16 2. Kânun 1943
SAMET AĞAOĞLU «Milli İktisatta İşçi ve İşveren Münasebetleri»; **Ülkü,** yeni seri sayı 21, 1 Ağustos 1942
HALİL AHMET: «Köylümüzün Kalkınma Kabiliyeti Hakkında Araştırmalar»; **Cumhuriyet,** 31 Ocak 1946
NECATİ AKDER: «İdeal Buhranı ve Üniversite Anarşisi 2: İki Tehlike ve Bun'arın Mahiyet Ortaklığı»; **Türk Kültürü Dergisi,** sayı 94, Ağustos 1970
ALAETTİN CEMİL: (İstanbul Mebusu) «Başvekilimizin Kıymetli Bir Yazısı»; **Cumhuriyet,** 9 Teşrinisani 1933
ALAETTİN CEMİL: (İstanbul Mebusu) «Devletçilikte Müdahaleli İhtisat»; **Cumhuriyet,** 27 Mart 1933
KORKMAZ ALEMDAR: «Basında Kadro Dergisi ve Kadro Hareketi ile İlgili Bazı Görüşler»; **Kadro'nun tıpkı basımı,** A.İ.T.İ.A. Yyn, Ankara 1978 s. 21 - 40
ZEKİ MESUT (ALSAN) «1 Mayıs Bayramı»; **Ülkü - Halkevleri Mecmuası C. III,** sayı 16, Haziran 1934
ZEKİ MESUT (ALSAN) «Çok Fırkalı Murakabe»; **Hâkimiyeti Mil-**

liye, 5 Kanunievvel 1930
ZEKİ MESUT (ALSAN): «Kadınlar Kongresi»; Ayın Politikası'nda, Ülkü - Halkevleri Dergisi, C. V, Sayı 27, Mayıs 1935
ZEKİ MESUT (ALSAN) «Millî Birlik»; Hâkimiyeti Milliye, 11 Teşrinisani 1930
ZEKİ MESUT (ALSAN) «Halkın İytimadı», Hâkimiyeti Milliye, 11 Kanunievvel 1930
ZEKİ MESUT (ALSAN) «Tek Fırka ile Murakabe»; Hakimiyeti Milliye, 4 Kanunievvel 1930
TEVFİK RÜŞTÜ ARAS: «Tarihten Alınacak Büyük Dersler»; Tan, 19 Nisan 1945
FALİH RIFKI (ATAY) «Başlıklar» - Politika sütununda; Hakimiyeti Milliye, 17 Kânunievvel 1930
FALİH RIFKI (ATAY) «Dünkü İtalya ve Bugünkü İtalya»; Cumhuriyet, 23 Mayıs 1932
FALİH RIFKI (ATAY): «Hapis» Politika sütununda; Hâkimiyeti Milliye, 24 Kanunuevvel 1930
FALİH RIFKI (ATAY) «İnkılâpçı Metotlar»; Hâkimiyeti Milliye, 19 Teşrinisani 1930
FALİH RIFKI (ATAY) «İstanbul'daki Nümayişler»; Ulus, 6 Aralık 1945.
FALİH RIFKI (ATAY) «Kanlar İçinde Boğulan Rejimler»; Ulus, 22 Ocak 1945
FALİH RIFKI (ATAY) «Milletler Sınıflanırken»; Ulus, 28 Şubat 1945
FALİH RIFKI (ATAY) «Türkiye'de Demokrasinin Tekamülü»; Ulus, 22 Ağustos 1945
ŞEVKET SÜREYYA (AYDEMİR) «Darülfünun, İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı»; Kadro, C. II, sayı 14, Şubat 1933.
ŞEVKET SÜREYYA (AYDEMİR) «Beynelmilel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi III»; Kadro, C. II, sayı 21, Eylül 1933
ŞEVKET SÜREYYA (AYDEMİR) «Genç Nesil Meselesi»; Kadro, C I, sayı 4, Nisan 1932.
FAZIL AHMET AYTAÇ: «Ticarî Namus ve Millî Şef»; Akşam, 10 Temmuz 1939.
TAHSİN BANGUOĞLU: «Bir Yıldönümü»; Ülkü, Yeniseri sayı 48, 16 Eylül 1943.
B. A. (Burhan Asaf (Belge) «Arkada Kalan Darülfünun»; Kadro, C. I, sayı 8, Ağustos 1932.
BURHAN ASAF (BELGE) «Bizdeki Azlıklar»; Kadro, C. II, sayı 16, Nisan 1933.

BURHAN ASAF (BELGE) «Faşizm ve Türk Millî Kurtuluş Hareketi»; **Kadro,** C. I, sayı 8, Ağustos 1932.
BURHAN ASAF (BELGE) «Rejimler Nasıl, Niçin Değişiyor?»; **Kadro,** C. I, sayı 12 Birincikânun 1933.
BURHAN ASAF (BELGE) «Üniversitenin Mânası»; **Kadro,** C. II, sayı 20, Ağustos 1933.
BURHAN ASAF: Bkz. Burhan Asaf BELGE.
BURHAN CAHİD: «Halk ne İster?»; **Son Posta,** 7 Eylül 1945.
A. H. CAMPBELL: «Fascism and Legalty»; **Law Quartely Review,** C. LXII, 1946.
BEHÇET K. ÇAĞLAR: «Yeter Bu Mecmua Dampingi; Arkadaşlar Birleşelim!»; **Ülkü-Halkevleri Dergisi,** C. VII, sayı 40, Haziran 1936.
KAZIM NAMİ (DURU) «Çocuk Devletindir»; **Cumhuriyet,** 26 Nisan 1932.
KAZIM NAMİ (DURU) «Türk Ocaklarının Yarını»; **Türk Yurdu Dergisi,** sayı 244, Mayıs 1955.
KAZIM NAMİ (DURU) «Yeni Türk Üniversitelerinin Eşiğinde», **Cumhuriyet,** 30 Temmuz 1933.
SELİM RAGIP EMEÇ: «Demokrasi Neden Lazımdır?»; **Son Posta,** 24 Eylül 1945.
SELİM RAGIP EMEÇ: «Demokrasi ve Muhit Şartları»; **Son Posta,** 28 Eylül 1945.
SELİM RAGIP EMEÇ: «Demokrasiyi Gaye ve Vasıta Sayanlar», **Son Posta,** 2 Eylül 1945.
SELİM RAGIP EMEÇ: «Halk Ne İstiyor?»; **Son Posta,** 15 Eylül 1945.
SELİM RAGIP EMEÇ: «Yeni Demokrasi Etrafından»; **Son Posta,** 12 Eylül 1945.
FAHRİ ENGİN: «Almanya Gezisi ve İkinci Cihan Harbi»; **Yakın Tarihimiz,** C. IV, sayı 49, 31 Ocak 1963.
FAHRİ ENGİN «İkinci Dünya Harbi ve Türkiye»; **Yakın Tarihimiz,** C. IV, sayı 52, 21 Şubat 1963.
A. N. EREN «Milletlerin Hayatında «Şef»lerin Önemi»; **Ulus,** 12 Mayıs 1945.
NİHAT ERİM: «Tek Dereceli Seçimlere Giderken»; **Ülkü,** yeni seri, sayı 116, 18 Temmuz 1946.
SADRİ ETEM (ERTEM) «Beynelmilel Üç Serseriye Karşı Bir Adam»; **Vakit,** 22 Teşrinisanî 1930.
SADRİ ETEM (ERTEM): «İnkılâpçı Terbiye»; **Vakit,** 24 Teşrinisani 1930.
SADRİ ERTEM: «Milli Korunma Kanunu»; **Tan,** 24 İkincikanun 1940.

AHMET ŞÜKRÜ ESMER: «Amerikalılar Türkiye'den ne Bekliyorlar?»; **Ulus,** 11 Eylül 1945.

FALİH RIFKI Bkz. Falih Rıfkı ATAY.

İBRAHİM ALAEDDİN GÖVSA: «Halk Partisi, Halkın Partisi»; **Cumhuriyet,** 30 Mayıs 1939.

TURAN GÜNEŞ: «C.H.P. Halktan Nasıl Uzaklaştı?»; **Yön,** 6 Haziran 1962, sayı 25.

HALİL NİMETULLAH: «İstanbul Üniversitesi»; **Cumhuriyet,** 21 Ağustos 1933.

ŞEVKET RAŞİT HATİPOĞLU: «Millî İktisadımızda Bütünlük»; **Ülkü** Yeni seri, sayı 18, 16 Haziran 1942.

HİKMET FERİDUN «Bir Çırpıda Kapanırken»; **Akşam,** 12 Mayıs 1935.

ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR: «Bir Millî Hars Merkezi Olan Ocak»; **Türk Yurdu Dergisi,** sayı 3 (326), Eylül 1954.

SIRRI HOCAOĞLU «C.H.P. Devrimcilikten Nasıl Uzaklaştı?»; **Yön,** 27 Aralık 1961, sayı 2.

SADİ IRMAK: «Türk Ocağına Dair»; **Türk Yurdu Dergisi,** sayı 243, Nisan 1955.

SADİ IRMAK: «Avrupa Savaşının Bitmesi ve Memleketimiz»; **Ülkü,** Yeni seri sayı 88, 16 Mayıs 1945.

İSMET PAŞA (İNÖNÜ) «Memleketi İmar Edecek Sermaye»; **Ülkü, Halkevleri Mecmuası,** C. II, sayı 11, Birincikanun 1933.

BAŞVEKİL İSMET (İSMET İNÖNÜ) «Fırkamızın Devletçilik Vasfı»; **Kadro,** C. II, sayı 22, Teşrinievvel 1933.

İSMAİL HÜSREV Bkz. İsmail Hüsrev TÖKİN.

KADRO (Başlıksız, İlkyazı) **Kadro,** C. II, sayı 14, Şubat 1933.

FERİDUN KANDEMİR: «Türk Ocakları»; **Resimli Tarih Mecmuası,** sayı 70.

(F.) KANDEMİR: «Varlık Vergisi ve Saraçoğlu»; **Yakın Tarihimiz,** C. I, sayı 6, 5 Nisan 1962.

YAKUP KADRİ (KARAOSMANOĞLU) «Ankara - Moskova Roma»; **Kadro,** C. I, 6. yazı; sayı 11, İkinciteşrin 1932, 7. yazı; sayı 12, Birinci Kanun 1932, 8. yazı; **Kadro,** C. II, sayı 13, İkincikanun 1933.

YAKUP KADRİ (KARAOSMANOĞLU) «C. H. Fırkası»; **Hakimiyeti Milliye,** 29 Teşrinisani 1930.

YAKUP KADRİ (KARAOSMANOĞLU) «Rusya'da Neler Oluyor?»; **Hâkimiyeti Milliye,** 7 Kanunuevvel 1930.

KÂZIM NAMİ: Bkz. Kâzım Nami DURU.

NUSRET KEMAL (KÖYMEN) «Bizim Planımız»; **Ülkü - Halkevleri**

Mecmuası, C. III, sayı 13, Mart 1934.
NUSRET KEMAL (KÖYMEN) : «İnkılâp İdeolojisinde Halkçılık», **Ülkü - Halkevleri Mecmuası**, C. III, Mart 1934.
NUSRET KEMAL (KÖYMEN) «Halkçılık»; **Ülkü - Halkevleri Mecmuası**, C. I, sayı 3, Nisan 1933.
NUSRET KEMAL (KÖYMEN) «İstanbul Üniversitesi ve Bir Terbiye Esası»; **Ülkü - Halkevleri Mecmuası**, C. II, sayı 11, Birincikanun 1933.
NUSRET KEMAL (KÖYMEN) «Kemalizm ve Politika Bilgisi»; **Ülkü - Halkevleri Dergisi**, C. VII, sayı 41, Temmuz 1936.
HALİM BAKİ KUNTER : «Millî Şefimizin Gençliğe Öğütleri»; **Ülkü**, yeni seri, sayı 16, 1 Haziran 1942.
M. (Mustafa) NERMİ : «Gazi Türkiyesinde İnkılâp ve Üniversite»; **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1933.
M. (Mustafa) NERMİ «Hitler ve Yeni Almanya»; **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1932.
MAHMUT : (Siirt Mebusu) (İş Bankası İdare Meclisi Azası), Bkz. Mahmut SOYDAN.
MEHMET ASIM : Bkz. Mehmet Asım US.
MEHMET SAFFET : «Kültür İnkılâbımız»; **Ülkü - Halkevleri Mecmuası**, C. I, sayı 5, Haziran 1933.
MEHMET SAFFET : «Üniversite İnkılâbı»; **Ülkü - Halkevleri Mecmuası**, C. II, sayı 7, Ağustos 1933.
FERİDUN OSMAN MENTEŞOĞLU : «Gerçek Demokrasi Yolunda»; **Son Posta**, 22 Ocak 1945.
NADİR NADİ Bkz. Nadir Nadi ABALIOĞLU.
NUSRET KEMAL Bkz. Nusret Kemal KÖYMEN.
BASKIN ORAN : «Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türk Sovyet İlişkileri 1939-1970)»; **A. Ü. S. B. F. D.**, C. XXV, Mart 1970, sayı 1.
HIFZIRRAHMAN RAŞİT ÖYMEN : «Propaganda ve Hafıza Kanunları», **Ülkü**, Yeni seri, sayı 115, 1 Temmuz 1946.
RECEP (PEKER) «Disiplinli Hürriyet»; **Ülkü, Halkevleri Mecmuası**, C. I, sayı 3, Nisan 1933.
RECEP PEKER «Volk=und Staat=Werdung»; **Evropäische Revue** Gazetesinde çıkan bu makalesinin Türkçesi «Uluslaşma-Devletleşme» adı ile **Ülkü - Halkevleri Dergisi**, C. VII, sayı 41, Temmuz 1936 sayısının başında ek olarak yayınlanmıştır.
PEYAMİ SAFA : «Cemiyet, Parti, İdeal»; **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1939.
DANKWART A. RUSTOW : «Atatürk as a Founder of State»; Prof.

Dr. Yavuz Abadan'a Armağan. **A.Ü.S.B.F. Yyn.**, Ankara 1969.
NECMETTİN SADAK «Beklenen Netice Tam ve Gerçek Bir Tenkit, Kontrol İmkânının Doğmasıdır»; **Akşam**, 10 Eylül 1945.
ORAL SANDER : Bkz. A. Halûk ÜLMAN - Oral SANDER.
SABİHA ZEKERİYA (SERTEL) «Kadınlık ve Sulh»; 26 Nisan 1935. **Cumhuriyet.**
SALİM SIRRI : Bkz. Selim Sırrı TARCAN
ÖMÜR SEZGİN : «Kadro Hareketi»; **Kadro'nun Tıpkı Basımı**, S. 11-20, A.İ.T.İ.A. Yyn., Ankara 1978, 1. Cildin başında.
REŞAT ŞEMSETTİN SİRER : «Unutulmaz Bir Yolculuk»; **Ülkü**, Yeni seri, sayı 17, 1 Haziran 1942.
REŞAT ŞEMSETTİN SİRER : «Ülkülerimizin Kaynağı»; **Ülkü**, Yeni seri, sayı 3, 1 Birinci Teşrin 1941.
MAHMUT (SOYDAN) : (Siirt Mebusu), «Başka Memleketlerde»; **Hakimiyeti Milliye**, 19 Kanunuevvel 1930.
ŞEVKET SÜREYYA : Bkz. Şevket Süreyya AYDEMİR.
HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER : «Müessesemizin Mazisine Bir Bakış»; **Türk Yurdu Dergisi**, sayı 238, Kasım 1954.
CAHİT TANYOL : «Millî Şefin Beyannamesi ve Uslûp Üzerine»; **Ülkü**, Yeni seri, sayı 76, 16 İkinciteşrin 1944.
SELİM SIRRI (TARCAN) «İtalya'da Halk ve Gençlik Teşkilatı»; **Ülkü - Halkevleri Mecmuası**, C. I, sayı 3, Nisan 1933.
AHMET KUTSİ TECER : «Dünden Bugüne»; **Ülkü** Yeni Seri, Sayı 3, 1 İkinciteşrin 1941.
AHMET KUTSİ TECER : «Halkevleri Yıldönümünde»; **Ülkü**, Yeni seri, sayı 11, 1 Mart 1942.
ESAT TEKELİ : «Devletçiliğimiz ve Hususî Teşebbüs»; **Ulus**, 28 Ocak 1945.
ESAT TEKELİ : «Son Seçimden Öğrendiklerimiz»; **Ülkü**, Yeni seri, sayı 118, 16 Ağustos 1946.
TURHAN TOKGÖZ : «Gerçekçi Sosyalizm»; **Yön**, 19 Eylül 1962.
TURHAN TOKGÖZ : «Mustafa Kemal ve Halk Partisi Devri»; **Yön**, 6 Haziran 1962, sayı 25.
İSMAİL HÜSREV TÖKİN : «Partilerin Stratejik Durumu»; **Ülkü**, Yeni seri, sayı 116, 18 Temmuz 1946.
VEDAT NEDİM (TÖR) «Devletçilik Karşısında Zümre Menfaati ve Münevver Mukavemeti»; **Kadro**, C. II, sayı 21, Eylül 1933.
VEDAT NEDİM (TÖR) : «Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerekir»; **Kadro**, C. II, sayı 15, Mart 1933.
VEDAT NEDİM (TÖR) : «Geniş Bir Tasarruf Seferberliğine Muhtacız»; **Hâkimiyeti Milliye**, 27 Teşrinievvel 1930.

VEDAT NEDİM (TÖR) : «Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına»; **Kadro,** C. I, sayı, 2 Şubat 1932.
VEDAT NEDİM (TÖR) : «İktisat İşlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekaleti»; **Kadro,** C. I, sayı 10, Birinciteşrin 1932.
VEDAT NEDİM (TÖR) : «Sınıflaşmak ve İktisat Siyaseti»; **Kadro,** C. I, sayı 11, İkinciteşrin 1932.
VEDAT NEDİM (TÖR) «Türk Devletçiliği İhtibas Devletçiliği Değildir»; **Kadro,** C. II, sayı 17, Mayıs 1933.
M. ŞEKİP TUNÇ : «İdeolojiler»; **Cumhuriyet,** 4 Nisan 1939.
TÜRK YURDU «Ocağımız»; **Türk Yurdu Dergisi,** sayı 244, Mayıs 1955.
MEHMET ASIM (US) «Fesih mi İlhak mı?»; **Vakit,** 13 Nisan 1931.
MEHMET ASIM (US) «Hiyanet mi, Tenkit mi?»; **Vakit,** 14 Temmuz 1931.
MEHMET ASIM (US) «Sükunu Muhafaza Lazım»; **Vakit,** 17 Temmuz 1931.
EKREM UŞAKLIGİL : «Demokrasi Ne Demektir?»; **Son Posta,** 29 Eylül 1945.
EKREM UŞAKLIGİL : «Görmek İstediğimiz Demokrasi»; **Son Posta,** 1 Eylül 1945.
EKREM UŞAKLIGİL : «Halk Konuşuyor»; Son Posta, 20 Eylül 1945.
EKREM UŞAKLIGİL : «Hakikatlere Yakından Bakmak Zorundayız»; **Son Posta,** 11 Eylül 1945.
EKREM UŞAKLIGİL : «Muhalefet Değil, Memnunsuzluk»; **Son Posta,** 19 Eylül 1945.
EKREM UŞAKLIGİL : «Partiler Doğmamasının Başlıca Üç Sebebi»; Son Posta, 14 Eylül 1945.
ÜLKÜ (DERGİSİ) :«Cumhurreisimiz İnönü»; **Ülkü,** Yeni seri, sayı 36, 16 **Mart 1943.**
ÜLKÜ (DERGİSİ) : «Ondokuzuncu Yıla Başlarken»; **Ülkü,** Yeni seri, sayı 3, 1 İkinciteşrin 1941.
A. HALÛK ÜLMAN : «Alman Nasyonal Sosyalist Partisi»; **A.Ü.S.B. F.D.** C. XII, Aralık 1957, sayı 4.
A. HALÛK ÜLMAN : «La Nautralité Turque et Les Etat-Unis Pendent La 2me Guerre Mondiale»; Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan, **A.Ü.S.B.F. Yyn.,** Ankara 1969.
A. HALÛK ÜLMAN - ORAL SANDER : «Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)»; **A.Ü.S.B.F.D.** C. XXVII, Mart 1972, sayı 1.
VÂ-NÛ : «Ortaya Çıkan Fenalıklar»; **Akşam,** 27 Kânunsani 1939.

VEDAT NEDİM : Bkz., Vedat Nedim TÖR.
HÜSEYİN CAHİT YALÇIN : «Türk Amerikan Dostluğu»; **Tanin,** 7 Ocak 1945.
HÜSEYİN CAHİT YALÇIN «Kalkın Ey Ehli Vatan»; **Tanin,** 3 Aralık 1945.
ÇETİN YETKİN : «Dil Konusunda Siyasal Bir Yaklaşım»; **Sanat Olayı,** Mart 1982, sayı 15.
ZEKİ MESUT : Bkz. Zeki Mesut ALSAN.

III — SÖYLEV, DEMEÇ, RÖPORTAJ V.B. :

A. FAHRİ (Selâmet Mahfilinden) :1935 İs'ad Merasiminde Söylenen Nutuklar; **Büyük Şark Dergisi,** sayı 18, Sonkânun, Şubat Mart 1935.
KEMAL ATATÜRK Demeç, 29 Teşrinisani 1930, Trabzon; **Hâkimiyeti Milliye,** 30 Teşrinisani 1930.
KEMAL ATATÜRK 4 Mart 1931 Günlü ve Seçimlerin Yenilenmesine İlişkin Olarak C.H.P. Grup Reisliğine Verilen Öneri; **Vakit,** 5 Mart 1931.
KEMAL ATATÜRK Ruşen Eşref'e Demeç; **Vakit,** 25 Mart 1931.
KEMAL ATATÜRK Yeni Seçimler Nedeniyle 20 Nisan 1931 Günlü Bildiri; **Vakit,** 21 Nisan 1931.
FAHRETTİN KERİM : Bkz., Fahrettin Kerim GÖKAY.
FAHRETTİN KERİM (GÖKAY) 25. Yıl Gecesi Fahrettin Kerim Bey'in Ziyafette İrat Ettikleri Hitabe; **Büyük Şark Dergisi,** sayı 17, Son Teşrin - İlk Kânun 1934.
GAZİ MUSTAFA KEMAL : Bkz., Kemal ATATÜRK.
ŞEMSETTİN GÜNALTAY 1938 Tüzük Değişikliği sırasında Kurultay'daki Konuşma; **Cumhuriyet,** 27 Birincikânun 1938.
İSMET İNÖNÜ Sivas Söylevi, 30 Ağustos 1930; **Cumhuriyet,** 31 Ağustos 1930.
İSMET İNÖNÜ Halkevlerinin Birinci Açılış Yıldönümü Nedeniyle Söylev; **C.H.P. İstanbul İl Gençlik Kolu : Halkevleri,** İstanbul, 1963, s. 15 - 21.
İSMET İNÖNÜ 26 Mayıs 1935'de C.H.P. Kurultayını Kapatış Söylevi; **Ülkü,** C. V, sayı 28, Haziran 1935.
İSMET İNÖNÜ İstanbul Üniversitesi Öğrencilerine Söylev - 6 Mart 1939; **Ülkü,** C. XIII, sayı 74, Nisan 1939.
İSMET İNÖNÜ T.B.M.M.ni 1 Kasım 1939'da Açış Söylevi; **Ülkü,** C. XIV, sayı 81, İkinciteşrin 1939.

İSMET İNÖNÜ : T.B.M.M.ni 1 Kasım 1942'de Açış Söylevi; **T.B.M. M., Z. C.**, C. XXVIII, s. 4.

İSMET İNÖNÜ 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Söylevi 1945; **Devlet Yıllığı - 1945,** Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü yyn. 1946, s. 20-21.

İSMET İNÖNÜ T.B.M.M.nin 7. Dönem 3. Toplantısını açış Söylevi - 1 Kasım 1945; **Devlet Yıllığı - 1945,** s. 22-27.

KADRO Siirt Mebusu Mahmut Beyefendiye Açık Mektup; **Kadro,** C. II, sayı 23, İkinciteşrin 1933.

ŞÜKRÜ KAYA Halkevleri 5. Açılış Yıldönümü Söylevi; **Ülkü,** C. IX, sayı 49, Mart 1937.

ŞÜKRÜ KAYA Türk İnkılâbı (28 Ekim 1937 günlü Radyo Konuşması); **Ülkü,** C. X, sayı 57, İkinciteşrin 1937.

KÂZIM PAŞA : Bkz., Kâzım ÖZALP.

MEHMET ALİ HAŞMET : Bü ⁂ Üs ⁂ Muavini 25'inci Yıl Bayramında İrat Ettiği Hitabe; **Büyük Şark,** sayı 17, Sonteşrin - İlkkânun 1934.

M. KEMAL ÖKE (anlatan) Ulu Ata'mızın Son Günleri; Yazan Ahmet Okan, **Yedigün,** sayı 303, 27 Birincikânun 1938.

KÂZIM ÖZALP Demeç, 3. Dönem T.B.M.M.nin Seçimlerin Öne Alınmasına Karar Vermesi Nedeniyle; **Vakit,** 27 Mart 1931.

FAİK ÖZTRAK Basın Birliği Kongresindeki Söylev, 10 Temmuz 1939; **Akşam,** 11 Temmuz 1939.

RECEP (PEKER) Darülfünun'da Söylev, 16 Ekim 1931; **Cumhuriyet,** 19 Teşrinievvel 1931.

RECEP (PEKER) T.B.M.M.nde 23 Kasım 1932'deki Konuşma; **Cumhuriyet,** 24 Teşrinisani 1932.

RECEP PEKER 1935 C.H.P. Kurultayında Parti Program ve Tüzüğündeki Değişikliklerle İlgili Söylev; **Ülkü,** C. V, sayı 28, Haziran 1935.

RECEP PEKER Yeni Halkevlerini Açış Söylevi; **Ülkü,** C. VII, sayı 37, Mart 1936.

RECEP PEKER C.H.P.ne Yeni Girenlere Söylev, 22 Nisan 1936; **Ülkü,** C. VII, sayı 39, Mayıs 1936.

RECEP PEKER : T.B.M.M.nde İş Kanunu Üzerine Konuşma, 8 Haziran 1936; **Ülkü,** C. VII, sayı 41, Temmuz 1936.

ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU T.B.M.M.nde Varlık Vergisi Kanunu Tasarısı Üzerine Konuşma, 11 Kasım 1942; **T.B.M.M., Z.C.** C. XXVIII.

ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU T.B.M.M.nde Almanya'ya Savaş İlânı Nedeniyle Konuşma, 23 Şubat 1945; **Ayın Tarihi,** Şubat 1945, sayı 135.

REFİK SAYDAM Radyo Konuşması, 28 Mayıs 1939; **Cumhuriyet** 29 Mayıs 1939.
REFİK SAYDAM C.H.P. 5. Kurultayını Açış Söylevi, 28 Mayıs 1939; **Ülkü**, C. XIII, sayı 76, Haziran 1939.
REFİK SAYDAM Radyo konuşması, 29 Şubat 1940; **Cumhuriyet**, 1 Mart 1940.
HAMDULLAH SUPHİ (TANRIÖVER) Türk Ocağının Tarihçesi ve İftiralara Karşı Cevabımız; **Türk Yurdu**, sayı 36-230, Birincikanun 1930.
NAZMİ TOPÇUOĞLU Demeç; **Tan**, 13 Nisan 1940.

IV — GAZETELER:

Ele alınan dönem içinde yayınlanmış olan:
Akşam, Cumhuriyet, Hâkimiyeti Milliye, Tan, Tanin, Son Posta, Ulus, Vakit.

V — DERGİLER:

Ele alınan dönem içinde yayınlanmış olan:
Büyük Şark, Kadro, Türk Yurdu, Ülkü.

VI — ÖTEKİ SÜRELİ YAYINLAR:

Ayın Tarihi, Düstur (3. Tertip), Resmî Gazete, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (Tutanak Dergisi).

DİZİN

Yavuz ABADAN, 130
ABDULLAH ABİDİN, 67
ABDÜLKADİR KEMALİ, 43, 49
Adana, 43, 66
Adana Konferansı, 232
Halide Edip - ADIVAR, 177
affairisme, 124
Ahmet AĞAOĞLU, 47, 66, 122
Samet AĞAOĞLU, 60, 103
Ahali Cumhuriyet Fırkası, 43, 44, 49
AHMET SÜREYYA, 69
Akşam (gazete), 55
Almanya, 20, 42, 58, 71, 76, 83, 117, 118, 125, 128, 157, 167, 168, 210, 212, 213, 226, 227, 229, 231, 232, 233, 235, 244, 247, 255
Zeki Mesut ALSAN, 31, 33
altı ok, 31, 87, 94, 105
Amerika Birleşik Devletleri, 212, 226, 228, 233, 238, 239, 240, 241, 244, 252
Anadolu Ajansı, 80, 81, 234
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, 91
anarşi, 35
anayasa, 28, 131, 140, 250, 251, 255

Ankara Radyosu, 187, 230, 245, 246
anti - demokratik, 35, 168, 169, 173
Kemalettin APAK, 78, 81, 83
Tevfik Rüştü ARAS, 58, 177
ARİF ORUÇ, 67, 68
Fahir ARMAOĞLU, 231
Aşkale, 208, 210, 213
Kemal ATATÜRK, 18, 29, 30, 31, 40, 41, 50, 52, 53, 55, 56, 60, 61, 64, 79, 80, 81, 83, 84, 93, 94, 96, 98, 121, 123, 129, 141 - 143, 147, 148, 157, 158, 159, 172, 176, 177, 182, 245, 256, 257
Falih Rıfkı ATAY, 34, 35, 37, 41, 124, 152, 153, 244
Atlantik Beyannâmesi, 226
Şevket Süreyya AYDEMİR, 75, 113, 117, 118, 121, 201, 202
Fazıl Ahmet AYKAÇ, 69
azgelişmişlik, 141 - 146, 256, 257
azınlıklar, 214, 258

B.B.C., 236
balo, 149 - 150
basın, 35, 36, 43, 44, 67 - 71, 216 - 221, 243
Basın Birliği Kongresi, 216
batılılaşma, 137 - 140, 147
Ali Fuat BAŞGİL, 253
Celâl BAYAR, 111, 123, 126, 159, 175, 177, 207
BEDRİ (gazeteci), 67
BEHZAT ARİF, 67
Valentin BEROJKOV, 227
Beyaz Saray, 226
Burhan Asaf BELGE, 75, 76, 113, 116, 118, 245
A. BİNKAYA, 196
Birinci Basın Kurultayı, 71
Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 108
Birleşmiş Milletler, 236, 250

Birleşmiş Milletler Beyannâmesi, Anayasası, 226, 227, 251, 252
Boğazlar, 233, 237, 238
Korkut BORATAV, 19, 105, 126
Mahmut Esat BOZKURT, 138 - 140
burjuvazi, 21, 138, 193, 257, 258
bürokrasi, 193, 257

Hasan Ferit CANSEVER, 56
Thomas CARLYLE, 166
Ali Fuad CEBESOY, 207
CEMAL HÜSNÜ, 153
Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, 138
CHURCHILL, 226, 227, 228, 238, 239, 253
Cumhuriyet (gazete), 38, 39, 50, 54, 79, 83, 84, 110, 122, 150, 154, 160, 190

çağdaşlaşma, 137 - 140, 147
çalışma kampı, 208, 210
çocuk, 39, 40, 85, 200
çoğulculuk, 22, 42, 256, 257

Daily Herald (gazete), 240
A.N. DEMİRAĞ, 198
Darülfünun, 47, 72 - 77, 101
demokrasi, 21, 114, 118, 125, 172, 181, 227, 228, 236, 237, 242, 243, 244, 247, 248, 249, 252, 254
Demokrat Parti, 21, 23, 250, 257, 258
demokratikleşme, demokratikleştirme, 225, 226, 228, 236, 241, 245, 253
devletçilik, 17, 19, 22, 40, 71, 73, 75, 93, 94, 95, 105 - 111, 115, 117, 119, 121, 122, 123, 125, 127, 131, 147, 177, 256
devrimler, 19, 30, 32, 33, 41, 61, 72, 85, 89, 118, 135 - 146, 248, 256, 257
diktatör, diktatörlük, 34, 173, 227, 235, 246
Dil Devrimi, 74, 136, 177

din, 137, 140
disiplin, 41, 114, 115, 118
dönmeler, 210, 213
Lütfi DÖRDÜNCÜ, 67
Duçe, 39, 59, 117, 166, 168, 235
Kâzım Nami DURU, 73

EDEN, 232, 234
Edirne, 43
ekmek, 151, 183, 199 - 201
ekonomik bunalım, 105, 106, 257
el koyma, 186, 188, 193
Selim Ragıp EMEÇ, 67
emperyalizm, 115, 135, 142, 149
Fahri ERGİN, 233
Erzurum, 208, 213
Ahmet Şükrü ESMER, 245

faşizm, 34, 35, 39, 40, 41, 42, 58, 59, 60, 63, 83, 116, 117, 125, 168, 173, 228, 242, 245
feodalizm, 129, 135, 138, 146
fert, 129
FRANCO (general), 253
Fransa, 158, 231, 244

Führer, 167, 168, 235
gayrimüslim, 210
gençlik, 40, 54, 56, 60, 117
genel sekreter (parti), 89, 100, 101, 131, 152, 158, 178
Mahmut GOLOĞLU, 176
Fahrettin Kerim GÖKAY, 82
Görüşler (dergi), 219
Joseph GREW, 245
grev, 104, 151
Gün (dergi), 219

Şemsettin GÜNALTAY, 171
Turan GÜNEŞ, 150

Hâkimiyeti Milliye (gazete), 31, 55, 141
HALİL NİMETULLAH, 74
halkçılık, 73 93, 95, 96 - 104, 106, 109, 121, 123, 124, 126, 127, 147, 171, 256
Halkevleri, 60, 87 - 90, 158
Halkodası, 87 - 90
Harb ve İşçi Sınıfı (dergi), 232
harb zengini, 154, 182, 193, 257
HAŞİM NİHAT, 48
Abdülhak Şinasi HİSAR, 62
HİTLER, 58, 125, 213, 247
Hizmet (gazete), 67
HOFMAN, 153
HÖHN, 167
HUBER, 167
hukuk, 137, 138, 207, 215
Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, 138

Rıfat ILGAZ, 218 - 219
Sadi IRMAK, 243
ırkçılık, 61, 62, 63, 213, 215, 227, 235, 255
Islahat Fermanı, 255

İçişleri Bakanı, 70, 79, 131, 152, 178
Uluğ İĞDEMİR, 57
İhtikâr, 182
İkinci Dünya Savaşı, 17, 18, 20, 21, 42, 141, 154, 157, 182, 193, 205 212, 225, 227, 228, 233, 235, 241, 242, 252, 255, 257
İktisadî Harb Dairesi (Amerikan), 236
İktisat Vekâleti, 120, 126

Süreyya İLMEN, 47
Refik Şevket İNCE, 153, 163, 207
İngiltere, 226, 231, 235, 236, 238, 241
İsmet İNÖNÜ, 27, 39, 61, 88, 94, 107, 122, 130, 131, 157 - 174, 175, 177, 179, 182, 202, 205, 206, 214, 232, 242, 246, 247, 248, 253, 257
İnsan, 129, 130
İskenderiye Hattı, 110 - 111
İspanya, 253
İstanbul, 44, 47, 66, 110, 210
İş Bankası, 34, 95, 122, 123 - 124, 126
İşçi, 33, 102, 110, 188, 200
İşçi Partisi (İngiliz), 228, 240
İtalya, 20, 34, 38, 39, 40, 58, 71, 76, 83, 117, 118, 125, 167, 168, 210
İzcilik, 40
İzmir, 66, 67, 76, 94, 110, 149
İzmir İktisat Kongresi, 94, 100, 138
İzvestia (gazete), 238

Japonya, 58, 226

kadın, 84 - 86, 140
Kadro (dergi), 75, 95, 107, 112 - 127, 146
Kahire Buluşması, 232
kalkınma, 105
Mazhar Müfit KANSU, 185
Kapitalizm, 83, 105, 109, 115, 118
Rasih KAPLAN, 207
kaplıca (ürün), 196 - 197
kâr garantisi, 193
Kâzım KARABEKİR, 207
karaborsa, 190, 191, 205
Enver Ziya KARAL, 60
Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, 37, 113, 117, 119, 121, 123, 147, 148

Kemal KARPAT, 253
Şükrü KAYA, 70, 79, 80, 81, 152, 177
KELLY (amiral), 233
KILIÇ ALİ, 177
komünizm, 34, 41, 42, 83, 121, 122, 245
Emre KONGAR, 135
Refik KORALTAN, 207
Fuad KÖPRÜLÜ, 207
krom, 233
kurultay, 28, 52, 87, 92, 94, 128, 130, 131, 159 - 160, 172, 178, 179

La Turquie (gazete), 219
Harold LASKI, 228
LATİFE BEKİR, 84 - 86
layiklik, 93, 95, 138
liberalizm, 64, 75, 76, 94, 102, 103, 105, 119, 125, 129, 130, 158, 242, 252
lider 159, 173
Life (dergi), 236
lokavt, 104

mandacılık, 177, 182
Marksizm, 122, 125, 126
masonluk, 78 - 84
Matbuat Kanunu, 69
mazlum milletler, 141 - 142
Adnan MENDERES, 61, 207, 250, 251
Menemen Olayı, 19, 30, 40, 46, 53
Numan MENEMENCİOĞLU, 232, 234
memur, 68, 185, 191
Millî Korunma Kanunu, 186 - 189
Millî Şef, 17, 157 - 174, 175, 178, 181, 182, 185, 203, 205, 206, 214, 216, 217, 235, 246, 257
Millî Şefin Beyannâmesi, 165

Milliyet (gazete), 122 - 123
Reşit MİMAROĞLU, 81
MOLOTOF, 240
Montreux Sözleşmesi, 238, 239
Moskova, 119, 252
MUSSOLİNİ, 39, 59, 125, 166
MUZAFFER ŞERİF, 163
Müstakil Grub, 178 - 181, 207
Müttefik Devletler, 157, 212, 227, 229, 232, 233, 234, 242, 244, 248

NADİR NADİ, 176, 214, 217, 252
nasyonal sosyalizm, 41, 60, 167, 173, 228, 242, 244

Fethi OKYAR, 47, 48, 50, 51, 55, 66, 94
Osmanlı Devleti, 100, 136, 138, 148
Osmanlılık, 93, 135, 136, 137, 138, 177

Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu (Amerikan), 231
M. Kemal ÖKE, 79, 81
Faik ÖKTE, 198, 204, 210, 213, 234, 235
Süreyya ÖRGEEVREN, 207
örgüt (parti), 41, 57, 81, 102
Kâzım ÖZALP, 65, 81
Istamat ÖZDAMAR, 207
özerklik (üniversite), 73
özgürlük, 76, 130, 142, 162, 216, 228, 236, 242, 243, 248, 256
Faik ÖZTRAK, 216

PALMİERİ, 166
parlamentarizm, 37, 115, 158
Muhittin Baha PARS, 207
Parti ve Devlet Birliği Kanunu (Alman), 167
Recep PEKER, 89, 101, 102, 103, 106, 121, 128, 129, 158
PEYAMİ SAFA, 122, 130

plan, 106, 114, 115, 125
Potsdam Konferansı, 227, 239, 253

REFET PAŞA, 50
Reuters Ajansı, 249
REŞİT GALİP, 52, 76
Roma, 35
ROOSEVELT, 226, 228, 238

SADRİ ETHEM, 38, 158, 186
Samsun, 45, 46, 66
San Francisko Konferansı, 226, 249, 252
Oral SANDER, 254
Şükrü SARAÇOĞLU, 190, 201, 202, 206, 230, 242, 247
Refik SAYDAM, 130, 159, 163, 175, 178, 187, 191, 199, 201, 202
Emin SAZAK, 195
seçim, 23, 38, 43, 45, 46, 47, 48, 57, 64 - 66, 98, 106, 169, 258
Serbest Cumhuriyet Fırkası, 17, 18, 19, 21, 29, 33, 34, 37, 38, 40, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 56, 64, 66, 67, 71, 76, 94, 255, 256
Sabiha SERTEL, 86, 220, 253
Zekeriya SERTEL, 220
Seyrisefain, 110 - 111, 151
sınıf (toplumsal) 20, 41, 99, 100,114, 115, 116, 117, 124, 129, 131, 132, 171, 172, 198, 257
sınıf kavgası, 32, 114
Reşat Şemsettin SİRER, 103, 164 - 165
Sivas, 94
Son Posta (gazete), 67
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, 20, 34, 38, 41, 42, 58, 76, 83, 105, 117, 125, 226, 231, 232, 233, 237, 238, 240, 241, 253, 255
Sovyet tehdidi, 234, 238, 241, 248, 252, 253

Hasan Rıza SOYAK, 18, 57
Mahmut SOYDAN, 34, 122 - 123, 124
İlhami SOYSAL, 80
Sunday Times (gazete), 240
SÜLEYMAN TEVFİK, 68
STALİN, 226, 227, 238
stokçuluk, 185, 188

Hamdi ŞARLAN, 196

tacir, 185, 206, 258
Tahran Konferansı, 227
Tan (gazete), 219, 237
Nevzat TANDOĞAN, 81
Hamdullah Suphi TANRIÖVER, 55, 58, 59, 60, 61
Cahit TANYOL, 165
Tanzimat, 137, 138, 255
tarafsızlık, 232
Selim Sırrı TARCAN, 40
Ali Rana TARHAN, 181, 207
Tarih Devrimi, 74, 75, 136
Tezer TAŞKIRAN, 197
Ahmet Kutsi TECER, 161
İsmail Hakkı TEKÇE, 57
teknoloji, 114, 116, 137
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 21, 43, 44, 50
Asım TINAZTEPE, 220
Times (gazete), 235
Taner TİMUR, 126, 192, 193
Metin TOKER, 163
Ahmet İhsan TOKGÖZ, 69
totaliter, totaliterlik, 21, 35, 40, 83, 173, 235, 243, 255
Nazmi TOPÇUOĞLU, 187
Toprak Mahsülleri Vergisi, 194 - 198

İsmail Hüsrev TÖKİN, 113
Vedat Nedim TÖR, 71, 75, 115, 116, 119
TRUMAN, 227, 239
Truman Doktrini, 236
Tarık Zafer TUNAYA, 21
Turancılık, 57, 61
Fikri TUZER, 178, 179
Türk - Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, 229, 247
Türk Kadınlar Birliği, 84 - 86
Türk Ocakları, 30, 52 - 63, 76, 78, 81, 87, 88, 113
Türk Yurdu (dergi), 62
Türk Ceza Kanunu, 138, 217
Türk Kanunu Medenîsi, 138
Türk - Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması, 237, 238
Türkçülük, 63
Berç TÜRKER, 207
Türkiye Büyük Millet Meclisi, 57, 61, 64, 65, 68, 69, 81, 89, 101, 102, 130, 163, 175, 179, 180, 181, 185, 186, 190, 191, 194, 195, 199, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 214, 216, 229, 247, 248, 250
Türkiye Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Partisi, 43
Cavit Orhan TÜTENGİL, 143
Tüzük (C.H.P.), 92, 94, 128, 159 - 161, 168, 169, 170, 171
ulusal birlik, 33, 54, 89, 129, 130, 160, 257
Ulusal Kurtuluş Savaşı, 92, 99, 114, 115, 116, 135, 147, 256
ulusçuluk, 62, 93, 95, 115, 135, 136, 137
Uluslararası Kadın Birliği, 84
Hilmi URAN, 180, 213
Hakkı Tarık US, 52
Mehmet Asım US, 53, 68, 153, 163, 248
Ekrem UŞAKLIGİL, 67
Üç Taraflı Yardım Antlaşması, 231
Üçlü Bildiri, 227

Üçlü Pakt, 226
Ülkü (dergi), 161, 164, 165, 243
Halûk ÜLMAN, 254
Ruşen Eşref ÜNAYDIN, 30, 53
Suat Hayri ÜRGÜPLÜ, 211
Muhittin ÜSTÜNDAĞ, 84

WEISBAND, 235

Vakit (gazete), 38, 50, 53, 55, 68, 158
vali, 45, 68, 168, 178
Vatan (gazete), 236
Mişon VENTURA, 153
Varlık Vergisi, 21, 181, 203-215, 234-235, 255, 257
vergi, 109, 193-199
vesika, 200
VON PAPEN, 230

yahudi, 118, 210, 213, 235
İ. YALÇIN, 197
Hüseyin Cahit YALÇIN, 122, 220, 244
Ahmet Emin YALMAN, 212, 236
Yalta Konferansı, 226
yardım, 231, 232, 236
Yarın (gazete), 67-68
Şevki YAZMAN, 113
Yeni Asır (gazete), 67
Yeni Dünya (dergi), 219
Yugoslavya, 34
Ali Haydar YULUĞ, 46
YUNUS NADİ, 38, 39, 50, 54, 56, 111, 207

ZEYNEL BESİM, 67
ZİYA GÖKALP, 136, 163

BİLİMSEL SORUNLAR DİZİSİ

Prof. Dr. TARIK ZAFER TUNAYA'nın önsözüyle

Türkiye'de TEK PARTİ YÖNETİMİ

Doç. Dr. ÇETİN YETKİN

"Hiçbir kuşak geleceğin insanlarını kendisi gibi düşünmeye zorunlu kılamaz. "Bugün"ü yaşayanlar, gelecektekiler tarafından yargılanacaklarını bilmekle ödevlidirler. Nasıl kendileri öncekileri yargılamışlarsa...

Ülkemizde geçmiş yıllarla ilgili araştırmalar yapılırken bazı dönemler sanki tabu'dur. Oysa her siyasal fikir, kurum ve oluş her zaman değerlendirilebilir, eleştirilebilir. Geçmişle gelecek arasındaki yerini tartışmaya açık alır. Yoksa dinamizmini yitirir ve katılaşır.

1930 - 1945 döneminin siyasal oluşlarını geniş bir kaynakçaya ve belgelere dayanarak izleyen Dr. Yetkin, tarihsel bakışla, yadsınamaz bir olguya varıyor. Bu dönemdeki gelişmeler ve uygulamalar daha sonraki olaylara kaynak olmuşlardır.

Dr. Yetkin'in fikirlerine katılabilirsiniz ya da katılmayabilirsiniz, ne olursa olsun bugüne kadar üzerinde hiç durulmamış, az durulmuş konularla başbaşa kalacaksınız. Belki de onun kadar sert eleştirilere varmayabilirsiniz. Fakat yazar okuyucularına bu olanakları veriyor."

— Tarık Zafer Tunaya —